

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

P 23189

Celjski zbornik 1958

CELJSKI ZBORNIK

1958

CELJE
1958

150 LET CELJSKE GIMNAZIJE

Janez Mlinar

I. LATINSKA ŠOLA

Po zaslugi reforme Marije Terezije je šolstvo na Slovenskem v 18. stoletju doživelo pomemben napredek. To pa velja predvsem za osnovne šole, kajti za srednje šole je bilo v tem času že razmeroma dobro prekrbljeno. V slovenskih deželah je bilo v tem času že sedem gimnazij, ki pa so bile vse v rokah duhovščine. Jezuiti so imeli pet gimnazij, in sicer v Ljubljani, Trstu, Gorici, Celovcu in Mariboru, frančiškani v Novem mestu, piaristi pa v Kopru. Jezuitski red je nameraval že v prvi polovici 18. stoletja ustanoviti v Celju gimnazijo, pa za to od države ni dobil potrebnega dovoljenja. Po ukinitvi jezuitskega reda leta 1773 pa je te gimnazije prevzela država, ki je petintrideset let kasneje dovolila ustanoviti gimnazijo v Celju.

Za ustanovitev gimnazije v Celju se je največ potegovala lavantinska duhovščina, predvsem škof Firmian in slovenjegraški rojak prošt Janez Pavel Ješenak. Kleru je bilo predvsem na tem, da z gimnazijo dobi ustanovo, ki bo dajala slovenski duhovniški naraščaj, kajti na vsem širokem predelu lavantinske škofije v celjskem okrožju in na Koroškem ni bilo nobene srednje šole. Bila je pa tudi splošna želja prebivalstva prostranega celjskega zaledja, da Celje dobi gimnazijo. Največ zaslug za njeno ustanovitev pa si je pridobil celjski sodnik dr. Nikolaj Lipič, ki si je že leta 1800 izposloval dovoljenje za nabiranje prispevkov v ta namen. Do leta 1808 je zbral vsoto 30 tisoč goldinarjev in s tem je bil dan prvi pogoj za njeno ustanovitev. Prošnja na vladarja je bila ugodno rešena z zahtevo, da se najprej odpre prvi razred, nato vsako zaporedno leto ostali razredi. Ko bi zavod dosegel najvišji razred, bi morala biti zgrajena tudi stavba za novi učni zavod.

Po teh uspešnih pripravah so v novembru leta 1808 odprli prvi razred, in sicer v hiši Tadeja Perka, v današnji Prešernovi ulici št. 4. Takratni okrožni glavar Dinnersperg je postal prvi ravnatelj nove šole, opat Franc Hobelnik pa je bil njegov namestnik, obenem pa je zavzel mesto prefekta. Prvi učitelj tega razreda pa je bil J. Anger iz Linza, ki je poučeval vse predmete.

Naslednje leto so odprli drugi razred, svojo učilnico pa je dobil v minoritskem samostanu. Šola je sedaj dobila še enega učitelja: Ljubljčan Ivan Zupančič je bil imenovan za učitelja zemljepisa, zgodovine in matematike.

V šolskem letu 1810/11 je opat in podravnatelj Hobelnik odstopil prostore za dva razreda v župnišču, duhovnik Tomaž Hirsch je postal sedaj prefekt trirazredne gimnazije, duhovnik Leon Jesenko pa je bil nameščen za pouk latinščine in grščine v tretjem razredu. Prefekt Hirsch pa je v tem letu tudi poučeval verouk, prirodopis in fiziko v vseh treh razredih.

V naslednjem šolskem letu sta dva razreda še ostala v župnišču, za druga dva razreda pa so dobili prostore v privatnih hišah meščanov Frölicha in Kranjca; razpisano mesto za pouk realij pa je bilo podeljeno učitelju Franku.

Spomladi leta 1811 so položili temeljni kamen za novo šolsko poslopje, ki je bilo v jeseni leta 1812 toliko dogotovljeno, da je v novem šolskem letu 1812/13 lahko sprejelo pod streho vseh pet razredov, razen tega pa je imel v gimnaziji stanovanje tudi prefekt. Dne 15. septembra leta 1812 je glavar celjskega okrožja grof Rajmund Auersperg (Turjaški) novo šolsko zgradbo izročil svojemu namenu. Veselje ob tem dogodku je bilo veliko med meščani in prebivalci vsega okrožja. Množice ljudi so se ob otvoritvi zbrale pred novo gimnazijo, ki je bila slavnostno razsvetljena. Ob zvokih godbe so vzklikale zaslužnemu sodniku Lipiču in vsem, ki so pripomogli k temu, da je bil ta zavod ustanovljen in zgradba dovršena. Gimnazijsko poslopje je stalo na sedanjem Slomškovem trgu na južni strani župne cerkve in je vse do leta 1919 služilo svojemu namenu.

Z otvoritvijo petega razreda in z dograditvijo šolskega poslopja je postala gimnazija za tiste čase popolna in se je lepo razvijala. Za nabavo učil je ob otvoritvi mesto poklonilo 200 goldinarjev, pozneje pa vsako leto prispevalo 50 goldinarjev. Število dijakov je raslo iz leta v leto. V Celje so prihajali študirat ne samo iz celjskega okrožja, temveč tudi iz Koroškega, Gorenjskega, Dolenjskega in Notranjskega. Tudi iz Goriškega in Trsta, pa celo iz Hrvatske in Dalmacije se je v Celju šolal kak posameznik. Celje je bilo takrat na glasu, da se je v tem kraju zelo poceni živelo in iz tega razloga so v naše mesto prihajali na študij od blizu in daleč. Celjani so bili znani kot ljudje dobrih rok; potrebnim in marljivim gimnazijcem so nekateri meščani dajali brezplačno hrano in stanovanje in jim pomagali z darili in raznimi podporami. Gimnazijsko poslopje še ni bilo staro deset let, ko se je pokazalo, da je pretesno. Ko so v šolskem letu 1918/20 odprli šesti razred, bi bilo treba dozidati še eno učilnico in prostor za knjižnico, kar pa je bilo dovršeno šele leta 1830. Knjižnica se je namreč zelo povečala z zapuščino prošta Ješenaka in prefekta Hirscha.

Ustroj gimnazije je bil nekaj drugačen, kot je dandanes. Imela je samo šest razredov. Prve štiri razrede so imenovali gramatikalne, višja dva pa humanitetna. Gimnazije s šestimi razredi so bile prvotno samo v deželnih glavnih mestih, n. pr. v Ljubljani, Celovcu in Gradcu. Podeželska mesta, kakršno je bilo Celje, pa so imela samo tri gramatikalne razrede, tako da je taka gimnazija obsegala samo pet razredov. Tako je bilo do leta 1818, ko so vse gimnazije postale šestrazredne. Današnji sedmi in osmi razred pa sta tvorila samostojen učni zavod, takoimenovano

filozofijo, ki je bila nekak prehod iz gimnazije na univerzo. Taka učilišča pa so bila samo v večjih mestih, n. pr. v Ljubljani. Predmeti, ki so se jih učili v gimnaziji, so bili: verouk, latinščina, zemljepis in zgodovina, matematika z geometrijo in algebro, prirodopis in prirodoslovje, od tretjega razreda dalje pa še grščina. Leta 1819 pa so prirodopis črtali iz predmetnika. Ker so znanje nemščine morali učenci prinesiti že s seboj iz normalke, se je ta jezik v prvih treh razredih gimnazije gojil le mimogrede v zvezi z latinščino, kot predmet pa nemščine niso poučevali. V četrtem razredu so poučevali nemško metriko, zato je bilo latinski čitanki dodano nekaj strani nemškega besedila.

Glavni predmet je bila latinščina in so jo gojili v takem obsegu, da jo je absolvent gimnazije lahko gladko govoril in pisal. Od tretjega razreda naprej so imeli latinsko razlago latinske slovnice, latinsko hrestomatijo, učne knjige za grščino in knjige za pouk v govorništvu. (Institutio ad eloquentiam z mitologijo, Selecta latinae orationis exemplaria.) Pri pouku latinščine in grščine se je v humanitetnih razredih govorilo izključno latinsko; celo o Vodniku se pripoveduje, ki je na ljubljanski gimnaziji poučeval latinščino, da v humanitetnih razredih pri latinskih urah ni izpregovoril nobene besede niti v slovenščini niti v nemščini. Pri čitanju latinskih in grških tekstov je moral učitelj paziti na duha, svojstvo in lepoto jezika in imeti v vidu, da je namen teh študij navajanje k čitanju latinskih klasikov, ponazarjati pravila pesništva in govornišтва ter izobraževati okus. Iz tega se vidi, da je bila literarna vzgoja te dobe usmerjena bolj v antiko. V humanitetnih razredih pa so se pri razlaganju antičnih tekstov in pri stilističnih vajah tudi nekoliko ozirali na izbrana dela nemške književnosti, za kar so imeli posebno čitanko, vse to pa je bilo v zelo skromnem obsegu, tako da gimnazijec, kasneje pa niti filozof ni mogel dobiti niti pojma o sodobni romantični književnosti. Realije, zgodovino in zemljepis so poučevali v nemškem jeziku; o slovenščini pa v šoli ni bilo sledu.

S poukom učenci niso bili posebno obremenjeni, saj so imeli tedensko komaj 18 ur, četrtek pa je bil prost dan; za učenje je bilo torej dovolj časa. Velike počitnice so imeli v prvih desetletjih v jesenskem času, meseca septembra in oktobra, kasneje (1829) pa v avgustu in septembru. Konec vsakega polletja so morali dijaki iz vseh predmetov opravljati izpite, iz enega negativno ocenjenega predmeta pa so lahko s privoljenjem učiteljskega zbora delali popravni izpit. Učence so po uspehu razvrstili v vrstni red z odličnjaki na čelu, najboljši pa so bili tudi odlikovani. Repetenti so bili zelo redki. Obvezno je bilo tudi plačevanje šolnine, toda revnejši in dobri učenci so je bili oproščeni.

Vodstvo gimnazije je imel pravzaprav v rokah prefekt, ki je bil dosledno duhovnik in humanitetni učitelj. Prvi prefekt celjske gimnazije je bil opat Hobelnik, njemu je sledil Franc Hirsch, ki se je bil pred Francozi umaknil iz Trsta, temu pa je leta 1817 sledil benediktinec Hartnid Dorfmann. Ravnatelj je bil nadzorni organ nad upravo in delom v šoli in je bil okrožni glavar. Čeprav je bilo šolstvo vzeto jezuitom iz rok, je bil vpliv cerkve na šolo še zelo velik, saj je bilo poleg prefekta v učiteljskem zboru tudi precej duhovnikov.

Za izobrazbo srednješolskih učiteljev takrat še ni bilo urejeno. Na gimnazije so prihajali poučevati ljudje z različno izobrazbo, tako duhovniki, absolventi filozofije pa tudi pravniki. Za vsako nezasedeno mesto je bilo treba opraviti poseben izpit, posebej za gramatikalne in posebej za humanitetne razrede. Do leta 1819 je bil običajen predmetni pouk, tega leta pa so uvedli razredni pouk; odslej je moral vsak učitelj poučevati vse predmete v razredu. Glede na plačo učiteljev je bilo Celje v najnižjem razredu; pred letom 1819 je humanitetni učitelj imel 600 goldinarjev plače na leto, tega leta pa so se jim prejemki zvišali.

S spopolnjevanjem gimnazije se je večalo tudi število učiteljev. Nekateri od njih so se razen s šolo bavili tudi z literarnim in znanstvenim delom. V letu, ko je gimnazija postala petrazredna, je bil v Celje nameščen veroučitelj Jernej Perveine, namesto v Maribor premeščenega Leona Jesenka pa je prišel humanitetni učitelj Elija Rebič, ki je ostal v Celju do januarja 1816, ko je po Vodnikovi upokojitvi prišel na njegovo mesto na ljubljanski gimnaziji. Rebič je bil doma izpod Gorjancev, iz Žumberka, torej Hrvat, in je v Ljubljani študiral gimnazijo in filozofijo, nato pa teologijo v Zagrebu in pravo v Gradcu. Duhovnik ni postal. Iz njegovega delovanja v Ljubljani se da videti, da je bil filološko precej izobražen, precej je znal tudi zgodovine, vendar pa Vodnika ni prekašal in svojega predmeta učencem ni znal tako približati kot Vodnik. Bil je malo čudaške narave in ker je pri razlaganju važnejših dogodkov govoril v pridigarskem tonu, so mu dijaki dali priimek »grmeči Perun«. Bil je dovteten za slovenska in hrvaška prirodna gesla in je izven šole rad govoril hrvatsko in slovensko. Posvečal je pozornost slovenskemu prerodnemu gibanju in pri pouku retorike in poezije je na lastno odgovornost opozarjal dijake na slovensko literaturo, jim dajal slovenske naloge in jih navajal k učenju slovenskega jezika.

Zelo pomemben za slovensko prerodno gibanje tiste dobe pa je bil že omenjeni I. A. Župančič, v katerem je bilo mnogo več preroditeljskega ognja kakor v Rebiču. Slomšek, ki je bil v Celju njegov učenec, pripoveduje, da je bil njegov vpliv na slovenske dijake izreden, učencem pa je imponiralo tudi učiteljevo nemško literarno delo. Slomšek pripoveduje o njem: »Bil je izvrsten, živahen pesnik..., skrbno je zbiral starinske spomine, rimske ostanke in slovenske znamenike nabiral, popisoval dogodivščine domačih krajev... iz svojih zakladov je svojim poslušateljem mnogotero pergodo lepoznanja povedal... Sam verli govornik nas je vsaki teden po dve uri krasnorečja vadil, nam spočetka sam kazal, kako se mora čisto izgovarjati...« Najvažnejše pa je, kar pove učenec o učiteljevi slovenski zavednosti: »Bil je Župančič za tisto dobo iskren Slovenec, ki je prvi dramil svoje učence, naj se lotijo materinega jezika, ki je zapuščen u prahu spal; on nam je dal prvi u peti in šesti šoli čitati slovenske Vodnikove in Jarnikove poezije, katerih učenec in prijatelj je bil.«

Župančič spada v vrsto slavistov, ki so se izoblikovali iz Vodnikovih dijakov. Bil je sin ljubljanskega urarja, na gimnaziji je bil Vodnikov učenec, po študiju filozofije je bil nekaj časa v bogoslovju in izstopil, ne da bi ga dovršil. V študijskih letih je zahajal k Zoisu v času, ko je bil

pri njem v službi Kopitar, in se navzel prerodnega zanimanja. Od leta 1806—1807 je bil informator pri Francu Karlu Hallerju, baronu Hallersteinu, na graščini Raka na Dolenjskem. Leta 1807/08 je bil suplent na gimnaziji v Ljubljani in tako postal Vodnikov kolega. Na ta način je še bolj prišel v Vodnikovo in Zoisovo prerodno območje. Jeseni leta 1808 je šel študirat na Dunaj, kjer se je preživljal z inštrukcijami, dobival pa je tudi podporo od Zoisa, dolski graščak Erberg pa mu je dajal 15 goldinarjev, da mu je beležil novice o Kranjski in njenih odličnih rojakih. Jeseni leta 1810 pa je že prišel za profesorja v Celje. Bil je prijatelj s Stabelmannom, ki je leta 1804 začel izdajati »Laibacher Wochenblatt«, list za korist in zabavo. Postal je tudi sotrudnik tega lista. Leta 1806 je za »Laibacher Wochenblatt« napisal oceno Vodnikovih »Pesmi za pokušino«, kjer pravi, da je zbirka vredna čitanja, in hvali zlasti pravilno slikanje narodnega občutja in značaja in čisto slovenski narodni izraz. Dve leti kasneje so dunajski »Annali« prinesli Zupančičevo oceno Vodnikovih »Pesmi«, kjer imenuje zbirko prvi pomembni plod kranjske Muze. Na Zupančičevo prošnjo je Vodnik iz inače narodne pesmi o Pegamu in Lambergarju priredil za tisk enoten slovenski tekst, Zupančič pa jo je prevedel v nemščino. To je bila prva tiskana slovenska epska pesnitev. Z Dunaja je leta 1809 Zupančič vzpodbujal Vodnika, naj pospeši sestavljanje slovarja; iz tega pisma se vidi, da je bil z Vodnikom v precej intimnem odnosu, ker ga v pismu imenuje kar »gospod Tinče«.

Zupančič pa je imel tudi precej močno ambicijo nemškega literata. »Laibacher Wochenblatt« je objavil več njegovih nemških stvari. Med njegovimi nemškimi članki pa so bili tudi taki, ki za slovenski prerodni razvoj niso bili brez pomena, ker so budili zanimanje za domačo politično in literarno preteklost. Taki so bili spisi o Schönlebnu, Kastelcu, Hrenu, o slovenskih protestantskih knjigah in o Akademiji operosorum. Pomembni so zlasti članki: Historische Charakterzüge der Slawen; Historische Fragmente über die krainische Poesie; Übersetzung des Volksliedes von dem Turniere zwischen dem Ritter Lamberg und Pegam; Gesuch an die Obrigkeit, Güter-Besitzer, die Geistlichkeit und alle die übrigen Freunde der Vaterlands Kunde im Herzogtum Krain. Najvažnejše je njegovo zanimanje za ljudsko poezijo in za starožitnosti. Poziv na zbiranje narodnega blaga pa kaže, da se je lotil dela po Herderjevem programu.

Celjska leta 1810—1820 pomenijo višek Zupančičevega delovanja na vseh področjih. Toda kljub ljubezni do slovenščine, ki jo je kazal v šoli, je vedno bolj silil med nemške literate, tako da je bilo njegovo nemško književno delo obsežnejše. Od vseh strani je dobival vabila za sodelovanje, svoje članke je objavljial razen v nemškem ljubljanskem tedniku tudi v graških, dunajskih in celovških listih ter pri drugih publikacijah. Svoja dela pa je izdajal tudi v samostojnih brošurah, kakršna je bila »Ein Ausflug von Cilli nach Lichtenwald« (Izlet iz Celja v Sevnico), v kateri je zemljepisno in zgodovinsko opisal kraje od Celja do Sevnice. V lutrovski kleti sevniskega gradu je odkril češki napis z glagolskimi črkami, na Vipoti pri Celju pa je odkopal ostanke rimske zgradbe, morda svetišča. Poleg književnega dela se je namreč bavil tudi

z zgodovino, deloval kot arheolog in se udeleževal kot topograf in potopisec.

Čeprav je Zupančič mnogo pisal v nemščini, je bil prva leta bivanja v Celju še ves na strani slovenskih preroditeljev. Še vedno si je dopisoval z Vodnikom, Primcem in Zagajškom, župnikom-slavistom na Kalobju, zbiral je slovenske knjige in druge predmete za graški Joaneum, Vodniku je obljubil gradivo za slovar. Kopitar bi ga bil rad pridobil za zbiranje štajerskih prispevkov za slovensko geografsko sinonimiko, celovski Kumpf pa je pričakoval od njega slovansko mitologijo. Bil je tudi lokalni cenzor za slovenske knjige. Najpomembnejše njegovo slovensko delo iz celjske dobe je »Življenje svetiga Maksimiliana, škofa in martirnika«, ki je izšlo leta 1815, ko so obletnico smrti celjskega škofa slovesno proslavili. Zadnja leta v Celju pa se je Zupančič prerodu odmaknil. Vzrok temu je bil morda ta, ker bi bil po Primčevem obolenju rad dobil stolico slovenskega jezika v Gradcu, a tega ni dosegel, morda zato, ker mu je kazalo, da kot nemški literat doseže večji ugled. Soodločalo pa je mogoče tudi gmotno vprašanje; bil je namreč vedno v denarnih stiskah in si je od nemške strani obetal več uspeha tudi v materialnem pogledu.

Leta 1820 je bil Zupančič premeščen v Maribor, kjer je ostal do leta 1831. V tistem času so obiskovali mariborsko gimnazijo Miklošič, Anton Murko, Anton Hašnik in še več kasneje pomembnih Slovencev. O tedanjih razmerah na mariborski gimnaziji je Hašnik kasneje pisal profesorju Macunu v Zagreb, da je bil Zupančič tam zelo nezadovoljen, da ni imel več ljubezni do slovenske narodnosti ter ga imenuje nemškutarja. Nazadnje je deloval v Kopru, kjer je umrl leta 1833.

V tej začetni dobi so na celjski gimnaziji delovali še profesorji: Ivan Kittel 1812—1863, Tomaž Pipan 1814—1851, Jurij Mally 1820—1824 ter katehet Ivan Grašič 1822—1857. Od nemških profesorjev pa je bil v prvih petdesetih letih obstoja gimnazije najpomembnejši Ivan Gabrijel Seidl. Po rodu je bil Dunajčan in je kot humanitetni profesor prišel v Celje že v svoji mladeniški dobi leta 1829 in je ostal tu do leta 1840. Bil je zelo izobražen, saj je študiral pravo in filozofijo, razen tega pa je bil priznan nemški pesnik, lirik. V Celju se je mnogo bavil z zgodovino; mnogo je potoval po ožji in širši celjski okolici, opisoval kraje in ljudi in iskal zgodovinske posebnosti, kar je priobčeval v zgodovinskih časopisih. Kraj Zidani most, zlasti pa njegov novi kameniti most čez Savinjo, ki je bil zgrajen malo pred njegovim prihodom v naše kraje, mu je tako ugajal, da ga je počastil z odo »Die Steinbrücke« in jo objavil v Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark. Zlasti pa ima zasluge za rimsko zgodovino Celja. Med Celjani je užival veliko spoštovanje, zato so mu leta 1904, ob stoletnici njegovega rojstva, odkrili spominsko ploščo na vogalni hiši sedanje Stanetove in Prešernove ulice, kjer je stanoval. Pri tej slovesnosti je imel spominski govor profesor zgodovine Otto Eichler in spomenik izročil v varstvo občine. Ploščo so v stari Jugoslaviji, ko so prenavljali hišo, odstranili, ker so Slovenci to odkritje imeli za nemško nacionalno manifestacijo. Studenec med mestnim parkom in Liscami, kamor je profesor rad hodil na izprehod, pa je še do danes obdržal imel Seidlov studenec.

Dve leti po Seidlovem odhodu na Dunaj je prišel v Celju za gramatikalnega učitelja Val. Konšek, doma iz Trojan (roj. 1816) in nekdanji celjski dijak. V srednješolsko službo je prišel kot absolviran pravnik, njegovo prvo službeno mesto pa je bilo leta 1841 v Mariboru, od koder je bil čez eno leto premeščen v Celje, kjer je ostal do leta 1854. Leta 1848 je bil imenovan za začasnega učitelja slovenščine in bil tolmač za slovenski jezik na celjskem državnem sodišču, prevajal pa je tudi razprave začasnega štajerskega deželnega zbora. Leta 1854 je odšel na Dunaj, kjer je napravil usposobljenostni izpit iz naravoslovja za višjo gimnazijo in še istega leta dobil profesuro na mariborski gimnaziji, od koder je bil še v istem letu premeščen na ljubljansko gimnazijo. Tu je služboval do svoje upokojitve leta 1886. Medtem je bil v šolskem letu 1861/62 provizorični vodja novoustanovljene nižje gimnazije v Kranju. Umrl je leta 1899 v Ljubljani.

Kot profesor je bil na glasu kot dober pedagog in ljubitelj mladine. Razen naravoslovja je poučeval tudi klasične jezike, imel je smisel za kmetijstvo in skoraj dvajset let je bil kustos botaničnega vrta v Ljubljani. V letih 1848/49 je bil urednik v Celju izhajajočega tednika »Celjske Slovenske novine« (pozneje »Celjske novine«, »Slovenske novine«), kjer so izšli prvi radikalnejši članki, ki so zahtevali neodvisnost šolstva od duhovščine, odpravo samostanov, sekularizacijo cerkvenega premoženja in odpravo celibata. Pod njegovim uredništvom so »Celjske novine« prinesle tudi članek proti »mračnjakom, ki temo bolj ljubijo kot svetlobo, kateri bi Slovence radi zmiraj v neki otročji nevednosti in nedoraslosti zadržali.« Konšek se je zavzemal za uvedbo slovenščine v šole in urade in se potegoval za ustanovitev slovenske kmetijske šole. Kasneje se je pečal le z naravoslovjem Kranjske in objavil več razprav naravoslovne vsebine.

Od Slovencev je v šolskem letu 1845/46 v Celju na gimnaziji poučeval kot suplent Ivan Macun, ki pa je bil že v naslednjem šolskem letu premeščen v Trst. Tam je sodeloval pri »Slavjanskem društvu« in pisal v njegov mesečnik »Jadranski Slavjan«. V Trstu je uvedel tudi slovenski tečaj za uradnike. Iz Trsta je bil premeščen v Zagreb; tam je v imenu devetih profesorjev napisal neko spomenico proti ravnatelju Premruju in bil zaradi tega leta 1860 premeščen v Ljubljano; pa tudi ravnatelj Premru je moral zapustiti Zagreb in bil premeščen v Celje za ravnatelja, na mesto, kjer je že prej deloval po opravljenih študijah od leta 1836—1844 kot gimnazijski učitelj. Macun je bil v Ljubljani tajnik »Čitalnice« in pisal v list »Triglav«. Po dobrem letu pa je moral nazaj v Zagreb, kjer je ostal do leta 1870, ko je dobil mesto profesorja na I. državni gimnaziji v Gradcu. Tam je ostal do svoje smrti.

Macun spada v vrsto štajerskih Ilircev in je do konca ostal zvest ideji o potrebi enotnega knjižnega jezika za vse Jugoslovane. V svojih številnih spisih je posegal na področje šolstva, predvsem na področje osnovnega šolstva na slovenskem Štajerskem, obravnaval je probleme klasičnih in živih jezikov na srednjih šolah, pisal o telesni vzgoji, prevajal iz ruščine in se precej bavil s tujo in domačo književnostjo. Svoja dela je priobčeval v »Slawische Jahrbücher«, »Österreichische Blätter für Literatur und Kunst«, v »Zori Dalmatinski«, »Nevenu«, »Slovenskem

Glasniku«, »Pozoru«, in »Danici Ilirski«, bil sodelavec Gajevih »Narodnih Novin«, prispeval je k Rieglerjevemu slovníku članek o Jugoslovanih, pisal o Bolgarih, Machiavelliju in še o marsičem drugem. V samostojnih knjigah je izšlo »Cvetje slovenskega pesništva«, kratek pregled slovenske literature, »Kratko krasnoslovje«, »Fröhlichsche theoretische und praktische Grammatik der Ilirischen Sprache« in končno »Književna zgodovina slovenskega Štajerja«. V letu, ko je deloval v Celju, je v »Slavische Jahrbücher« izšla razprava »Die Slawen in Krain und den benachbarten Ländern«. Razen hrvatskega berila, ki ga je sestavil za nedeljske ponavljalne šole v Istri, je začel pisati tudi nekakšno zgodovinsko, zemljepisno, politično in literarno čitanko v okviru svoje jezikovne ideologije za šolsko in družinsko čtivo.

Že v dobi prvih desetletij je gimnazijsko vodstvo izdajalo nekako letno poročilo, ki pa je bilo omejeno samo na klasifikacijo učencev. O profesorjih, ki so delovali na šoli, in o delu ali dogajanjih na gimnaziji iz letnega poročila te dobe ne izvemo nič. Pisana so izključno v latinskem jeziku in imajo na zunanji strani naslov:

Juventus
Caesareo-regii
Gymnasii Celeae

*

moribus et progressu in
litteris censa
exeunte anno scholastico
MDCCCXXVIII

Celeae typis Josephi de Bacho typographi circuli

V prevodu: Mladina cesarsko-kraljeve celjske gimnazije pismeno ocenjena iz npravnosti in napredka ob koncu šolskega leta 1828. Spodaj je označena tiskarna: Celjska tiskarna Jožefa Bacha, okrožnega tiskarja.

Latinili so celo imena rojstnih krajev učencev, n. pr. St. Peterus in Valle ursorum (Medvedovo selo), St. Maria ad Lacum (Dobrna), Tyberium (Laško), St. Martinus in Vallo rosarum (Šmartno v Rožni dolini), Murus pons (Zidani most), Locopolis (Škofja Loka).

V teh poročilih so objavljene vse ocene dijakov kakor v spričevalu. Pri učencih niso zabeležili narodnosti, temveč so jih označevali po deželnem poreklu; navedeni so kot Štajerci, Korošci, Hrvatje, Dalmatinci, Ogrji, kar pa jih je bilo iz Kranjske, Primorske in Zahodne Koroške so bili označeni kot Ilirci; so primeri, da je bilo v razredu več Ilircev kot Stajercev. Narodnost se da sklepati samo po imenih in po poreklu; Slovenci so bili v ogromni večini, le tu in tam je opaziti kakega Nemca iz pokrajin, ki so sedaj onstran državne meje in morda kakega Italijana iz Trsta. Zanimivo je, da so že takrat obiskovali celjsko gimnazijo dijaki iz Prekmurja, pa tudi kak Hrvat in Dalmatinec. Učenec, ki ni plačal šolnine, ob koncu semestra ni smel opravljati izpita. Nekateri dijaki so imeli tudi štipendijo. Teh ni dajala država, temveč so bile to ustanove

zasebnikov. Tu in tam se je našel kak premožen človek, ki je imel razumevanje za potrebe študirajoče mladine in je vložil v denarni zavod glavnico. Od obresti tega kapitala se je dajala štipendija potrebnim dijakom. Razen siromaštva je bil pogoj za doseg štipendije dober uspeh in lepo vedenje, nekatere pa so bile vezane tudi na učenčev rojstni kraj ali občino, navadno pa na župnijo. Štipendija se je navadno podelila drugošolcu in sicer za ves čas študija; izgubil jo je le, če razreda ni izdelal ali če ni dobil dovoljnih ocen iz vedenja. Ustanovitelji štipendij, ki so jih v tej dobi uživali celjski gimnazijci, se navajajo: Baron de Schuitzen, Joannes Georgius Weiss, Laurentius Ratschy, Caspar Monfrinus, Zacharias Winter der Wintershofen, Carolus Schmid et Rasterholzer, Simon Fürpass, Sigmund Popovič iz Arclina; že iz 18. stoletja so bile štiri štipendije Liber baro de Billoi, graščaka na Rudi pod Lisco. Občine ali okraji takrat štipendij niso dajali, razen tržaškega magistrata, ki je podpiral svoje dijake iz Trsta morda zato, ker je bila po odhodu Francozov tam gimnazija ukinjena.

Od dijakov, ki so takoj v prvih letih po ustanovitvi obiskovali našo gimnazijo, sta morda imela pozneje nekaj pomena Andrej Urek iz Kapel pri Brežicah in Jakob Strašek iz Medvedovega sela; profesor Fr. Kidrič namreč oba uvršča med slovenske preroditelje, Strašek pa ima tudi spominsko ploščo v župni cerkvi svojega rojstnega kraja. Precej vidnejši kot oba omenjena pa je bil Ivan Vesel iz Kosez pri Moravčah, poznejši pesnik Koseski. Gimnazijo je končal leta 1816. Po opravljenih pravnih študijah v Gradcu in na Dunaju pa je stopil v finančno službo in umrl kot upokojen finančni svetnik v Trstu leta 1884. Vesel-Koseski je bil dolgo najpopularnejši in najvplivnejši slovenski pesnik, ki ga je večina Slovencev z Bleiweisom na čelu imela za prvaka. Čeprav je s svojimi verzi vplival na narodno prebujenje, danes njegove pesmi nimajo veljave, ker so brez prave vsebine.

V letu 1815, ko je bil Vesel v prvem humanitetnem razredu, je obiskoval prvi gramatikalni razred Anton Slomšek, rojen leta 1800 na Slomu pri Ponikvi. Med tem ko je bilo Veselovo delo v slovenski literaturi le začasne vrednosti, je Slomšek v zgodovini slovenske kulture ustvaril vrednote trajne veljave. Na gimnaziji je na Slomška zelo vplival profesor Zupančič, ki je v njem vzbudil zanimanje za slovenski jezik in mu vsadil seme rodoljubja in ljubezni do materinščine. Slovensko je začel pisati že kot tretješolec; prevajal je iz knjige nekega Filipa Hecqueta recepte za domače zdravljenje. Pod Zupančičevim vplivom je Slomšek že v gimnaziji začel kovati slovenske verze. Kot višješolec se je ob profesorjevem godu pridružil tovarišema, ki sta deklamirala latinske in nemške priložnostne verze, z deklamacijo slovenske pesmi, ki jo je sam zložil. V celovškem bogoslovju, kamor je vstopil po opravljenem filozofskem študiju, pa je začel s smotnim delom za prerod slovenskega jezika, kar je nadaljeval tudi kasneje kot duhovnik in kot škof lavantinske škofije. Slomškovo prerodno in književno delo je bilo za njegovo dobo tako plodovito in tako pomembno, da o njem piše štajerski literarni zgodovinar Macun: »Slomšek je glede slovenščine v narodnem, javnem pomenu to, kar nam je v znanstvenem Miklošič«.

Slomšek je sodeloval tudi pri reformi avstrijskih šol v dobi prosvetnega ministra Thurna (1849—1870). Pri tem je zavzel odločno stališče, naj bo začetni pouk v materinem jeziku. Od ministrstva je dobil nalogo, naj za novo šolo napiše potrebne učne knjige. Ker sam tega ni zmož, si je dobil sodelavce, od katerih so bili najpomembnejši celjski opat Matija Vodušek, celjski učitelj Ivan Kranjc, šoštanjski nadučitelj Peter Musi in braslovški nadučitelj Anton Koderman. Razen katekizmov in knjig verske vsebine je Slomšek v petdesetih letih predložil ministrstvu v odobritev naslednje knjige: Malo berilo za slovensko-nemške šole; Veliko berilo in pogovorilo za vajo učencev drugega razreda; Veliko berilo za slovensko-nemške šole; Nemško slovnico za slovenske šole; Slovensko-nemško vadnico; Ponovilo potrebnih naukov za nedeljske šole na kmetih. Ko se je število rednih šol v naši deželi že precej pomnožilo, so bile nedeljske šole nekake nadaljevalne in ponavljalne šole za tiste, ki so redno šolo že dokončali. »Ponovilo« naj bi bilo priročnik učiteljem nedeljskih šol in pa »Lepo vodilo za mlade Slovence in Slovenke, glavo prebrisati, srce ožlahtniti, ohraniti zdravo dušo in telo in pa pridne, delovne roke.« Ta knjiga je precej obširna, saj obsega 742 strani.

Slomšek se je trudil, da bi njegove šolske knjige bile sprejete v vseh slovenskih deželah, vendar pa tega ni dosegel; Kranjci in Primorci so hodili svojo pot, Slomškove knjige pa so ostale v rabi le na Štajerskem in Koroškem, pa še tu so jim nekateri očitali, da je v njih preveč realij.

Največja Slomškova zasluga pa je, da je prenesel sedež lavantinske škofije iz St. Andraža na Koroškem v Maribor. S tem je dosegel, da so bili skoro vsi štajerski Slovenci združeni v eni škofiji, pokrajine severno od Drave pa tako odtegnjene potujčevalnemu vplivu nemške duhovščine graške škofije, kamor je doslej ta predel spadal.

Slomškovo nacionalno in prerodno delo je brez dvoma zelo pomembno. Da pa je proti revolucionarnemu gibanju leta 1848 zavzel sovražno stališče, se pa ni čuditi, saj kot knez in škof drugega biti ni mogel kot konservativec in zagovornik starega reda. Slovenski narodni misli pa je ostal zvest do konca. Zaradi svojega govora »Graja nemškutarjev« je državni pravdnik proti njemu vložil tožbo, do razprave pa ni prišlo, ker je Slomšek prej umrl (1862).

Za Slomškom je v tej prvi dobi v Celju študiralo še nekaj zaslužnih mož. Med tistimi, ki jih je Slomšek v Celovcu narodno prebudil, je bil tudi Valentin Orožen iz Šentjurja pod Rifnikom, kjer se je rodil leta 1808, gimnazijo pa je dokončal leta 1829. Dolgo je kaplanoval po raznih krajih, umrl pa je v Okonini leta 1875 kot upokojen kurat. Bil je pripadnik ilirizma, imel je stike z Gajem in Vrazom, Jugoslavija, velika in edina je bila zadnja njegova želja. Valentin Orožen je bil ljudski pesnik in pevec; pesnikovati je začel že pod Slomškovim vplivom v Celovcu, pisal pa je malo; »Bil je velik prijatelj petja, a slab prijatelj črnila«, zato njegovih pesmi ni mnogo natisnjenih. V svojih pesmih je tako zadel ljudsko misel in besedo, da so nekatere ponarodele, n. pr. »Kje so moje rožice«, »Lastovkam v slovo«. Pesmi so izrecno namenjene petju in zato zelo melodiozne, njih vsebina pa večidel sentimentalna tožba nad minulostjo. Njegova dela sta izdala M. Lendovšek in Ignac Orožen.

Ignac Orožen iz Laškega, ki je končal gimnazijo leta 1836, ni z Val. Orožnom nič v sorodstvu; bil je tudi duhovnik in se je mnogo bavil z zgodovino. Kot kaplan in kasneje vikar v Celju (1844—1854) je proučeval zgodovino Celja in napisal »Celjsko kroniko«, ki je izšla leta 1854. Kot župnik v Mozirju (1854—1865) je sestavil tamkajšnjo župnijsko kroniko in v Ljubiji sezidal cerkev Sv. Miklavža. Po odhodu iz Mozirja je bil dve leti nadžupnik v Rogaški Slatini, kjer je dozidal cerkev sv. Križa in napisal kroniko slatinske župnije. Pod Knablovim vplivom se je bavil tudi z epigrafiko in razvozljajl marsikateri rimski napis. V zidu celjske župne cerkve je vzdanih šestnajst takih rimskih kamnov. Na svojem novem službenem mestu v Mariboru, kjer je bil do leta 1867 dalje naprej kot stolni vikar, nato pa stolni dekan in končno kanonik, je svoje delo na zgodovinskem področju marljivo nadaljeval. Začel je pisati zgodovino lavantinske škofije, ki je več let izhajala pod naslovom »Das Bistum und die Diöcese Lavant«. Obdelal je štirinajst dekanij, kar je izšlo v osmih knjigah, v celoti pa dela ni mogel opraviti, ker mu je opešal vid. Kar je izšlo, je zelo dovršeno, ker je uporabljal vse razpoložljive zgodovinske vire; tolmačil je tudi etimologijo krajevnih imen in odkril mesta nekaterih pozabljenih gradov. Več zgodovinskih člankov je objavil v *Mitteilungen des historischen Vereins für Steiermark*, bil dopisnik centralne komisije za varstvo spomenikov na Dunaju in član Zgodovinskega društva za Štajersko. Umril je leta 1900 v Mariboru. Zgodovinsko društvo za Slovenijo mu je na njegovi rojstni hiši v Laškem sedaj po osvobojenju odkrilo spominsko ploščo.

Deset let za Val. Orožnom je končal študije na celjski gimnaziji drugi Šentjurčan, preroditelj Dragotin Ripšl. Po dovršenem bogoslovju je kaplanoval po večjih krajih Spodnje Štajerske, nato pa bil pet let vojni kurat; iz vojaške službe je prišel leta 1864 za župnika v Loko, kjer je deloval deset let, od tam pa je odšel na Videm ob Savi, kjer je umrl leta 1887. Kakor njegov rojak Val. Orožen je bil tudi Ripšl vesele narave ter ljudski pesnik in skladatelj obenem. Prof. Macun pripoveduje, da je pri dr. Razlagu videl 57 pesmi, ki jih je uglasbil Dragotin Ripšl, in sicer so bile to pesmi Orožnove, Hašnikove, Jos. Lipolda Rečiškega, največ pa pesmi skladatelja samega. Bavil se je tudi z zgodovino in narodopisjem, zbiral je narodno blago in napisal odlično kroniko loške župnije, ki pa je med okupacijo zgorela. Bil je soustanovitelj čitalnice v Sevnici in pri njeni otvoritvi imel slavnostni govor.

V tridesetih letih so v Celju dovršili gimnazijo še štirje zelo pomembni ljudje: Josip Drobnič, Blaž Kocen, Josip Krajnc in Marko Vincenc Lipold. Prvi je deloval na gledališkem in literarnem področju, ostali pa so si kot znanstveniki pridobili sloves daleč preko mej naše domovine.

Josip Krajnc se je rodil leta 1821 v Škalah pri Velenju kot sin premožnega kmeta. Po dovršeni gimnaziji se je vpisal na filozofsko fakulteto v Gradcu, kjer je dosegel doktorat iz filozofije, nato pa se je posvetil še študiju prava. Po dovršenih študijah je nekaj časa služboval kot sodnik v Celovcu, leto 1848 pa ga je potegnilo v politično življenje. V Gradcu je bil med najbolj aktivnimi člani »Slovenije«. Odklanjal je zedinjenje Nemčije in osvoboditev Slovanov pod nemškim varštvom ter bil proti

temu, da bi Slovenci pošiljali poslance v frankfurtski parlament. Na drugi strani pa je videl prihodnost Slovanov v Avstriji, mislil je celo na skupen književni jezik avstrijskih Slovanov in verjel v ustanovitev avtonomne zedinjene Slovenije. Leta 1848 je bil v slovenjegraškem okraju izvoljen za poslanca v dunajski državni zbor. V parlamentu je z levico glasoval za odpravo kmetskega podložništva. Ko je bil ta zakon sprejet, je to s posebno okrožnico razglasil svojim volivcem. Ta okrožnica pa je bila začetek velikih nepravil za Krajnca, kajti kmetje so začeli odrekati desetino in druge dajatve, to pa mu je nakopalo mnogo sovražnikov med duhovščino in graščaki. Ovaden je bil sodišču, da hujska kmetско ljudstvo. Kot član ustavnega odbora pa je zavzel zopet konservativno stališče. Izrekel se je proti odstranitvi telesne kazni, glasoval je proti načelu šolske obveznosti, izrekel se je za nadzorstvo cerkve v šolstvu. Krajnc je bil prepričan, da se noben narod ne more razviti, če nima pravic v šoli in v uradih, pri obravnavanju vprašanj zedinjene Slovenije pa je bil proti priključitvi Koroške, češ da se Koroška ne more tako deliti kakor Štajerska. Krajnc se torej v političnem življenju ni obnesel in sam pravi, da je bilo njegovo poslansko delo brez pomena.

Po razpustu parlamenta je Krajnc nadaljeval pravne študije in dosegel doktorat pravnih ved. Leta 1849 je postal docent civilnega prava v slovenskem jeziku v Gradcu. Leta 1858 je prosil za mesto izrednega profesorja za civilno pravo v slovenskem jeziku, a ker je bil odklonjen, se je posvetil advokaturi samostojnega mesta v Celju, za katerega se je potegoval, pa ni dobil, ker mu je še vedno bila na poti okrožnica iz leta 1848. S pomočjo ministra Thuna je nato 1855 dobil profesuro na pravni akademiji v Sibirju na Erdeljskem, pet let za tem pa je bil imenovan za profesorja avstrijskega civilnega prava na univerzi v Innsbrucku. Tu pa je ostal le dva semestra, ker je že leta 1872 dobil mesto profesorja na univerzi v Pragi. Proti njemu kot Slovanu so v Pragi demonstrirali nemški študentje. Po treh letih delovanja v Pragi je umrl star šele 54 let.

V dobi njegovega življenja je izšlo pomembno delo »Über das leitende Prinzip der Bürgerlichen Rechte«. Mnogo gradiva pa je ostalo v rokopisu in je izšlo šele po njegovi smrti. Šele leta 1885 je izšel njegov »System des Österreichischen allgemeinem Privatrechtes«. Glavni pomen Krajncovega dela je v tem, da je prvi podal celoten sistem avstrijskega občega državljanskega zakonika. Njegov »System« je doživel šest izdaj in avtorju priboril ime evropskega slovesa. Slovenski pravniki so mu pozneje v Škalah odkrili spominsko ploščo. Ta slovesnost je bila obenem slovenska kulturna in nacionalna manifestacija v bližini nemško ogroženega Velenja.

Leta 1816 se je v Mozirju rodil Marko Vincenc Lipold kot sin kmeta in splavarja. Osnovno šolo in gimnazijo je dovršil v Celju, na univerzi v Gradcu pa je študiral prirodoslovje, klasično filologijo, pedagogiko in zgodovino. Končal je tudi pravne študije in napravil sodniški izpit. Značilno za njegove umske sposobnosti je, da je vse izpite napravil z odliko.

Že kot dijak se je zanimal za prirodne zaklade ožje domovine, zlasti za rude in premog. Po posredovanju nadvojvode Ivana je dobil štipendijo

na rudarski akademiji v Štavnici na Čehoslovaškem, kjer je zopet z odliko končal triletne montanistične študije. Kasneje je napravil na Dunaju še mineraloški kurz pod vodstvom slovečega mineraloga Haidingerja. Odslej se je bavil le z rudarstvom in geologijo. Ob ustanovitvi geološkega zavoda na Dunaju (1849) je bil nameščen za potujočega geologa. Odslej je sedemnajst let deloval pri geoloških raziskavanjih vseh avstrijskih dežel in velikega dela Ogrske in Hrvaške. Nad sto petdeset del je objavil v »Jahrbuch der geologischen Reichsanstalt« in v »Verhandlungen«.

Leta 1867 je postal ravnatelj rudnika v Idriji, kjer je prenovil obrat in podvojil produkcijo živega srebra ter izdelal geološki zemljevid Idrije z okolico. Za svoje delo je prejel številna priznanja in odlikovanja. Zelo je skrbel za delavce v Idriji, zboljšal zdravstvene razmere v rudniku, zidal delavska stanovanja in postavil moderno opremljeno šolo, kakršne ni bilo daleč naokoli. Pospeševal je tudi idrijsko čipkarstvo. Za zasluge ga je vlada imenovala za dvornega svetnika, Idrija za častnega meščana, Mozirje pa za častnega občana. Leta 1869 je bil izvoljen za deželnega poslanca. Zaveden Slovenec je ostal vedno, imel pa je mnogo nasprotnikov, ki so ga črnili na Dunaju, leta 1880 pa celo vložili interpelacijo v parlamentu, v kateri ga dolže, da stiska delavstvo. Preiskava je pokazala, da je to podla laž, vendar ga je to tako potrlo, da se je umaknil iz javnega življenja. Umrl je leta 1883 v Idriji.

II. NEMŠKA GIMNAZIJA (1848—1919)

A. Popolna gimnazija

1. Šola in pouk

Revolucionarno leto 1848—1849 je prineslo mnogo sprememb tudi v gimnazijo. Že v aprilu je izšel odlok, s katerim je bila ukinjena dotedanja oblast okrožnega in deželnega ravnatelja, učiteljski zbor pa je bil proglašen za avtonomno telo, samo v zadevah pouka je bil podrejen prosvetnemu ministru. Ukinjeni so bili tudi konkurenčni izpiti za izpraznjena učna mesta. Leta 1849 je izšel organizacijski načrt, ki je položil temelj novi avstrijski srednji šoli. Dotedanji šestletni gimnaziji sta bila priključena še dva letnika filozofije, ki sta dosedaj tvorila prehod iz srednje na visoko šolo in tako je gimnazija postala osemrazredna. V Celju je bil sedmi razred odprt že v šolskem letu 1849/50, osmega pa so odprli takoj naslednje leto.

Osemletna gimnazija se je hitro razvijala, število mladine je rastlo, tako da je gimnazijsko poslopje že v prvih letih postalo premajhno. Zato so leta 1851 staremu poslopju v smeri proti Savinji dozidali nov trakt, kjer so bile urejene učilnice in fizikalni kabinet. Leta 1874 je pregledal šolske prostore svetnik namestništva v Gradcu I. Gobell in jih ocenil nepovoljno, nekatere celo kot neprimerne. Isto sodbo o prostorih so iz-

rekle tudi komisije, ki so v poznejših desetletjih pregledale stavbo. Ker je poslopje postalo zopet pretesno, so v šolskem letu 1876/77 ravnateljevo stanovanje preuredili v risalnico. Leta 1881 je poslopje od občine kupila država za 4000 goldinarjev in dala zgradbo popraviti, dvorišče pa ograditi. Kljub popravilom in prezidavi pa prostori niso bili posebno ustrezni za šolo. Vendar pa je v teh skromnih učilnicah naš inteligenčni naraščaj dobival svoje znanje nad sto let, dokler ni bilo na Otoku zgrajeno novo gimnazijsko poslopje. Stara gimnazija je odslej služila stanovanjskim namenom, zahodni del pa je med drugo svetovno vojno uničila bomba in pod ruševinami pokopala arheološko dragocenost-okostja večjega števila jamskih medvedov iz Potočke zijalke, ki jih je bil tam shranil prof. dr. S. Brodar po svojem uspešnem delu na Olševi.

Vse do leta 1855 je bila celjska gimnazija provizorično dovoljena, tega leta pa je postala definitivna in leta 1864 celo napredovala v gimnazijo drugega reda.

a) Učni načrt in zbirke učil

Pred začetkom pouka leta 1849 je izšel nov učni načrt, ki je bil sicer začasen, vendar pa je dobil sorazmerno stalnost. V novi šoli učni jezik ni bil več latinski, temveč nemški, vsi predmeti so se poučevali v nemščini razen slovenščine. V učnem načrtu je bil še vedno poudarek na predmetih antične kulture, zato se je gimnazija imenovala klasična ali humanistična. Relativno največ ur je bilo odmerjenih klasičnim jezikom. Latinščina se je poučevala v vseh razredih, v prvih dveh po osem ur na teden, v ostalih pa po štiri do šest ur tedensko. Grščino so kakor dosedaj začeli poučevati v tretjem razredu s petimi urami, v naslednjih razredih pa je njih število bilo tudi štiri ali pet ur na teden. V latinščini zahteve niso bile več tolike, da bi se dijaki morali naučiti latinsko govoriti, zadostovalo je, da so jezik pasivno obvladali, tako da so mogli razumeti klasične tekste v izvirniku. Enake zahteve so veljale glede grščine. Čeprav so bile zahteve glede klasičnih jezikov zelo zmanjšane, učenje teh ni bilo preveč lahko, zahtevalo je mnogo dela in časa. Težko je bilo zlasti za Slovence, ki še v nemščini niso bili prav trdni. Kljub temu pa so učenci v znanju hitro napredovali; tretješolci so že čitali »*Historiae antiquae*«, četrtošolci pa Cezarjevo »*De bello Galico*«. V višjih razredih so obravnavali Ovidova, Livijeva, Salustova, Ciceronova, Tacitova, Horacova in druga dela. V višji gimnaziji je bila vsak teden določena ena ura za latinske stilistične vaje, ki so obsegale prevajanje težjih nemških tekstov v lepo latinščino. Teh vaj so se dijaki najbolj bali. Pri grščini pa so čitali Homerja, Ksenofonta, Herodota, Platona, Tukidida in Plutarha.

Nemščina kot predmet je dobila v vsakem razredu po tri učne ure na teden; v nižjih razredih so bile namenjene predvsem slovnici, v višjih pa nemški literarni zgodovini.

Za zgodovino in zemljepis se je stanje nekoliko izboljšalo, toda geografija je ostala še vedno pastorka v gimnaziji. Kot samostojen predmet se je poučevala samo v prvem razredu, kjer ni bilo zgodovine, v

ostalnih nižjih razredih pa se je še dolgo poučevala le v zvezi z zgodovino in sta oba predmeta imela tudi skupno oceno. V višjih razredih nekaj časa zemljepisa sploh ni bilo, pozneje pa mu je v petem in šestem razredu bila dodeljena po ena tedenska ura. Leta 1910 je zemljepis postal samostojen predmet v nižjih razredih, v višjih pa je še vedno ostal v zvezi z zgodovino razen v sedmem in osmem, kjer ga sploh ni bilo. V osmem razredu se je poučevalo domoznanstvo.

V zgodovini se je program precej razširil, vendar pa je pouk zgodovine ostal zelo omejen na antično in občo zgodovino srednjega in novega veka, pri čemer je bila v ospredju zgodovina nemškega cesarstva in avstrijskih vladarjev. Ker se je antična kultura obravnavala tudi pri klasičnih jezikih, so dijaki zelo dobro poznali antično dobo, niso pa imeli veliko pojma o zgodovini slovanskih narodov. Učne knjige so na kratko omenjale Polabske Slovane v borbi s saškimi kralji, Rusije so se dotaknili le od Petra Velikega dalje, Poljske pa v času njenih delitev. Avstrijski Slovani so bili skoraj prezrti; o zgodovini Slovencev v tej reformirani šoli ne zvemo nič pri pouku zgodovine, naše pokrajine so obravnavali le kot habsburške dedne dežele, o Čehih pa je govora le kot o kraljevini v okviru nemškega cesarstva, brez poudarjanja češke nacionalne individualnosti in brez priznavanja češke kulture. Vojne Habsburžanov s Turki so se vršile na jugoslovanskih tleh, toda zasluge jugoslovanskih ljudstev za zmage na teh bojiščih niso omenjene nikjer, kakor da so zmagovali le avstrijski generali; Zrinjski in Frankopan sta prikazana kot madžarska velikaša Zriny in Frangepany. Tak učni načrt seveda tudi ni omenil socialnih pokretov nikjer po svetu, še manj pa doma na lastnih tleh, zato takratna zgodovina molči tudi o naših kmetijskih uporih, ki so zamajali nemški fevdalizem na naši zemlji. Historia, nuntia vetustatis, testis temporum, vitae magistris, lux veritatis, v avstrijskih šolah ni opravljala svoje vzgojne vloge.

Matematiki je bilo dodeljeno mesto, ki ji gre, prirodopis, ki je bil leta 1819 vržen iz šole, pa je bil zopet sprejet med učne predmete, in sicer v prvih dveh razredih z dvema urama, v petem in šestem razredu pa s tremi urami tedensko. Fizika se je poučevala v tretjem in četrtem razredu po tri ure, v sedmem in osmem razredu pa štiri ure tedensko. Kemija ni bila samostojen predmet, obsežena je bila v fiziki.

Nov predmet je bila filozofska propedeutika, ki se je spocetka poučevala v osmem razredu namesto matematike; od leta 1856 naprej pa je bila matematika tudi v osmem razredu, logika se je poučevala že v sedmem, psihologija pa v osmem razredu po dve uri.

Novost za naše gimnazije je bila uvedba slovenščine kot obvezni predmet za učence slovenske narodnosti. Že v letu revolucije je na celjski gimnaziji na lastno prošnjo začel poučevati slovenščino prof. V. Konšek. Slovenščini so določili dve uri, od leta 1868 dalje pa v prvih dveh razredih po tri. Na celjski gimnaziji pa za ta predmet čisto ni bilo usposobljenega učitelja, tako da so ga poučevali učitelji drugih strok, navadno kateheti. Pri pouku slovenščine je bila v začetku težava tudi v tem, da ni bilo potrebnih učnih knjig. Slovenci smo imeli že nekaj slovníc od različnih avtorjev; čeprav srednji šoli niso bile namenjene,

so le bile pripomoček k jezikovnemu pouku. Prva leta so na celjski gimnaziji uporabljali Murščevo in Potočnikovo, največ pa Murkovo slovnico, čeprav je bila ta napisana v nemščini in namenjena Nemcem. Leta 1854 je izšla Janežičeva »Slovenska slovnica«, ki so jo v Celju uvedli v šolo šele štiri leta kasneje in je ostala v rabi do osemdesetih let. Sredi osemdesetih let so v prva dva razreda vpeljali Končnikovo, v ostale razrede pa novo Šumanovo slovnico, dokler niso leta 1891 začeli uporabljati zopet Janežičevo slovnico, predelano in dopolnjeno po dr. J. Sketu. Ta je ostala v rabi vsa leta, dokler je — že v Jugoslaviji — ni nadomestila slovnica dr. A. Breznika.

Berila se je prvi lotil pisati Bleiweiss s sotrudniki. Za prve štiri razrede je sestavil »Slovensko berilo«, ki je za posamezne razrede izšlo 1850 in 1855. Bleiweissove čitanke imajo poleg pičlo odmerjene poezije pretežno nevezano besedo, v kateri prevladuje poučnost. V soglasju z istodobnimi Slomškoviimi knjigami za osnovne šole so v njej zastopane večinoma realije, zlasti prirodopis in zgodovina. Od pesnikov je najbolj zastopan Koseski, v čitanki od II.—IV. razreda pa je tudi po ena Prešernova pesem. V prozi so najbolj upoštevanj novičarji. Književnost Novic je nudila malo gradiva za čitanke, zato je Bleiweiss segel po prevodih iz nemščine in iz slovanskih jezikov, zlasti iz srbohrvaških in čeških čitank.

Za višje razrede je izdal »Slovensko berilo« Miklošič po vrsti v letih 1853, 1854, 1858 in 1865. Miklošičeva berila imajo še več nelep-slovnih sestavkov kot Bleiweissova, prevladuje pa kulturna zgodovina. Poezije je v Miklošičevih berilih še manj kot v Bleiweissovih, med pesniki pa je na prvem mestu Prešeren in šele nato Koseski in drugi. Prevodov iz slovanskih jezikov je v čitankah za višje razrede manj kot v čitankah za nižje razrede, prevladujejo pa Poljaki in Rusi. Prevodov iz nemščine je malo.

Ustavna doba v Avstriji je prinesla Slovencem če ne drugega vsaj nove čitanke. Leta 1861 je po Macunovem »Cvetju« A. Janežič sestavil »Cvet slovenske poezije«, ki se je rabil kot čitanka za V., VI. in VII. razred. Leta 1868 pa je isti izdal v isti namen »Cvetnik slovenske slovesnosti«. Pa tudi za nižje razrede je Janežič sestavil čitanko »Cvetnik« I. in II. Janežičeve šolske knjige so pred poučnost in realije postavile poezijo in leposlovje. V Cvetnikih je zbran cvet slovenske poezije, poleg starejših pesnikov so v njem zastopani tudi sotrudniki Slovenskega Glasnika. Prevodi iz slovanskih jezikov, zlasti iz češčine, daleč presegajo prevode iz nemščine. Razen teh učbenikov pa so na naši gimnaziji uporabljali tudi Janežičevo Slovensko vadnico za učence nemške narodnosti.

V šolskem letu 1890/91 se v I. in II. razredu pojavijo slovenske čitanke, ki jih je napisal dr. J. Sket. V srednjih razredih so še vedno uporabljali Janežičeve Cvetnike, v VII. in VIII. pa Miklošičevo Slovensko berilo; že po nekaj letih pa so Sketovi učbeniki bili vpeljani v vse razrede in tako je ostalo do razpada Avstrije. Kakor Janežič je tudi dr. J. Sket napisal učno knjigo za pouk slovenščine dijakom nemške narodnosti, ki je bila v Celju dolgo v rabi.

Pod vplivom ilirizma je ostalo v naših šolah nekaj časa tudi zanimanje za srbohrvaščino. Leta 1849 je Šafařík na Dunaju predlagal,

naj se hrvaščina uvede kot obligaten predmet v slovenske šole, do česar pa ni prišlo. Do leta 1852 so v najvišjih razredih pri pouku slovenščine poučevali ilirsko gramatiko in besedne vrste na osnovi slovenščine. Ilirska dela so čitali iz Macunove knjige »Cvetje jugoslavjansko«; cvetju je Macun dodal srbsko-hrvatski dodatek, da bi se mladina navadila bratskega narečja in se usposobila za nameravano zagrebško univerzo. Do leta 1952 so po Šafařiku poučevali tudi zgodovino jugoslovanske književnosti.

Zgodovino slovenskega slovstva od Trubarja do sodobnosti so se leta 1853 učili v osmem razredu po Kopitarju, od leta 1854 dalje pa po Janežiču, ki je svoji slovnici (1854) dodal »Pregled slovenskega slovstva«. Miklošičevo Slovensko berilo za VIII. razred je bilo pravzaprav tudi zgodovina slovenskega slovstva, ki pa je izšlo šele leta 1865 in se je rabilo vse do 1893, do Sketove Slovenske slovstvene čitanke. Sketova knjiga je bila v rabi do leta 1918, ko so za slovenščino zopet nastopili novi časi in je bila že na razpolago obširnejša Grafenauerjeva »Kratka zgodovina slovenskega ljudstva.«

Pod vplivom takrat upošteevane Miklošičeve »panonske teorije«, ki pravi, da je stara cerkvena slovenščina (staroslovenščina) jezik panonskih Slovencev, je v tej dobi med slavisti za ta jezik vladalo veliko zanimanje. Božidar Raič je celo v cerkvi pri propovedi tolmačil cerkveno-slovenske tekste svojim vernikom. Nekateri so staroslovenščino predlagali za vseslovanski knjižni jezik, drugi pa so za pravilnost oblik nove slovenščine iskali utemeljitve v staroslovenščini. Iz teh razlogov so v zadnja dva razreda gimnazije uvedli tudi pouk staroslovenščine, obravnavali pa so najvažnejše iz glasoslovja in oblikoslovja v primerjavi z novo slovenščino. V Celju jo je prof. Suhač učil vse do prve svetovne vojne.

Pri vseh jezikih je bilo mnogo pismenih nalog. Prva desetletja po šolski reformi so v prvih dveh razredih pisali vsak teden latinsko šolsko nalogo, v tretjem in četrtem letu vsaka dva tedna, v višjih razredih pa vsak mesec. Podobno je bilo pri grščini. Pri nemščini in slovenščini se je letno število šolskih in domačih nalog gibalo med 15 in 20; kasneje se je to število zmanjšalo. Dolgo je bilo obvezno pri slovenskih nalogah v višjih razredih prevajanje grških in latinskih tekstov v slovenščino. V zadnjih dveh razredih so bile za dijake obvezne tudi govorne vaje iz nemščine in slovenščine.

Precej je bilo na gimnaziji memoriranja. Od vseh prebranih klasičnih del so se dijaki morali kako poglavje naučiti na pamet. Še v osemdesetih letih se je iz Iliade zahtevalo okoli 250 stihov na pamet, kasneje pa se je ta pensum glede Homerja znižal na 100 verzov. Iz nemščine in iz slovenščine se je bilo treba letno naučiti na pamet po 15 pesmi ali odlomkov iz proze. Število učnih ur se je po letu 1849 povečalo, toda v nobenem razredu ni doseglo 30 ur tedensko.

Z reorganizacijo šole so uvedli tudi neobvezne predmete, ki jih je bilo katero leto kar precej. V prvih dveh desetletjih so od tujih jezikov poučevali italijanščino, francoščino, angleščino, včasih pa je minilo več let, ko se ti predmeti niso poučevali. Mogoče v teh letih med dijaki ni bilo zanimanja ali pa so bili profesorji za takratne pojme preobloženi

z obveznim poukom. Omenjene jezike so do sedemdesetih let poučevali izključno nemški profesorji, tedaj pa sta poizkusila obnoviti pouk romanskih jezikov dva Slovenca; Karel Glaser je leta 1872 zopet začel s francoščino, toda ta pouk je trajal samo eno leto, ker je Glaser odšel iz Celja. Podobno je bilo z italijanščino, ki jo je leta 1873 poučeval admiralski kaplan I. Mohorčič, ki se je verjetno v tem letu le izjemoma mudil v Celju.

Kot neobvezen predmet so do leta 1869 poučevali tudi lepomis, potem ga do leta 1903 ni bilo, tega leta je bil uveden med obvezne predmete za prvi in drugi razred, od leta 1910 dalje pa le za prvošolce z eno tedensko uro.

Trajno so se obdržali drugi neobvezni predmeti in pouk teh se je tudi lepo razvijal. Takoj v začetku reformirane šole so uvedli poučevanje petja in risanja. Petje so poučevali v dveh tečajih. V prvem tečaju so se učenci seznanjali s teorijo, v drugem pa so se vadili v zbornem petju. Nekaj let se je pouk teorije vršil v treh tedenskih urah, zborna petje pa v dveh. Kasneje pa sta bili določeni za vsako skupino po dve uri. Število vseh pevcev se je navadno sukalo okoli 70, v nekaterih letih se je dvignilo tudi nad 100; med prvo svetovno vojno je padlo skoraj za polovico. Pri zbornem petju so vadili tudi cerkveno petje. Ker so bili dijaki po narodnosti mešani, se je pri maši pelo latinsko. Dirigiral je pevovodja, orglal pa navadno kak višješolec; v zadnjih letih Avstrije je ta posel opravljal Fr. Pečnik, kasnejši urednik celjske Nove dobe. V letu 1918 se petje kot predmet ni več poučevalo, ker je učitelj menda šel k vojakom, cerkveno petje pa so vodili dijaki sami. Ker je bilo na gimnaziji več dijakov, ki so se ukvarjali z instrumentalno glasbo, so včasih korno petje spremljali z orkestrom, sodelovali pa so tudi pri raznih proslavah.

Za risanje je bilo v začetku malo zanimanja, saj ga je obiskovalo le okoli 20 učencev. Sprememba pa je nastopila z letom 1870, ko so začeli poučevati po načrtu realne gimnazije. Ocena iz tega predmeta ni vplivala na končni letni uspeh v učenčevem spričevalu. V prvi skupini za začetnike je bil delovni čas odmerjen na štiri ure, v ostalih dveh pa na dve uri. Število risarjev se je sedaj kar potrojilo. Ko je bila leta 1880 ustanovljena pripravnica, se je risanje poučevalo tudi v tem razredu. Od leta 1881 naprej se je ta predmet poučeval samo v dveh oddelkih, ker se je število risarjev nekoliko zmanjšalo. S šolskim letom 1904/05 je risanje postalo obvezen učni predmet za prve štiri razrede, v višjih razredih pa je ostalo še nadalje neobvezno. Od meseca maja dalje so višješolci slikali v prirodi; slikali so v akvarelu, vadili pa so delati z oljem, kredo, svinčnikom in peresom.

Za lepomis, petje in risanje na zavodu dolgo ni bilo sposobnega učitelja. Lepomis in risanje so navadno učili učitelji celjske nižje realke. Najdalj je risanje poučeval Evlogij Dirmhirn (1854—1872), temu pa je sledil A. Fischer (1873—1896). Ko pa je postalo risanje obvezno, je bil za to stroko na gimnaziji imenovan profesor J. Schlemmer. To, da je gimnazija dobila lastnega profesorja za risanje, je bilo v prid razvoju in napredku pouka v tem predmetu. Schlemmerju je sledil profesor Erich Lechleitner, temu pa profesor R. Zelenka, ki je bil zadnji profesor

risanja na nemški gimnaziji. Leta 1911 so začeli prirejati razstave dijaških slikarskih del.

Tudi petje je v začetku poučeval realični učitelj, in sicer J. Zanger, za njim pa od leta 1854—1875 organist A. Zinauer. Nato so petje poučevali večinoma učitelji osnovne in meščanske šole, le med letom 1886 in 1901 ga je poučeval klasični filolog profesor I. Ploner.

Potrebi po telesni vzgoji so deloma ustregli šele leta 1861, ko so telovadbo imenovali za neobvezen predmet. Za realizacijo tega je imel mnogo zaslug profesor G. A. Lindner, po rodu Čeh, ki je tri leta posvečal veliko skrb telesni vzgoji gimnazijske mladine in osebno vodil telovadni pouk. Prvo leto so telovadili le na prostem. V ta namen je dal stavbenik M. Stepišnik na razpolago del svojega vrta, ki ga je na lastne stroške ogradil in opremil z najnujnejšim telovadnim orodjem. Naslednje leto je bila v grofiji urejena telovadnica in tako so lahko telovadili tudi pozimi. Za Lindnerjem je telesno vzgojo poučeval učitelj meščanske šole Tisch, znani vaditelj nemških »turnerjev«, ki je ta posel opravljal vse do leta 1893, torej malo manj kot trideset let. Medtem ko se je število telovadcev v Lindnerjevih letih gibalo med 60 in 80, je v prvih Tischevih letih padlo kar za polovico. Vzrok majhnega zanimanja za telovadbo v začetku Tischeve dobe je bil morda ta, da med Slovenci, ki so imeli ogromno večino na gimnaziji, ni bilo pravega zanimanja za to, ker jo je poučeval z nemškim duhom prepojeni učitelj; »turnerji« so namreč bili avantgarda nemških nacionalistov in najbolj borbeni elementi pri delu za potujčenje naše zemlje. Porast obiskovalcev telovadbe v kasnejših letih je verjetno posledica večjega dotoka nemškega dijaštva na gimnazijo. V skladu z ministrskim odlokom se je po letu 1891 telesni vzgoji posvečalo več pozornosti. Na desnem bregu Savinje je bil za dijake določen poseben prostor za kopanje s posebno kabino; poseben trener je vadal dijake v plavanju. Dijakom je bila tudi znižana cena na drsališču za zimski šport na ledu. Ker je senčnat gimnazijski vrt postal premajhen za igre z žogo, je mestna občina dovolila dijakom uporabo Glazije ob sredah od 14. ure naprej. Glazija je v ostalem času služila za vaje vojakom celjske garnizije. V spomladanskih in poletnih mesecih so telovadci nižjih razredov pod vodstvom profesorjev prirejali razne mladinske igre, višješolci pa so ob pouka prostih popoldnevih delali izlete v bližnjo, ob nedeljah pa v širšo celjsko okolico. Priporočali so jim tudi kolesarski šport, sedmo in osmošolci pa so smeli v parku igrati tenis. Tischu je sledil meščanskošolski učitelj J. Gorjup, za njim pa je prišel znan in zaveden slovenski učitelj F. Kranjc, po katerem ima šola na Polulah ime. V letih med prvo svetovno vojno telovadbe ni bilo, ker so vsi telovadni prostori služili vojaškim namenom.

Neobvezen predmet je bila tudi slovenščina za učence nemške narodnosti. Že leta 1854 jo je poučeval matematik M. Lazar, nato pa tega predmeta šest let ni bilo. Šele leta 1861 je pouk neobvezne slovenščine zopet zaživel, ko ga je obnovil veroučitelj F. Ramor in poučeval skozi štiri leta. Ta predmet se je obdržal vse do leta 1918, poučevali pa so ga razni profesorji slovenščine, pa tudi kateheti J. Kardinar in A. Cestnik in tudi realista B. Matek. Zanimanje za slovenščino med Nemci je bilo

v nekaterih letih kar precejšnje. Do konca stoletja so jo poučevali v dveh, od leta 1898 pa v treh tečajih. Zanimivo je, da so v prvih desetletjih skoro vsi dijaki, otroci celjskih Nemcev, obiskovali slovenščino. Med temi učenci najdemo celo kasnejše najizrazitejše nasprotnike vsega, kar je bilo slovensko, kakršna sta bila G. Wokaun in R. Foregger. Več Nemcev je tudi maturiralo iz slovenščine, seveda po posebnem programu.

Istega leta kot s poukom telovadbe so začeli tudi s poukom štajerske zgodovine za četrtošolce. Večkrat so jo obiskovali vsi učenci četrtega razreda ali vsaj velika večina. Z nastopom tega stoletja pa je začelo zanimanje za ta predmet padati in se je v drugem letu prve svetovne vojne ukinitil. Poučevali so ga zgodovinarji pa tudi filologi. Namen tega pouka je bil dvigniti in utrditi patriotični čut do štajerske zemlje in mladini dokazati, da ta dežela že po svoji preteklosti ne spada drugam kot k nemškemu narodu. Na koncu vsakega šolskega leta so bili izpiti in nagradno tekmovanje med učenci, ki so se za to prijavili. Dva najboljša sta dobila za nagrado srebrni medalji, ki jih je v ta namen poslal deželni odbor; drugi najboljši so bili nagrajeni s knjigami, tretji po uspehu pa so bili pohvaljeni. Pri tem pa je značilno, da so skoraj vedno odnesli prve nagrade Slovenci, le redko je bil med prvimi nagrajenci kak Nmec; bili pa so primeri, da so se k izpitu prijavili sami Slovenci.

Z letom 1862 se je začel pouk stenografije in trajal vse do leta 1918. Obiskovali so ga le višješolci. Navadno sta bila dva tečaja, če pa ni bilo dovolj učencev, je eno leto deloval nižji, naslednje leto pa višji tečaj.

Od leta 1865—1867 je profesor K. Pasch poučeval kot neobvezen predmet Mittelhochdeutsch. Pouk tega jezika je že po tretjem letu prenehal, zanj v teh letih ni bilo posebnega zanimanja.

Z letom 1911 so se za sedmo- in osmošolce začele fakultativne strelne vaje, ki jih je vodil eden od oficirjev celjskega polka. Strelne vaje so ob koncu šolskega leta zaključili z nagradnim streljanjem na vojaškem strelišču v Pečovniku. Vršile so se samo do leta 1914. Leta 1915 pa je izšel odlok deželnega odbora, s katerim so bile za višješolce uvedene vojaške uvodne vaje, pri katerih so se dijaki vadili tudi v streljanju in se urili v osnovah vojaške službe.

Z leti so se zelo povečale zbirke učil in knjižnic. Za nabavo so prispevale oblasti, mnogo pa tudi zasebniki. Štajerski cesarjev namestnik je leta 1863 v ta namen podaril 150 gld. Pouku realij, ki so bile v latinski šoli bolj ob strani, so sedaj posvečali več pozornosti, in v zvezi s tem je zrasla tudi večja skrb za učne pripomočke. Kakor je bil prirodopis v prejšnji dobi zapostavljen, je zbirka te stroke sedaj dosegla največji porast. Fr. Baumbach iz Leobna ji je leta 1852 poslal 1500 mineralov, lovci pa so zelo povečali ornitološki oddelek. Slomšek je zbirki odstopil nojevo jajce, ki mu ga je bil poklonil nek črnc iz Egipta, ko je sprejel krščanstvo. Dijaki so pridno zbirali metulje in druge žuželke. Leta 1863 pa je mestna občina za zbirko kupila mikroskop. Največ predmetov, nad 16.000, je inventarna knjiga izkazovala leta 1900. Ker so iz zbirke izločili nerabno, se je v naslednjih letih nekoliko zmanjšala, tako da je leta 1918 bilo v zbirki skoro 2000 predmetov manj. Največ učil je imel oddelek za zoologijo, temu je sledila botanika.

V začetku petdesetih let je bil nanovo urejen fizikalni kabinet. Ta zbirka se je izpopolnjevala bolj počasi, ker k njej zasebniki v predmetih niso mogli prispevati, dotacije pa niso bile izdatne. Leta 1890 je bilo v zbirki, s pripomočki za kemijo vred, 593 aparatov in drugih učil, do leta 1918 pa se je stanje podvojilo.

Ker se je v učnem načrtu dalo malo več mesta geografiji, je bilo treba skrbeti tudi za zbirko učil za ta predmet, vendar pa vse tja do sredine sedemdesetih let tu ni opaziti posebnega napredka. V letu 1876 je ministrstvo dalo v proračun 100 gld., za naslednje leto pa 300 gld., tako da je zemljepisno-zgodovinska zbirka v tem letu štela 75 komadov, od tega največ zemljevidov. Leta 1918 je bilo v zbirki 515 predmetov. Čeprav je bilo risanje nad pol stoletja neobvezen predmet, je zbirka od leta do leta rasla. Leta 1900 je bilo v njej nad 2000 predmetov, do leta 1918 pa se je nekoliko zmanjšalo.

Temelj učiteljske knjižnice je bil položen že takoj po ustanovitvi šole, v drugi dobi njenega obstoja pa se je največ pozornosti posvečalo prav knjižnici. Vodstvo je za izpopolnjevanje knjižnice prejemale od štajerskega študijskega fonda 50 gld. letno, razen tega pa so v ta namen uporabljali tudi vpisnino. Gimnazija je imela tudi 1800 gld. v obligacijah, ki so tvorile gimnazijski fond, obresti tega, 75 gld. letno, so šle za izpopolnjevanje knjižnice. Razen tega je včasih tudi ministrstvo dalo v proračun nekaj sto goldinarjev v ta namen. Poleg tega je Akademija znanosti na Dunaju darovala več znanstvenih knjig, prav tako geološki zavod, namestništvo v Gradcu, Zgodovinsko društvo za Štajersko in Jugoslovansko društvo. Poleg tega so mnogo knjig odstopili posamezniki pa tudi knjigarne. Več del so gimnaziji zapustili tudi profesorji gimnazije ob upokojitvi.

Pri tem velja omeniti tudi darilo iz zapuščine profesorja J. Jurmana. Ta Dunajčan je prvotno deloval kot profesor v Bukovini in Galiciji, pozneje pa je bil bibliotekar na visokih šolah v Lvovu in v Brnu. Po upokojitvi se je ukvarjal s proučevanjem flore naših dežel in je leta 1895 v Celju umrl. Imel je obsežno lingvistično znanje, zelo temeljit pa je bil v botaniki. Po njegovi smrti je njegova sestra Leopoldina od njegove pomembne knjižnice 1114 del darovala celjski gimnazijski knjižnici. Te knjige so bile shranjene posebej in so imele svoj katalog. Tako je profesorska knjižnica leta 1918 štela 9886 knjig. Obsegala je predvsem znanstvena in literarna dela, prevladovali so nemški avtorji, bilo pa je tudi nekaj slovenskih.

Razen učiteljske je bila na gimnaziji tudi dijaška knjižnica. Razen nabav in dotacij je ta knjižnica dobivala tudi mnogo del kot darilo od prijateljev mladine, profesorjev in dijakov samih. Leta 1918 je bilo v zbirki 3254 knjig nemških in slovenskih piscev.

Leta 1864 je profesor Fichna ustanovil gimnazijsko numiznatično zbirko. Novce so prinašali dijaki, meščani, pa tudi ljubitelji starin iz okolice. Razumeli so, da starinski novci za posameznika ne pomenijo mnogo, zbirki pa lahko zelo povečajo vrednost. Leta 1865 je imel precej zaslug za urejanje zbirke osmošolec Franc Ferk, pozneje ustanovitelj ptujskega muzeja. V tretjem letu je štela zbirka že 475 novcev, večinoma

rimskih; prevladovali so bakreni novci, bilo pa je nekaj tudi srebrnih in en zlatnik. V poznejših letih so se nabirali novci tudi iz srednjega veka in iz vseh dežel Evrope. Od leta 1907 zbirka ni več napredovala. V tem letu je imela 1711 kovancev, 28 kolajn, 22 bankovcev, od katerih je bilo nekaj asigntov iz francoske revolucije, nekaj igralnih znamk itd. Rimski zlatnik so v stari Jugoslaviji čuvali v banki, vendar ga je kljub temu nekdo izmaknil. Ko se je v novi Jugoslaviji začel urejati muzej, je bila numizmatična zbirka prenesena v novo urejene prostore.

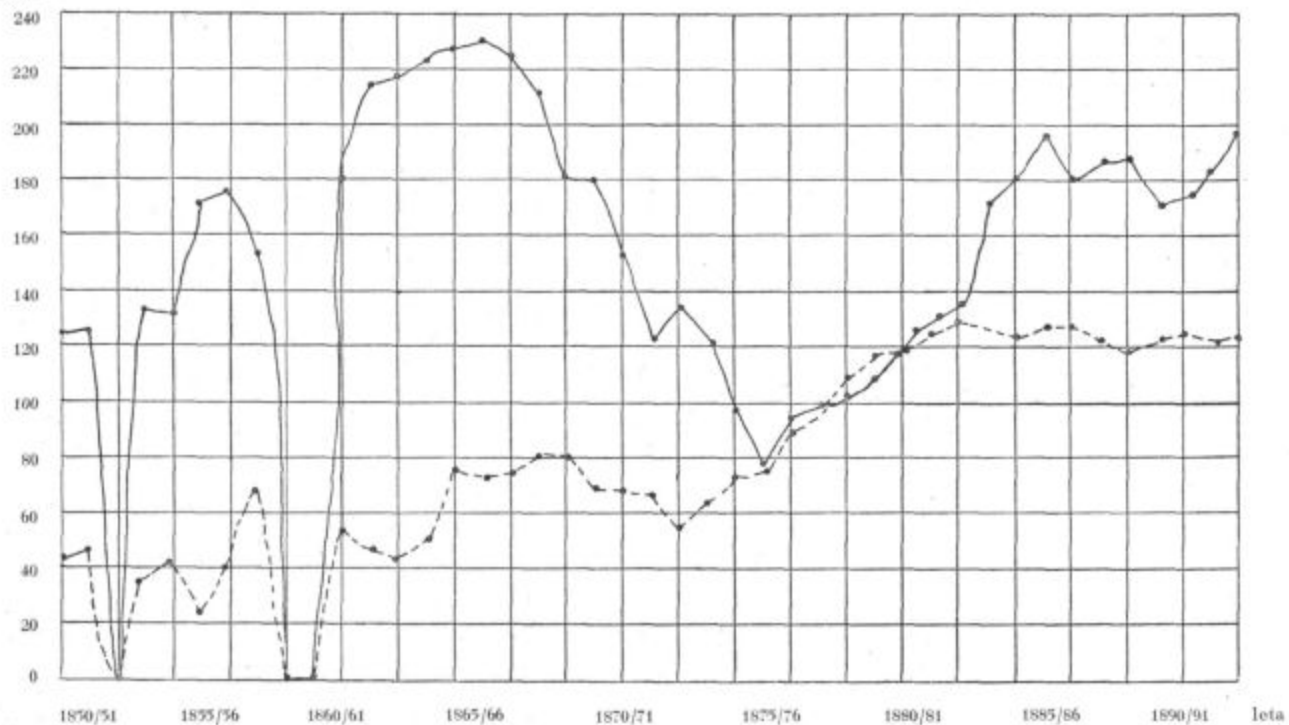
b) Učenci in njihovo življenje

V letih revolucije 1848—1849 je število učencev znatno padlo, po revoluciji pa je zopet močno naraščalo. Leta 1849 jih je bilo 162, v letu 1865/66 pa je doseglo svoj drugi višek s 305 dijaki, nato se je zopet nižalo in do leta 1874/75 padlo na 173, kar znaša skoro polovico od drugega viška. Ker so v tej dobi že beležili narodnost, je mogoče ugotoviti, da se je v glavnem manjšalo le število Slovencev, medtem ko je pri Nemcih opaziti le neznamenit padec. V letu 1865/66 je bilo Slovencev 230, Nemcev pa 72, v letu 1874/75 pa le 98 Slovencev in 71 Nemcev. Nemci so sicer dosegli svoj minimum, 52 učencev, že dve leti prej, odslej pa so stalno naraščali. Ta silni padec slovenskega dijaštva je prav gotovo povzročila gospodarska kriza, ki jo je takrat preživljalo naše kmečko ljudstvo in ki je iz njegovih vrst prihajala velika večina slovenskih intelektualcev. Gospodarska kriza meščanstva pa se kaže v tem, da število nemškega dijaštva vsaj ni naraščalo.

Od leta 1874/75 je število gimnazijcev zopet raslo in v letu 1892/93 doseglo svoj tretji višek 336 učencev; število Slovencev se je v tej dobi povišalo od 89 v letu 1875/76 na 210. V tej dobi se je povečalo tudi število Nemcev od 71 na 125, leta 1879/80 so Nemci celo presegli Slovence za 7 učencev. Odslej je število nemškega dijaštva ostalo konstantno, razmerje pa je bilo zopet Slovencem v prid. Naraščanje nemških dijakov je posledica germanizacije, ki je bila v sedemdesetih letih v mestu precej občutna, kazala se je že tudi po nekaterih štajerskih trgih.

Od leta 1895/96 dalje je opaziti zopet upadanje splošnega števila dijakov in to zopet na račun Slovencev. To upadanje je bilo le navidezno, ker so od tega leta naprej Slovenci v pretežni večini obiskovali samostojne nemško-slovenske nižje razrede, ki so bili tega leta ustanovljeni. Po letu 1900/01 se je število Nemcev zopet dvignilo, medtem ko Slovenci niso več dosegli števila 100, ker so bili pretežno samo višješolci. Na ta način so Nemci Slovence trikrat presegli. Porast Nemcev je bil mogoč na ta način, da so poleg domačih odpadnikov množili nemške vrste dijaki iz nemških pokrajin. Da bi se dosegel in obdržal nemški značaj gimnazije, so prihajali v Celje študirat iz Gornje Štajerske, Koroške in Dolnje Avstrije, predvsem z Dunaja. V ta namen je bil kmalu po ustanovitvi nižjih razredov za Slovence v Celju odprt nemški dijaški dom, ki je imel v prvi vrsti namen nuditi oskrbo nemškim gimnazijcem iz drugih dežel. »Studentenheim« je bil v zgradbi, v kateri je danes uprava DES. Med

Učenci

Legenda: — Slovenci
- - - Nemci

prvo svetovno vojno se je precej znižalo zlasti število Nemcev, to pa zato, ker so imeli v avstrijskih deželah važnejše skrbi, kot je bilo vzdrževanje nemškega značaja celjske gimnazije.

Za vstop v prvi razred je bil potreben sprejemni izpit.

Šolsko leto se je v prvih letih začevalo 16. septembra in je trajalo do zadnjega julija, tako da je bilo velikih počitnic le šest tednov; z letom 1855 se je šolsko leto začevalo 1. oktobra in je trajalo do konca julija. Prvo polletje se je končalo v februarju, datum pa ni bil stalno določen, enkrat so ga zaključili že v začetku, drugič pa šele ob koncu meseca. Nekaj let semestralnih počitnic sploh ni bilo, kmalu so jih pa uvedli in so trajale 5 do 8 dni. Kaže, da so prvo polletje zaključevali tako, da so pustni dnevi prišli ravno v semestralne počitnice, ker se ta šolski odmor imenuje tudi »pustne počitnice«. Nekaj prostih dni je bilo tudi za božič, veliko noč in binkošti, pouka prosti dnevi so bili tudi vsi cerkveni prazniki, državni prazniki in dnevi, ki jih je določil direktor.

Čeprav je bila šola laična, se je vzgajalo v strogo verskem duhu. Dijaki so morali vsak dan, razen v najhujši zimi, k maši, ki se je ob pol 8. uri opravljala v posebej za to urejeni kapeli. Strogo je bila obvezna nedeljska služba božja, kar je veljalo tudi za praznike; ta je bila ob 8. uri za nižje-, ob 9. uri pa za višješolce s posebno katehetovo pridigo. Razen tega so morali dijaki opravljati skupno spoved; v prvih letih je bilo to štirikrat, pozneje petkrat, še kasneje pa se je ta obveznost zmanjšala na trikrat v letu. Velikonočna spoved je bila združena s tridnevnimi duhovnimi vajami, kar je bilo obvezno tudi v stari Jugoslaviji. Od leta 1869 dalje dnevnih maš ni bilo več, ostala pa je nedeljska vse do druge svetovne vojne, običajna je bila tudi udeležba gimnazijcev pri procesiji, ki so se je udeleževali z dvema šolskima zastavama. Od leta 1820 do 1869 je gimnazija s cerkveno slovesnostjo proslavljala tudi god Janeza Krstnika (24. junij), zaščitnika zavoda.

Z odločbo iz leta 1854 je bil ves pouk podrejen nadzorstvu škofa. Zaradi tega je škof Slomšek nekolikokrat obiskal gimnazijo, prav tako tudi njegov naslednik M. Stepišnik, večkrat na leto se je o razmerah v gimnaziji prepričal škofijski komisar, celjski opat. Marca leta 1854 se je na gimnaziji oglasil tudi slovenski rojak F. Baraga, škof v Michiganu v Severni Ameriki, ko je potoval po svoji domovini. Cerkvenega nadzorstva nad šolo je bilo konec leta 1868, razen nad veroukom kot predmetom.

Pravo nadzorstvo nad gimnazijo pa je pripadalo ministrstvu za prosveto in deželnemu šolskemu svetu v Gradcu, ki ga je izvrševalo po svojih srednješolskih nadzornikih. Ti so redno, tudi večkrat na leto, nadzirali delo v šoli. Gimnazijo je včasih obiskal tudi štajerski namestnik.

Za celjsko gimnazijo pa se je zelo zanimal tudi dr. R. Foregger, celjski poslanec v državnem zboru. Po rodu je bil Celjan, nekdanji učenec celjske gimnazije, pozneje pa advokat na Dunaju. Bil je znan kot neizprosni nasprotnik Slovencev. Leta 1877 je poslal ravnateljstvu 4 zlatnike za dve najboljši nemški nalogi, eno iz nižjih in eno iz višjih razredov. Pri tekmovanju sta najboljši nalogi napisala Slovenca in odnesla obe nagradi, vsak po dva zlatnika. Podobno je bilo naslednjega leta, samo da so

tekmovali le četrtošolci. Prvo nagrado je dobil zopet Slovenec in šele druga je bila priznana učencu nemške narodnosti. Taki uspehi nasprotnikom Slovencev verjetno niso bili všeč, zato za nagradna tekmovanja ni več pošiljal daril na gimnazijo.

Že iz tega se vidi, da so bile med slovenskimi dijaki bistre glave, ki so v znanju nemščine prekašale celo svoje nemške tovariše. Če izvzamemo prvi razred, so bili v splošnem uspehi povoljni. Nekaterim je peti razred še delal težave, od šestega naprej je le redko kdo izgubil leto. Odkar je bila uvedena pripravnica, tudi prvi razred kaže neprimerno boljše uspehe. Za prestop v višji razred so morali dijaki iz vseh predmetov delati ustni in pismeni izpit. Ta predpis je veljal do leta 1880. Tega leta pa so bili ti izpiti odpravljeni, pač pa so ostali samo ustni prestemni izpiti, največ iz dveh predmetov, v katerih je bilo učenčevo znanje dvomljivo. Iz enega predmeta je lahko učiteljski zbor dovolil popravljati popravni izpit po počitnicah, kakor je to bilo že v latinski šoli.

Kakor v prvi dobi so morali dijaki tudi sedaj plačevati šolnino. Od leta 1886 dalje se je v Celje za vsako polletje plačevalo 15 glđ. šolnine. V mestih, ki so imela nad 25.000 prebivalcev, pa je znašala šolnina celo 20 glđ. Nepremožni učenci so je bili oproščeni; če je pa šolnine oproščeni dijak ob koncu semestra dobil le eno negativno oceno, je za prihodnje polletje oprostitev izgubil. Oprostitev šolnine je izgubil tudi tisti dijak, ki je v vedenju dobil tretji red, danes »dobro«. Če je štipendist v spričevalu dobil le eno negativno oceno, se mu je izplačevanje štipendije ustavilo za tako dolgo, dokler ni ocene popravil.

Absolventi osmega razreda so redno opravljali maturo ob koncu leta; v prvih letih v juliju pismeno, v avgustu pa ustno. Bili so tudi primeri, da so zrelostne naloge opravili julija, ustni izpit pa je bil šele septembra. V poznejših letih pa je bilo redno tako, da so maturanti zaključili pouk 8 dni prej kot drugi učenci; v zadnjih šolskih dneh so pisali maturitetne naloge, nato pa so se pripravljali na ustni izpit, ki je bil čez teden dni po razdelitvi spričeval drugim učencem. Maturanti so imeli tako dva pa tudi tri tedne časa za učenje. Dolga leta je bilo treba opravljati zrelostni izpit iz vseh predmetov, oprostitev je bila mogoča le iz nekaterih, če je imel kandidat pogoje v dobrih ocenah. Šele v začetku tega stoletja je bil zrelostni izpit olajšan in urejen približno tako, kakor je dandanes. Maturi je redno predsedoval deželni šolski nadzornik, tudi v jesenskem roku, četudi je maturiral samo en kandidat. V zadnjih letih so bili predsedniki že tudi ravnatelji drugih srednjih šol. Odkar je bil izpitni red za maturo izpremenjen, v zrelostnih vprašanjih ni bilo nobenih ocen. V njih je bil samo naveden potek študija in da je kandidat napravil maturo z odliko, soglasno ali z večino glasov.

V obeh prvih dobah so mogli biti redni učenci gimnazije le moški. Ženskam je bilo dovoljeno opravljati privatni izpit, vendar pa so bile redke tiste, ki so se lotile gimnazijskega študija. Prva privatistka je zabeležena leta 1877, Helena Walter iz Velike vasi pri Krškem, toda preko drugega razreda ni prišla. Verjetno je bila hči kakega graščaka iz krške okolice. Za tem se je šele čez 30 let javila druga privatistka za prvi razred in je z uspehom opravljala izpite tudi za naslednje razrede.

V šolskem letu 1911/12 se javi nova oblika ženskega študija, to je hospitiranje. Hospitantke so smele biti navzoče pri pouku, vendar jih med letom niso izpraševali, konec semestra pa so opravljale privatni izpit. Število hospitantk je počasi raslo. V letu 1911/12 so bile na vsem zavodu 3, leta 1917/18 pa jih je bilo že 17. Že leta 1880 je ravnateljstvo prejelo dopis deželnega šolskega sveta, ki govori o prenapoljenosti srednjih šol in pravi, naj ravnateljstva nagovarjajo starše, da bi pošiljali otroke raje v strokovne in obrtne šole. Novi čas in težnja po enakopravnosti sta deklicam že v stari Avstriji vsaj deloma odprla vrata v gimnazijo.

Omenjeno je že, da so učenci pri telovadbi v pomladanskem času prirejali izlete v okolico. Majski izlet za vso šolo se prvič omenja v letu 1877 z imenom »Sommerfest«, praznik pomladi. To leto so šli gimnazijci s profesorji vred v Laško, izleta pa se je udeležil tudi mestni župan in več celjskih veljakov. Majski izleti pa niso bili redni, zlasti jih ni bilo v kasnejših letih, ko je nemška nestrpnost postajala vedno večja in se je bilo bati neljubih incidentov med dijaki dveh narodnosti.

Kakor v prvi dobi so tudi sedaj dijaki večidel stanovali pri privatnikih, leta 1851 pa je Slomšek ustanovil konvikt »Maximiliano-Victorinum«, kjer je stanovalo nekaj dijakov. Ta zavod je bil v stavbi kasnejše Okoliške šole, v Razlagovi ulici, kasneje pa v Kolenčevi hiši v današnji Staneltovi ulici. Potem ko je Slomšek premestil sedež lavantinske škofije v Maribor, je bil tudi ta zavod premeščen v Maribor, ker je pač bil njegov glavni namen vzgajati duhovniški naraščaj.

Del slovenskih dijakov je živel v težkih razmerah; vožnja domov takrat še ni bila običajna, pa tudi ni bila mogoča, ker so imeli celodnevni pouk, vzdrževanje v Celju pa je bilo za manj premožne starše težavno. Štipendijo je prejemale komaj nekaj nad 30 dijakov, nekateri pa so bili navezani na podporo zasebnikov. Da bi se dijaštvu pomagalo, je bilo leta 1862 ustanovljeno »Dijaško podporno društvo«. Njegov predsednik je bil direktor gimnazije, članke pa je imelo med profesorji in meščani. Dohodki društva so bili članarina, nabiralne akcije, darovi in zapuščine; tudi celjsko gledališče je v nekaterih letih v korist podpornega društva priredilo predstavo, ki je navadno več vrgla kot vsi redni dohodki.

Velikega pomena je bila dijaška kuhinja, ki so jo za slovenske dijake ustanovili leta 1886. Njeni ustanovitelji so bili Miha Vošnjak, dr. J. Sernec, dr. Filipič, dr. I. Dečko, J. Žičkar in dr. Kronvogel. V tej kuhinji so potrebni dijaki dobivali brezplačno kosilo; nekateri so se hranili tudi pri kapucinih in lazaristih, pa tudi pri darežljivih rodbinah.

Zdravstveno stanje dijakov ni bilo dobro. V zadnjih desetletjih sta zdravnika dr. Schwab in dr. J. Sernec brezplačno zdravila slovenske gimnazijce, pred njima pa že dr. Štefan Kočevar. Bolezni, ki so izvirale iz nedohranjenosti in sploh slabih socialnih razmer, niso mogli preprečiti. Redko je bilo leto, da ni kdo umrl, navadno je bilo v enem letu med dijaki več smrtnih primerov, nekoč celo 6; z nekaj izjemami je vse pobrala tuberkuloza.

Šolskih proslav je bilo razmeroma malo. Cesarjev god so navadno odpravili z bogoslužjem v cerkvi, ob izrednih priložnostih pa so bile

slovesnosti tudi v risalnici. Take izredne priložnosti so bili razni jubileji v cesarski hiši in spominski dnevi iz avstrijske zgodovine. Na takih slovesnostih so izvajali kulturni spored z govorom, petjem, recitacijami in instrumentalno glasbo. Do leta 1883 so bile na sporedu takih proslav tudi slovenske točke. Tega leta so proslavljali 600-letnico priključitve Štajerske k habsburškim deželam. Takrat je profesor Žolgar še imel govor v slovenščini, pevski zbor pa je zapel G. Ipavčevo »Slovenski zbor«. Od tega leta dalje pa so bile proslave izključno v nemščini.

V juniju leta 1908 je gimnazija slovesno proslavila 100-letnico svojega obstoja. Slavnostni govor je imel eden od osmošolcev, pri drugih točkah programa pa so bili udeleženi dijaki iz vseh razredov. Pri tej slovesnosti je bil navzoč tudi deželni šolski nadzornik P. Končnik, bivši direktor zavoda.

Na gimnaziji so v vseh časih bili dijaki, ki so se zanimali za kulturno in nacionalno prebujenje svojega naroda. Ker pa dijaške organizacije, v katerih bi ta vprašanja lahko obravnavali, v Avstriji niso bile dovoljene, so višješolci o njih razpravljali na tajnih sestankih. Prostor zanje so jim dali na razpolago zanesljivi ljudje. O takih sestankih piše profesor A. Bezenšek, ki je že leta 1874 zapustil gimnazijo, takole: »Shajali smo se k slovenskim večerom, pri katerih se je deklamiralo, govorilo in pelo. Vse to je moralo biti le na tihem, saj Slovenec ima na svoji lastni zemlji pravico javno le molčati in trpeti, a nasprotniki govoriti in gospodariti. Na takih sestankih smo se slovenski dijaki vadili v svoji govorici in se pri slovenskih pesmih navduševali za narodno idejo, brez česar bi marsikateri lahko izginil v valovih nemške kulture«. Sedmošolec Franc Žolgar je bil zaradi udeležbe na teh sestankih kaznovan z izključitvijo, doletela ga je torej kazen, kakršno so doživeli še pred njim in po njem mnogi drugi zaradi svojega slovenskega mišljenja. Zaradi nacionalne zavednosti izključeni dijaki so iskali potem službe, nekateri so pa šli na učiteljske in postali narodni učitelji, kakršen je bil Žolgar, moč jeklen, ki je poučeval najprej v Laškem, pozneje pa je bil nadučitelj v Rečici.

O literarnem udejstvovanju dijaštva pa priča dijaški list »Slavija«, ki ga je leta 1852 ustanovil profesor Jernej Francelj, urejeval ga je pa takratni sedmošolec Viktor Lipež z Vranskega, kasneje profesor in ravnatelj velike realke v Zagrebu.

Proti koncu stoletja se je nasprotje med Nemci in Slovenci na zavodu vedno bolj stopnjevalo. Najhujši nemški šovinisti so pripadali neki organizaciji, katere pravila so določala med drugim, da noben član tega združenja ne sme govoriti s Slovincem, niti ne s svojim sošolcem; za kršenje teh pravil je bila določena denarna kazen v sklad z pospeševanje nemštva v Celju. Zgodilo pa se je celo to, da je leta 1894 neko nedeljo dopoldne sedmošolec Ernest Wagner vpričo vseh ljudi na sedanjem Tomšičevem trgu prisolil zaušnico petošolcu R. Hoislu, ker je govoril s svojim sošolcem Gvidonom Sernecem. Ta dogodek je silno razburil ne samo celjske Slovence, temveč so o njem pisali vsi slovenski časopisi in obsojali nemško napadalnost, zlasti še, ker je bil napadalec sin okrajnega glavarja. V teh letih so nekega dne šli slovenski višješolci na Gomilsko na pogreb bivšega sošolca, v Šempetru pa so bile ravno tisti dan občinske

volitve. Ko so se gimnazijci zvečer vračali v Celje, je v Šempetru eden dijakov na naslov nemškega kandidata zakričal: »Pereat Lenko!« To je bilo dovolj, da so bili udeleženci pogreba strogo kaznovani; nemški časopisi so o tej predrznosti Slovencev na široko poročali, slovenski listi pa so ob tej priložnosti močno napadli ravnatelja Končnika, da je bil v disciplinskih zadevah do Nemcev preobziren, za Slovence pa preoster.

Zelo pomembno je zborovanje slovenskih dijakov, ki ga je že po opravljeni maturi leta 1874 organiziral v Žalcu Anton Bezenšek, poznejši profesor v Bolgariji. Ta zbor ni bil namenjen samo celjskim dijakom, k udeležbi je povabil tudi srednješolce iz drugih krajev in rodoljube iz celjskega območja. Namen »Besede« je bil spoznavanje študirajoče mladine med seboj, razpravljanje o kulturnem in nacionalnem delu med ljudstvom in spoznavanje svoje domovine. To zborovanje je okrajno glavarstvo v Celju dovolilo na priporočilo gimnazijskega ravnatelja Premruja. To Bezenškovo zamisel so pozdravili povsod. Iz vseh srednjih šol Slovenije so prihajala pisma, v katerih so dijaki odobravalili nov način udejstvovanja dijaštva izven šole. Iz Ljubljane so pisali: »Z navdušenjem pozdravljamo vaše lepo podvzetje! Celjski dijaki ste možaki, zvesto navdušeni sinovi majke Slavije. Vi ste vzgled vsem slovenskim dijakom. Zdaj, ko je vse pričelo po družih gimnazijah pojemati in potihovati, dobili ste Vi hegemonijo. Živeli!« Iz poročil o »Besedi« se vidi, da je bilo celjsko dijaštvo zelo zavedno in pri narodnem prebudnem delu zelo agilno. Mnogi od njih so bili tudi člani Slovenske Matice. Ob 25-letnici »Besede« je Bezenšek leta 1899 iz Plovdiva organiziral v Žalcu slovesnost, ki je bila ob enem prvi občni zbor slovenskih stenografov. Ta proslava je bila še veličastnejša od prve, udeležili so se je nekdanji in takratni učenci gimnazije, stenografi in drugi rodoljubi. Prireditelja pa je bolelo, da je okrajno glavarstvo v Celju, ki je prvo »Besedo« dovolilo z odločbo v slovenskem jeziku, sedaj njemu prepovedalo javno govoriti.

Prva organizacija na gimnaziji je bila stenografski »Venček«, ki je gojil učenje slovenske stenografije med dijaki. Stenografija se je kot neobvezen predmet poučevala že skoraj pol stoletja, toda nemška. Stenografijo za Slovence je priredil profesor Bezenšek, izdala pa jo je Slovenska Matica leta 1893. Po izidu te knjige so se učenja slovenske stenografije oprijeli na vseh naših srednjih šolah pa tudi v Celju. Med člani celjskega »Venčka« opazimo leta 1897 dr. E. Kalana in gimnazijskega direktorja M. Mastnaka. »Venček« tudi ni bil izrčno dovoljen, pa so ga tolerirali. Poučeval pa je najboljši dijak stenograf, kakršen je bil Fr. Benedek, pozneje prošt v Tinjah na Koroškem.

Pred prvo svetovno vojno so bili celjski srednješolci po nazoru opredeljeni v katoliško misleče, v liberalno in radikalno strujo. Katoliško usmerjeno dijaštvo se je zbiralo v legalni Marijini kongregaciji in se je sestajalo v kapeli pri šolskih sestrah, njen vodja pa je bil duhovnik, a ne katehet. Delo kongregacije je bilo usmerjeno v poglobljanje verskih čustev in katoliško mišljenje. Liberalna ali narodnonapredna struja se je zbirala pod pokroviteljstvom kluba slovenskih visokošolcev v Narodnem domu, radikalna struja pa se ni vezala na nobeno politično stranko. Radikali so poudarjali predvsem samoizobrazbo, pod Masarykovim vpli-

vom pa kulturno delo na deželi in zanimanje za socialno vprašanje. V tem smislu je bilo urejeno tudi njeno delo v predavanjih in samoizobraževanju dijakov. Med njimi je bilo tudi precej takih, ki so se zanimali za domačo in tujo književnost, nekateri pa so se poizkušali tudi s peresom. Ti so leta 1913 ustanovili dijaški literarni klub »Kondor«, ki je izdajal list »Savinja«. To pa je bilo že leta 1914 in vojna napoved je dijaškemu kulturnemu delu napravila konec.

Medtem ko je to delovanje dijakov ostalo politični in šolski oblasti prikrito, so imeli nekateri gimnazijci sitnosti zaradi članstva v ravno tako ilegalni »Počitniški zvezi«. Akademsko ferialno društvo »Prosveta« je ustanovilo »Počitniško zvezo« slovenskega naprednega dijaštva. Skrbela je za brezplačna stanovanja in podporo potujočemu dijaštvu. Izdajala je tiskane sezname dijaških podpornikov in navodila za potovanje. Leta 1912 se je razširilo njeno področje tudi na Hrvatsko, srbske državne železnice pa so celo dale tričetrtnski popust za vožnjo po Srbiji. Leta 1913 je prevzel Počitniško zvezo »Preporod« in ustanovil prvo jugoslovansko počitniško zvezo. Njen namen je bil zблиževanje z dijaki južnih pokrajin, spoznavanje kulturnih razmer in političnih prizadevanj na Hrvaškem, v Bosni in pri Srbih. Osnovna misel vsega je bila jugoslovanska ideja, cilj pa pripravljanje poti k zedinjenju jugoslovanskih narodov, za kar se je dijaštvo navduševalo zlasti po zmagovitih vojnah balkanske zveze proti Turkom. Ta pokret pa je bil Avstriji nevaren, zato so ga oblasti preganjale. En izvod almanaha zveze je prišel tudi v roke ravnatelja Profta, kjer je videl črno na belem, kateri njegovi učenci so bili člani te državi nevarne organizacije. Z njemu lastno strogostjo je zasliševal vse po vrsti, jih proglasil za protidržavne elemente, jim očital subverzivna dejanja in jih označil za agitatorje velesrbske propagande. Kazalo je, da se bo stvar končala neprijetno, dijaki pa so se zagovarjali spretno in dokazali, da ima gibanje edini namen spoznavanje dežel na avstrijskem jugu. Preiskava se je končala srečno brez težjih posledic, sarajevski Vidov dan pa je avtomatično prekinil delovanje jugoslovanske počitniške zveze.

Pod kakšnim političnim nadzorstvom so bili slovenski gimnazijci med prvo svetovno vojno, kaže primer iz leta 1916. Ko so šestošolci, rojeni leta 1899, izvedeli, da bodo morali v kratkem na nabor in nato k vojakom, so se zbrali v vrtni sobi slovenske gostilne »Pri zvezdi« v Prešernovi ulici, da bi se ob tej novici malo poveselili. Prepevali so slovenske pesmi, med njimi tudi »Hej Slovani«, ki je bila v vojnem času prepovedana. Niso še odpeli pesmi do konca, že je prišla v sobo policija in zabeležila imena sedmih članov družbe, drugi so pa ušli. Naslednji dan so bili aretirani v šolskih klopih Jože Flajs, Jurij Confidenti, Maks Samec, Stanko Pristovšek, Milko Žgajnar, Ivan Rojnik in Jožko Trobej; odpeljani so bili v zapor v vojaške barake na Dolgem polju. Tu jih je zasliševal iz Gradca dospeli vojaški avditor, po enem tednu pa so bili odvedeni v Gradec v znane zapore »Paulusthor«, kajti obtoženi so bili veleizdaje. Na celjski postaji so se od njih poslovili nemški in nemškutarski sošolci s tem, da so jih opljuvali. Veleizdajo so v vojnem času kaznovali samo s smrtjo, zato je bilo njihovo stanje zelo težko. Po treh tednih zasliševanja so pa sodniki vendar uvideli, da bi bila vseeno krivica mladoletnike ob-

soditi na smrt, in so jih izpustili. Pač pa je sedaj sledil disciplinski postopek v šoli. Nemški profesorji so bili vsi za izključitev, le energičnemu nastopu profesorja Kardinarja, ki je kot Slovenec zagovarjal obtožence in je kot katehet imel v profesorskem zboru velik ugled, so se imeli zahvaliti, da so ostali na gimnaziji. Sicer so pa čez nekaj mesecev tako morali iti k vojakom.

Prva svetovna vojna je zelo prizadela šolo, zlasti pa dijake same. Mnogi višješolci so bili že vojni obvezniki in so lahko kar čakali, kdaj bodo dobili poziv za nabor in potem vpoklic k vojakom. Med glavnimi počitnicami leta 1914 so gimnazijski prostori služili vojaškim namenom, zato se je novo šolsko leto začelo v oktobru, prvo nadstropje pa so zavzeli učenci slovenskih razredov za popoldanski pouk. V prvem vojnem šolskem letu je odšlo k vojakom 26 osmošolcev, maturo so v letu 1914/15 opravljali šestkrat. Kadar so dijaki istega letnika dobili vpoklic, je bilo osmošolcem dovoljeno opravljati maturo pred časom.

Šolsko leto 1915/16 se je začelo zopet v začetku oktobra, ker je med počitnicami bila v gimnaziji šola za telegrafiste; od novembra dalje so prostori v pritličju služili pouku dekliške meščanske šole. V tem šolskem letu so vojno maturo opravljali desetkrat, iz osmega razreda je namreč odšlo pred časom k vojakom 17 dijakov. Razen maturantov je bilo v tem letu vpoklicanih tudi 11 sedmošolcev, 16 šestošolcev in 2 petošolca. V letu 1916 je opravila maturo na naši gimnaziji tudi prva ženska, hospitantka Miciak Talia, in sicer z odliko; po rodu je bila Grkinja.

V šolskem letu 1916/17 so se posledice vojne še bolj izrazito kazale vsepovsod. Na ravnateljstvo je prišel odlok z navodili, kako se je ravnati v primeru napada sovražnih letal. Primanjkovalo je hrane in kuriva, kar so posebno občutili meščani, zlasti dijaki. Od oblasti so prihajali odloki z navodili, kako je treba štediti s kurivom, in naročil, kako naj učenci pomagajo pri obdelovanju zelenjave. Težko je bilo za razsvetljavo. V Celju takrat elektrike še ni bilo, plinsko razsvetljavo pa so imele povečini le javne zgradbe in lokali. Običajno svetilo v tej dobi je bila petrolejka, petroleja pa je bilo malo, tako da se dijaki zvečer niso mogli učiti, kar je bilo posebno v zimskem času zelo neprijetno. Mobilizacije so bile kar naprej. Mobiliziranih je bilo zopet 6 osmošolcev, tako da jih je v razredu ostalo samo še 5 in ena hospitantka. Nenasitni bog Mars pa je še kar naprej terjal tribut od mladine, to leto je segel celo po četrtošolcih. V zadnjem šolskem letu 1917/18 so ostali v VIII. razredu samo 3 maturanti. Višji razredi so bili sploh temeljito razredčeni.

Gimnazijci, ki so proti koncu šolskega leta odšli v vojsko, so dobili spričevalo o dovršenem razredu. Za vsako naslednje leto je dijak dobil en mesec študijskega dopusta, v katerem je obiskoval šolo in se pripravljaj na razredni izpit. Mnogi so leta izgubili in nadaljevali študij šele, ko je nastopila mirna doba.

Kolikor je znano, je na bojišču padlo 12 celjskih dijakov, od teh 7 Slovencev, razen teh sta v borbi za Koroško žrtvovala življenja F. Malgaj iz Šentjurja in S. Puncer iz Braslovč.

Absolventi celjske gimnazije so se v prejšnjem stoletju največ posvečali študiju prava in teologije. Temu je sledil študij medicine in

filozofije, izredno malo je bilo tehnikov. V petdesetih letih celjska gimnazija ni dala niti 10 slušateljev tehnike. To si lahko razlagamo tako, da so se na tehniške visoke šole vpisovali predvsem absolventi realk, industrije je bilo pri nas malo in še ta je bila v tujih rokah ter je zaposlovala nemške inženirje. Nekaj maturantov pa je šlo tudi na vojno akademijo in v službo, predvsem k pošti in železnici.

B. Samostojni nemško-slovenski gimnazijski razredi

Statistika kaže, da so Slovenci na popolni nemški gimnaziji številčno vedno prekašali Nemce, razen v času zadnje petletke sedemdesetih let, ko so ti za malenkost zaostali za Nemci. To dejstvo in potrebe po izobraževanju v lastnem jeziku so slovensko ljudstvo celjskega območja pripravile do tega, da je zahtevalo ustanovitev slovenskih vzporednic za nižje razrede pri popolni nemški gimnaziji. Ministrski predsednik grof Taaffe (1879—1893) je v parlamentu potreboval glasove slovenskih poslancev, zato je Slovincem obljubil slovenske paralelke, ki so jih v 80 letih dobile gimnazije na Kranjskem in v Mariboru, preden pa je do tega prišlo v Celju, je Taaffejeva vlada padla. Sledeča Windischgrätzova koalicijska vlada je Taaffejevo obljubo glede celjskih vzporednic sicer prevzela, a Nemci so hoteli to za vsako ceno preprečiti. V zvezi s tem se je razvila tako huda borba doma, v Gradcu in na Dunaju, da je postala po vsej državi znana kot »celjsko vprašanje«. Nemci so odklanjali slovenske vzporednice, ker so se bali, da bodo s tem Slovenci na sicer nemški gimnaziji obdržali večino, da se bo s tem nemška gimnazija poslovenila, tako pa bo trpel nemški značaj Celja. Najhujši nasprotnik slovenskih vzporednic je bil celjski občinski odbor, želje celjskih Nemcev pa je na Dunaju tolmačil bivši celjski gimnazijec poslanec dr. Rihard Foregger. Drugi nasprotnik slovenskih vzporednic je bil štajerski deželni zbor. Nadaljnja nasprotnika slovenskih zahtev sta bila avstrijska vlada in državni zbor, predvsem poslanci nemške liberalne levice. Slovenci so se proti svojim sovražnikom borili z obrambnimi članki v svojih časopisih. v deželnem in državnem zboru so branili slovenske koristi deželni in državni poslanci. Koalicijska vlada slovenskim zahtevam glede Celja ni bila naklonjena, vendar je bilo težko iti mimo obljub, ki jih je prevzela od Taaffeja. Šele ko so slovenski volivci dali voditelju konservativcev nezaupnico Hofenwartu, v čigar klubu so bili tudi slovenski poslanci, se je Hohenwart odločil, da se bo zavzel za ugodno rešitev celjskega vprašanja.

Na Dunaju so predlagali tudi kompromisno rešitev. Slovincem naj se ugoti, a gimnazija naj se ustanovi v kakem drugem kraju, ne v Celju. S tem v zvezi so imenovali Žalec in Šentjur; Slovenci so predlog odločno odklonili; podeželske občine so pošiljale peticije na Dunaj, da hočejo imeti gimnazijo v Celju. Celjski nemški občinski svet je poslal na Dunaj kar deputacijo z županom Stigerjem na čelu, da bi prosvetnega ministra prepričala o upravičenosti nemških zahtev, a prosvetni minister, Poljak

Madeyski, je ni sprejel. Ko se je štajerski deželni zbor z nemško večino izrekel za nemško stvar, so Slovenci izstopili iz deželnega zbora. Ko slovenskih poslancev niso mogli pripraviti k popuščanju, so jim ponujali kar dve slovenski nižji gimnaziji na Spodnjem Štajerskem, samo naj si izberejo kraj, pa bodo takoj na razpolago sredstva in vse, kar je za ustanovitev in vzdrževanje zavoda potrebno. Poslanci in vsa slovenska javnost so tudi to ponudbo odklonili, kajti če bi jo sprejeli, bi s tem priznali, da Slovenci v Celju res nimajo kaj iskati, gimnazija pa mora biti v Celju, ker je to mesto središče pokrajine, iz katere prihajajo dijaki na srednjo šolo.

Ker je bila tudi ta ponudba odklonjena, se je v glavah graških Nemcev porodila nova misel. Če Slovenci ne odnehajo, naj dobe vzporednico na gimnaziji, Nemcem pa naj se da v kompenzacijo popolna nemška realka. To ponudbo so celjski Nemci odklonili, ker so dvomili, da bi se v Celju mogli obdržati dve popolni srednji šoli. Nemška realka v Celju gotovo ne bi uspevala, če pa bi, bi nemški značaj gimnazije prišel v nevarnost, ker bi Slovenci brez dvoma raje obiskovali gimnazijo, Nemcev pa, če bi hodili na realko, bi bilo na gimnaziji tako malo, da bi se ta zavod sam po sebi sloveniziral, čeprav bi bil učni jezik v višjih razredih nemški.

Ker slovenskih poslancev ni bilo mogoče pregovoriti, da bi v svoji zahtevi odjenjali, so odlagali s proračunsko razpravo v odseku in v parlamentu. Ker se razprava kar naprej ni dala odlagati, je 11. junija leta 1895 celjsko vprašanje le prišlo na dnevni red v odseku. Na razpravi je bilo toliko poslušalcev kakor že več let ne. Nemški liberalci so govorili proti postavki 1500 gld., ki je bila vnesena v proračun za otvoritev slovenskih vzporednic v Celju, in svoje stališče utemeljevali z že znanimi argumenti, da bo s slovenskimi gimnazijskimi razredi v Celju ogroženo nemštvo ne le na Spodnjem Štajerskem, temveč v vsej Avstriji. Od Slovencev sta govorila Klun in dr. Gregorčič, ki sta med drugim dejala, da je slovenska gimnazija za Slovence izključno kulturno vprašanje, ne pa politično, kakor bi ga radi pokazali naši nasprotniki. Nemci morajo dati Slovincem proste roke, da si ustanovijo tako šolo, kakršna je za razvoj njihove kulture potrebna. Nemci so imeli nekdanj za svoje sinove latinske šole, ko pa se je njihov jezik dovolj razvil, so osnovali šole z nemškim jezikom. Tako je tudi s Slovenci. Dokler se niso upali stati na lastnih nogah, so imeli nemške šole; sedaj pa, ko se je njihov jezik razvil, zahtevajo šole s slovenskim učnim jezikom. Kakor so oni izrinili latinski učni jezik iz svojih šol, tako morajo tudi dopustiti, da Slovenci izrinejo nemški učni jezik iz šol, ki so njim namenjene, in si ustanovijo šole s svojim materinskim jezikom.

Pri glasovanju je bil predlog vlade sprejet z 19 proti 15 glasovom v korist slovenske gimnazije. Za predlog so poleg Slovencev in nemških konservativcev glasovali tudi češki in poljski poslanci. Nato pa so zastopniki nemške leveice izjavili, da izstopajo iz vlade, kar je imelo za posledico razpad koalicije. Ministrski predsednik Windischgrätz je nato podal ostavko celokupnega kabineta, cesar pa je demisijo sprejel. Tako je zaradi vprašanja slovenskih gimnazijskih razredov v Celju padla vlada

cesarske Avstrije. Stvar pa s tem še ni bila končana. Celjska postavka je prišla še pred poslansko zbornico, v kateri se je o tem razpravljalo v dneh od 6. do 10. julija. Prvi dan sta govorila slovenska poslanca Robič in Vošnjak, proti pa se je oglasilo 11 Nemcev. Dne 9. julija je prišel celjski občinski svet korporativno na Dunaj, da bi demonstriral proti celjski postavki. Istega dne se je prijavilo zopet 15 govornikov za celjsko postavko, 19 pa proti njej. Tega dne je bil pomemben govor Mihe Vošnjaka, v katerem je zavračal trditve nasprotnikov o slovenski nevarnosti, ki preti nemškemu življu v naših krajih, in dejal: »V avstrijskem območju celjske gimnazije prebiva 10.155 Nemcev in 185.000 Slovencev. Na vsem Spodnjem Štajerskem je 47.000 Nemcev in ti imajo dve popolni in eno nižjo gimnazijo, eno popolno realno in dve meščanski šoli; 385.000 Slovencev pa ima to, da se v štirih nižjih razredih gimnazije v Mariboru po trije predmeti poučujejo v slovenščini.«

Naslednji dan, 10. julija, so bili pri razpravi navzoči tudi celjski občinski svetovalci in so v skupščini tako razgrajali, da je predsednik zagrozil, da bo dal galerijo izprazniti, če ne bodo dostojni. Ta dan je dr. Foregger poldrugo uro govoril o tem, kako se Spodnja Štajerska slovenizira, in o nevarnosti, ki jo za nemštvo pomeni slovenska nižja gimnazija. Pri poimenskem glasovanju dne 20. julija 1895 je bila celjska postavka sprejeta s 173 glasovi proti 143. Na osnovi tega glasovanja so bili v Celju ustanovljeni slovenski nižji gimnazijski razredi.

Po tej zmagi je med štajerskimi Slovenci vladalo veliko veselje. V okolici Celja so zažigali kresove, na Starem gradu in na Miklavškem hribu pa so streljali z možnarji. Na drugi strani pa so bili Nemci zelo poparjeni in zaradi tega neuspeha dr. Foregger pri naslednjih volitvah ni več kandidiral.

Z odlokom prosv. ministrstva, ki je izšel že konec julija, je bilo odrejeno, da se prvi razred odpre s šolskim letom 1895/96, ostali trije razredi pa bodo začeli s poukom postopoma v naslednjih letih. Novi šolski zavod je dobil ime: C. kr. drž. nižja gimnazija v Celju. Glede jezika na tej gimnaziji so veljale iste določbe kot za slovenske vzporednice na mariborski gimnaziji. Verouk, latinščina, slovenščina in matematika so se poučevali v slovenskem jeziku, nemščina, prirodopis, zemljepis, zgodovina in grščina pa v nemškem jeziku. Novi razredi so bili začasno nameščeni v okoliški osnovni šoli, v sedanji Razlagovi ulici št. 9. Za vodjo nove gimnazije (naslov direktorja mu ni pripadal) je bil imenovan Julij Glowacki, profesor deželne gimnazije v Leobnu. Istočasno je bil na novi zavod premeščen Anton Kosi, do tedaj profesor na popolni nemški gimnaziji v Celju. Verouk je v prvem letu začasno poučeval nemški pridigar Jos. Atteneder. V prvem šolskem letu se je v prvi razred vpisalo 72 učencev, pet več kot v prvi razred nemške gimnazije; med prvošolci nemške gimnazije pa je bilo tudi to leto 24 Slovencev, ki so leto prej obiskovali pripravnico. Kljub prevelikemu številu učencev za en oddelek, štaj. dež. šol. svet ni hotel slovenski gimnaziji dovoliti vzporednice, kar je za nemški prvi razred takoj storil, čeprav je imel manj učencev. Vzporednica je bila dovoljena šele v začetku II. polletja, s tem v zvezi pa je bila nameščena še ena učna moč, suplent Ivan Bernik. Dva

oddelka so torej poučevali trije učitelji, kar je bilo v skladu z nekdanjo uredbo, da mora v nižjih razredih poučevati en in isti profesor vsaj tri predmete.

V maju so učenci priredili izlet na Tovst. Darežljivi ljudje so poskrbeli, da so imeli na Svetini kosilo, nazaj grede na Teharju pa malico.

Nedeljsko bogoslužje se je prvo leto opravljalo pri kapucinih. Dijaki so morali priti najprej v šolo, kjer so poslušali katehetovo propoved, od tam pa so šli k maši v cerkev. To je bilo le v začetku, dokler gimnazija ni imela lastnega veroučitelja. Druge verske vaje so imeli obvezne kakor na popolni gimnaziji. V prvem letu je izdelalo razred 89 %, umrla sta pa dva učenca. Takoj prvo leto je bilo ustanovljeno Podporno društvo za siromašne učence, ki je našlo precej odziva pri prebivalcih mesta in okolice in je zbralo v gotovini skoraj 500 gold. Podporno društvo je izposojalo dijakom tudi knjige, ki jih je deloma nakupilo, deloma pa je dobilo tudi poklonjene od raznih knjižnih založb. Dejavnost dijaške kuhinje se je z ustanovitvijo slovenske gimnazije znatno povečala. V prvem letu je dijakom novega zavoda razdelila nad 5000 brezplačnih kosil, za Podporno društvo je kupovala tudi knjige, siromašnim učencem pa celo plačevala šolnino. Največji dobrotnik učencev je bil neutrudljivi borec za ustanovitev slovenskih razredov — poslanec Miha Vošnjak.

Pri novi šolski ustanovi so morale biti na novo urejene tudi knjižnice in zbirke učil. Učiteljska knjižnica je do leta 1918 narasla preko 1600, dijaška pa nad 1100 knjig; zbirke učil skoro niso zaostajale za tistimi na popolni gimnaziji.

Z novim šolskim letom 1896/97 sta bila uvedena neobvezna predmeta telovadba in petje. Prvega je vse do leta 1918 poučeval učitelj Fr. Kranjc, drugega pa nekaj let organist Karel Bervar. Večanje števila razredov je zahtevalo tudi novih učnih moči. Za filološke predmete je bil to leto nameščen Ivan Fon, do tedaj profesor v Novem mestu, ki pa je poučeval tudi zemljepis in zgodovino. Lastnega veroučitelja je gimnazija dobila v osebi Josipa Kardinarja, ki je bil že v aprilu premeščen na popolno gimnazijo. Njemu je kot honorarni učitelj sledil kaplan Rudolf Janežič. Ker so prostori v okoliški šoli postali pretesni, so vzeli v najem tri sobe v Jezernikovi hiši v Šolski ulici št. 21 med vojašnico in Grofijo. Vodstvo šole in I. razred sta se preselila v Jezernikovo hišo, ostali oddelki z delnimi zbirkami pa so še ostali v okoliški šoli. Poletje leta 1897 je bilo silno vroče, zato se je dopoldanski pouk začel že ob 7. uri, popoldanski pa ob 15. uri. Včasih je moral popoldanski pouk zaradi vročine tudi odpasti. Že v prejšnjih časih je za popolno gimnazijo veljala odredba, da popoldanski pouk odpade, če toplomer ob 10. uri kaže 25° C.

Po ugodni rešitvi celjskega vprašanja so se slovenski poslanci vrnili v deželni zbor. Ko so zahtevali svojega zastopnika v deželnem šolskem svetu in v deželnem odboru, so se Nemci zopet razsrdili in še enkrat načeli vprašanje celjske slovenske gimnazije. Tudi sedaj je pri tem imel glavno besedo dr. Foregger. Dosegel je, da sta pod Badenijevo vlado proračunski odsek in poslanska zbornica odklonila zanjo potreben kredit za leto 1897/98. Vzrok temu porazu je bila neenotnost slovanskih po-

slancev nasproti složnim Nemcem. Odsotni so namreč bili češki, poljski in dalmatinski poslanci, tako da jih okoli 150 ni bilo navzočih. Na ta način je slovenska gimnazija zopet prišla v krizo, Nemci so že mislili, da jo bodo odpravili. Toda Slovenci v borbi niso odnehali, a tudi vladi je bilo nerodno že ustanovljen zavod ukiniti. Zato je iz kreditov drugih učnih zavodov dobila sredstva za njeno vzdrževanje v šolskem letu 1897/98. Gimnazija je torej ostala, vendar se je v njenem vodstvu nekaj spremenilo. Konec avgusta 1897 je bila »Državna nižja gimnazija v Celju« formalno ukinjena, njeni razredi so prišli pod vrhovno vodstvo ravnatelja nemške gimnazije. Vendar to niso bile paralelke popolne gimnazije, ker so se uradno imenovali »Samostojni gimnazijski razredi z nemško-slovenskim učnim jezikom« in so imeli lastnega pedagoško-didaktičnega vodjo. Od jeseni leta 1897 je bil že ves pouk v Jezernikovi hiši, razen telovadbe. Zanj je bila na okoliški šoli še naprej najeta telovadnica, ker v Jezernikovi hiši ni bilo prostora. Tako je ostalo vse do razpada Avstrije.

V novem šolskem letu 1897/98 je na samostojnih gimnazijskih razredih poučeval suplent K. Verstovšek, ki je po enem letu zopet odšel. Verstovška je pozneje Slovenska ljudska stranka izvolila za državnega poslanca. To leto se je uvedel tudi neobvezen pouk risanja. Poučeval ga je učitelj okoliške osnovne šole Jos. Schmoranzer, nepretrgoma do leta 1900 in v šolskem letu 1903/04. Med tem tri leta ni bilo pouka v risanju, ker za to ni bilo usposobljenega učitelja. Od leta 1904 je ta predmet stalno poučeval profesor risanja na nemški gimnaziji, kjer je bilo risanje že obvezen predmet.

Od te spremembe v vodstvu gimnazije so se morali učenci slovenskih razredov udeleževati nedeljske maše skupaj z dijaki popolne gimnazije v župnijski cerkvi, le pridigi sta bili ločeni, za nemško gimnazijo v nemščini, za slovenske razrede pa v slovenskem jeziku. Od leta 1906 dalje pa je bilo bogoslužje za slovenske samostojne razrede v cerkvi sv. Maksimilijana.

Z letom 1898/99 je bil odprt četrti razred. Namesto K. Verstovška je prišel iz Maribora prof. dr. Ivan Tertnik za filološke predmete, nanovo pa je bil nameščen suplent dr. Ivan Orel za zgodovino in zemljepis. V realnih predmetih je v slovenskih razredih dopolnjeval učno obveznost dr. Stanislav Bevk z nemške gimnazije. Dr. Tertnik je bil leta 1901 premeščen na II. drž. gimnazijo v Ljubljani. Tega leta je tudi A. Cestnik dobil stalnost v službi, leta 1904 pa naslov profesor ad personam. V prvem letu popolne nižje gimnazije je bilo v vseh razredih 128 učencev, od teh jih je izdelalo 84 %.

V avgustu leta 1899 je bil Julij Glowacki imenovan za ravnatelja gimnazije v Mariboru, za njim pa je prevzel vodstvo samostojnih gimnazijskih razredov Ivan Liesskounig, profesor nemške popolne gimnazije v Celju. Zavod je v tem letu zapustil tudi dr. Ivan Orel zaradi preместitve na gimnazijo v Ljubljano. Na njegovo mesto je prišel prof. Jos. Kožuh z učiteljišča v Kopru. Katehet Jos. Kardinar je od tega leta poučeval izključno na popolni gimnaziji, na slovenskih razredih pa je postal edini veroučitelj Anton Cestnik, ki je bil nameščen na popolni

gimnaziji in je tam poučeval večidel slovenščino v nižjih razredih. Dr. Stan. Bevk je leta 1899 zapustil Celje, ker je moral k vojakom, na njegovo mesto je prišel suplent Jos. Reisner, ki je bil kakor njegov prednik nameščen na višji gimnaziji, večji del pouka pa je opravljal na slovenskih razredih. Že po enem letu je Reisner odšel dokončat študije na Dunaj, pozneje je služboval v Ljubljani in postal ravnatelj srednje tehnične šole. Od njegovih del je važna Fizika za višje razrede srednjih šol, izšla leta 1913, in je prvo delo te vrste v slovenskem jeziku. Za Reisnerjem je prišel v Celje kot suplent prirodopisec Hinko Vodnik in je poučeval tri ure na popolni gimnaziji, ostalo pa na slovenskih razredih. Ob koncu šolskega leta 1902/03 je odšel Vodnik nadaljevat študije, po enem letu se je zopet vrnil in tu služboval do leta 1906. Pozneje je Vodnik dolgo časa služboval v Ptuj, kjer je bil še v Jugoslaviji vodja slovenskega dijaškega doma. Bil je znan kot velik prijatelj mladine in ljubitelj glasbe. Za Vodnikom je bil na nemško gimnazijo premeščen Anton Jošt, profesor v Kočevju, in dodeljen na delo samostojnim razredom. V Celju je poučeval do leta 1920.

Leta 1905, ob 10-letnici obstoja slovenskih samostojnih razredov, se je na tem zavodu šolalo 199 učencev in je izdelalo 83 % učencev. Leta 1906 je vodstvo zavoda začelo izdajati samostojna letna poročila, ki so bila tiskana v nemščini, le razprave profesorjev in naznanila vodje za naslednje šolsko leto so bila slovenska.

Jeseni leta 1908 je bil na lastno prošnjo upokojen prof. A. Kosi. Ob odhodu iz gimnazije je po ministrskem naročilu od dež. šol. sveta dobil za svoje delovanje zahvalo in priznanje. V septembru leta 1909 je šel v pokoj pedagoško-didaktični vodja Iv. Liesskounig. Tudi ta je za svoje dolgoletno delovanje dobil od dež. šol. sveta pohvalo, od cesarja pa mu je bil podeljen naslov šolskega svetnika. Mesto pedagoško-didaktičnega vodje je dobil sedaj Emilijan Lilek, profesor srbohrvatske gimnazije v Zadru.

Krajšo dobo so na slovenskih razredih poučevali še Fr. Voglar (1903 — febr. 1906), dr. Rud. Mole (1906/07), dr. Ed. Dolinšek (1909/10), K. Tribnik (1910/11), Anton Rabuza (1912—1915) in dr. Matija Heric (1913/14). Več let pa so delovali v Celju dr. Anton Dolar (1902—1910), Ivan Bračko (1907—1946), Henrik Klešnik (1909—1921), Fr. Mravljak (1910—1946) in Martin Beranič. Poslednji je od leta 1911 dalje na gimnaziji poučeval petje in je bil iz Celja premeščen v Ptuj, kjer je že po nekaj letih umrl.

Od aktivnih profesorjev, ki so delovali na slovenskih razredih, je leta 1912 umrl Anton Fon. Bil je sin kmečkih staršev iz Loke pri Zidanem mostu in je leta 1880 v Celju maturiral. Po dovršenih študijah klasičnih jezikov na univerzi v Gradcu je kratek čas poučeval na učiteljskišću v Mariboru, potem pa na gimnazijah v Ljubljani in Novem mestu, od leta 1896 pa v Celju. Zadnja leta je bolehal, tako da je bil v začetku šolskega leta 1910/11 prisiljen prositi za dopust. Prof. Fon je z veliko vnemo in natančnostjo opravljal svoj poklic, učencem je bil dober učitelj in skrben vzgojitelj. Bil je na glasu kot silno strog profesor, ki ni samo v šoli gledal na to, da so dijaki dobro odgovarjali, ampak celo

doma niso bili varni pred njim. Obiskoval jih je na stanovanjih in se prepričeval o tem, kako se učijo in kaj počnejo v izvenšolskem času. To mu je mladina zamerila, vendar se je za njegovo neprikupno zunanostjo skrivalo dobro srce. Siromašne dijake je večkrat podpiral z lastnimi sredstvi in skrbel za njihova stanovanja. Od dijakov je zahteval marljivost, bil pa jim je tudi sam vzgled delavnosti. Vse do svoje neozdravljive bolezni se je neprenehoma dalje strokovno izobraževal, prebiral priznane pedagoge in se še v zadnjih letih vestno pripravljaj za pouk. Zasluge ima tudi kot pisatelj šolskih knjig. V letnih poročilih (1906, 1907) je izdal Latinsko-slovensko frazeologijo k IV. in VI. knjigi Cezarjevih komentarjev »De bello Gallico«. Sam je skozi leta občutil, kako težko je slovenske dijake poučevati nemščino brez primerne učne knjige, zato se je dogovoril z nadzornikom Končnikom, da sta izdala potrebno učno knjigo za pouk nemščine v nižjih razredih. Prvi del je izšel leta 1910, drugega pa je dokončal šele na bolezenskem dopustu. Knjigi sta glede izbora čtiva kakor glede metodične obdelave slovnice odlični deli. Sodeloval je tudi pri Janežič-Bartlovem nemško-slovenskem slovarju.

Ob prvi mobilizaciji v juliju leta 1914 so morali pod orožje profesorji H. Klešnik, Fr. Mravljak in dr. M. Heric, v začetku drugega semestra leta 1915 pa je bil vpoklican A. Rabuza, v januarju leta 1916 pa A. Jošt. Medtem ko so se štirje vrnili, je Rabuza že 16. oktobra 1915 padel na Doberdobo. Prof. Rabuza je bil doma v vasi Podgorje blizu Šentjurja pri Celju. Gimnazijo je obiskoval v Celju in jo dokončal leta 1902, klasično filologijo pa je študiral na univerzi v Gradcu. Ker je bil sin revnih staršev, se je v študijskih letih moral boriti z bedo in vsemi nevšečnostmi, ki stopajo na pot študentu brez sredstev. Po končanih visokošolskih študijah je nekaj let poučeval na raznih srednješolskih zavodih, tako na zasebni židovski gimnaziji v Ogrskem Brodu, ki jo je vodil dr. K. Glaser, nato pa na gimnaziji v Trstu in Mariboru. Leta 1912 je bil imenovan za pravega učitelja na slovenskih razredih v Celju, kjer je poučeval, dokler ga med vojno niso poklicali k vojakom. Kot učitelj je bil Rabuza zelo vesten, vedno se je pripravljaj, kako bi snov v šoli bolje razložil. Svojim učencem ni bil samo dober učitelj, temveč tudi zvest prijatelj. Pozabil jih ni niti na bojnem polju in je v pismih povpraševal, kako se godi zdaj temu zdaj onemu. Zlasti pa je skrbel za revnejše dijake, ker je iz lastne izkušnje vedel, kako težko je šolanje brez sredstev. Učenci so ga radi imeli in ga spoštovali, v težavah so se zatekali k njemu po nasvete, zato jih je novica o njegovi smrti globoko prizadela. Dobro podkovan v svoji stroki je bil tudi vsestransko izobražen. Nekoliko je deloval tudi literarno, sodeloval je pri Nastavnem Vjesniku in dopisoval v dijaški list Mentor.

Po vpoklicu prof. Jošta v vojsko je prišel na njegovo mesto Rud. Lavrenčič, do izbruha vojne z Italijo leta 1915 nameščen na gimnaziji v Gorici; na celjski gimnaziji je poučeval do šolskega leta 1920/21, potem pa je bil do leta 1941 na rudarski šoli v Celju.

Prostore slovenskih razredov je leta 1914 zasedla vojska, zato se je pouk vršil popoldne v zgradbi popolne gimnazije s skrčenim pro-

gramom 4 ure dnevno, ker so manjkale 3, po mobilizaciji Rabuze pa 4 učne moči. Šele čez dve leti so se na prizadevanje vodje Lileka lahko vrnili v svoje lastne prostore. Telovadbe v vseh vojnih letih ni bilo, ker je telovadnica v okoliški šoli služila vojnim namenom. Celu cerkev sv. Maksimilijana so spremenili v vojaško skladišče, tako da so dijaki k nedeljskim mašam zopet hodili h kapucinom. Med vojno je število učencev padlo za okroglo eno četrtno, ker je bil dotok z dežele zaradi težkih razmer manjši. Leta 1910/11 so se na slovenskih razredih pojavile prve hospitantke. V prvem letu sta bili dve, njih število se je tudi v poznejših letih počasi večalo, v šolskem letu 1917/18 jih je bilo komaj 12, pa še med temi je bilo precej primorskih begunk. Hospitantke med odmorom niso smele ostati v razredu ali na hodniku, imele so določeno sobo, kjer so se zadrževale med odmorom.

Socialne razmere dijakov samostojnih razredov so bile podobne tistim, v katerih so živeli Slovenci na popolni gimnaziji. Mnogi so bili navezani na podpore Podpornega društva, Dijaške kuhinje, samostanov in dobrih zasebnikov. Število štipendistov se je samo enkrat povzpelo na 12, drugače jih je bilo vedno manj kot 10.

Na samostojnih razredih je najdalj poučeval prof. Jos. Kožuh. Leta 1899 je bil z učiteljišča v Kopru premeščen v Celje in je tu deloval do svoje upokojitve leta 1923. Poučeval je zgodovino in zemljepis, v nižjih razredih tudi matematiko, najbolj pa se je uveljavljal v matematični geografiji. Že v drugem razredu je navajal učence k risanju zemljevidov s pomočjo meril in projekcij. Ker so do njegovih časov v srednjih šolah izdelovali skice zemljevidov prostoročno brez vsakega merila, je leta 1904 izdal »Pregledni izpisek iz navodil h kartografičnim osnovam«, leta 1907 pa »Navodilo h kartografičnim osnovam«. V »Popotniku« je leta 1906 ponazoril, »Kako je narisati šolsko okrožje na šolsko tablo«, njegovi »Podrobni načrti za kartografijo« pa so ostali v rokopisu. Od vseh profesorjev je Kožuh največ pisal v letna poročila; tu je obravnaval gradiva iz matematične geografije: Podoba, velikost in razdelitev naše zemlje (1908); Čas in njegova določitev (1910, 1911); Krščansko štetje po praznikih ali veliki noči (1912); Sončne ure (1913). Najvažnejše je njegovo delo pri Dijaški kuhinji, katere predsednik je bil po letu 1906, od prevrata leta 1919 dalje pa tudi njen upravnik. V tej dobrodelni ustanovi je deloval tudi po upokojitvi vse do svoje pozne starosti.

Razen že omenjenih razprav v letnih poročilih samostojnih gimnazijskih razredov je še natisnjen članek dr. A. Dolarja O metodiki latinščine v prvem razredu (1909); umrlemu Ivanu Fonu je prof. Cestnik napisal nekrolog (1912), padlemu prof. A. Rabuzi pa I. Bračko (1916).

Slovenski razredi so bili izbojevani s težko in vztrajno borbo, vendar je bil njihov položaj tudi po ustanovitvi težak. Proračunsko so bili odvisni od vladne milosti, Nemci pa so jim še vedno stregli po življenju. Leta 1902 je grof Stürkgh v državnem zboru predložil resolucijo, naj se dvojezični razredi v Celju odpravijo, resolucija pa ni bila sprejeta; kredit za vzdrževanje zavoda je v bodoče odobral državni zbor, tega leta je bila v proračun stavljena celo prva postavka 5000 K za zgradbo lastnega poslopja. Slovenci so že leta 1901 poslali ministrstvu spomenico, v kateri

so zahtevali, naj se v Celju ustanovi popolna slovenska gimnazija, zgradi pa naj se na prostoru med opuščnim pokopališčem pri Maksimiljanovi cerkvi in med železnico. Poslopje bi zgradila Celjska posojilnica, vlada pa bi ji v letnih obrokih vračala gradbene stroške. Vlada je za zahteve po popolni slovenski gimnaziji imela nekoliko zanimanja, pač pa je odklonila prostor pri Maksimiljanovi cerkvi. Naročila je poslancu Berksu, naj v dogovoru z dr. Dečkom označi v celjski okolici nekaj parcel, ki bi prišle v poštev za gradnjo novega gimnazijskega poslopja. Med drugimi prostori je bil označen tudi Dečkov travnik v Gaberju pri odcepu Dečkove ceste od državne. Ta prostor pa so odkrili drugi vodilni celjski Slovenci, ker so bili mnenja, da gimnazija ne sme v okolico, temveč mora ostati v mestu. Za popolno slovensko gimnazijo so se zavzeli tudi slovenski profesorji, ki so na Dunaj poslali spomenico, v kateri so se izrazili, da mora gimnazija biti v mestu.

Odslej je vprašanje slovenske gimnazije mirovalo do leta 1906. Tedaj se je izvedelo, da ima ministrstvo načrt ukiniti mariborske slovenske paralelke in samostojne gimnazijske razrede v Celju, namesto teh pa naj bi Slovenci na Štajerskem dobili eno popolno srednjo šolo. Ta načrt so slovenski vodilni krogi odklonili in vztrajali pri zahtevi po popolni gimnaziji v Celju, in sicer v mestu; le ako bi se takoj prihodnjo jesen odprl V. razred, bi pristali na to, da se gimnazija osnuje v bližnji okolici. Pri tem so navajali tudi prostor pod Jožefovim hribom, kjer stoji danes tovarna »Toper«. Glede tega so poslanci osebno intervenirali pri ministrskem predsedniku Becku, obiskala sta ga pa tudi celjska narodna voditelja dr. J. Hrašovec in dr. Jos. Vrečko, ko je bil na počitnicah v gradiču Plevni pri Žalcu. Beck se je izrekel za zgraditev nižje gimnazije pod Jožefovim hribom, ravnateljstvo stanovanje pa bi se kasneje eventualno spremenilo v učilnice za V. in VI. razred. Slovenski zaupni možje so se v septembru leta 1907 sestali na zborovanju v Celju in sprejeli Beckov predlog, ali samo pod pogojem, da vlada ustanovi popoln zavod in da se takoj odpre V. razred. Iz tega pa ni bilo nič, vlada se je odločila zgraditi novo nemško gimnazijo.

Borba za slovensko gimnazijo pa se je nadaljevala. Leta 1912 so na zaupniškem zborovanju sklenili, da je treba v posebni spomenici pojasniti slovenske zahteve. Spomenico je sestavil prof. dr. A. Dolar in je bila s podpisi več kot tisoč uglednih mož poslana na Dunaj. Nemci so se zaradi te spomenice razburili in proti njej protestirali z neutemeljenimi argumenti. V resnici pa so se bali za svoj zavod, ki bi s slovensko gimnazijo izgubil svojo eksistenčno možnost.

Glede tega vprašanja pa so Slovenci imeli še drug načrt. Če slovenske gimnazije noče ustanoviti vlada, naj jo zgradi Ciril-Methodova družba. O tem je družba že razpravljala v Ljubljani na zborovanju, katerega sta se udeležila ravnatelj Lilek in prof. Jos. Kožuh. Na zborovanju se je pokazala naklonjenost tej zamisli, toda vojna je načrte preprečila.

Vojna leta 1914—1918 pravzaprav pomenijo v življenju gimnazije poglavje zase. Videli smo že, da je bog Mars neizprosno posegel tudi v

našo šolo in od nje zahteval svoj tribut. Nabori, mobilizacije, menjavanje profesorjev, redčenje razredov, študijski dopusti, izredne mature, novice o ranjenih in padlih gimnazijcih in učiteljih so bili dogodki, ki niso ugodno vplivali na duševno razpoloženje mladine. Temu pa se je še pridružilo pomanjkanje na vseh področjih, nezadovoljnost je rastle, vse si je želelo konec vojne in mir. Ali kakšen naj bo ta konec, o tem si dijaki niso bili edini. Nemci so še vedno govorili o zmagi nemškega orožja, Slovenci pa so bili prepričani, da jim bo konec vojne prinesel njihove pravice. Zaradi teh nasprotnih stališč je nujno moralo priti do trenja med pripadniki obeh narodnosti, kar se je zlasti občutilo v poslednjih letih. Majniška deklaracija je posebno razgibala duhove v razredih; med pripadniki obeh taborov so se v odmorih vršile debate in polemike o upravičenosti slovenskih zahtev, ki so jih Nemci z vso odločnostjo pobijali in odklanjali. V šoli je bilo vzdušje vsak dan bolj moreče in neprijetno. Neuspehi Avstrije in Nemčije na bojiščih, zlasti proboj solunske fronte in kapitulacija Bolgarije, so bili dogodki, ki so Nemce zelo prizadeli, Slovence pa so navdajali s prepričanjem, da do končnega poraza Avstrije in osvobojenja Slovanov ni več daleč.

Mesec oktober leta 1918 je bil meglen in vlažen, na široko se je razpasla gripa, ki je med ljudstvom zahtevala mnogo žrtev, kakor da jih še vojna ni dovolj pobrala. Zaradi gripe so proti koncu meseca zaprli šole in dijaki so se z zadovoljstvom razšli na svoje domove. Nemški učenci so se od šole poslovili celo s pesmijo; tistega dne, ko je prenehal pouk, so v mraku prišli pred gimnazijo in zapeli »Gaudeamus igitur«, z nekaterimi vzkliki dali duška svojim patriotičnim čustvom in odšli. Ko se je mladina v novembru zopet zbrala v šoli, se je »Gaudeamus« pri Nemcih spremenil v žalost, avstrijske monarhije ni bilo več, konec vojne je Slovincem prinesel neodvisnost. Povsod v deželi se je občutila sprememba, le v šoli je ni bilo, ker se je pouk še vedno vršil v nemščini, Slovenci so še vedno morali poslušati in ubogati nemške profesorje. Slovenska mladina je mislila, da bo to trajalo le nekaj dni, ali stari red na šoli je trajal vse do novega leta. V oddelku za prosveto, ki se je ustanovil pri Narodni vladi v Ljubljani, so imeli polne roke dela, manjkalo je tudi slovenskih učnih moči, zato gimnazije ni bilo mogoče posloveniti kar v prvih dneh niti ne v prvih tednih. Kakor so bili Slovenci v teh zadnjih mesecih na nemški gimnaziji nestrpni, tako so bili Nemci potrti in zaskrbljeni. Najbolj je sprememba zadela ravnatelja Profita, ki je nekaj dni po prevratu v razredu pri pouku omahnil in od tedaj ni več prišel v šolo.

Z odlokom oddelka za prosveto v Ljubljani dne 27. novembra 1918 je bilo odrejeno, da ostane notranji ustroj šolstva do nadaljnjega isti, kot je bil v avstrijski dobi, kot učni jezik se uvede slovenščina, nemščina pa postane obvezen predmet, v višjih razredih pa se uvede tudi srbohrvaščina z eno tedensko uro. Tej splošni odločbi, ki je veljala za vso Slovenijo, pa je še istega dne sledila druga, ki se je nanašala samo na celjsko gimnazijo. V tej odločbi se pravi: Celjsko drž. gimnazijo je treba začasnó, a čim prej prikrojiti potrebam novejšega časa, dijakom pa nuditi priložnost, da se mirno posvečajo učenju. Učenci slovenske narod-

nosti od I. do VIII. razreda se izločajo iz dosedanje nemške gimnazije in tvorijo z dosedanjimi samostojnimi razredi s slovenskim učnim jezikom temeljne razrede drž. gimnazije v Celju. Učenci nemške narodnosti od I. do VIII. razreda pa ostanejo v nemških razredih, ki so postali nemške samostojne vzporednice slovenske gimnazije. Vodstvo nemških vzporednic prevzame ravnatelj Klemen Proft in se v administrativnem pogledu podredi začasnemu ravnatelju celotnega zavoda Emilijanu Lileku. Vodji Proftu se podrede profesorji nemških vzporednic. Slovenski temeljni razredi se čim prej presele v novo gimnazijsko poslopje.

Glede uporabe učil in učnih zbirk naj se sporazumeta ravnatelj Lilek in vodja Proft tako, da bo na obeh zavodih pouk tekel nemoteno. Učni jezik v temeljni popolni gimnaziji je slovenski, razen pri nemščini, v nemških vzporednicah pa nemški. Na obeh zavodih je uradni jezik slovenski.

Proft pa je bolehal ves december, pa tudi kasneje ni hotel prevzeti vodstvo nemških vzporednic, zato ga je v vodstvu nadomeščal profesor E. Potočnik. Lilek je ravnateljske posle prevzel šele v začetku januarja 1919, takrat so bili tudi izločeni slovenski dijaki iz nemške gimnazije in ustanovljena popolna slovenska gimnazija s samostojnimi nemškimi paralelkami. Pouk obeh zavodov se je vršil v zgradbi bivše nemške gimnazije, slovenska gimnazija dopoldne, nemški razredi pa popoldne. Nemške vzporednice pa niso imele dolgega obstanka; nemške uradniške družine so odhajale, zato je število nemških učencev tako padlo, da njihovi razredi že čez dober mesec niso imeli pogojev za obstoj. Iz tega razloga je najprej direktor Lilek, nato pa še ves slovenski profesorski zbor predlagal oddelku za prosveto pri Narodni vladi v Ljubljani, naj se konec prvega polletja (15. februar) ukinejo. V Ljubljani so na to pristali šele 6. marca in ravnateljstvo o tem obvestilo 13. marca; medtem pa je bil pouk v nemških razredih že 10. marca prekinjen, najprej začasno, po sprejemu odloka pa se je začasnost spremenila v trajnost. Višji šolski svet je odbil prijave nemških profesorjev, ki so želeli ostati v službenem razmerju do konca šolskega leta. Nemškim učencem je ravnateljstvo nasvetovalo, naj prestopijo na nemške razrede v Mariboru ali v Ptuj; tisti pa, ki tega ne bi mogli storiti, naj se združijo v skupine in se s pomočjo inštruktorjev pripravljajo na privatne izpite. Nekaj celjskih nemških dijakov je dovršilo srednjo šolo v Ljubljani, kjer je najdalj obstajala nemška gimnazija, na kateri so se končno zbirali preostanki nemškega dijaštva iz vse Slovenije. Nemški profesorji pa so iz Celja odhajali; niti k predaji učnih zbirk, h kateri jih je ravnateljstvo pozvalo konec marca, niso prišli vsi nekdanji kustosi. V Celju sta ostala le Schweidler in Proft. Schweidler je že v aprilu leta 1919 umrl, ravnatelj Proft pa je še polnih 21 let užival jugoslovansko pokojnino; umrl je v avgustu leta 1940, v starosti 89 let. Ob njegovi smrti je že Hitler po evropskih bojiščih slavil zmage nemškega orožja in redki celjski Nemci so že samozavestno pričakovali vrnitev nekdanjih časov. Proftov pogreb jim je nudil priložnost, da so dali izraza svojemu prepričanju, kajti protestantski pastor G. May ga je ob grobu nagovoril s hitlerjevskim pozdravom, z iztegnjeno roko, in slavil pokojnikove zasluge za nemštvo.

S Proftom je prenehala nemška era celjske gimnazije. Njen prvotni namen je bila vzgoja inteligenčnega naraščaja našemu ljudstvu, takratni gospodarji naših dežel pa so ji določili še drugo vlogo, gojiti in braniti nemški značaj našega mesta. Kako pa je bilo to nemštvo umetno narejeno in vzdrževano s pomočjo avstrijskega državnega aparata, se vidi iz dejstva, da se po odhodu tujega uradništva nemški razredi niti nekaj mesecev niso mogli obdržati. Novi čas je porušil staro državno zgradbo, na njenih razvalinah pa je vzkliklo novo življenje. Tudi za avstrijsko vladavino in nemški politični sistem so se uveljavili Schillerjevi verzi, ki so jih v šoli večkrat obravnavali:

Das Alte stürzt, — es ändert sich die Zeit,
Ein neues Leben blüht aus den Ruinen.

(Wilhelm Tell)

III. SLOVENSKA REALNA GIMNAZIJA OD LETA 1918/19 DO 1941

Preureditev zavoda

Prvo šolsko leto v Jugoslaviji 1919/20 se je pouk vršil še v starem šolskem poslopju poleg župne cerkve. Tu se je opravila tudi prva slovenska matura 1919. leta. Nova gimnazija je bila do vojne sicer dozidana, a jo je med vojno zasegla vojaška oblast, služila je za vojno bolnišnico. Po prevratu je bil v njej nastanjen oddelek srbskih vojakov, ki so bili po zedinjenju poslani v naše kraje. Po odhodu vojske je bilo treba v stavbi marsikaj preurediti, da je bila sposobna služiti namenom, za katere je bila zgrajena. Poleti so začeli v novo šolsko stavbo prenašati šolski inventar, najprej iz Jezernik—Kukovčeve hiše, kjer so bili nameščeni bivši samostojni slovenski razredi, po zaključku šolskega leta pa tudi iz popolne bivše nemške gimnazije. Pri tem delu so veliko pomagali dijaki sami, in sicer z veseljem, saj so komaj čakali, da se v novih časih pouk začne v novih prostorih. S šolskim letom 1919/20 so se mladini odprla vrata v novo slovensko gimnazijo, v zgradbo, ki je bila namenjena nemškemu zavodu; lastnik zemljišča, na katerem stoji, D. Rakusch, je stavbišče odstopil pod pogojem, da se v novi šoli nikoli ne bo poučevalo slovensko, zgodilo se je pa nasprotno, gimnazija je postala slovenski učni zavod, v katerem so se tudi sinovi preostalih celjskih Nemcev morali učiti slovensko.

V prvem šolskem letu 1918/19 je bila slovenska gimnazija še humanistična. Ravnatelj Lilek pa je višješolcem rad govoril o tem, da je treba srednjo šolo reformirati in jo prikrojiti potrebam in zahtevam novega časa. Zastopal je mnenje, naj bi se pri nas splošno uvedel enoten tip šestrazredne gimnazije, v sedmem in osmem razredu pa naj bi se izvedla bifurkacija v humanistično in realno smer. To misel je zagovarjal tudi v celjskem lokalnem listu »Nova doba«. V isti list sta o reformi šole pisala tudi profesorja Fr. Mravljak in M. Kmet. Prvi se je zavzemal za tip takratne realne gimnazije, drugi pa je predlagal, naj bi celjska

gimnazija dobila značaj dječinskega tipa z latinščino od prvega razreda dalje in z realno, realno-gimnazijsko in klasično smerjo v višjih razredih. Z odlokom od 21. avgusta 1919 je bil zavod spremenjen v realno gimnazijo z latinščino od prvega razreda dalje, namesto grščine v tretjem razredu pa se je začela poučevati francoščina. Na novo je bil uveden predmet opisna geometrija, risanje pa je bilo v začetku obvezno samo v I. in II. razredu. Obvezno telovadbo so uvedli šele leta 1921/22, ker prej ni bilo potrebnega orodja. Preobrazba v realno-gimnazijski tip se je uvajala postopoma, tako da so dijaki, ki so začeli šolanje po humanističnem načrtu, tudi po tem načrtu opravili maturo.

Niso pa še vsi razredi postali realno-gimnazijski. V osmem so še delali po humanističnem načrtu, ko je sredi šolskega leta 1923/24 prišla Pribičevićeva šolska reforma, ki je srednje šole pri nas izenačila z realnimi gimnazijami v Srbiji. Dne 8. februarja 1924 so iz prvega in drugega razreda izločili latinščino in nemščino, iz drugega tudi zgodovino, uvedli pa so v drugi razred francoščino. V prvih dveh razredih je postalo tudi petje obvezen predmet. Srbohrvaščina, ki je bila že takoj po prevratu uvedena v višje razrede z eno tedensko uro, je bila leta 1921/22 z istim številom ur raztegnjena tudi na nižje razrede, z reformo leta 1924 pa je v nižjih razredih dobila po dve uri na teden. Latinščino so začeli poučevati šele v petem razredu. Prej se je tudi v nižjih razredih poučevala obča zgodovina, sedaj pa se je v tretjem in četrtem razredu obravnavala narodna zgodovina, obča pa se je omejila le toliko, kolikor so njeni dogodki vplivali na razvoj narodne zgodovine. Obča zgodovina je bila predmet le v višji gimnaziji, v osmem razredu pa se je poučevala zopet narodna zgodovina, ki se je izpraševala tudi pri maturi. Leta 1930/31 se je učni načrt zopet toliko spremenil, da je bila v drugi razred zopet uvedena zgodovina starega veka, v višjih razredih pa je bila narodna zgodovina podrejena obči. V geografiji je bila novost, da se je v petem razredu poučeval obči zemljepis, ki ga prej v srednji šoli ni bilo; kasneje so v šestih razredih uvedli kozmografijo, v sedmi pa etnologijo, tako da v višjih razredih regionalne geografije sploh ni bilo, razen v osmem, kjer se je poučeval zemljepis Jugoslavije in je bil obvezen predmet pri maturi. Leta 1926/27 so bili uvedeni novi učni predmeti. V prvem in drugem razredu se je poučeval lepopis, od prvega do četrtega razreda ženska ročna dela in v četrtem razredu higiena. Risanje je postalo obvezno do šestega razreda, za telovadbo deklic pa je bila leta 1925/26 nameščena ženska učna moč.

Tudi na slovenski gimnaziji so pridno gojili neobvezne predmete. Že v avstrijski dobi je na samostojnih razredih ravnatelj Lilek četrtišolce poučeval francoščino in italijanščino in, ker med vojno drugje ni bilo prostora, je ta pouk imel kar v zbornici Kukovčeve hiše. V prvem letu nove Jugoslavije je ta dva predmeta poučeval prof. dr. Fr. Mišič. Francoščino pa so po šolski reformi neobvezno poučevali učence še obstoječih humanističnih razredov. Leta 1928/29 je za višje razrede poučeval italijanščino prof. Ante Gorup, pozneje se ta predmet zaradi preobremenjenosti profesorja z obveznimi predmeti ni poučeval. Ruščino je že leta 1921/22 začel poučevati A. Milevskij, pozneje pa je to nadaljeval prof.

Janko Orožen, ki je vsa leta poučeval tudi češčino z lepim uspehom. Dve leti je češčino v enem tečaju poučeval tudi prof. Janko Liška. Pouk tega predmeta se je vršil pod okriljem Jugoslovansko-češkoslovaške lige. Pouk stenografije se je poučeval v dveh, treh, eno leto tudi v štirih tečajih. Poučevali so eno leto Maks Wudler, potem pa ravnatelj Zupan in profesor Bolhar, po upokojitvi ravnatelja Zupana pa Bolhar sam.

Poleg obveznega petja se je poučevalo tudi neobvezno zborna petje. V prvih letih ga je poučeval M. Beranič, pozneje Vilko Rus, od leta 1928 do 1932 Mavricij Bergant, od leta 1932 dalje pa Stanko Tavželj. Pred 16. novembrom 1929 je bil pouk zbornega petja priložnosten, od tega dne dalje pa reden. Poučevalo se je ločeno svetno in cerkveno zborna petje, v začetku v 8 tedenskih urah, od katerih so bile 4 ure posvečene vajam posameznih glasov, 2 svetnemu in 2 cerkvenemu zbornemu petju. Kasneje se je vsak zbor vadil le po 2 uri na teden. Gojila se je deloma moderna, deloma v narodnem duhu zajeta zborna glasba. Vsebinsko snovi so določale priložnostne potrebe za razne proslave, višji namen zbornega petja pa je bil vzgajanje umetniškega čuta pri dijaštvu. V tem pogledu je pri glasbenem vzgajanju našega dijaštva veliko storila celjska Glasbena Matica, kajti precej dijakov je obiskovalo tudi ta glasbeni zavod. Od leta 1932/33 sta na gimnaziji delovala mladinski in mešani zbor, v kakem letu tudi moški zbor, ki pa zaradi pomanjkanja tenorjev ni bil stalen, pač pa je ob raznih priložnostih nastopal oktet. L. 1937/38 se je mešani zbor razdelil v cerkveni in svetni zbor. Mladinski in cerkveni zbor je vodil učitelj petja St. Tavželj, svetni pa prof. Anton Knap. Mladinski zbor se je od tega leta zlasti uveljavljal na srednješolskih nastopih, ki so jih vsako leto enkrat prirejale gimnazije in vse tri meščanske šole v Mestnem gledališču. Izvajanje posameznih točk je bilo po soglasni javni kritiki navadno na višku. V šolskem letu 1932/33 je bil na zavodu ustanovljen tudi dijaški orkester, ki ga je vodil ravnatelj Glasbene Matice Karel Sancin. Orkester je nastopal pri raznih proslavah in se je ob spretnem vodstvu lepo razvijal.

Izenačenje šolstva v vsej državi je prineslo še druge spremembe. Ukinjena je bila šolnina in odpravljena vpisnina 1921/22; leta 1926/27 so namesto polletij uvedli tromesečja, učenci so dobili dijaške knjižice, kamor so se beležile pripombe o učenčevem napredku in vedenju, ob koncu tromesečja pa ocene iz predmetov. Odpravili so tudi sprejemni izpit (1926/27), novost je bila tudi mala matura za absolvente četrtega razreda (1929/30). Že takoj po prvem letu slovenske gimnazije so deklice hospitantke postale redne učenke. Po letu 1930 so opustili nekatere novotarije in se vrnili k staremu. Leta 1933/34 so se zopet vrnili k polletjem, leta 1937/38 pa so zopet uvedli sprejemni izpit za prvi razred. Leta 1934 je bila zopet uvedena šolnina, plačevala se je po davčni lestvici od premoženja učenčevih staršev in eventuelno učenca samega. Šolnina pa je bila za vse razrede enaka. Nižješolci so jo plačevali po najnižji skupini, za V. in VI. razred je bila določena druga skupina, za VII. in VIII. razred pa najvišja šolnina. Plačevati jo je bilo treba naprej ob vpisu v šolo. Kdor ni imel nad 300 din davka, šolnine ni plačal. Lestvica, po kateri je bila določena višina šolnine, pa je bila urejena tako, da so bili

bolj prizadeti socialno šibki ljudje. Za tistega, ki je imel 301 din davka, je v najnižjih razredih znašala šolnina 100 din, tisti pa, ki je imel 50.000 dinarjev davka, je plačal 800 din šolnine. Ker ta način plačevanja ni bil v skladu s premoženjskim stanjem, so leta 1937 to uredbo v toliko spremenili, da do 800 din neposrednega davka ni bilo treba plačevati šolnine. Kdor je imel v srednji šoli več otrok, je plačeval polno šolnino le za tistega, ki je bil v najvišjem razredu, za ostale pa le polovico. Leta 1931 je bila uvedena tudi pristojbina 20 din za zdravstveni fond.

S preselitvijo učil iz dveh starih zavodov so se zbirke v novi gimnaziji precej pomnožile, profesorji pa so imeli mnogo dela z novo ureditvijo kabinetov. Posebne zasluge za to imajo prof. Fr. Mravljak, ki je vodil selitev učil, in pa kustosi knjižnic in zbir. Hinko Klešnik je vzorno uredil veliko učiteljsko knjižnico, dr. Jože Zontar zemljepisno in zgodovinsko zbirko, dr. Josip Rožman fizikalni kabinet, Ludvik Vagaja kemični kabinet, Vinko Levičnik risarsko zbirko, Srečko Brodar prirodopisno zbirko. Dijaško knjižnico sta uredila profesorja Martin Mastnak (slovenski) in Pavel Holeček (nemški oddelek). Razmeroma bogata nemška dediščina se je v začetku v Jugoslaviji slabo dopolnjevala, v novi državi ni bilo sredstev za to. Gimnazijski fond je propadel, vpisnine ni bilo več, dotacije pa so bile slabe. Največ prirastka so dobile še knjižnice, in to šele po letu 1930. Učiteljska knjižnica je v dvajsetih letih narastla za 588 zvezkov in je leta 1940 štela 12885 zvezkov. Dijaška knjižnica se je delila na slovenski, nemški, srbohrvatski in francoski oddelek. Slovenska dijaška knjižnica se je skromno dopolnjevala iz doprinosov dijakov samih, leta 1939/40 pa so začeli pri vpisovanju pobirati 10 din za dijaško knjižnico. Tega leta se je stanje v slovenskem oddelku knjižnice zelo spremenilo. Komisija je namreč izločila vse obrabljene in neprimerne knjige, zato je v slovenskem oddelku ostalo samo 1006, v nemškem pa 486 knjig. Na novo sta bili v Jugoslaviji ustanovljeni srbohrvatski in francoski oddelek dijaške knjižnice. Ker zavod ni razpolagal s potrebnimi sredstvi, je na prizadevanje prof. S. Raiča »Podporno društvo« ustanovilo srbohrvatsko knjižnico. Čeprav se je knjižnica povečala za dva oddelka, je bilo v njej okoli 800 knjig manj kot leta 1918, štela je samo 2404 knjig, leta 1918 pa jih je bilo 3234.

Kakor knjižnice tako so bile leta 1939/40 na novo inventarizirane druge zbirke. Iz njih je bilo izločeno vse, kar je bilo zastarelega in nerabnega, zato izkazujejo inventarne knjige v vseh strokah manj števil. V zemljepisni zbirki se je na ta način število predmetov znižalo skoro na polovico. Pri tem so bile iz zemljepisne zbirke prenesene v prirodopisni oddelek vse hribine, rudnine, surovine, polfabrikati in fabrikati. To se je zgodilo zaradi tesnega prostora, vendar pa ta premestitev ni bila posrečena, ker pri današnjem pouku geografije zemljepisec te predmete večkrat rabi in jih nima pri roki. Število zgodovinskih zemljevidov pa se je ob tej inventarizaciji precej dvignilo na račun starih, ki so bili iz zemljepisne zbirke premeščeni v zgodovinsko.

Prirodopisna zbirka je leta 1928 štela 20351 komadov, deset let kasneje pa je bilo v njej okoli 800 predmetov manj. V kemijski zbirki je bilo pred II. svetovno vojno približno 600 komadov, v fizikalni pa okoli

500 aparatov in drugih pripomočkov. V risarski zbirki je bilo leta 1940 blizu 800 modelov, aparatov, predlog itd. Notni material v pevski zbirki se je od leta 1928 do leta 1940 več kot podvojil, štel je 321 del. Tudi število telovadnega orodja se je od 130 kosov leta 1928 dvignilo na 143 predmetov leta 1940.

Dijaštvo

Mladina je gledala na prihodnost v osvobodjeni domovini z nepopisnim optimizmom. V novi državi je videla uresničene sanje po svobodi, cilj ilegalnega dela po tajnih organizacijah je bil dosežen, svobodno se bo poslej uveljavljala pri reševanju narodnih kulturnih, gospodarskih in socialnih vprašanj. Z vso vnemo se je lotila učenja, študija na slovenski gimnaziji, pri slovenskih profesorjih. Mobilizirani gimnazijci so po večletnem trpljenju na frontah odložili orožje in se vrnili v šolske klopi. Prav tako so vpoklicani profesorji slekli oficirske uniforme in zopet zavzeli mesto za katedrom, sicer pa jih je v Celju čakalo še veliko drugega dela pri preurejanju novega zavoda. Vendar mirno delo v šoli ni ostalo dolgo neskaljeno. Vprašanje Koroške, ali bo jugoslovanska ali ne bo, je zopet dvignilo nekdanje borce na noge. Razen teh je klic s Koroške potegnil za seboj še mlajše letnike, da so knjige zamenjali s puško in prostovoljno odšli branit slovenski Korotan. Razredi so bili zopet razredčeni, dokler se po neuspeli koroški akciji spomladi leta 1920 niso vrnili. V osvobodilnih borbah za Koroško sta padla dva bivša celjska gimnazijca Franc Malgaj in Srečko Puncer. Malgaj je bil orjaške postave in neustrašen po značaju, iskren domoljub in hraber borec. V koroških bojih je poveljeval četi, ki je po njem imela ime. S. Puncer je bil inteligenčen, duhovit mladenič in spreten organizator. Pred prvo svetovno vojno in med njo je bil osrednja osebnost slovenskega narodno-radikalnega dijaštva v Celju. Poleg organizatorskega dela med dijaštvom je deloval tudi literarno. Jeseni leta 1918 je z Malgajevo četo odšel na Koroško, kjer je v Velikovcu urejal tednik »Jugoslovanski Korotan«. Padel je 29. 4. 1919 pri Vovbrah. Trupli obeh so kasneje prepeljali v domače kraje in jih pokopali, Malgaja v Šentjurju, Puncerja pa v Braslovčah.

Po letu 1918 so bili učenci skoro izključno Slovenci, le malo odstotkov so zavzemale druge narodnosti. V šolskem letu 1918/19 ni bilo nobene Nemca, v naslednjem šolskem letu pa jih je bilo 5; njihovo število se je od leta do leta dvigalo, tako da jih je bilo leta 1930/32, torej vseh domačih Nemcev za en razred, vendar so nekdanj imeli svojo popolno gimnazijo. Jedro slovenskega dijaštva so v avstrijskih časih predstavljali kmetijski sinovi, v Jugoslaviji pa je število kmetijskih dijakov zelo padlo, v vseh letih se je sukalo okoli 10 odstotkov vseh vpisanih učencev. Vzrok temu je prav gotovo slabo gospodarsko stanje, v katerem je v stari Jugoslaviji bil slovenski kmet. Tudi delavskih otrok se je šolalo zelo malo, še manj kot kmetijskih, sicer pa statistike o delavskih otrokih natančno niti vodili niso. Vzdrževanje otrok v mestu tudi v novi Jugoslaviji ni bilo lahko, štipendiranja ni bilo, pa še tiste štipendije iz avstrijskih časov so propadle, ker so njihove glavnice ostale zunaj meja Jugoslavije;

če bi se tudi izplačevale, bi zaradi razvrednotenega denarja zelo malo pomenile. Nova ustanova za podpiranje dijakov je bil fond leta 1922 umrlega trgovca Kolenca; iz tega fonda so vsako leto podelili nekaj štipendij marljivim in ubožnim dijakom. Ogromna večina dijakov so bili otroci uslužbencev, nameščencev, obrtnikov in drugih svobodnih poklicev.

Kljub neugodnim socialnim razmeram se je število gimnazijcev od leta do leta večalo, to pa zato, ker nešolan človek v stari Jugoslaviji, zlasti pa v Sloveniji skoraj ni mogel dobiti zaposlitve. Kasneje so bili brezposelni celo ljudje z dovršeno šolsko izobrazbo in akademskimi poklici. Tuji lastniki naše industrije so v svoja podjetja zelo radi jemali v službo inozemce, naši ljudje pa so ostajali brez zaposlitve. Ob koncu šolskega leta 1918/19 je bilo na gimnaziji 319 učencev, čez deset let pa jih je bilo že 527, do leta 1940 se je število iz leta 1919 več kot štirikrat povečalo, tega leta je bilo namreč 1327 učencev. Odkar so deklice lahko postale redne učenke, se je njihovo število zelo hitro dvigalo. Medtem ko jih je bilo leta 1919 na zavodu samo 20, se je do leta 1940 njihovo število povzpelo na 432, predstavljale so torej skoraj eno tretjino na gimnaziji se učeče mladine. Kjer jih je bilo dovolj, so imele svoje oddelke, drugače pa so hodile z dečki v skupen razred.

V uspehih slovenska gimnazija v začetnih letih ni pokazala zadovoljivih rezultatov. V prvem šolskem letu slovenskega pouka leta 1919 je bil uspeh še zelo dober, saj je od vseh učencev padlo samo 7,8%. V naslednjih letih pa imamo skoraj nerazumljive primere slabih uspehov. V letu 1919 do 1920 razreda ni izdelalo 30,5%, v letu 1920/21 je bilo 23,2% slabih ocen, v letu 1921/22 je bilo 22,7 negativno ocenjenih, v letu 1922/23 razreda ni izdelalo 21,4%, v letu 1923/24 se je odstotek negativno ocenjenih že znižal na 14,6%, v letu 1924/25 pa na 11,4%. V naslednjih letih se je odstotek negativnih v splošnem sukal okoli 10%, včasih pa je bil še nižji. Zanimivo je, da gre tako slab uspeh na račun nižješolcev, predvsem prvih treh razredov. Leta 1919/20 je bilo v I. razred vpisanih 104 učencev in učenk, leto pa je izgubilo 46 učencev ali 44,16%. Le za malenkost slabši je bil istega leta uspeh v II. razredu, kjer je od 70 učencev popolnoma padlo 31 učencev ali 44,38%. V tretjem razredu je bil uspeh nekoliko boljši, še vedno pa je 38% dijakov izgubilo leto.

V letu 1920/21 jih je v I. razredu padlo 35,28%, v II. razredu 26,18%, v III. razredu pa 20,88%. Stanje se je od leta do leta boljšalo, tako da je leta 1926 bilo med prvošolci le še 16,8% negativnih dijakov, v letu 1927 pa jih je v I. razredu padlo le še 11%. V zvezi s temi slabimi uspehi je gotovo pojav, da je število vpisanih dijakov od leta 1920 dalje nekaj let nazadovalo. Leta 1920 jih je obiskovalo gimnazijo 364, leta 1922/23 pa le še 271. Od naslednjega leta dalje se je število učencev zopet dvigalo. K temu padanju števila učencev so dala svoj prispevek tudi vojna leta, v katerih se je tudi število rojstev zmanjšalo.

Če se ozremo po vzrokih teh poraznih ocen, moramo priti do naslednjih zaključkov: Učenci prvih razredov so zrastle v vojni dobi, ko je bilo težko za prehrano in se jim je to poznalo. Na osnovni šoli tudi med vojno niso dobili dobre podlage, ker je vojna s svojimi negativnimi

posledicami posegla v vsako vas. Očetje so bili na frontah, matere so se borile doma za obstanek družine. Otroci niso bili vajeni temeljitega dela, v gimnaziji pa ni bilo popuščanja in so profesorji takoj zavozili na stari tir strogosti iz predvojnne dobe.

Že v predvojni dobi so se dijaki iz bližnjih postaj vozili z vlakom v Celje. Po vojni se je dnevna vožnja v šolo raztegnila tudi na bolj oddaljene kraje. Razen z vlaki so se vozili sedaj tudi z avtobusi. Tik pred II. svetovno vojno se je vozilo domov 540 gimnazijcev. Potovanje v šolo in domov je učencu vzelo mnogo časa, zlasti zato, ker so bile zveze slabe, splošno pa je bilo mnenje, da vožnja zelo slabo vpliva na vzgojo mladine. Vozači v šoli niso izkazovali zadovoljivih uspehov. Iz teh razlogov in da bi se preprečil prevelik naval na šole, je ministrstvo za prosveto leta 1933 izdalo odlok, da se smejo nižješolci voziti v šolo največ iz oddaljenosti 20 km. Ta omejitev je bila kasneje preklicana, zato pa je ravnateljstvo odredilo, da mora vsak dijak-vozač imeti v Celju pri kaki družini zavetišče, kjer je prebil čas od končanega pouka do odhoda domov. Družine, ki so jih imele na stanovanju, so morale ravnateljstvu predložiti potrdilo protituberkuloznega dispanzerja, da v družini nihče ne bolega za odprto tuberkulozo. Za zdravje dijakov je skrbela šolska poliklinika, ki je delovala v okviru Zdravstvenega doma. Za dijake vozače je tudi Podporno društvo vzdrževalo zavetišče v poslopju bivše Zadrुžne zveze.

Pouk pa ni gladko potekal brez motenj. Še prej kot v desetih letih se je pokazalo, da je novo gimnazijsko poslopje premajhno. Nemci so ga zgradili le zase in je imelo pravzaprav le 12 učilnic, drugi prostori pa so bili namenjeni zbirkam in knjižnicam. Zaradi rastočega števila dijakov je bilo treba tudi te prostore uporabiti za učilnice, zbirke in knjižnice pa združiti. V začetku tridesetih let se je začelo tudi s popoldanskim poukom. Motnje v pouku so nastajale tudi zaradi pomanjkanja učnih moči, premeščanja profesorjev med letom in menjavanja predmetnih učiteljev. Urnik je bil v nekaterih letih spremenjen tudi po šestkrat, pouk pa skrčen za veliko število ur. V šolskem letu 1930/31 je bilo skoraj 1000 učnih ur manj, kot je bilo po novem učnem načrtu predpisano. Leta 1933 so se začele odpirati klasične vzporednice, ki naj bi bile osnova nove klasične gimnazije. Zaradi velikega števila dijaštva je šolska uprava leta 1940 gimnazijo razdelila na dva zavoda, na I. in na II. realno gimnazijo, zavoda pa sta oba ostala pod isto streho in sta menjaje imela pouk en teden dopoldne, en teden popoldne. Vprašanje poslopja za II. gimnazijo je bilo v načrtu rešeno na ta način, da se novo poslopje zgradi na travniku poleg I. gimnazije tako, da bi oba zavoda imela skupno centralno kurjavo. Novo klasično gimnazijo pa so nameurali zgraditi med nekdanjo staro gimnazijo in Savinjo. Izvedbo teh načrtov je preprečila vojna.

V Jugoslaviji je bilo dijakom dovoljeno delovanje v dijaških organizacijah. Že leta 1919 je bila ustanovljena dijaška družina »Sloga«. Njen program je bil narodno-napreden, društveno življenje pa se je razvijalo v knjižnici, čitalnici in raznih odsekih. Članski sestanki so bili ob sobotah, na njih so predavali profesorji in višješolci, nižješolci pa so dopolnjevali dnevni red z deklamacijami in lutkovnimi igrami.

Od sekcij so delovale šahovska, ženska, gledališka, športna in odsek Jugoslovansko-češkoslovaške lige. V čitalnici »Sloge« je bilo čitateljem na razpolago nad 30 časopisov in revij, knjižnica pa je štela okoli 1600 knjig. Člani »Sloge« so leta 1919 ustanovili Zvezo jugoslovanskih srednješolskih organizacij, ki je bila leta 1920 kot Savez jugoslovanskih srednješolskih združenja prenesena v Beograd. V Celju je ostala le uprava župe, dokler se v začetku šolskega leta 1923/24 ni preselila v Ljubljano. Petnajstletnico svojega obstoja je leta 1933/34 »Sloga« proslavila s tem, da je 9. in 10. maja priredila jubilejni kongres, ki se ga je udeležilo okoli 200 zunanjih gostov. Ob tej priložnosti se je zvečer prvega dne vršila v Narodnem domu lepo uspela akademija, drugi dan dopoldne pa je bil v celjskem domu jubilejni občni zbor, popoldne pa so se odigrale tekme v odbojki, pri kateri so igrala moštva iz Kranja, Ljubljane, Maribora in Celja. V času svojega obstoja je »Sloga« ustanovila tri knjižnice v Prekmurju. Organizacija je obstajala do leta 1936/37.

Katoliško misleče dijaštvo se je zmeraj zbiralo v Marijini kongregaciji, poleg te pa je v šolskem letu 1927/28 bilo ustanovljeno še društvo »Svit«. Program tega društva je bil s pomočjo samoizobraževanja dvigniti duhovni nivo svojih članov. Vadili so se v govorništvo, gojili so petje, glasbo, dramatiko in nravno življenje med člani. Društvo je imelo več krožkov: dramatični, literarni, pevsko-glasbeni, debatni in socialni. Člani so se zbirali na tedenskih sestankih. Na njihovih sporedih so bile deklamacije, recitacije, glasbene in pevske točke, predavanja in dramski prizori. Razen višješolcev so predavali tudi profesorji.

Tudi »Svit« je imel svojo knjižnico in je bil naročen na številne časopise in revije. Društvo je obstajalo do leta 1931/32.

Namesto »Svita« je bil leta 1939/40 na zavodu ustanovljen krožek »Slovenske dijaške zveze«, ki je delovala po geslu »Bog, narod, država.« Člani tega krožka so se vadili v predavanjih, nastopali z deklamacijami, imeli govorne vaje, gojili petje in telovadbo in prirejali bogate božičnice. Ustanovili so tudi tamburaški zbor. Marijina kongregacija je še vedno služila verskemu udejstvovanju katoliško mislečega dijaštva.

Iz ilegalne »Počitniške zveze« se je leta 1919 v Jugoslaviji razvil Ferijalni savez, ki je imel podružnico tudi na našem zavodu. Namen FS je bil omogočiti dijakom potovanje po državi in spoznavanje domovine. Vsa leta je bilo na gimnaziji med počitnicami zavetišče za potujoče dijaštvo. Tako zavetišče je bilo tudi v Logarski dolini.

Izven šole so gimnazijci telovadili tudi pri telovadnih društvih »Sokol« in »Orel«, po uvedbi šestojanuarskega režima in z ustanovitvijo »Sokola kraljevine Jugoslavije« pa samo pri »Sokolu«. Telovadbe tega društva se je udeleževala približno ena tretjina gimnazijskih učencev in učenk. Društveno telovadbo pa je kakor delo v drugih dijaških organizacijah nadziralo šolsko vodstvo. Ker je bilo srednješolcem sodelovanje v športnih organizacijah prepovedano, so pod sokolskim okriljem gojili tudi atletiko in zimski šport.

Dolgo je na gimnaziji deloval Podmladek Rdečega križa, ki mu je pripadala okoli ena tretjina vsega dijaštva. PRK je zlasti v zimskem času obdaroval siromašne učence z obleko in z obutvijo v Celju, v po-

slednjih letih pa je posvečal pozornost tudi potrebnim učencem osnovnih šol ob avstrijski meji.

V šolskem letu 1930/31 je prof. Lojze Pavlič ustanovil Organizacijo trezne mladine, ki je po njegovem odhodu sicer prenehala, vendar se je vpliv njenega delovanja tudi še pozneje občutil med dijaštvom.

Konec šolskega leta 1932/33 je bil na zavodu ustanovljen Podmladek Jadranske straže. Ta organizacija je imela namen vzbujati zanimanje za naše morje in omogočiti vsakemu dijaku med srednješolskim študijem vsaj enkrat obisk Jadrana. To je bila na zavodu najmočnejša organizacija, saj so bili v njej včlanjeni vsi dijaki in dijakinje. Vsako leto so šli na morje četrtošolci in so bili navadno nastanjeni v Domu Jadranske straže na Jelsi na otoku Hvaru. Na letovanju so obiskali tudi razne druge kraje in si ogledali znamenitosti našega Jadranskega primorja. Z namenom, da dvigne pomorsko zavest, je odbor prirejal predavanja, večkrat združena s filmom. Odbor je organiziral tudi strelske vaje za višješolce. Pod okriljem PJS se je včasih vršil tudi šahovski turnir. Svoje delo pa je PJS navadno zaključil z akademijo v mestnem gledališču, ki je običajno zelo dobro uspela.

Mrkonjičev steg skavtov in planink je gojil idejo taborništva, prirejal je izlete v prirodo, organiziral miklavževanja, božičnice in jurjevanje, na dan mrtvih pa vršil dežurno službo na vojaškem pokopališču. Zanimanje za letalstvo je leta 1937/38 rodilo ustanovitev Podmladka jugoslovanskega aerokluba »Naša krila«. Ta ideja je prišla iz vrst dijakov samih, zato je aeroklub tudi dobro uspeval, saj se je takoj ob ustanovitvi prijavilo 137 učencev. Aeroklub je prirejal predavanja o letalstvu, organiziral poučne ekskurzije na civilno in vojaško letališče v Zagrebu, na letalskem mitingu v Levcu pa so njegovi člani opravljali rediteljsko službo. V naslednjem šolskem letu je Podmladek pod vodstvom petošolca Mahuca organiziral modelarski tečaj v kletnih prostorih druge osnovne šole, tu je uspešno deloval tudi še leta 1940.

Leta 1938 je bil pod vodstvom profesorjev Vendelina Legiše in Tineta Orla ustanovljen dijaški literarni krožek. Osnovan je bil na željo dijakov samih, ki so pogrešali organizacije, v kateri bi se zbirali tisti, ki imajo zanimanje za leposlovna dela in obravnavanje literarnih vprašanj. Že v prvem letu je krožek z literarno prireditvijo dne 4. marca počastil spomin Franceta Prešerna. V krožku je bil zelo viden delavec Karel Destovnik, pesnik Kajuh. Literarni krožek pa se je kmalu razšel, ker so se ga hoteli polastiti klerofašistično usmerjeni dijaki.

V okviru izvenšolskega udejstvovanja celjskih gimnazijcev med obema vojnama je omeniti še gledališko predstavo, ki so jo pod vodstvom prof. dr. K. Zelenika naštudirali in v januarju leta 1938 v francoščini podali osmošolci v Mestnem gledališču »Ces dames aux chapeaux verts«. S to igro so gostovali tudi v Ptujju.

Dijakom nekdanj ni bilo dovoljeno ukvarjati se s politiko, vendar kdo bi jim mogel prepovedati zanimanje in obravnavanje političnih vprašanj svoje dobe. V času med obema vojnama sta si v svetu stali nasproti zlasti dve ideji: socializem, ki je po oktobrski revoluciji zgradil nov tip socialistične države, in fašizem, ki je grozil zaslužniti Evropo politično, gospo-

darsko in duhovno. V Jugoslaviji je bil predstavnik fašistične ideje Ljotičev pokret »Zbor«, ki si je prizadeval, da bi dobil somišljenikov tudi med srednješolsko mladino, a v tem pogledu ni imel posebnega uspeha. Večji pa je bil na zavodu vpliv Komunistične partije, ki je zajela večje število dijakov, njihovo prepričanje kakor tudi delo v tej smeri pa je bilo strogo tajno, saj kakor sami pripovedujejo, se vsi pripadniki levičarskega gibanja niti sami med seboj niso poznali. Njihova zavednost in odločnost pa se je pokazala v dobi okupacije, saj je dala celjska gimnazija 300 partizanov in 40 žrtev, sedmošolca Dušana Finžgarja pa so Nemci ustrelili. Spominska plošča, ki jo je odkrila mladina po osvoboditvi na gimnazijskem stopnišču v njegov spomin, je obenem spomin na tiste čase, ko si je mladina izbirala pravilno pot v socialistično prihodnost. Finžgar je bil sekretar okrožnega komiteja SKOJ.

Dijaška kuhinja in Podporno društvo sta bila še tudi v stari Jugoslaviji dve potrebni ustanovi. Medtem ko je dijaška kuhinja v avstrijskih časih imela svoje prostore v Narodnem domu, se je po prevratu preselila v gimnazijo, kjer so bili za njo urejeni prostori bivše vojaške kuhinje, kjer šolska kuhinja deluje še danes. Vodil jo je neutrudni prof. Jos. Kožuh, posle gospodinje pa je prva leta opravljala soproga prof. H. Klešnika. V prvih letih je bilo še mogoče kriti izdatke s prispevki članov, volili in darili, podporami denarnih zavodov in korporacij. Izmed njenih mnogih dobrotnikov je najpomembnejši leta 1921 v Petrovčah umrli upokojeni župnik Matija Frece, ki ji je v oporoki zapustil vse svoje premoženje, vredno tedaj okoli 440.000 K. Z naraščanjem števila učencev je bilo vsako leto tudi več prosilcev za brezplačno hrano. Vsem prosilcem ni bilo mogoče ugoditi že zaradi premajhnega prostora, pa tudi zaradi nezadostnih denarnih sredstev. Leta 1939/40 se je razdelilo 26.850 porcij, večinoma brezplačno, ali pa so učenci zanje dali majhne mesečne prispevke. V šolskem letu 1939/40 je imela Dijaška kuhinja 59.562,86 din izdatkov, dohodkov pa skoraj polovico manj, tako da je znašal primanjkljaj 29.039,56 din, ki se je kril s prispevki učencev in prihranki prejšnjih let. Podporo je dobivala Dijaška kuhinja tudi od celjske mestne občine, drugih občinskih zastopov in od banske uprave.

Podporno društvo je kakor v prejšnjih časih podpiralo dijake z izposojanjem učnih knjig in z obleko ter obutvijo. V letu 1939/40 je bilo 616 dijakom izposojenih 2060 knjig, za obleko in čevlje se je izdalo 7455 din, za nove učne knjige pa več kot dvakrat toliko. Ves ta denar je bilo treba nabrati pri dobrih ljudeh in prijateljih mladine. Predsednik podpornega društva je bil po pravilih direktor, v odboru pa so bili tudi v večini profesorji.

Šolskih proslav je bilo v stari Jugoslaviji več kot nekaj v Avstriji. Praznovali so dan zedinjenja 1. december, kraljev rojstni dan, praznik srbskega prosvetitelja sv. Save 27. januarja, Strossmajerjev dan 4. februarja in spomin na Zrinjsko-Frankopansko zaroto 30. aprila. Razen teh je bilo vsako leto nekaj jubilejnih slovesnosti v spomin na razne pomembne dogodke iz jugoslovanske politične in kulturne zgodovine. Samo enkrat med obema vojnama je celjska gimnazijska mladina proslavila delavski praznik 1. maj. Leta 1919 je bil 1. maj pouka prost dan. Dijaki so se

povorke delavstva po celjskih ulicah udeležili vsaj kot gledalci. Dijaštvo je bilo navzoče tudi pri velikem delavskem zborovanju na trgu pred Narodnim domom, na katerem je med drugimi govoril tudi prof. dr. Jos. Rožman, ki je bil takrat v vodilnih vrstah celjskih socialistov.

Šolsko leto se je redno zaključilo na srbski Vidov dan 28. junija. Kakšne dni pred zaključkom se je običajno vršil telovadni nastop gimnazijske mladine na Glaziji. K nekako slovesnemu zaključku šolskega leta je prispevala tudi razstava risb in ženskih ročnih del na zavodu.

Profesorji

Jedro učiteljskega zbora so v začetku slovenske gimnazije predstavljali profesorji bivših slovenskih samostojnih razredov, z bivše gimnazije pa sta se pridružila še oba Slovenca Kardinar Jožef in Suhač Matej. Od drugod pa so prišli Cimperman Jakob, Holeček Pavel, Kmet Mirko, Mastnak Martin, dr. Mišič Franc in dr. Rožman Josip. Prof. Cimperman in Mišič sta bila prihodnje šolsko leto premeščena v Maribor, kjer je Cimperman leta 1928 umrl, v 47. letu starosti. Doma je bil iz Žiž in je bil nekdanj celjski dijak. Prav tako je po enem letu službovanja zapustil Celje prof. Kmet. Leta 1921 se je preselil v Ljubljano prof. Klešnik in je tam po nekaj letih umrl. Dr. J. Rožman se je leta 1924 odpovedal službi, po osvoboditvi pa ga zopet vidimo med prosvetnimi delavci v Ljubljani, kjer je tudi pred nekaj leti umrl. Prof. Suhač je bil upokojen leta 1924, ko je bil star 68 let. Ob upokojitvi je imel 38 let in pol službe, od teh je služboval 28 let v Celju. Umrl je leta 1929. Rud. Lovrenčič je 1921 prestopil na celjsko rudarsko šolo, kjer je poučeval do 1941, med drugo vojno pa je v Ljubljani umrl. Martin Mastnak je bil po rodu Drameljčan in je gimnazijo obiskoval v Celju. Pred prvo svetovno vojno je služboval v Gorici, od prevrata dalje pa v Celju. V letih 1925/26 mu je bilo poverjeno začasno vodstvo gimnazije, leta 1932 pa je bil imenovan za ravnatelja klasične gimnazije v Mariboru, kjer je ostal do okupacije. Tedaj so ga Nemci preselili v Srbijo, tam pa je bil v Jagodini upokojen. Po osvoboditvi je živel v Celju in je tu leta 1958 umrl. Ivan Bračko je leta 1940 postal direktor II. gimnazije v Celju in je bil po osvoboditvi leta 1945 nekaj časa ravnatelj gimnazije, a je bil še isto leto upokojen. Umrl je leta 1950. Od katehetov je bil Cestnik upokojen leta 1927, J. Kardinar pa leta 1928, vendar je še nekaj let honorarno poučeval. Umrli sta oba v Celju, prvi leta 1947, drugi pa leta 1950. Pavel Holeček je prišel leta 1919 iz Freistadta na Češkem in je v Celju služboval vse do leta 1940, ko je bil upokojen. Holeček je znan kot prevajalec mladinskih spisov iz tuje literature v slovenščino.

Vodstvo gimnazije je prvo leto imel v rokah E. Lilek, priznan šolnik, zgodovinar in narodopisec. Rodil se je v Hrastovcu blizu Lenarta v Slovenskih Goricah leta 1851. Po dokončani gimnaziji v Mariboru je študiral na univerzi v Gradcu in je leta 1877 diplomiral iz zgodovine in zemljepisa kot glavnih predmetov z nemškim učnim jezikom, pozneje pa si je pridobil tudi usposobljenost za poučevanje v srbsko-hrvatskem

in slovenskem jeziku. Kot suplent je poučeval v Wiener Neustadtu, ker pa po izpitu ni mogel dobiti mesta, se je zopet vpisal na univerzo in študiral francoščino in nemščino. Po treh letih je bil eno leto poizkusni kandidat na I. državni gimnaziji v Gradcu, naslednje leto je poučeval na Mahrovem trgovskem zavodu v Ljubljani, nato pa eno leto na Feichtingerjevi privatni gimnaziji v Gradcu. Jeseni leta 1883 je dobil mesto suplenta na gimnaziji v Sarajevu, kjer je postal tudi profesor, deloval pa je v Bosni do leta 1902, ko je bil premeščen na srbsko-hrvatsko gimnazijo v Zadar. To mesto je sprejel na poziv nadzornika Zavatlala, ki nam je znan iz dobe, ko je bil profesor na celjski gimnaziji. Od tam je leta 1909 prišel v Celje in je tu deloval na gimnaziji do svoje upokojitve, pa tudi potem je kulturno in znanstveno deloval vse do svoje smrti leta 1940. Lileku se je obetalo, da bo v Zadru postal direktor gimnazije. Ker je v šoli obsodil kult Zrinjskega in Frankopana kot hrvatskih herojev, so mu to tako zamerili, da so stvar obravnavali v deželnem zboru in so ga tožili pri deželni vladi ter pri ministrstvu. Ti napadi so na Lileka tako vplivali, da je mislil leta 1909 stopiti v pokoj, na prigovarjanje drž. poslanca dr. Ploja pa se je odločil sprejeti mesto vodje samostojnih slovenskih razredov v Celju. Za to mesto se je ob upokojitvi prof. Liesskouniga potegoval prof. Fon, temu pa prosvetna oblast ni bila naklonjena, pač pa so mislili na prof. Kožuha, tako pa je zavzel to mesto prof. Lilek. Do takrat je bil Lilek priznan ne samo kot odličen šolnik, znano je bilo tudi njegovo književno delo, s katerim se je ukvarjal vse do svoje pozne starosti.

V razčiščenje nekaterih didaktičnih vprašanj v srednji šoli je napisal *Kritische Bemerkungen zum Organisations-Entwurf für österreichische Gymnasien* (1882). Za mednarodni kongres srednjega šolstva, ki se je vršil ob svetovni razstavi v Parizu leta 1900, je po naročilu bosanske vlade opisal razvoj srednjega šolstva v Bosni in Hercegovini od turške dobe do leta 1900. Kongresa se je kot delegat vlade udeležil tudi Lilek in bil izvoljen v sedmorico predsednikov. Bosanska vlada je dobila na razstavi za priznanje napredka v svojem šolstvu zlato kolajno. Kot učni pripomoček je sestavil zemljepis in statistiko Bosne in Hercegovine in napisal zgodovino zgodnjega srednjega veka za višje razrede, malo kasneje pa za nižje razrede srednjih šol. Že ko je bil v Celju, je med letoma 1909—1915 napisal štiri zgodovinske učbenike za nižje in višje razrede v Dalmaciji in Istri. Te knjige so se v višjih razredih uporabljale tudi na celjski gimnaziji takoj po prevratu, ko še ni bilo slovenskih učnih knjig. Številne so njegove zgodovinske razprave: *Die Beziehungen der Habsburger und Hohenzollern im XIII. Jahrhundert* (Prog. des Privatgymnasiums Feichting Graz 1883), *Iz društvenog i državnog ustrojstva Bosne i Hercegovine u srednjem vjeku* (Izv. sar. gimn. 1899, 1900); *Charakteristik der kroatischen Verschwörer Peter Zrinski, Kr. Frankopan und Katarina Zrinski im Lichte der historischen Wahrheit* (Celje 1928); *Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion 1663—1671* (Celje 1928—1930). V treh študijah je razpravljал o vprašanju priključitve Avstrije k Nemčiji in o vojni krivdi, o historičnem pravu Češkoslovaške na alpske dežele in na koridor med Jugosla-

vijo in Češkoslovaško. Sedem narodopisnih študij, ki zajemajo snov iz življenja v Bosni in Hercegovini, je izšlo v Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne in Hercegovine in so vse prevedene tudi v nemščino. V Celju je izdal tudi delo V tujini službujoči šolniki, več zanimivih člankov je objavil tudi v celjski Novi dobi in bil predsednik Ljudske univerze v Celju do svoje smrti.

Svojstven je bil Lilekov način poučevanja v šoli. Imel je odlične pedagoške sposobnosti. Ko so četrtošolci odhajali na nemško gimnazijo, jim je zadnje uro govoril samo o tem, kako naj se ravna v novi družbi, naj se učijo in vedejo tako, da ne bodo delali sramote Slovincem, naj ostanejo značajni in zvesti svojemu narodu. Pri pouku zgodovine se ni držal učnega načrta, pa tudi ne knjige. Kakor je nekoč dr. Tominšek izjavil, da ima dober profesor učni načrt v glavi, tako je delal tudi Lilek. Snov je obravnaval tako, da so učenci dobili sliko zgodovinskega in kulturnega razvoja določenega obdobja. Pri velikih zgodovinskih pokre-
tih se je zadrževal dalj časa in jih obravnaval razvojno, prikazal jih je kot rezultat borbe človeštva za svobodo, resnico, pravičnost in napredek. Zgodovinski lik Wicklifa, Husa, Trubarja in Gubca je osvetljeval z etičnega vidika kot zgled značajev, može neomahljive volje v borbi proti krivici in nasilju. V dobi, ko v avstrijskih učnih načrtih ni bilo besede o osvobodilnem gibanju Slovanov na Balkanu, je Lilek v šoli govoril o uporih pri Srbih in na Grškem, pripovedoval o tajnih društvih, kakršna so bila heterija pri Grkih, karbonari v Italiji, o gverilskih vojnah v Španiji in uporih na Poljskem. Rad je govoril o angleški in švicarski ustavi kot primerih demokratične vladavine v tistih časih. Ustavljal pa se je tudi pri socializmu in delavskem vprašanju. Ko so se v Celju vršile priprave na proslavo 1. maja, je v šoli vprašal dijake: Kaj veste o socializmu? Na učenčev odgovor je potem navezal svojo razlago in govoril o utopičnih socialistih, o Marxu, Engelsu, o internacionalah, o katedrskih socialistih, socialni demokraciji in komunizmu. Zelo kritično je obravnaval fevdalizem in početje fevdalne gospode. Pri celjskih grofih se ni nikoli spuščal na široko, zarotnikom Zrinjskim in Frankopanom pa je v svojem kritičnem spisu snel gloriolo mučeništva.

Bilo je 30. aprila leta 1919. V risalnici so se ta dan gimnazijci spominjali usmrtitve zarotnikov Zrinjskega in Frankopana. Na proslavi je govoril prof. Kožuh. Po proslavi so odšli na kolodvor, da bi se poklonili leta 1671 v Dunajskem Novem mestu usmrčenih upornikov, ki so jih ravno ta dan peljali v Zagreb, v osvobojeno domovino, za katero sta skoraj pred 250 leti dala svoje življenje. Dostojanstveno je vlak pripeljal na postajo in se v mrtvaški tišini ustavil pred zbrano ljudsko množico; na sprednjem koncu lokomotive je na vsaki strani stal po en mornariški podčastnik kot častna straža. V okolici Celja so pokali topovi, v zraku je krožilo letalo. Gimnazijski pevski zbor je zapel Pojmo pjesmu, mili družo, odlomek iz opere »Zrinjski«, in vlak je zopet skoraj neslišno odpeljal proti Zagrebu. Na kolodvoru je poleg dijakov in drugega občinstva bil zbran tudi profesorski zbor, a ravnatelja ni bilo nikjer. Naslednji dan pa je v VII. razredu začel zgodovinski pouk nekako takole: Mogoče se bode te čudili, da na včerajšnji proslavi nisem jaz govoril o pomenu

Zrinjsko-Frankopanske zarote in da se nisem udeležil slovesnosti na kolodvoru. Jaz tega junaštva, ki se jima pripisuje, ne priznam, kajti ta visoka gospoda se ni borila ne za narod ne za svobodo ljudstva, ampak zase. Brigali so se izključno za osebne interese, drugače se ne bi mogli vezati s Turki. Njihov značaj ni bil značaj neustrašenih junakov, vsebina prošnje za pomilostitev je prav poniževalna in nevredna človeka, ki ima kaj časti. Takim herojem se jaz ne bom nikoli klanjal...

Jeseni leta 1919 je prišel na gimnazijo novi direktor, kar je Celjane, posebno pa dijake, močno začudilo. Ko so Lileka v razredu vprašali, zakaj on ni ostal ravnatelj, je izjavil, da za to mesto ni prosil. Ta ukrep višjega šolskega sveta pa je Lileka vseeno tako zadel, da si je želel iz Celja, vendar je ostal in na zavodu deloval kot profesor do svoje upokojitve leta 1924. Šolska uprava se je zavedala Lileku storjene krivice, zato mu je bil leta 1921 podeljen naslov vladnega svetnika. Malokateri profesor je ostal pri dijakih v tako dobrem spominu kakor Lilek.

Kot ravnatelj je Lileku sledil Anton Jeršinovič, do tedaj profesor v Ljubljani, a je že leta 1925 umrl. Po enoletnem začasnem vodstvu M. Mastnaka (1925/26) je bil za direktorja imenovan profesor z gimnazije v Kranju Anton Zupan, ki je ostal na čelu zavoda od leta 1926/27 do 1931/32. Njemu je 1932 sledil Fr. Mravljak, profesor domačega zavoda, in je vodil zavod vse do okupacije leta 1941. Mravljak je bil v prevratni in poprevratni dobi adjutant generala Maistra, osvoboditelja Maribora, po vrnitvi v šolsko službo pa je bil nekaj časa pomočnik direktorja. Na istem zavodu je poučeval od leta 1919 pa vse do svoje upokojitve leta 1946 (izvzemši vojno dobo). Ves čas je bil tudi blagajnik Dijaške kuhinje.

Razen že omenjenih profesorjev so med letom 1919 in letom 1939 službovali na zavodu: Maks Wudler kot pomožni učitelj za stenografijo (1919/20), Rudolf Kranjec 1920 do 1921), Slavko Raič (1919/20 do 1926/27), Vinko Levičnik (1919/20 do 1931/32), dr. Jos. Žontar, Rajko Pirnat in Franc Horvat (1920/21), Ludvik Vagaja (1920/21 do 1923/24), A. Milevskij, pomožni učitelj za ruščino (1921/22), Jožef Gorečan in Ciril Pregelj, učitelj petja (1921/22 do 1924/25), Srečko Brodar (1921/22 do 1938/39) je odšel iz Celja, ker je postal vseučiliški profesor v Ljubljani, ing. Ivan Krulc (1922/23), Stane Jurko (1923/24), Franc Kušar (1924/25), Jožef Medveš (1924/25 do 1927/28), dr. Marjana Založnik (1925/26) je bila prva ženska članica prof. zbora v Celju, Vilko Rus (1925/26 do 1927/28), dr. Roman Savnik (1925/26 do 1929/30), Viktor Kovač (1926/27), Vera Bolhar (1926/27 do 1934/35), Mara Milenkovič (1927/1928 do 1928/29), Anton Gorup (1927/28 do 1933/34), Matija Trobej (1928/29 do 1929/30), Mavricij Bergant (1928/29 do 1931/32), zadnji dve leti je bil gimnazijski tajnik; Ivan Sajevec (1928/29 do 1932/33), Ante Nejmarovič in zdravnik dr. Jakob Rebernik (1929/30), Alojzij Pavlič (1930/31), Gjorgja Pegan in Ljubica Djakovič (1930/31 do 1931/32), Miroslav Adlešič (1930/31 do 1932/33), Branko Rudolf (1930/31 do 1933/34), zdravnik dr. Jože Fišer (1931/32), Olaf Globočnik in Marija Sovdat (1932/33), dr. Ema Dembic (1932/33 do 1933/34), Janko Liška (1932/33 do 1934/35), Božena Juričević (1933/34), dr. Marja Boršnik (1933/34 do 1935/36), je sedaj profesorica na univerzi v Ljubljani, Stane Melihar (1934 do 1936/37), Desa Mrvoš (1933/34 do 1938/39), akademski

slikar Miroslav Modic (1934/35 do 1936/37), Josip Karba (1937/38 do 1938/39). Leta 1919/20 je služboval na gimnaziji tudi Anton Jošt, nekdanj profesor na samostojnih razredih. Leta 1921 je nekaj mesecev poučeval v Celju tudi sedanji vseučiliški profesor v Ljubljani dr. Josip Klemenc, a je kmalu odšel v arheološki muzej v Zagreb.

Iz letnega poročila 1939/40 je razvidno, da so tega leta službovali na gimnaziji naslednji profesorji, suplenti in učitelji veččin: Pavel Holeček (izza 1918/19), Jos. Napotnik (izza 1922/23), Valentin Stante (izza 1923/24), Janko Orožen (izza 1924/25), Alojzij Bolhar, Danilo Modrijan in Frančiška Trdina (izza 1925/26), dr. Karel Zelenik (izza 1926/27), dr. Peter Kovačič (izza 1927/28), dr. Pavle Blaznik (izza 1928/29), Ivan Mlinar, Mirko Bitenc in Stanko Tavželj (izza 1929/30), Milan Fabjančič in dr. Kajetan Gantar (izza 1930/31), Josip Šter (izza 1931/32), Rudolf Drobne, dr. Rudolf Hanželič in dr. Franc Šijanec (izza 1932/33), dr. ing. Marija Perpar, sedaj univerzitetna profesorica v Ljubljani, in Cvetko Ščuka (izza 1933/34), Franc Rojšek, Anton Knap, dr. Franc Žgeč, Nada Finžgar-Ceranič in Ivana Krašna (izza 1934/35), dr. Pavel Strmšek in Janko Presker (izza 1935/56), Franc Četina, Ana Kunič in Julije Antič (izza 1936/37), Tine Orel (izza 1938/39), Eleonora Kernc, Etbin Kovačič, Milena Bežan, Lino Legiša in Albert Sirk (izza 1937/38), Ljudevit Cimperman, Bogomila Bernik in Eva Stopar (izza 1938/39), Marija Krečič-Kapla, Milan Potokar, Ivan Krečič, Marija Tavčar, Marjan Čadež, Marija Dolgan, Josip Maučec, Zdenka Serajnik, Dimitrije Vučenov in Alojz Zupan (izza 1939/40); Stefanija Šparhagl 1939/40 — kot tajnica; trije začasni učitelji verouka Fr. Korban za katoliški, Ilija Bulovan za pravoslavni in Gerhard May za evangeljski pouk.

V šolskem letu 1940/41 se je število učencev obeh gimnazij dvignilo na 1419, zato so bile tega leta nameščene nove učne moči: Ida Guštin, Cvetko Skok, Franc Peternel in Rudolf Bajželj. Pouk je bil v tem letu moten, ker so profesorje večkrat klicali na orožne vaje, dijakov in učiteljev se je v zadnjih letih polaščal nemir zaradi zunanjih dogodkov, zaskrbljenost je povzročala zasedba Avstrije in Češkoslovaške po Hitlerjevih četah in uspeh nemškega orožja na Poljskem in v zahodni Evropi. Za primer napada na Jugoslavijo je bila določena evakuacija zavoda v Podčetrtek, ta načrt pa se je pozneje opustil. Po odločbi ministrstva za prosveto od 31. marca 1941 se je prenehalo s poukom in učenci so se razšli na svoje domove. Profesorji, ki so ostali v Celju, so zaključili klasifikacijo in tako se je končalo zadnje šolsko leto v stari Jugoslaviji.

Dne 6. aprila 1941 je Hitler napovedal Jugoslaviji vojno, 11. aprila pa je v Celje vkorakala nemška vojska. Tej je sledila civilna oblast in policija, ki je v noči od 15. na 16. april začela z aretacijami. Zaprla je vso inteligenco in druge meščane, o katerih so menili, da nemškemu režimu ne bodo naklonjeni. Med temi so bili skoraj vsi profesorji, kolikor jih ni bilo v ujetništvu in kateri se niso umaknili v Ljubljano. V poletju istega leta so vse priprte izselili v Srbijo in na Hrvaško, kjer so nekateri dobili namestitev na tamkajšnjih srednjih šolah, drugi pa so iskali priložnostne zaposlitve. Najtežja usoda je doletela profesorja Josipa Štera. Ob prihodu Nemcev se je umaknil na svoj rojstni dom v Tržič na Go-

renjskem, a policija ga je zasledila in ga odvedla v zapor v Begunje. Prof. Šter je bil izredno plemenitega značaja, zaveden Slovenec in Slovan, ki je v tem svetovnem spopadu veroval v zmago pravice in spremembo družbenega reda. Večkrat je govoril, da se bo v primeru okupacije udeležil gverilske borbe, ki je z njo računal in da bo v tej borbi padel. Pri celjskih Nemcih je bil kot bivši koroški borec iz časov po prvi svetovni vojni slabo zapisan. Zato so ga iskali, dokler ga niso našli in iz zapora v Begunjah odpeljali na Koroško in ustrelili v deželi, za katero se je pred 20 leti boril. Nastopilo je nemško nasilje.

VIRI IN LITERATURA:

- Vpisnice in Letna poročila I. gimnazije.
Fr. Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva.
Macun, Književna zgodovina slovenskega Štajerja.
Fr. Ilešič, O pouku slovenskega jezika.
K. Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva.
E. Lilek, Slovenski v tujini službujoči šolniki.
J. Orožen, Zgodovina celjske gimnazije. Izvestje drž. real. gimnazije v Celju leta 1928.
J. Orožen, Kratka zgodovina celjske I. gimnazije. Letno poročilo I. gimnazije v Celju leta 1951/52.
J. Orožen, Življenje in delo Emilijana Lileka.
A. Bezenšek, Petindvajsetletnica »Besede«.
Al. Bolhar, Anton Bezenšek, njega življenje in delo.
Vl. Novak, Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva, Celjski zbornik I.

Opomba uredništva: Del te razprave prof. J. Mlinarja je izšel v Letnem poročilu I. gimnazije v Celju 1957/1958 str. 5—23, in sicer poglavji »Profesorji in njihovo delo« ter »Pomembnejši učenci«.

PRVO LETO CELJSKE ČITALNICE

Bruno Hartman

Doslej še nismo dobili zaokroženega dela, ki bi nam vsestransko razložilo razvoj slovenske narodne misli na Štajerskem. Zaradi tega tudi še ni bil popolnoma ovrednoten prispevek k slovenskemu narodnostnemu gibanju, ki ga je dalo Celje in njegova širša okolica. In vendar je Celje zlasti po osemdesetih letih prejšnjega stoletja od Maribora vse bolj prevzemalo vlogo središča slovenstva na Štajerskem. Razlogi za to spremembo so seveda razumljivi, dasi še ne dovolj osvetljeni. Maribor je bil le preveč na obrobju slovenskega narodnostnega ozemlja in vse preveč izpostavljen nemškemu vplivanju. Resda so se Nemci tudi v Celju na moč trudili, da bi mestu dali nemški videz, kar jim je spričo premišljene upravne razdelitve do neke mere uspevalo, toda okolica je bila vsenaokrog popolnoma slovenska in je Celju kot svojemu naravnemu središču dajalo vse bolj slovensko podobo. Boj za Celje je bil dolgo trajen in se je začel posebno zaostrovati v osemdesetih letih. Toda priprave za ta spopad segajo razmeroma daleč nazaj. Pričujoči članek naj jih razsvetli za določeno obdobje in območje.

O prebujanju narodne zavesti širših slovenskih množic na Štajerskem pred šestim desetletjem prejšnjega stoletja skorajda ni mogoče govoriti, če ne izvzamemo dogodkov ob marčni revoluciji. A takrat na Štajerskem ni bilo ljudi, ki bi znali gibanje med kmeti in meščani usmeriti v revolucionarno strugo ekonomskega in nacionalnega boja. Nastop dr. Štefana Kočevarja na poljčanskem shodu julija 1848 nam to zgovorno potrjuje¹. Sicer pa je bilo tiste čase »rodoljubov« na Štajerskem malo. Dr. Josip Vošnjak piše v Spominih, SM 1905, 81 da »si jih lahko naštel na prstih ene roke: dr. Kočevar, Trstenjak, Vodušek, Raič je bil še mlad, Slomšek še na Koroškem.« Tudi profesor celjske gimnazije Valentin Konšek ni posebno uspel s svojim listom »Slovenske Novine« (sprva Celske Slovenske Novine), ki ga je izdajal dobro leto in pol (1848-49) in je prinašal nekatere odločnejše članke svobodnejši družbeni ureditvi in slovenskim narodnostnim zahtevam v prid. Kakor so utihnile slovenske Novine, je končal tudi celjski nemški list »Cillier Zeitung, Zeitschrift für Stadt und Land, mit besonderer Rücksicht auf deutsche und slawische Interessen.« Urejala sta ga profesor celjske gimnazije Vinzenz Prasch in Joseph Ganser, bivši graščinski uradnik. Potegoval se je za sodelovanje med obema narodoma, češ da spadata skupaj. Zastopal je torej misel, ki so jo Nemci kot ekonomsko in politično močnejši sebi v prid razglašali vsa naslednja desetletja in jo ponujali v obliki »štajerskega domovinstva«, ker so z njim skušali načeti slovenski narodni orga-

nizem in ga sčasoma preleti v nemško morje. Narodnostna nasprotja med celjskimi Nemci in Slovenci naj bi izgajevalo tudi posebno društvo »Verein zur Vermittlung zwischen der slawischen und deutschen Nationalität«. Ustanovili so ga 16. maja 1848. Predsedoval mu je dr. Matthias Foregger, a društvo se je že po štirih tednih razšlo².

Nasprotja med Nemci in Slovenci so bila seveda živa že stoletja in so izvirala iz razrednih razločkov. Že za sedemnajsto stoletje nam o njih pripoveduje zapisnik štajerskega deželnega zbora iz leta 1634: »Die Bauern in Untersteiermark reden windisch und auch sonst ist zwischen Deutschen und Windischen eine gleichsam angeborene Antipathia und Widersinnigkeit erzeugt.« Če upoštevamo, da so bili grajska gospoda in meščani zvečine Nemci, je medsebojna nestrpnost dovolj umljiva.

Do kakšnih bojov pa med Slovenci in Nemci tudi v revolucijskem letu ni prišlo, čeprav so Nemci Celje šteli za »gnozdo slovenskih in hrvaških stremljenj«³. Zato niti ni bilo pravih pogojev: slovenska vodilna plast se še ni izoblikovala, ozke razmere majhnega, podeželskega mesteca, ki se še ni izvilo iz patriarhalnih vezi, pa so meščane bolj družile kot razdvajale. Od tod je razumljivo, da so ob slovesnosti narodne garde leta 1848 po mestu mirno visele tudi slovenske zastave⁴, da sta profesorja Valentin Konšek in Lovrenc Hribar na lastno prošnjo vpeljala pouk slovenščine na celjski gimnaziji in so celjski gledališki ljubitelji (ne glede na narodnost) pod vodstvom tiskarja J. K. Jeretina in ob pomoči gimnazijskega učitelja Josipa Drobniča od 1849 do 1853 uprizarjali slovenske gledališke igre.

Ko se je cesar čutil dovolj močnega, je 31. decembra 1851 odpravil ustavno življenje in ga nadomestil z Bachovim absolutizmom. Poostreni tiskovni zakon in zakon o društvih sta skoraj povsem ohromila slovensko družbeno življenje. V Celju ga ni bilo tja do leta 1861, ko je bila ustanovljena narodna čitalnica. Splošno pobitost, ki jo je leta 1855 sklenjeni konkordat še poglobil, je v Celju nekoliko ublažila ustanovitev kazina, društva za razveseljevanje vseh meščanov, tako Nemcev kakor Slovencev (leta 1856).

Podobno, kot so v pomarčnih letih v Celju prirejali slovenske in nemške gledališke predstave, so v leta 1851 ustanovljenem pevskem društvu »Liedertafel« peli Slovenci in Nemci slovenske in nemške pesmi. Po raznih zapletljajih se je leta 1857 društvo preimenovalo v »Männergesangverein von Cilli«. Vodila sta ga kasnejši čitalnični pevodja učitelj Gregor Tribnik in organist Cinaver⁵.

V teh društvih se je razvijalo družabno življenje celjskih meščanov v letih absolutizma ne glede na narodnost.

Narodnostne razmere so bile v Celju vsekakor močno različne od onih v Ljubljani. Ljubljana je bila upravno središče kneževine Kranjske, ki je bila v ogromni večini slovenska. V njej je živela vrsta slovenskih razumnikov, ki so za slovensko stvar delali še pred marčno revolucijo, slovenska kulturnopolitična tradicija pa je bila vkljub Bachovemu absolutizmu živa, čeprav potisnjena ob stran.

V Celju je bilo povsem drugače. Štajerska kneževina je bila pretežno nemška. Na strnjemem ozemlju, koder so prebivali Slovenci, pa so

se v mestih in trgih izoblikovale močne nemške postojanke (Maribor, Ptuj, Celje, Brežice, Šoštanj, Vitanje). Tvorili so jih bodisi priseljeni Nemci in njih potomci bodisi Slovenci, ki so se iz najrazličnejših razlogov prelevili v Nemce. Ta nemška plast si je osvojila pretežno večino vodilnih položajev tako v upravi kakor v gospodarstvu. Če so si Nemci v Celju ohranili vodilno vlogo tja do leta 1918, je treba iskati vzroke tudi v upravni razdelitvi. Leta 1850 so namreč uredili občine. Takrat se je celjsko mesto popolnoma osamosvojilo od svoje okolice in dobilo svojo občino, okolica (Lisce, Košnica, Polule, Stari grad, Pečovnik, Breg, Medlog, Ostrožno, Ložnica, Lokrovec, Dobrova, Zgornja in Spodnja Hudinja, Gaberje in Lava) pa občino Breg^o. Celjsko nemštvo si je tako zagotovilo proste roke v naravnem in upravnem središču širše slovenske okolice.

Celje je bilo majhno mestece. Leta 1850 je mestna občina štela komaj 1677 prebivalcev, medtem ko jih je breška imela 2372⁷. Leta 1878 je bilo v mestni občini že 4224 prebivalcev⁸. Porast v naslednjih letih moramo pripisati vedno večjemu razmahu gospodarstva, ki sta ga zlasti po letu 1857 pospeševala do Trsta zgrajena južna železnica in takrat ustanovljeni avstrijski Lloyd ter modernizacija obrti in industrije. V mestu je bila močna predvsem obrt, ki pa se je že nalahno preobračala v industrijo (zlasti usnjarstvo), in gostinstvo. V mestu je bilo več uradov: okrajno sodišče, okrajno glavarstvo, rudarski urad, davkarija, pošta, finančni inšpektorat. Razen uradništva je bilo v mestu še nekaj razumnikov kot zdravnikov, odvetnikov, notarjev, živinozdravnik in lekarnar. Od šol velja omeniti gimnazijo, na kateri so se pretežno šolali okoliški Slovenci, in glavno šolo.

V takih razmerah je Celje leta 1860 zatekel razglas, da je konec absolutizma in da se pričinja ustavna doba.

Oktobrska diploma z dne 20. oktobra 1860 je spet dovolila društveno in politično življenje. Slovenci so se podvzivali, da bi obudili društva, ki jih je absolutizem zatrl. Ustanavljati so začeli čitalnice (po vzgledu hrvaških čitaonic), ki niso bile samo kulturno-zabavne ustanove, marveč se je v njih oblikovala tudi politična misel. Prvi je bil Trst, kjer so Slovenci s Srbi, Čehi in Poljaki dobili čitalnico že 29. januarja 1861. Sledil je Maribor 17. julija istega leta, nato 30. avgusta Ljubljana. Četrto slovensko mesto, ki je dobilo čitalnico, je bilo Celje.

Program čitalnic je dobro označil poziv mariborskih rodoljubov, ki so z njim 6. oktobra 1861 vabili k pristopu v društvo: »V čitavnici bomo se združeni vadili slovenske in slovanske časnike in knjige čitaje in pogovarjaje se o narodnih zadevah. Nadihati se hočemo narodnega duha, kateri živi v slovenskih in slovanskih umotvorih«.

Dr. Ivan Prijatelj pa v razpravi Slovensko društveno življenje v šestdesetih letih takole ocenjuje njihovo delo: »Vzbudilo je prvi smisel za narodno organizacijo in razgibalo speče duhove. Vršilo se je v znamenju narodnostnega navdušenja, ko to še ni bilo samo fraza, ampak je pomenilo dejanje, začetno, prvo skupinsko dejanje narodnega organizma. Čitalnice namreč niso bile samo bralna društva, ampak zavodi, ki so skrbeli za družabno zabavo in gojitev petja, glasbe in začetne dramatike. Bile so učilnice domačega govora v slovnici in konverzaciji. Budile so

smisel za slovensko čtivo, bile so predavalnice in posvetovalnice političnih voditeljev, a tudi nacionalne vabilnice. Finejša družabnost, ki se je gojila v njih, je potegnila nekatero gosposko družino v slovenski krog, v krog naroda, ki je s tem prenehal obstajati iz samih kmetov. Doba čitalnic je otroška doba brstenja in cvetja¹⁰.

Naš namen je pregledati delovanje celjske čitalnice v prvem letu njenega življenja in ugotoviti, ali navedka v našem primeru v celoti veljata.

Pripominjam, da so dobo, ki jo nameravamo pregledati, vsaj delno opisali že trije avtorji, vendar vsak iz drugega izhodišča: dr. Ivan Prijatelj je v omenjeni razpravi upošteval tudi nekaj podatkov o celjski čitalnici, Ivan Prekoršek je leta 1921 v celjskem listu Nova doba v Prispevkih k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev opisal čitalniško dobo na osnovi sejnih zapiskov, Fedor Gradišnik pa se je v Gledališkem listu MGC 1950-51 lotil čitalnične zgodovine predvsem zato, da bi ugotovil prispevek, ki ga je dala čitalnica k celjskemu slovenskemu gledališkemu življenju.

Za Bachovega absolutizma se je v Celju zbrala peščica Slovencev, ki so potem, ko je ustavnost spet oživila, vodili slovensko kulturno in politično življenje v Celju in okolici.

Prvo mesto sodi dr. Štefanu Kočvarju, mestnemu zdravniku in dolgoletnemu predsedniku čitalnice. Po rodu iz Središča je študiral gimnazijo v Mariboru, licej v Gradcu in medicino na Dunaju. Od leta 1835 dalje je bil okrajni zdravnik v Podčetrtku, od koder se je leta 1852 preselil v Celje in živel v njem do smrti leta 1883. V mladih letih je bil navdušen ilirec ter Gajev in Vrazov osebni prijatelj. V predmarčni dobi je podpiral pobudo za narodno prebujenje Slovencev in skušal zbrati besednjak skupnega južnoslovanskega jezika. V revolucijskem letu se je potegoval za politično združitve Slovencev in Hrvatov.

V Celju je postal duša vsega narodnega gibanja v mestu in daljni okolici. V njegovem stanovanju so se zbirali slovenski politični voditelji. Bil je eden izmed idejnih pobudnikov za ustanovitev Slovenskega Naroda. Uglednega meščana so spoštovali tudi Nemci.

Naslednji je bil trgovec Franc Kapus, organizator in podpornik slovenskih društev v Celju. Dosti je zlasti v slovenski politiki pomenil Ivan Žuža, lastnik rudnika v Grižah.

V bližnjih Štorah je od leta 1855 dalje uradoval montanist Andrej Pirnat, noviški pesnik, na celjski gimnaziji pa je poučeval verouk in slovenščino kasnejši dolgoletni čitalniški tajnik Ivan Krušič.

Slovensko narodnostno gibanje je imelo močno oporo v celjskem opatu Matiji Vodušku. Doma je bil iz Dramelj. Sodeloval je s Slomškom, dve leti urejeval Drobtnice in tudi pesnil. Od leta 1838 je bil celjski nemški pridigar in ravnatelj glavne šole, po Slomškovi posvetitvi za škofa pa so ga leta 1847 postavili za celjskega opata in to dostojanstvo je obdržal do svoje smrti leta 1872. Bil je nadzornik celjske gimnazije in velik dobrotnik dijaštva.

Med gimnazijskimi profesorji je treba posebej omeniti Čeha Gustava Lindnerja, ki je v čitalnici živahno deloval. Kot zelo izobražen

pedagoški pisatelj je v sedemdesetih letih prevzel pedagoško stolicu na praški češki univerzi.

Kakšno je bilo razpoloženje po Savinjski dolini v letu 1861, preden so ustanovili celjsko čitalnico, lahko vsaj približno razberemo iz dopisa, objavljenega 24. aprila 1861 v Novicah pod naslovom Od Savinje:

»Slovenski duh je jel tudi po naši prijazni nižini vejati, že mnogo serc bije za svoj narod slovenski in se veseli nadepolne prihodnosti. Pa le s strahom še dišemo, s solznimi očmi se oziraje na bližnje trge, kjer se Slovenci v posebni gostivnici zbirajo in le slovenske časnike čitajo. Dokler se bo Savinja memo ponemčenega otoka vila, kjer se tuji selniki, ko jim za Slovence mar ni, ni se še nadjati, da bi slovenščina ne bila prepovedana reč. Dihajte še toraj po malem in tiho mlade srca, da vas mraz ne pomori! Vadite se kolikor mogoče slovenščine, govorite med seboj, pišite marljivo v slovenskem duhu in kdo vam bo radi tega žugal?«

Iz dopisa lahko povzamemo več mikavnih sklepov: obnovitev ustanovitve je narodnostno močno razgibala trge v celjski okolici (po vsej verjetnosti velja to za Žalec, Šentjur, Laško in Mozirje), kjer so se Slovenci začeli brez posebnih formalnosti združevati v nekakšne čitalnice, podobno, kot so se v revolucijskih letih zbirali v neki vasi pri Slovenjem Gradcu pri kmetu Juriju Lečniku, ki je imel naročene vse slovenske časnike¹¹. Gotovo pa so te družčine razpravljale o novih političnih problemih.

Naslednja ugotovitev govori o tem, da je Celje zaostalo za trgi, vzrok pa je bil v tem, ker je bilo mesto nemško in so Nemci slovenske narodne akcije skušali onemogočiti.

In tretji sklep: Nemci niso dopuščali, da bi dobila slovenščina kaj prida veljave na celjski gimnaziji.

V tem dopisu je prvič posredno omenjen spor z direktorjem latinske šole (gimnazije) Jožefom Premrjem o izpolnjevanju cesarskega ukaza o enakopravnosti jezikov. Ta spor se je v tem letu še enkrat razplamtel v oktobru. Vanj so dovolj odločno posegli osmošolci iz prejšnjega leta.

Potreba po čitalnici v Celju, ki bi povezovala podobna prizadevanja v celjski okolici, je vse bolj terjala, da se uresniči. Ustanovitev čitalnic v Trstu, Mariboru in Ljubljani je Celjane priganjala k hitremu ukrepanju.

Celjski rodoljubi dr. Štefan Kočevar, Andrej Pirnat, Ivan Žuža in Franc Kapus so jeseni leta 1861 sestavili nemško prošnjo za ustanovitev celjske čitalnice ter ji priložili nemško-slovenska pravila. Prvi predlagatelj društva Franc Kapus jo je nesel 11. novembra 1861 okrajnemu glavarju Schmelzerju. C. kr. namestništvo v Gradcu je z odlokom z dne 20. novembra 1861 pravila odobrilo. O tem je celjsko okrajno glavarstvo 16. decembra 1861 obvestilo pripravljalni odbor¹².

Celjski dopisnik Novic -č- (Kočevar?) je 26. decembra 1861 ves navdušen sporočil: »Tudi mi bomo slovensko čitavnico imeli... Nadjamo se, da nam družnikov ne bode manjkalo in ako Bog da in pravična reč domača, bode čitavnica delovala veselo«¹³.

V Novicah 1. jan. 1862, ki so jim bila priložena pravila celjske čitalnice¹⁴, je izšlo tudi povabilo, da naj se začno priglašati udje nove čitalnice.

Pripravljalni odbor je občinstvu naznanil, da se je že dogovoril z gostilničarjem Balantom, ki da bo prepustil dve prostorni sobi za čitalnične prostore. Slovesno so hoteli čitalnico odpreti na svečnico leta 1862. Udje naj bi se prijavljali ustno ali pisмено pri trgovcu Francu Kapusu. Odbor je pozival domoljube, posebej pa še duhovščino, naj zbirajo ude v svojih krajih in jih priglašajo odboru.

Začasni odbor se je začel na hitrico pripravljati, da bi bila prva »béseda« kar se da slovesna. Z gostilničarjem Balantom pa se je nekaj zataknilo, zakaj v začetku je čitalnica dobila zatočišče v Kapusovem stanovanju v Dereanijevi hiši (Grazerstrasse 90, danes Stanetova ulica, poslopje NAMA).

Prva slovesnost je bila 16. februarja 1862. S tem dnem se je začelo pravo delovanje celjske čitalnice.

Kakšno otroško navdušenje je prevzemalo udeležnike, najbolje priča brzojavka, ki jo je Novicam še isti večer med besedo poslal neki dopisnik iz Celja in je bila objavljena v Novicah 19. februarja 1862:

»Ravnokar smo končali »Besedo«, s katero smo odprli danes čitavnico celjsko. Bilo je vse tako slovesno, tako veselo, tako ljubeznjivo, da se ne da popisati z malo vrsticami, kaj smo dosihmal doživeli radostnega, in kaj nas še pričakuje, preden bo ura polnoč odbila. Zato nesite drage »Novice« le ta kratek telegram po svetu, pa rečite vsem, ki so se nas ta večer spominjali, da jim boste povedale drugi pot več o današnji častni narodni veselici.«

Novice so 26. februarja res objavile dolgo poročilo, ki je pobralo številki dokaj prostora in ki se začenja takole:

»16. svečan smo z zlatimi črkami v kroniko starodavnega in staroslavnege mesta Celja zapisali. Odprla se je naimer ta dan »celjska čitavnica«. Že dolgo smo se veselili tega dneva, ko se ima nova moralna moč štajerskih Slovencev očitati in razviti, in hvala Bogu! nismo se prevarili v naši veri, da staroslavna celjska okrajina hrani v svojem krilu tisoč in tisoč domoljubnih sinov.«

Naj je tudi poročilo napisano v nabuhlem slogu, je vendar čutiti, da je bilo navdušenje odkritosrčno, zakaj slovenska beseda, obilna udeležba, imenični gostje, vse to pa v mestu, ki je v njem gospodovala tujščina, je moralo udeležencem podžgati narodno zavest in jih čustveno razgibati.

Prostor v Kapusovem stanovanju so lepo okrasili in po stenah razobesili različne podobe »Slovencom svetih oseb«. Na sredi je visela podoba cesarja Franca Jožefa, ob njem črnorumenena zastava, avstrijski grb, zeleno-bela štajerska (!) in modro-rdeče-bela (!) slovenska zastava. Na nasprotni steni sta viseli sliki Cirila in Metoda ter Vodnika. Na imenitnem mestu sta bili obešeni tudi sliki Strossmayerja in dr. Bleiweisa, razen njih pa še podobe Palackega, Riegerja, Smolke, Pražaka in drugih slovanskih politikov. Nekakšen memento je bila podoba Svetopolka, ki naj bi udeležence opominjala k slovanski slogi.

Mariborčani pod vodstvom dr. Serneca so se pripeljali že z dopoldanskim vlakom. Na postaji so jih prisrčno sprejeli. Veliki sprejem pa je bil na železniški postaji ob petih popoldne, ko so dopotovali Ljubljancani

in z njimi takratna vodilna politika dr. Bleiweis in dr. Toman ter pevodja ljubljanske čitalnice Anton Nedvéd. Dr. Kočevar jih je sprejel s pristrčno dobrodošlico. Celjski rodoljubi so pripravili z narodnimi trakovi ozaljšane kočije in sprevod je krenil po mestu. Opat Matija Vodušek je povabil dr. Bleiweisa, dr. Tomana, župnika Varla in še nekatere odličnike v opatijo na južino. Tam je bilo že zbrane dosti duhovščine.

Slovesna beseda se je začela ob šestih. Slavnostni govornik je bil predsednik čitalnice dr. Kočevar. Po uvodnih pozdravih je izrazil svoje zadovoljstvo, da se je krog domoljubov raztegnil, za kar priča obilna udeležba.

Jedro svojega govora pa je posvetil napadom, ki so jih začeli nekateri celjski Nemci na čitalnico, ki je komaj storila prve korake v življenje. Nekateri Nemci so čitalnici namreč očitali, da jo je zaplodila zlobnost. Dr. Kočevar je zavračal takšno podtikanje s premislekom, da rodoljubje kot naravni dar, kakršna je tudi ljubezen do staršev, ne more biti zlobno.

Zavračati je moral tudi napade, češ da bo čitalnica izpodkopala kazino. Ta ima povsem drug namen, je izjavljal dr. Kočevar, namreč zabavo. V čitalnici pa bodo člani predvsem brali časopise, zabav bo le malo. Sicer pa bi se vsi tisti, ki so se v kazino že zabavali (z dr. Kočevarjem vred) sramovali, če bi ga hoteli razdreti.

Poglavitni očitek pa je meril na to, da bo čitalnica zanesla svajo med celjsko meščanstvo. Dr. Kočevar ga je zavrnil s temle prepričevanjem: Celjske rodoljube je dotlej stiskala nekakšna plahost in ponižnost, zato niso javno pokazali svojega prepričanja. Spodbujeni od mnogih primerov po Evropi, da se narodi ogrevajo za svojo narodnost, so sklenili zanj tudi kaj storiti. Državna oblast jim je čitalnico dovolila, s čimer je njena postavnost potrjena. Vanjo se lahko vpiše vsak duhovnik, uradnik, obrtnik, rokodelc in kmet.

Vsakemu Celjanu čitalnica resda ni po volji. Eni se ji posmehujejo, drugi menijo, da ne bo dolgo vzdržala. Vsi ti se je izogibljejo, torej je nemogoče, da bi se z njimi prepirali. Tisti, ki menijo, da so udje čitalnice panslavisti, naj premislijo, da oblast take politične ustanove ne bi dopustila; v čitalnici se hočejo le učiti slovanskih jezikov. Dr. Kočevar se je političnega panslavizma odrekel, zakaj vsi da dobro vedo, da je obstoj slovenskega naroda vezan samo na obstoj Avstrije.

Pošteni Nemci pa čitalničarjem nasprotno čestitajo, češ da imajo pogum, javno pokazati svojo pripadnost k slovenskemu narodu.

Ob koncu je govornik še posebej podčrtal pomen oktobrske diplome, s katero da je cesar dal narodom enakopravnost, tako da se morajo zahvaliti tudi cesarju, če lahko tisti večer odpro čitalnico.

Ko je Kapus prebral pozdravni brzojavki tržaške in varaždinske čitalnice, je stopil na oder dr. Bleiweis. Izročil je pozdrave ljubljanske čitalnice, nato pa v govoru Celjanom priporočil odločnost, složnost, narodno značajnost in varčnost. Toda tudi v tem govoru je pokazal, kako neodločna in oportunistična je bila tisti čas njegova politika. Celjane, ki je njihov nezavidljivi položaj nasproti šovinističnim Nemcem razložil dr. Kočevar, je v govoru učil: »Obdani od nasprotnikov, ki jih imate vi kakor mi, namesto da bi ž njimi strastno se prepirali, molimo vsak dan

en očenaš zanje, da jim Bog odpušča, ker ne vejo, kaj delajo. Ako *mirno* postopamo ž njimi, pa *ne* za las ne opustimo od *svojih* pravic, se bojo sčasoma že spokorili in skesani na prsi svoje tolkli »*mea culpa, mea maxima culpa*«. (Podčrtal B. H.)

Sledil je umetniški program. Ljubljanski zbor je pod Nedvêdovim vodstvom zapel Praprotnikovo Domovino. Nato je zapel šentjurski zdravnik Rûpšl Trstenjakovo pesem O polnoči, ki jo je uglasbil tudi Šentjurčan dr. Gustav Ipavic.

Ljubljanski pevci so nadaljevali s pesmima Rado ide Srbin u vojnike in Prešernovo Strunam v Maškovi uglasbitvi. Najbolj je bil poslušalcem všeč Nedvêdov Venec narodnih slovanskih pesmi, ki se je končal s cesarsko himno. »Društvo je to sveto pesem stojé poslušalo in na koncu trikrat: živio presvitli cesar! zakričalo.«

Po nastopu ljubljanskega zbora je zapela pesem Sarafan gospodinja besede, Kapusova žena. Profesor celjske gimnazije Hafner je potem govoril Davorina Trstenjaka pesem Prisega.

Sporéd so zaključili ljubljanski pevci s pesmijo Pod oknom in Jenkovo Naprej!, ki so jo morali ponavljati.

Po sporedu se je vzdignil celjski opat in se zahvalil ljubljanskim gostom za obisk. V priliki o desnici in levici je pokazal, zakaj se slovenska narodnost in omika še ne moreta kosati z nemško, slovesnost pa dokazuje, tako je poudaril, da živi tudi v Slovencih zdravo jedro in krepak duh.

Slavnostnemu sporedu je sledila zabava. Dopisnik ta prehod opisuje takole: »Truplo tudi hoče imeti svojo pravico, zato se gosti vsedejo za mizo, da se okrevaajo z zlato kapljico slovenskih gor, in sedaj se je začelo novo življenje.«

Izgovorjenih je bilo mnogo zdravic. Maks Stepišnik, tesarski mojster in takratni celjski župan, brat kasnejšega nemškutarskega mariborskega škofa, je nazdravil dr. Bleiweisu in dr. Tomanu. Odgovoril je dr. Toman in nazdravil složnosti med Štajerci in Kranjci. Davorin Trstenjak je nazdravil cesarju, drugi pa Slomšku, Strossmayerju, celjskemu opatu in poslancu Černetu.

V imenu Čehov sta v češčini pozdravila slovesnost gimnazijska profesorja Gustav Lindner in Anton Hlušcik. Andrej Pintar pa je napil slovenski duhovščini. Posebej so se spomnili ustanoviteljev čitalnice Kočevarja, Kapusa, Pirnata in Zuže.

Vseh gostov je bilo čez 200, kar je za tiste čase pomenilo veliko število. Tako je bilo postavljeno na laž pisanje nekega graškega lista, »da slovenska narodnost na Štajerskem ima za branitelje samo kje trojico fantastov in fanatikov.«

Tudi žensk je bilo precej. Ozaljšale so se z narodnimi trakovi. Najbolj so se izkazale Žalčanke.

Slovesnosti so se udeležili tudi kmetje. (Drugod je bilo tiste čase kaj takega prava redkost. Tako se je na priliko prireditve goriške čitalnice udeležil tudi neki kmet, kar so Novice posebej zabeležile.) Obstopili so dr. Bleiweisa in ga poljubljali ter na glas hvalili, »da tako modro in podučno urejuje Novice. (Tu je dr. Bleiweis pristavil uredniško pripombo:

Res! ta večer je bil »Novicam« najlepši god, kar so jih doživele v preteklih 19 letih. Nikdar ga vrednik ne bo pozabil!

Teharski kmet in mlinar Anton Grabič, ki se je kasneje večkrat oglasil v Novicah in sodeloval pri raznih narodnih prireditvah, je posebej za tisti večer zložil pesem Od čitavnice v Celju. Zapel jo je še z dvema pevcema:

Bratje mi!
Danes skup povabljeni,
Pesem bomo zdaj zapeli,
Kar smo srečno doživeli,
Od celjske čitavnice
Tukaj le!

Oj Celjan!
Zdaj ne bodi zaspan,
Ker nam lepo sonce sije,
Naj se jezik naš razvije,
Spravljajmo na pravo pot
Naš narod!

Z majhnega
Dostikrat bo kaj vel'kega,
Tak tud bomo mi začeli,
Čitavnico tukaj v Celji
Bog nam srečo, zdravje daj
Za naprej!

Živi Bog
Vse Slovence krog in krog!
Dolgo smo b'li zaničvani
In v verige zakovani,
Zdaj je prišel resni čas
Tud za nas.

Oj svečan!
Boš v spomin' šestnajsti dan,
Tisoč osemstoto leto
Misлил bo na ta večer
In, pa dve in šestdeseto,
Marsik'ter!

Kar je res,
Vsi deležni smo nebes,
Zakaj bi nas zaničvali,
Drug' narodi zatirali,
Ko smo pa Cesarjevi
Tudi mi!

Hivala vam!
Ki ste to storili nam,
Da ste prošnjo naredili
Za čitavnico prosili,
Ki je prav potrebna nam
Sloencam!

Prid'te k nam,
Zdaj vas ne bode sram,
Naj spoznajo tudi Nemci,
Da smo srčni mi Slovenci,
Za svobodo nam kipi
Naša kri!

Bratje vsi,
Zlasti vi Ljubljančani,
Prišli ste v to mesto Celje,
Nam spolniti naše želje,
Zdaj zapojte ktero nam
Štajarcam!

Ples se je lahko začel šele po polnoči.

Ko je bila prva beseda zaključena, so se morali celjski čitalničarji lotiti organizacijskega dela. 19. marca 1862 so imeli ustanovno skupščino, v kateri so izvolili pravi odbor. Udeležilo se je je 47 udov, ki so izvolili naslednje odbornike: dr. Kočevar (47 glasov), Kapus (45), Lindner (35), Trstenjak (32), Krušič (30), Rüpšel (27). Žuža (24)¹⁵.

23. marca so odborniki izvolili ožji odbor. Za predsednika je bil izvoljen dr. Štefan Kočvar, za podpredsednika župnik Davorin Trstenjak, za tajnika prof. Ivan Krušič, za blagajnika Franc Kapus in za knjižničarja prof. Gustav Lindner. Določili so, katere liste bodo naročili. Nadalje so sklenili v čitalnici razobesiti Čitavnični red (Leseordnung), po katerem naj bi se ravnal vsak bralec. Pravila naj bi bila spisana v slo-

I
Zapisnik

pri občini volilni odbor
celjske obč. čitalnice in je deljiti
vse volilne in vsina glasovje
sklepe slovenske gospode za odbornike

J. Š. Kočvar	47	glasov
" Kapus	45	"
" Lindner	35	"
" Trstenjak	32	"
" Krušič	20	"
" Kipič	27	"
" Luga	24	"

bodo li imeli li gospodi te glasove? —
Vsi gibanji gospode so odločili stajati odbor
vseh prijtelj; in kajjajo št. pravit 23. imenabli
podpisnika voliti in s tem li stajate polavno
sklenjen:

Luceini odbor se podpisu:

V Celji 19. marca 1862.

Kočvar
Franc Kapus
Lindner
Trstenjak

Zapisnik ustanovne skupščine

venskem in nemškem jeziku, da bi jih vsakdo razumel, kar je razumljivo, če pomislimo, da so čitalnico obiskovali tudi ljudje, ki slovenščine niso bili kaj prida vešči.

Na katere liste so bili v celjski čitalnici naročeni, se da vsaj nekoliko dognati iz sejnih zapisnikov. Med drugimi so imeli: Wanderer, Presse, Kladeradatsch, Figaro, Černjoknjažnik, Brejle, Naše gore list,

Humoristicke Listy, Naprej, Neueste Nachrichten, Il Nationale, Hlas, Glasonoša, Correspondent, Stimmen aus Innerösterreich, Srpski dnevnik.

Čitalnica je v prvem letu svojega življenja, razen že omenjene, imela tele važnejše prireditve: 27. aprila drugo besedo, 9. junija besedo, 30. julija malo besedo, 23. novembra besedo, 11. januarja 1863 skupščino, 18. januarja besedo, 25. januarja prireditev v Laškem, 2. februarja besedo v Celju, 8. februarja v Žalcu, 16. februarja pa je slovesno proslavila svojo prvo obletnico.

Odbor je imel v tem času 11 sej.

4. aprila 1862 je odbor na svoji četrti seji sklenil nekaj pomembnih stvari: iz Kapusove hiše naj bi se čitalnica preselila v gostilno Jožeta Balanta K zamorcu v ljubljansko predmestje (današnja »Ojstrica«). Čitalnica je potrebovala svoj klavir, zato je odbornik Žuža predlagal, naj bi začeli odborniki po svojih krajih nabirati zanj prispevke. Za častne člane celjske čitalnice je odbor izbral škofa Slomška in Strossmayerja, dr. Bleiweisa, dr. Tomana, Černeteta, Klavdia, dr. Braunerja, Riegerja, Palackega, Pražaka, Miklošiča in Jožeta Muršca¹⁶.

27. aprila je bila druga beseda, to pot že pri Balantu¹⁷. Udeležilo se je je precej kmetov. Prvič je nastopil celjski čitalniški pevski zbor pod vodstvom učitelja glavne šole Gregorja Tribnika in se kar dobro odrezal. Najprej so zapeli Jenkovo Naprej. Sledili sta dve Ipavčevi pesmi: prvo — Trstenjakovo Poklic je zapel zdravnik Rüpšl, drugo — Bilčevo Na grobu pa gospa Kapusova. Zbor je nadaljeval spored z Vilhar-Jenkovo Lipo. Nato je Andrej Pirnat recitiral Koseskega pesem Kdo je mar? Moški zbor je pod Tribnikovim vodstvom zapel Riharjevi Savica in Na jezeru, ki jo je pevovodja sam uglasbil, ter Večerno.

Spored je zaključil spet Anton Grabič. S svojimi pevci je zapel lastno Še eno pesem kako vesel dan je bil 16. svečan za celjsko čitavnico rojstni dan in tako dal duška splošnemu občutku. K zabavi so prihiteli tudi »domoljubke« iz Celja, Šentjurja, največ pa iz Žalca.

Naslednja seja 4. maja je dala več sklepov. Začasni odbor je bil namreč namenil Tribniku kot pevovodji 100 goldinarjev letne nagrade. Novi odbor jo je potrdil. V čitalnici so udom prodajali Wolfov nemško-slovenski besednjak. Za v bodoče se je sklenilo, da bodo udeležencem prireditev skušali ustreči tako, da jim bodo priskrbeli tiskano besedilo pesmi, ki jih bo zbor pel. Sklenjeno je bilo, da bo vsak torek večer v čitalnici mali zbor, v katerem bodo pretresali »to ali uno reč in mnenje, se pogovarjali v znanstvenih, zgodovinskih, jezikoslovnih in drugih narodnih, se véda ne o političnih zadevah in predmetih, pevali, igrali ali drugače kratkočasili se, itd.«

Ta sklep je uvajal debatne večere, ki naj bi poglobili društveno delo in širili obzorje udom, da bi se bolj poučeni poganjali za narodno stvar. Odborovo odklanjanje razprav o politiki moramo bržčas razumeti kot varnostni ukrep proti možni preiskavi.

Kako iznajdljivi so morali biti odborniki, da so v čitalnico pritegnili čimveč občinstva, nam priča tale ukrep: določili so namreč, da se lahko v čitalnici igrajo kvarte ali druge igre brez plačila, medtem ko so v kazinu ali v kavarni morali igralci plačevati prispevek. V naslednji seji

10. maja so se dogovorili, da naj dr. Gustav Ipavic izbere in kupi klavir, da ga bo čitalnica do binkošti že imela.

29. maja pa se je odbor sešel, da bi razpravljali o nerodni zadevi. Ud čitalnice poštni uradnik A. Kleindienst je sredi maja v Balantovi gostilni vpričo več gostov žaljivo govoril zoper Nemce. Odbor je sklenil, da naj se Kleindienstu piše pismo, v katerem naj se opozori, »se v prihodnje takega in enakega govorjenja zdržati, namen čitalnice in nje pravila pred očmi imeti, ter za čast, spoštovanje in dobro ime družbe, kakor vsaki drugi družbenik, po moči in dolžnosti skrbeti.« Bržkone je treba iskati vzrok za odborov postopek v bojazni, da bi oblast utegnila društvo razpustiti, češ da ščuva k narodnostni mržnji.

9. junija je čitalnica spet pripravila besedo¹⁸. Kljub silni vročini se je zbralo precej občinstva. V uvodu je dr. Kočevar podal pregled čez polletno društveno delovanje. Ugotovil je, da šteje čitalnica že 130 udov, posebno pa je podčrtal, da vanjo pristopajo tudi kmetje. »Zastopniki poljedelstva — jedro vsakega naroda — so udje našega društva; to je naše najboljše poroštvo za ostanek naše čitalnice,« je izjavil dr. Kočevar. Nadalje je poudaril, da se mora ljudstvo izobraziti, zakaj izobraženost je izvor narodnega blagostanja in najlepša dediščina otrokom in vnukom. Namen čitalnice je bil, po dr. Kočevarjevih besedah, »izobraženost iz mesta na vasi razpeljavati.«

V čitalnici so že imeli novi klavir, ki ga je dr. Ipavic kupil na Dunaju. Iz Gradca se je zategadelj pripeljal dr. Benjamin Ipavic in igral lastno skladbo Fantazija o slovanski pesmi za glasovir in druge »izvrstne skladbe«. Učitelj Tribnik je zaigral L. van Beethovna Premembe o izvorni stavi za glasovir. Šentjurski kvartet, ki so ga sestavljali brata Ipavic, zdravnik K. Rüpšl in njegov brat vojaški duhovnik Dragotin Rüpšl, je odlično zapel Ipavčevo Pod lipo, Riharjevo Žalosten konec zvonov in še nekatere druge pesmi.

Nastopil je tudi čitalniški zbor, ki je poslušalce posebno navdušil s Popotnico srpsko in Jenkovo Naprej. Na sporedu sta bili tudi deklamaciji Prepir s klobukom in Graničar.

Na seji 13. julija je predsednik odbornikom naznanil, da so diplome za častne ude že izdelane in da so bile s spremnimi pismi odposlane naslovnikom.

Štirje prejemniki — Slomšek, Strossmayer, dr. Toman in Černe so se pismeno zahvalili za diplome, Strossmayer pa je nakazal čitalnici podporo 200 forintov.

30. julija je bila zadnja beseda pred jesenjo¹⁹. Menda je bilo krivo vroče poletje, da ni bila posebno dobro obiskana. Dr. Kočevar je zbrance obvestil, katere odličnike je odbor sprejel za častne ude in jim poslal diplome. Ta večer je bilo več govorov. Opat Vodušek je v svojem govoru, ki je bil v primeri z ostalimi v tem obdobju gotovo najrevolucionarnejši, zahteval, naj bi se Slovenci zgledovali pri pruskem kralju, ki je v napoleonskih vojskah odpravil francoščino, pognal francoske uslužbence iz svoje dežele ter dal prednost domačemu nemškemu jeziku. Vodušek je svetoval, naj bi tudi Slovenci posnemali kraljevo dejanje, pa bo slovenska stvar hitro napredovala. Sin dr. Kočevarja, abiturient celjske gimnazije

J. Kočevar, je govoril o nalogah slovenske mladine, za osnovo svojega govora pa je izbral Cegnarjevo misel: »Dovršujmo nam od zgoraj dano naročilo, da ne bo nam sonce za gorami zatonilo.« Anton Grabič je zapel svojo novo Pesem o pridnem in zanikrnem kmetu. Kmet A. Bizjak, tudi s Teharij doma, je govoril o koristnosti kmetijske družbe in Novic ter o tem, kako branje knjig, če so spisane v slovenskem jeziku, koristi kmetu pri njegovih naporih za izboljšanje kmetijstva.

Čez poletje tja do pozne jeseni v čitalnici ni bilo večje prireditve, vendar so se udje vkljub temu zbirali na torkovih večerih. Šele 23. novembra so se udje spet zbrali k besedi²⁰. Kljub deževnemu vremenu jih je prišlo okrog 130. Slovesnost je bila ljudem zelo všeč, poleg uvodne najbolj.

Pevski zbor je zapel Naprej, Davorijo, Tribnikovega Slavjanskega duha, Flajšmanovega Planšarja in Ipavčeve Zvezde. Ta večer je nastopil tudi zbor celjskih Čehov in zapel nekaj čeških narodnih.

Tisti večer so v čitalnici imeli prvi komorni koncert. Nastopila sta Tribnik pri klavirju in Karl J... z violino in zaigrala Czernitzev koncert, Variacije na neko rusko narodno pesem pa je Tribnik na klavirju zaigral sam.

V posvetilo septembra umrlemu škofu Slomšku je dr. Kočevar nato prebral govor spirituala Franca Kosarja O slovstvenem delovanju rajnega našega knežškofa Martina Slomška.

Na odborovi seji 7. decembra so se odborniki najprej pomenili o bližajoči se skupščini, našteli liste, ki bi jih bilo treba odpovedati ali na novo naročiti, in določili razpored čitalniških prireditev do proslave prve obletnice. Potem pa so se nekateri odborniki pritožili »da neki gospod F... naše društvo hudo opravlja, čez nj laže in zabavlja.« Odbor je sklenil, da bo primer obravnaval na posebni seji. Ta je bila 10. decembra. K razpravljanju so bili pritegnjeni še nekateri udje čitalnice. Ker je pričevanje o tej zadevi mikavno in zelo dobro prikazuje razmere, v katerih je čitalnica živela, ga navajam v celoti:

»Na pritožbo nekterih gospodov odbornikov, da učitelj glavnih šol v Celji g. Franc Fassl naše društvo hudo opravlja in čez nj laže in mu zabavlja, se sbere odbor in nekoliko drugih članov čitavnice, se posvetovat, kaj je v tej reči storiti?

Ravnatelj svetuje, naj se tisti gospodje, ki kaj gotovega vejo o zgoraj omenjenemu gospodu in njegovih lažeh ali opravljanju, se zaporedoma oglasijo in svoje pritožbe in opomine seji priobčijo.

Nato se vzdigne g. Anton Hlušček, učitelj tukajšnje gimnazije in društvenik čitavnice, in bere svojo pritožbo, ali kakor jo sam imenuje »Note«, ktere kratek zadržaj je tale: Fassl je pravil v Kasinu (nemškem) g. Fichratu gimn. učit., da sta v neki čitavniški seji predlogu, naj bi se čitavnica s kasinom sjedinila, le samo A. Hlušček in g. Lindner hudo nasprotovala; — kar je huda in gola laž, ker Hlušček nobeden odbornik ni, torej tudi pri seji, in že sploh pet mescev v čitavnici bil ni; g. Lindner pa je ravno tisti, ki je sam privatno enkrat o sjedinjenju čitavnice s kasinom govoril. Nato dokazuje Hlušček hudobo te laži na dve strani: Prvič se on (Hlušček) črni kot naj hujši »Ultra«, »Panslavist« in se mu kot

učitelju čast krati in sposobnost taji, da bi v takih okoljščinah veljal za odgojitelja mladeži. — Drugič se tudi z razširjanjem takih laži obstanek čitavnice same spodkopuje, ker se članovi njeni kot »prenapeteži, sovražniki Nemcev in podpihvacvi narodnega sovražtva« obrekujejo. — Da Fassl čitavnico res razdreti hoče in jo obrekuje kot društvo, ki mladino zapeljuje, sovražtvo podpihuje je državi celó nevarno, kaže spet druga velikanska laž, po kateri je v besedi 23. novembra t. l. učenec Ignacij Herman²¹ v nekem strastnem govoru zoper Nemce tudi tole rekel, da »čas ni več daleč tako, ko se bo slovanski jezik vpeljal v šolo in vradnije, in ko bodo tudi iz Celja nemške učitelje ravno tako izpodili, kakor se je to drugod že zgodilo.«

Ta laž ni samo gimnazialno učiteljstvo in vse mestjanstvo strašno razdražila in razkačila, ampak, ko bi bilo to res, omenjeni učenec, drugače priden in pošten in še nikdar grajan mladenič, bi moral biti izključen iz vseh avstrijskih učilišč. Ali ojstra preiskava, (zapisniki gimnazialnih učiteljskih sej dokazujejo to), je razodela popolnoma nedolžnost učenčovo. — Na to kaže dovolj hudoben značaj Fasslnov.

Potem Hluščik svoj spis »Note« g. ravnatelju izroči in vzdigne se g. odbornik Kapus, in bere dva spisa, sestavljena od dveh lanskih pripravnikov Škorjanca²² in v katerih sta popisala in zapisala vse grde laži in zabavljice zoper čitavnico, nje ude, in zoper pripravnike same, in celo zoper šolskega ravnateljna²³, posebno pa, kako si je Fassl prizadeval na vso moč in s vsemi zvijačami in s vsem grdenjem, pripravnike odvrniti od čitavnice in jih jej izneveriti. — Tudi ta dva spisa se v daljno porabo ravnatelju izročita.

Gospod odbornik Lindner se poprosi naj prepíše in razloži razmere, v katerih pripravniki s čitavnico stojé in razjasni, zakaj pripravnikom ni od nikakove škode, nego v naj večo korist, ako se pridno hodijo v čitavnico popevati učiti. Ta Linderjev sestavek (kojega je že pripravlenega imel), se ravno tako, kakor uni, ravnatelju izroči in po nekolikem pogovarjanju in posvetovanju se predsednik od odbora in od vsih drugih deležnikov seje poprosi, naj bi on iz vsega tega gradiva pritožbo sestavil, in po nasvetu nekterih sejnih deležnikov tudi to še v njo povzel, kako je čitavnico in njeni odbor vkljub vsemu obrekovanju in natolcevanju unega g. F... vedno le pohlevno trpela in molčala, da, kako je celo takim gg. družtvenikom, koji bi se predrznili žaljivo proti komurkoli bodi, naj si bo o narodnosti ali o čem drugem govoriti, pretila, jih hudo grajati, in ako bi vtegnilo to brez uspeha biti, jih iz družtva izključiti in izobčiti, kar se je po zapisniku VI 29. maja t. l. tudi bilo zgodilo²⁴, in naj bi s tem dokazal, kako je res čitavnica zmirom le miroljubno in prizanesljivo se skazovala, dokler jej ni za častno ime in obstanek šlo; — naj bi toraj g. ravnatelj v pritožbo tudi to povzel, ter jo (pritožbo) s prilogami vred slavnemu c. kr. namesničtvu v Gradec poslal s prošnjo: naj bi slavno c. kr. namestničtvo blagovolilo, g. Fasselna zavolj njegovega natolcevanja in njegovih laži o našej čitavnici pokarati in posvariti, ter mu prepovedati, zanaprej se vsega takega in enakega početja zoper njo zdržati.

G. ravnatelj čitalnice in predsednik dr. Kočevar prevzame to delo in obljubi, ga v kratkem dovršiti in sl. namesničtvu poslati²⁵.

Če razčlenjujemo vsebino tega zapisnika, moramo predvsem ugotoviti, da je čitalnica živela v sila neprijetnih razmerah. Celo leto so njeni odborniki trepetali za njen obstoj. Bati se ji ni bilo le nemških prenapetežev, kakršen je bil Fassel, marveč tudi oblastnih organov. Nad čitalnico je ves čas kot Damoklejev meč visela obtožba panslavizma, s katero so nemški liberalci venomer rožljali. Morda je iz tega razloga res prišlo do tega, da so v čitalnici pomislili na združitev s kazinom. V oči tudi bode, da je Fassel svoj napad uperil zoper Hluščika in Lindnerja, ki sta bila Čeha, češ da sta onadva tista, ki hočeta še vnaprej sejati narodnostni razdor. Da se je spor sukal med pedagoškimi vrstami, je toliko bolj pomembno, saj so se ravno pedagogi najbolj zavedali, da lahko pridobijo mladino na svojo stran. Seveda jim je bilo zlasti še do tega, da si pridobe učiteljske pripravnike, ki bi bili na svojih službenih mestih lahko pospeševalci narodne misli. O razgibanosti celjske slovenske dijaške mladine ne pričata samo napada na učiteljske pripravnike, ki so peli v čitalničnem zboru, in na dijaka Hermana, ampak tudi njen boj za pravice slovenščine v šoli.

11. januarja 1863 je bil v čitalnici občni zbor²⁶. Kljub slabemu vremenu se je zbralo precej volivcev. Predsednik je najprej orisal kroniko enoletnega delovanja čitalnice, blagajnik pa je razložil gospodarsko stanje, ki je bilo dokaj ugodno. Čitalnica se ni krepila samo duhovno, ampak tudi materialno. Celjska čitalnica, ki je po dopisnikovih besedah bila »morda izmed vseh enakih slovenskih društev v najneugodnejših razmerah in okoliščinah«, je imela prvo leto svojega obstoja 1500 goldinarjev dohodkov in 1300 goldinarjev izdatkov. Lastnega pohištva je imela za 800 goldinarjev, za katerega pa je še dolgovala 300 goldinarjev.

Pri volitvah so v celoti izvolili spet stari odbor²⁷. Dr. Kočever je postal spet predsednik (55 glasov), Trstenjak podpredsednik (51), Krušič tajnik (50), Kapus blagajnik (54), odborniki pa Lindner (49), Ern. Rüpšl (47) in Ivan Zuža (47).

Po skupščini so priredili majhno zabavo s plesom.

18. januarja 1863 so imeli v celjski čitalnici besedo, v kateri se je mimo pevskega zbora najbolj odlikoval učitelj Tribnik kot pianist z lastnimi variacijami na pesem Pridi Goren'c!²⁸.

25. januarja 1863 pa je čitalnica pripravila besedo na Laškem²⁹. Z njo je hotela zanesti svojo narodnoprrebušno dejavnost tudi v kraj izven svojega sedeža in pritegniti novo članstvo.

Že dopoldne so se v Laško z vlakom pripeljali gostje iz Celja, Bistrice in Šentjurja. Na postaji jih je sprejel laški župan Valentinčič. Večino gostov je povabil nadžupnik Anton Zuža v župnišče na obed, ostale pa so sprejeli na svoje domove drugi Laščani. Popoldne so se z vozovi pripeljali še Žalčani, Šoštanjčani in nekateri Celjani. Zvečer je bila beseda v Slančevi hiši, kjer so ozaljšali tri sobe in razobesili slike cesarja in imenitnih Slovanov. V dvorani je sedel »krasni venec še nad šestdeset domoljubnih gospa in gospodičin, mnogo v slovenske barve oblečenih, večidel iz Laškega trga.« Ob pol sedmih je začela igrati godba, v kateri je bilo osem vojakov domačega polka Kinsky in dva civilista. Ob sedmih je stopil pred zbrane župan Valentinčič in v imenu Laščanov

pozdravil goste. Zahvalil se je za veselje, ki ga je čitalnica pripravila Laščanom. V imenu čitalnice je županu odgovoril dr. Kočevar. Nato je sledil glasbeni spored, ki so ga izvajali izmenjavaje se celjski čitalniški zbor in šentjurski kvartet. Posebno sta poslušalce navdušili Ipravčeva Domovini in Ilirija oživljena. Na sporedu je bilo tudi igranje klavirja.

№	Ime	Ustanova	Član	Članica	1862
1	Franc Rumpelj	bigorica	Velje	Jamnik	na poselnih
2	St. Schachner				april 1862
3	St. Albin	postol	inštr.		na poselnih
4	Karl Hofner	postol			april 1862
5	St. Herta	inštr.			na poselnih
6	St. Albin	inštr.			april 1862
7	Jos. Polak	inštr.			na poselnih
8	St. Karl	inštr.			april 1862
9	Jos. Schuster				na poselnih
10	St. K. Jady	bigorica			april 1862
11	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
12	St. K. Jady	inštr.			april 1862
13	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
14	St. K. Jady	inštr.			april 1862
15	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
16	St. K. Jady	inštr.			april 1862
17	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
18	St. K. Jady	inštr.			april 1862
19	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
20	St. K. Jady	inštr.			april 1862
21	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
22	St. K. Jady	inštr.			april 1862
23	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
24	St. K. Jady	inštr.			april 1862
25	St. K. Jady	inštr.			na poselnih
26	St. K. Jady	inštr.			april 1862

Seznam udov Čitalnice 1862 (prva stran)

Potem se je začel ples; vmes so bile naslovljene mnoge zdravice. Zdravici laškemu ženstvu se je zahvalila neka gospa O..., ki da je govorila zelo lepo slovenščino. Zbrano omizje je še posebno navdušila pesem Mila, mila lunica. V odmoru med plesom so jo zapele gospe in gospodične.

Večer je imel tudi moralni uspeh. V čitalnico se je vpisalo dokaj novih članov.

2. februarja so v celjski čitalnici pustovali in imeli Vodnikovo spominsko slovesnost³⁰. Dopisnik Novic v svojem poročilu najprej kramlja o pustu in njegovih norčijah ter nadaljuje: »Ko smo 2. februarja doma v čitalnici tudi mi Celjani Vodnikov spomin obhajali, je tako dolgo, dokler je prava slovesnost trpela, mirno v kotu za pečjo tičal, po dokončani svečanosti pa je začel zopet rogoviliti in deležnike »besede« po poslopju goniti, da jim je vroči pot s čela kapal.« V spominskem delu besede je govoril tajnik Ivan Krušič O Vodnikovih zaslugah za naš materni jezik in za slovstvo naše, zaključil pa je govor z recitacijo Ilirije oživljene. Isto pesem je zapel tudi pevski zbor. Dvorana je bila ozaljšana z Vodnikovo podobo, ob njej pa so gorele luče.

Za drugi izlet je čitalnica izbrala Žalec³¹. Besedo so v njem priredili 8. februarja 1863. Uspela je prav tako dobro kot na Laškem. Prostora je dal na razpolago žalski župan Janič. Čitalnične ude in goste je pozdravil odbornik in žalski rojak Ivan Žuža, odzdravil pa je tajnik Krušič. Prireditve so posebno povzdignili domači pevci pod vodstvom učitelja Franca Kovača.

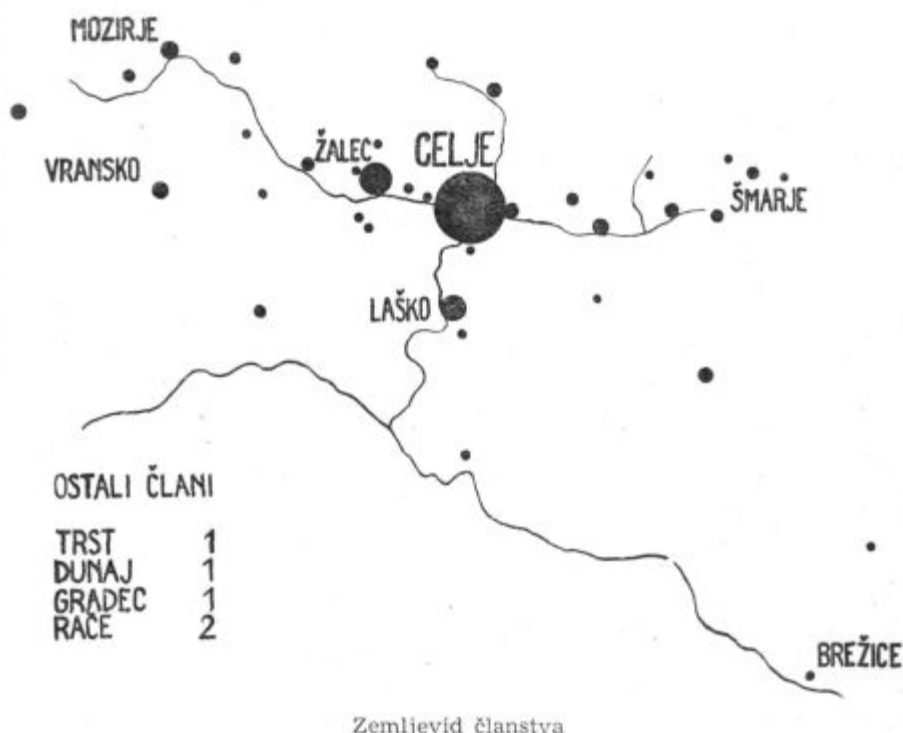
Na pustni ponedeljek 11. februarja pa je čitalnica doma obhajala svojo prvo obletnico³². Prišlo je toliko ženstva, kolikor še dotlej na nobeno prireditve. Sentjurski župan Davorin Trstenjak je govoril o usodi jezikov. V svojem govoru je dokazoval, da sprva noben narod ni čislal svojega jezika. Tako so Rimljani raje govorili grško, Nemci pa francosko. Šele čez leta so jim odmerili mesto, ki jim pripada. Prav isto se dogaja slovenskemu jeziku. Toda cesar je s svojim razglasom tudi njemu dodelil pravice. Govornik je govor zaključil z vzkliki cesarju Francu Jožefu, nakar so pevci zapeli cesarsko himno. Pozdravni brzojavki sta poslali mariborska in varaždinska čitalnica.

Prvo leto čitalniškega delovanja je bilo s tem sklenjeno.

Zdaj nam je še pregledati sestavo čitalnice. Seznam njenih udov je popisal v posebni knjigi¹⁵.

V času od ustanovitve čitalnice pa do njene prve obletnice se je v društvo vpisalo 175 udov. Glede na poklic je bila njegova sestava takšna: duhovnikov je bilo 48, trgovcev 26, kmetov 24, uradnikov 16, obrtnikov 12, učiteljev 12, hišnih posestnikov 8 (a so bržčas imeli tudi kakšen poklic), zdravnikov 7, trgovskih pomočnikov 5, profesorji so bili 4 (od teh en duhovnik), industrijalci 3, gostilničarja 2, odvetnika 2, notarja 2, visokošolca 2 ter po en lekarnar in inženir.

Ta pisana podoba nam pove marsikaj. Skoraj dve sedmini udov je bilo duhovnikov, ki so takrat bili močna opora narodnostnega gibanja. Na prvi pogled preseneča veliko število trgovcev, vendar je treba upoštevati, da so bili prva plast našega meščanstva. Kmetov je bilo sorazmerno malo, pa še ti so bili večji posestniki. Tudi učiteljev ni bilo dosti, zakaj takrat so spričo svojega neugodnega položaja in podrejenosti oblasti bili večinoma narodnostno mlačni. Od 13 članov celjskega profesorskega zbora so bili v čitalnico včlanjeni le štirje (Krušič, Hafner, Lindner in Hlušček).

Celjanov je bilo od 175 udov samo 70. Ostali so živeli raztreseni po prostranem ozemlju od Sv. Petra pod Sv. gorami do Gornjega Grada, od Rač pa do Laškega. Medtem ko so zunanji udje bili menda vsi Slovenci, je bilo med celjskimi tudi nekaj Nemcev. (Dr. Josip Sernek pripoveduje v svojih Spominih, da so se Nemci včlanjali v celjsko čitalnico tja do leta 1874.) To si lahko razlagamo z njihovo naklonjenostjo do slovenskega narodnostnega gibanja bodisi s kakršnokoli že povezanostjo s čitalniškimi udi. Sicer pa se je marsikdo moral narodnostno še le opredeljevati. Pri tem je odigrala važno vlogo ekonomska odvisnost in svetovnonazorska in politična opredeljenost. (Tako je n. pr. že prvo leto po ustanovitvi dal čitalnici slovo celjski odvetnik, koroški Slovenec, pred Stepišnikom celjski župan in leta 1861 izvoljeni poslanec za podeželske občine celjskega okraja dr. Ivan Mörtl. Odstopil je tudi kot poslanec in se preusmeril na nemško stran. Tudi župan Stepišnik je l. 1865 izstopil iz čitalnice.)

Čitalnica je združevala cvet takratnega umništva v Celju in njegovi širši okolici. Med udi duhovniki moramo naštetih zgodovinarja Davorina Trstenjaka in Ignaca Orožna, pesnika Valentina Orožna, ravnatelja glavne šole Franca Janežiča in Franca Kalina, bivšega profesorja celjske gimnazije Ivana Ramorja, od glasbenikov dr. Gustava Ipavica, od gospodarstvenikov Ivana Žužo, Franca Žužo, Ivana Hausenbichlerja, od politikov pa dr. Radoslava Razlaga.

Prvo leto delovanja celjske čitalnice je bilo za razvoj slovenskega narodnega gibanja v Celju in njegovi širši okolici zelo plodno in uspešno. Položeni so bili temelji, na katerih so v naslednjih letih Slovenci gradili svojo ekonomsko in politično stavbo. V čitalnici so si voditelji pridobivali bogate izkušnje pri organizaciji družbenega in političnega življenja. Pri tem niso zastavljali le svojih duhovnih sil, marveč so marsikdaj žrtvovali svoj imetek. V njej se je zbiralo takrat porajajoče in združujoče se slovensko meščanstvo Celja in okolice. Kmetov je bilo včlanjenih sorazmerno resda malo in še ti so bili pretežno bogati posestniki, vendar je čitalnica skrbela za to, da so se njenih prireditev udeleževali tudi kmetje nasploh, kar priča za to, da je v celjski čitalnici živel demokratični duh. Cela vrsta teh prvih udov kmetov je bila med sklicatelji žalskega tabora 1868.

V čitalnici se je nekako osredotočevala osrednještajerska plast slovenskega razumništva, zato je iz nje izšla marsikaka pobuda za razvoj slovenske omike. Poseben razcvet je v tistem času doživela glasba, ki sta jo skrbno gojila dr. Ipavic in Tribnik, medtem ko se za gledališče tedaj ni storilo še nič.

Celjska čitalnica je bila središče slovenske okolice. S spretnimi organizacijskimi prijemi, da je zbirala okoli sebe okoličane in jih obratno iz središča obiskovala, je v občeslovenskem merilu gotovo vodila. Tako se ji je posrečilo ustvariti živo vez med matico in roji, nabirati nove člane in razgibati za narodnostno idejo tudi kraje v okolici. Posebno pozornost je posvečala ženstvu in to ne zgolj zaradi galantnih običajev takratne dobe, ampak iz prepričanja, da mora ženske kot rodnice in vzgojiteljice mladega rodu pritegniti v svoje vrste. Čitalnica je skrbela tudi za dijaško mladino.

V Celju, kjer so imeli Nemci močno oporišče, je morala čitalnica voditi previdno politiko. Pazila je, da iz njenih vrst ne bi planil zubelj nacionalne prenapetosti, ker bi utegnil pokončati njo samo. Njeni ukrepi niso pomenili pokoritve Bleiweisovim vzodenelim spravnim nasvetom, ampak trezno, praktično politiko, kakršno so terjale krajevne razmere. Skozi prvo leto se je lahko prebila le s trdovratnim sklicevanjem na cesarsko diplomo in natančnim upoštevanjem svojih pravic. Ko si je zagotovila trdno mesto, je v naslednjih letih svojo dejavnost razvila do tiste stopnje, ki je prerasla v politično akcijo.

OPOMBE:

¹ Dr. Josip Vošnjak: Spomini, I. del, SM 1905, str. 120.

² Ivan Lapajne: Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 281. Südsteiermark. Ein Gedenkbuch. Graz 1925, str. 183.

Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli. Graz 1909, str. 375.

³ Slovenija, 17. avg. 1849.

⁴ Dr. Josip Vošnjak v nav. delu na str. 30.

⁵ Andreas Gubo v nav. delu na str. 375—377.

⁶ Verzeichnis der in den neu constituirten Ortsgemeinden der K. K. Bezirkshauptmannschaft Cilli im August 1850 gewählten Bürgermeister, Gemeine Rätthe, Ausschuss- und Ersatzmänner. Cilli 1850.

⁷ Verzeichnis, str. 5.

⁸ Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark. Graz 1878, str. 80.

⁹ Novice, 16. okt. 1861.

¹⁰ Dr. Ivan Prijatelj: Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895 IV. AZ Ljubljana 1939, str. 107—108.

¹¹ Pravi Slovenec 1849, str. 240.

¹² Nova Doba 1921, št. 53: Ivan Prekoršek: Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev.

¹³ Novice, 1. januarja 1862.

14 PRAVILA NARODNE ČITAVNICE V CELJU

§. 1.

Namen čitavnice je

a) Čitanje časopisov in knjig, pisanih v slovanskih, pa tudi v drugih jezikih.

b) Razveseljevanje v besedah, v plesu, v igrah itd.
Ne vtika se tedaj društvo v nikake politiške zadeve.

§. 2.

Kdor želi v društvo vstopiti, naj se zglosi osebno ali pismeno ravnatelju. Ravnatelj to društvenemu odboru javi, in odbor po večini glasov o prijetju odloči, odbor ima tudi pravico po dveh tretjinah glasov pravega člana iz društva izklenuti.

§. 3.

Pristopnina za vsakega člana znaša 1. for., celotna priplača, ktera se vsaki mesec naprej polaga, pa 12 for. a. v.

§. 4.

Pravice družtvenikov so sledeče:

1. da čitajo časopise in knjige po društvu pripravljene, ter da obiskujejo vsakovrstne veselice, kakor: besede, ples, igre i.d.t.

2. da po določenem redu prijemajo časopise in knjige za domače čitanje.

3. da želje, nasvete in pritožbe svoje v posebni, za to vedno pripravljeni knjigi oznanujejo.

4. da smejo tudi izobražene ptujce v čitavnico vpeljevati.

§. 5.

Vsaki družtvenik se mora zvesto ravnati po družtvenih pravilih in drugih naredbah, ktere bi odbor za potrebne spoznavši ustanovil.

§. 6.

Namenjeni odstop se ima ravnatelju 3 mesece naprej pismeno na znanje dati. Kdor po prijaznem dvakratnem pismenem opominu ne plača, ima se iz društva izbrisati, ter ima plačati za ostali dolg in še za 3 mesece naprej od dneva, kterega je bil izbrisan.

§. 7.

Za oskerbljenje družtvenih pravil in premoženje izberejo vsi članovi v velikej skupščini za eno leto 7 odbornikov, izmed katerih si odbor sam izvoli ravnatelja, podravnatelja, tajnika in blagajnika.

§. 8.

Ravnatelj, in ako on bi ne mogel, na njegovem mestu podravnatelj ravna po pravilih društva oklicuje skupščine in odborove seje, vodi razprave, podpisuje vse družtvene pisma in zapisnike, in zastopa društvo u zunanjih zadevah.

§. 9.

Tajnik podpira ravnatelja v vseh zadevah, piše zapisnike v zborih in sejah, in podpisuje vse društvene pisma in zapisnike.

§. 10.

Blagajnik prejme vse dohodke, izplačuje po ukazih podpisanih od ravnatelja in tajnika, ter je odgovoren za društveno premoženje. Vsake 3 mesece ima račun z vsimi dokazi predložiti odboru, kateri ga ima pregledati in po okolnostih potrditi ali popraviti, in skupščini inu predlagati preteklega leta račun.

§. 11.

Vse odborska opravila so brezplačna.

§. 12.

Odbor se shaja vsaki mesec navadno enkrat: vse važnije reči imajo se izpeljavati po sklepih odborovih.

Za veljavnost sklepov imajo vsi odborniki navzoči biti. Manj važne opravila odločuje ravnatelj s tajnikom, ter ima odločbe in razlage prvi seji odborovi predložiti.

§. 13.

Vsako leto imajo meseca decembra vsi članovi v veliki skupščini; razun tega ima se na zahtevanje polovice družtvenikov najdalje v 14 dneh po izročeni pismeni želji sklicati izredna skupščina.

§. 14.

Z razglasom skupščine ima se oznaniti tudi dnevni red. Skupščina se začena z govorom ravnateljevim, tajnik priobčuje kratek pregled vseh opravil in stanje knjižnice, in blagajnik podlaga račun preteklega leta. Skupščina izbere tri družtvenike, kateri niso bili preteklega odborniki, da pregledajo in po okolnostih poterdijo ali popravijo račune. Vsaki družtvenik ima pravico nove nasvete, kakor tudi premembe pravil predložiti. Družtveniki ne smejo namestnikov pošiljati s skupščino. Zapisnik skupščine imajo se po ravnatelju, tajniku in dveh neobornikov popisati.

§. 15.

Nazoče pravila more premeniti vsaka skupščina, vendar le če sta tretjini pričujočih za premembo.

§. 16.

V vseh skupščinah in sejah odborovih odločuje večina pričujočih glasov, razen zavev omenjenih v §. 15. in §. 17. Ako bi bilo enako število glasov, odločuje glas ravnatelja. Kdor ni navzočen povdaja se s tem odločbi večine.

§. 17.

Ako bi društvo nehalo, odloči o vsem družtvenem imetku občna skupščina s dvema tretjinama nazočih družtvenikov.
V Celju mesca novembra 1861.

¹⁵ Glej Zapisnik sej v narodni čitalnici celjski, ki ga hrani Gledališki muzej SLG v Celju. Prav tam je spravljen tudi popis udov.

¹⁶ Glej Zapisnik!

¹⁷ Novice, 7. maja 1862.

¹⁸ Novice, 9. julija 1862.

¹⁹ Novice, 13. avg. 1862.

²⁰ Novice, 3. decembra 1862.

²¹ Ignacij Herman je bil leta 1862 v 5. razredu gimnazije. Med 23 učenci je dosegel 2. mesto. V jeseni je bil šestošolec. Podatke glej v Programm des k. k. Gymnasiums zu Cilli am Schlusse des Schuljahres 1862.

²² Mišljeni so učiteljski pripravniki z glavne šole.

²³ Tu ni jasno, ali je mišljen duhovnik Franc Kalin, ki je bil ravnatelj glavne šole prejšnje šolsko leto, ali Franc Janežič, dotedanji katehet na glavni šoli in od novembra 1862 novi ravnatelj glavne šole. Uda čitalnice sta bila oba.

²⁴ Takrat so zapretili poštnemu uradniku Kleindienstu, da ga izključijo iz čitalnice, če bo še napadal Nemce in nemštvo.

²⁵ Pritožbo so res poslali na graško namestništvo. Skoraj leto dni kasneje so na seji 3. novembra 1863 odborniki ponovno razpravljali o njej. Predsednik dr. Kočever je pojasnil, da je govoril z deželnim namestnikom grofom Strassoldom. Ta ga je bržčas prepričal, da naj Fassla ne toži, zakaj odbor je sklenil pritožbo umakniti.

²⁶ Novice, 11. februarja 1863.

²⁷ Glej zapisnik sej, 11. februarja 1863.

²⁸ Novice, 11. februarja 1863.

²⁹ Novice, 11. februarja 1863.

³⁰ Novice, 11. februarja 1863.

³¹ Novice, 4. marca 1863.

³² Novice, 4. marca 1863.

DVA KIDRIČA V ROGAŠKI SLATINI

Janko Orožen

V okolici Rogaške Slatine je priimek Kidrič med vsemi najbolj razširjen. Med njegovimi nosilci sta se dvignila dva do pomembnosti, ki je prerasla slovenski okvir, Franc in Boris Kidrič, oče in sin. Boris se sicer ni rodil v okolici Rogaške Slatine, toda v svojih mladih letih je tako zrasel z njo, da ga upravičeno štejemo za slatinskega rojaka.

Dr. Fran Kidrič je bil znamenit slovenski slovstveni zgodovinar, univerzitetni profesor in predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Boris Kidrič je bil velik revolucionar, odločen v borbi in dosleden v socialistični izgradnji naše domovine, globok v idejah in smotrni v dejanjih.

Rojstni dom in rod Franca Kidriča

Rojstni dom Franca Kidriča je v ozadju Rogaške Slatine. Ako se pri Slovenskem domu povzpemo na pobočje in gremo navzgor po lepi gozdni poti, smo v 15 minutah na Kobalovem slemenu, ki se v ozadju zasukne in dvigne v lep griček, vrh katerega stoji daleč vidno gostišče Bellevue. V nadaljnjih 5 minutah smo pred skromno domačijo, ki se je skrila v zavetje gozda. To je Pavlirševo, rojstni dom Franca Kidriča.

Domačijica nosi značilne poteze skromnih domačij svojega kraja. Podolgovata hišica z ozkim začetjem je na severovzhodni strani podaljšana z leseno pojato. Hišica je še taka, kakršna je bila v Frančevi mladosti, samo na zgornji strani so jo povečali s stranskim prizidkom. Na južni strani hišice stoji nekoliko v ozadju skromno gospodarsko poslopje.

K domačijici spada okrog 6 oralov zemlje, ravno dovolj, da njeni stanovalci lahko rede dve kravici.

Kmetijica je mlada, nastala je šele v drugi polovici XVIII. stoletja s tem, da se je odcepila od nekdanje Kobula-Berghausove kmetije v Ratanjski vasi (temeljna kmetija nosi rogaško urb. številko 80, odcepljena pa 80 1/2). Nova kmetijica je nastala ob robu Kobula-Berghausove posesti, na meji med zemljišči Ratanjske vasi, Ngonj in Ločnega dola. Že lega med gozdom kaže, da je temeljna kmetija žrtvovala zanjo odlegli svet.

Na kmetijici so do početka XIX. stoletja gospodarili Pažoni. Vdova Martina Pažona, Jera, se je leta 1814 poročila z Antonom Kidričem (v starejši zemljiški knjigi ga srečamo kot Kideriča). Anton Kidrič je bil gotovo doma v bližini, toda s katere kmetije je prišel na Pavlirševo, kdaj, tega ne moremo dognati, kajti starejše matične knjige župnije Sv. Križ pri Rogaški Slatini, ki ji je domačijica pripadala, so se med

poslednjo vojno izgubile. Toliko lahko ugotovimo, da je bil sin Tomaža Kidriča in Helene, roj. Pecigos, ter se je rodil leta 1793. Ko je Jera umrla (26. aprila 1839), se je Anton Kidrič 27. oktobra 1839 drugič poročil z Marijo Turk, ki se je rodila leta 1813 v Nagonjah št. 24 kot hči Urbana Turk in Neže, roj. Hrup. Turkova kmetija je bila polovična, medtem ko se za Pavlirševo navaja, da je bila četrtska.

Pavlirševo, rojstni dom Fr. Kidriča

Anton Kidrič in žena Marija sta imela vsaj tri sinove: Antona (roj. 1844), Simona (roj. 1847 in umrlega 1853) ter Florijana (roj. 1851 in por. 1876 z Antonijo Nežmah). Anton Kidrič se je leta 1853 ob nekem požaru smrtno ponesrečil. Marija je prevzela posestvece sama in se je drugič poročila z nekim Vrabičem.

Leta 1878 je prevzel gospodarstvo sin Anton Kidrič ml., ki se je poročil z Marijo, roj. Bercko. Marija je bila doma za Janino, na posestvu, ki je bilo tam, kjer je pozneje nastal bivši hotel Triglav.

Anton Kidrič ml. je umrl 28. maja 1903 za otrpnjenjem možgan. Njegova vdova Marija je gospodarila do leta 1909. Tedaj sta prevzela posest hči Ana in mož Leopold Pelko. Ana je leta 1854 umrla in Leopold je ostal sam z otroki, ki so že v službah.

Anton Kidrič ml. je bil v Slatini pomožni kopališki mojster, medtem ko je žena poleti v kopališču pospravljala sobe.

Anton Kidrič ml. in žena Marija sta imela šest otrok. Najstarejši Franc se je rodil 23. marca 1880. Sledili so mu: Anton (roj. 1884), Marija (roj. 1887, umrla 1902), Ana (roj. 1888, umrla 1954), Jožef (roj. 1891) in Janez (roj. in umrl 1900).

Drugi sin Anton se je naselil v Trstu kot mizar in popravljalec orgel in še živi. Tretji sin je kot invalid prve svetovne vojne obiskoval v Ljubljani obrtno šolo in kot stavbni mojster še danes deluje v Rogaški Slatini.

V hiši je bilo doma siromaštvo. Njeni prebivalci pa niso bili slabiči.

Razen Antona in Jožefa je tudi najstarejši sin Franc premagal kočarsko revščino in šel v svet, kjer se je z nadarjenostjo in pridnostjo visoko povzpел.

Njegova mladost je bila preprosta. Pasel je kravici in izdeloval igračke. Enajst let mlajši Jožef še ve, da je nekoč napravil leseni bicikelj. Ko se je z njim peljal proti jarku, ga je razbil. Na paši je tudi čital.

Aprila 1887 je Franc začel hoditi v šolo k Sv. Križu. Šola je bila štirirazredna. V I. razredu ga je poučevala učiteljica Frančiška Reyerschutz, v II. in III. je imel učitelja Franca Wessiaka, v IV. razredu prav tako učitelja, Škrabla. Dne 19. septembra 1894 je kot učenec 2. oddelka IV. razreda dobil odpustnico, odhajal je na gimnazijo v Maribor.

Franc je osnovno šolo odlično izdeloval, čeprav je mnogo manjkal. Šolski upravitelj Miloš Verk pripominja v šolski kroniki, da so ga kot najstarejšega otroka zadrževali pri domačih delih.

Svojega učitelja Škrabla se je Franc Kidrič s hvaležnostjo spominjal. Še po prvi svetovni vojni sta ga z bratom Jožefom obiskala — menda v Grižah, bilo mu je tedaj že 91 let.

Škrabl je Kidriča spravil v šole in ga je tudi podpiral.

Oče in mati sta za sina srednješolca storila, kolikor sta mogla, toda mnogo se ni dalo napraviti. K sreči je mladi Franc našel podpornika, s katerim ga je življenje tako trdno povezal, da sta si bila kakor oče in sin. Ta mož je bil Vinko Žurman, lastnik Knežca, kmetije pod Sv. Trojico.

Franca Kidriča drugi dom

Knežec spada pod ožje področje Sv. Križa. Tu so tri okolice: Sv. Križ, ki leži na vznožju in na spodnjem delu pobočja nasproti Takalcem, Pernek in Brestovec, ki zavzemata severno oziroma južno stran pobočja in se stikata ob cesti, ki drži južno od Sv. Trojice.

Sv. Križ je pomembno versko in kulturno središče. Tu je nekako v XI. stoletju nastala pražupnija, ki je segala od Rudnice in Sotle do Boča, Plešivca in Donačke gore. Na jugu je mejila na pilštanjsko, na zahodu na ponikvansko, na severu na slivniško in hoško pražupnijo.

Že v rimski dobi sta se na tem mestu križali dve cesti. Ena je mimo Sv. Petra na Medvedovem selu prihajala od Šmarja in Celja in je držala proti Rogatcu in Ptuju. Druga je pa zapuščala dolino Sotle ter se je skozi Mestinje—Podplat prav tako usmerjala proti Ptuju.

Iz pražupnije se je izza srednjega veka razvilo več župnij. V XVIII. stoletju so vse področje razdelili v dve dekaniji, prva je imela svoj sedež pri Sv. Križu, druga pa v Rogatcu.

Današnja svetokriška cerkev je že tretja po vrsti. Prvotno je bila v kraju samo kapela. V XII. ali v začetku XIII. stoletja so jo nadomestili

s cerkvijo, zidano v romanskem slogu. Sedanjo troladijsko baziliko so na pobudo Antona Martina Slomška zgradili med letoma 1862—1866. Zidarska dela je opravil Luigi Madile.

Že okrog leta 1760 je bila pri Sv. Križu šola, poučeval je cerkovnik. Vendar je propadla in so jo leta 1805 morali obnoviti. Leta 1822 so zgradili enonadstropno šolsko poslopje. Leta 1869 je šola postala popolna državna ustanova. Leta 1875 so poslopju dodali drugo nadstropje, sezidal ga je Luigi Madile.

Rogaška Slatina, ki se je začela razvijati v začetku XIX. stoletja, ni uničila in prerasla samo Ločke vasi, ampak je tudi Sv. Križu onemogočila, da bi se bil v duhu časa razvil v večje središče. V novejši dobi se je seveda naselitveno strnil na eni strani v Rogaško Slatino, a na drugi s Takalcami in preko njih s Tržiščem.

Važnejše kmečko središče pa Sv. Križ nikdar ni bil. Nadžupnija je pač imela večje posestvo in tudi gosposčnico, toda tej sta bila podložna samo dva kmeta, poleg Pecigos-Žumra v Ločki vasi še Drogenik na Dolu v Spodnjem Sečovem. Sicer so šteli k Sv. Križu še dve kmetiji v Ješovcu, Zgornjem in Spodnjem, ki sta prvotno gotovo bili skupaj. Za Marije Terezije sta že bili ločeni, zgornja je nosila urbarialno številko 539, spodnja pa 540. Na zgornji kmetiji so Drogeniki izza XVIII. stoletja, na spodnji so pa Kosom, prav tako stoletnim gospodarjem, leta 1879 sledili Golci. Zgornji Ješovec je na višini, spodnji na vznožju.

Na Perneku so samotne kmetije in kmetijice. Najnižje je Kočijaževa kmetija (G. Rogatec — urb. št. 322).

Ob prehodu XVIII. stoletja v XIX. so bili na njej Pušniki. Leta 1817 so jo prevzeli Kužnerji in leta 1899 Jagodiči. Hišno ime Kočijaž spominja na dobo prevoznitva. Pri hiši je bila tudi mesnica, ki je delala za Rogaško Slatino.

Južno od Kočijaža je krajevno znamenita Čohola (G. Rogatec — urb. št. 323). Na Čoholi so izza XVIII. stoletja gospodarili Pušniki-Čohelski. Zadnji Pušnik, Franc, upok. podpolkovnik, je leta 1925 zapustil kmetijo nečakinji Ani Strgarjevi. Ta jo je leta 1926 prodala Ablom. Pri hiši je bila nekoč gostilna.

Nad Kočijažem je Krivičeva in nad Čoholo Lesjakova kmetijica (G. Rogatec — urb. št. 558 in 330). Obe kmetijici sta obstajali že sredi XVIII. stoletja. Ker so pa na obeh izza XVIII. stoletja gospodarili Pušniki-Čohelski, smemo domnevati, da sta se odcepili od Čohole.

Še više, severno od cerkve je Krklečeva kmetija (Podčetrtek — urb. št. 557). Na njej so nekdanj gospodarili Žurmani. S te kmetije je bil Vinko Žurman.

Tik pred vhomom na pokopališče ima svojo domačijo manjša kmetija Starega Mežnarja (G. Rogatec — urb. št. 335). Tudi tu so bili izza XVIII. stoletja Pušniki, sledili so jim Narati (1841), Hrepevniki in Vehovarji. Sedanja lastnika sta Albert Žurman in Terezija, roj. Vehovar. Pri hiši je bila gostilna.

Jedro brestovškega dela pobočja je Knežec (G. Rogatec — urb. št. 538). Tudi tu so do leta 1839 gospodarili Pušniki, njim so sledili Lorberji. Leta 1882 je kmetijo kupil Žurman (izza cerkve) in jo izročil

Knežec — zahodna stran

Knežec — vzhodna stran

mlajšemu sinu Vinku. Vinko se je oženil z Emo, ki je bila doma na bližnjih Rodnah, nista pa imela otrok.

Ko je Vinko prišel na kmetijo, je našel majhno hišico. Ko je ta leta 1882 zgorela, je postavil večji kmečki dom, ki stoji še danes. Pod hišo je večje gospodarsko poslopje in nad njo zidanica (»gorica«).

Kmetija na Knežcu je bila velika, ena izmed najpomembnejših v kraju. Obsegala je sicer samo dobrih 20 ha zemlje, vendar so na njej redili po 10 glav in še več. Vsa posest je bila lepo zaokrožena, nekaj sveta je pa bilo tudi drugje: vinograd v Vrhovnici pri Rodnah, gozd v Nimmem in travnik pod Sv. Petrom na Hrvatskem.

Vinko Žurman je dobro gospodaril in je bil študiran človek. Pri njem so se često vršile seje vseh dvanajstih občin, ki so obdajale Rogaško Slatino, v Brestovcu je bil tudi župan. Če so ljudje rabili kak nasvet, so prihajali k njemu.

Domačija na Knežcu je bila samotna. Nekako družino sta mu delali samo dve domačijici: Buceja in Kurejeva, ki sta bili nekoliko niže. Prekrasen hrastov gozdič in vinograd, ki sta bila na zgornji strani domačije, sta ločila Knežec od vseh mlajših domačijic, Kidričeve in Kregarjeve. Prva je nastala leta 1935, druga pa leta 1936. Malo bolj oddaljeno je bilo Petančevo poleg cerkve. Od večjih domačij je bila najbliže že omenjena Čohola.

Vinko Žurman je bil gostoljuben človek. Zelo rad je imel dijake in študente. Često so prihajali k njemu. Z veseljem jih je sprejemal in jim pomagal. Med njimi je bil tudi Franc Kidrič, gimnazijec in pozneje študent slavistike. Kidriču je bila ta pomoč zlasti potrebna, ko je kot študent izgubil dve štipendiji, dunajsko in graško. Bil je navdušen narodnjak in je v družbi s poznejšim notarjem Požunom in poznejšim ameriškim duhovnikom Verkom s šulverajnske šole v Rogaški Slatini snel nemško zastavo in jo zažgal. Mati se je tedaj bala, da bo izgubila službo v zdravilišču. Vendar se je dobro izteklo. Mati je ostala v službi, sinovi štipendiji pa je nadomestila Žurmanova pomoč. Študent Franc je tudi v počitnicah zahajal k Žurmanu, kajti doma je bilo zelo tesno. Na Knežcu je našel novi dom. Ko je bil Franc Kidrič že univ. profesor in priznan učenjak, je postal sam gospodar na Knežcu. Vinko in Ema sta mu ga prepustila leta 1922. Ema je kmalu nato umrla (1923). Vendar je Žurman vodil gospodarstvo še dalje. Ko zaradi bolehnosti tega ni več zmogel, sta s Kidričem vzela v hišo najprej Kodeliča z družino in nato (leta 1936) Janeza Kobula z ženo Marijo. Oba sta obdelovala posestvo in oddajala polovico. Kidrič je nosil stroške in je z denarjem primerno podpiral tudi svojega bivšega dobrotnika. Vinko Žurman je umrl leta 1939 po mučni bolezni. Pokopali so ga pri Sv. Trojici. Profesor Kidrič mu je dal napraviti nagrobni spomenik s ploščo, na kateri je značilen napis: Vinko Žurman Kneški, častni občan okolice Slatina.

Knežec je torej postal Kidričev drugi dom že v njegovih dijaških in študentovskih letih. Ko mu je bilo ena in trideset let, se je 25. februarja leta 1911 na Dunaju oženil z Jelico Krušičevo. Nevestin oče Vinko Krušič, višji knjigovodja dunajske meste plinarne, je bil pa doma iz okolice Celja.

Njegov rod izhaja iz Galicije pri Žalcu. Oče Martin Krušič in mati Marjeta sta pa že gospodarila na Svedrčevem v Medlogu. S pridnostjo sta si pridobila primerno premoženje. Štiri sinove sta poslala v višje šole. Ivan je postal profesor veronauka na celjski gimnaziji, Jakob župnik v Št. Andražu pri Velenju, Martin je postal zdravnik in je še mlad umrl v Celju, Vinko je absolviral filozofijo in je poučeval v Ihlavi na Moravskem, vendar je šolo zapustil in stopil na Dunaju v mestno službo. Izmed hčera se je Frančiška omožila k Lipovšku v Medlogu, Terezija k Jezerniku («Grenadirju») Na Bregu pri Celju in Marija h Kanjovšku v Podgorju pri Galiciji. Marijina hči je dobila Svedrčevo in se poročila z Mirnikom. Mirniki so še danes na Svedrčevem, prejšnji Krušičevi kmetiji.

Krušiči so bili v nacionalnem pogledu izredno zavedni ljudje. O Vinku in Ivanu vemo, da sta pisala svoj priimek z mehkim é, s čimer sta izpričevala svoje slovansko čustvovanje.

Vinko Krušič se je oženil z Gorjupovo iz okolice Žalca. Razen Jelice (Helene) je imel še hčer Emo in sina Vinka. Ko mu je žena umrla, je

Mira,
Jeličina
polestra,
umrla med
vojno

Marica, Krušičeva,
roj. Pukl,
druga stara
mati Borisova

Vladimir,
polbrat Jeličin,
zdaj zdravnik
v Bovcu

Vinko Krušič,
stari oče Borisov

Vinko poslal Jelico in Emo k bratu Ivanu v Celju. Tu sta ostali, dokler se ni ponovno oženil z Marico Puklovo, nečakinjo tistega Pukla, ki ga pozna slovenska književna in kulturna zgodovina kot podpornika študirajočih rojakov, med drugimi tudi Cankarja. Po ponovni poroki sta se Jelica in Ema vrnila na Dunaj. Ema je kmalu umrla, Jelica pa je tako vzljubila svojo drugo mater, da ji je bila kakor prva. Brat Vinko se je po ustanovitvi stare Jugoslavije kot magistratni tajnik naselil v Celju. Izmed treh Krušičevih otrok iz drugega zakona sta dve hčerki umrli, sin dr. Vlado pa je zdravnik v našem Bovcu.

Tako se je zapletlo Kidričevo sorodstvo po ženini strani. Očividno je, da sta se s poroko Franca Kidriča z Jelico Krušičevo združili dve še nedavno kmečki rodbini, ki sta imeli v sebi veliko življenjsko silo: izraziti smisel za študij, globoko čustvovanje in krepko voljo. Te lastnosti so prišle v posebno izraziti obliki do izraza v njunem potomcu, sinu Borisu, ki se je rodil na Dunaju 10. aprila 1912. Med prvo svetovno vojno je mati z njim živela na Knežcu, kjer je bilo lažje za prehrano kakor na Dunaju. Kačar je le mogla, je možu poslala na Dunaj to ali ono.

Ko je po ustanovitvi ljubljanske univerze Franc Kidrič postal njen redni profesor, se je Knežcu posebno približal. Vsake počitnice je prihajal sem z ženo in sinom. Bivanje na Knežcu mu je služilo za oddih, a tudi za delo. Pozanimal se je tudi za gospodarstvo, pogledal je v hlev,

stopil k delavcem na polju, travniku in v vinogradu, izrekel pohvalno besedo in vselej pristavil: Vi te stvari bolj veste kakor jaz.

Sicer pa na Knežcu na svoje znanstveno delo ni pozabil. Sobo na severni strani hiše, odkoder je pogled na Slatino, sta si z Jelico uredila kot dnevno in delovno sobo. Bila je kaj preprosta. V kotu je bila profesorjeva pisalna miza, ob strani sta bili kredenca in omara, na sredi je stala večja miza, pri kateri je delal tudi Boris, čim je nekoliko odrasel. V tej sobi so sprejemali tudi goste, ki jih je bilo vedno dovolj; prihajali so sorodniki, gosti iz Rogaške Slatine, prijatelji in znanci. V podstrešju sta si profesor in žena napravila sobo, kjer sta imela spalnico. Profesor je delal mnogo, znaten del njegovih znanstvenih spisov, med njimi obsežna Zgodovina slovenskega slovstva, je nastal tu.

Pred hišo je bila lipa z mizo in klopmi. Tu je profesor rad počival. Nad zidanico ob robu gozda si je dal napraviti klopco. Tu sta posedala z »botrekom«, kakor so navadno klicali Žurmana, in se pogovarjala.

Jelica Kidrič, roj. Krušič —
Borisova mati

Zelo rad se je profesor sprehajal v že omenjenem prekrasnem hrastovem gozdičku nad domačijo. Tu so bila drevesa, ki so merila v premeru 50 do 100 cm. Tla so bila brez grmovja, popolnoma gladka in čista. Profesor pa tudi na svoje sosede ni pozabil. Čim sta prišla na Knežec, sta jih z ženo Jelico obiskala vse po vrsti. Sosedje in njihovi domači, tudi otroci, so jima obiske vračali. Profesor se je z njimi pogovarjal o domačih stvareh in po domače. Kakor v mestu, v šoli in v imenitni družbi je bil profesor tudi v občevanju s preprostimi ljudmi izredno fin, toda hkrati nadvse preprost, kakor so ljudje visoke duhovne kulture. Kakor on je bila navezana na Knežec tudi žena Jelica. Ker je bila bolj prosta kakor mož, je prihajala sem tudi med letom.

Včasih je profesor šel tudi v Rogaško Slatino sam ali v spremstvu žene in sinka. Zdaj so stopili še nekoliko dalje, k bratu, stavbnemu mojstru v Ločnem dolu, k materi, odnosno sestri v rojstnem domu. Profesor je tudi rad zahajal v župnišče pri Sv. Križu. S starim dekanom Korošcem sta si bila prijatelja, razen tega so ga zanimale matične knjige, v njih je zlasti v zadnjih letih iskal podatkov za zgodovino svojega rodu in naseljenosti domačega kraja.

S profesorsko družinico je prihajala na Knežec tudi gospodinjska pomočnica Alojzija Otorepec, polsestra obdelovalke posestva Marije Kobulove, ki je bila pri hiši izza leta 1920. »Botrek« je bil pravi član rodbine. Bil je rad vesel, preden so zvečer šli spat, sta z Jelico navadno zaplesala.

Bilo je mirno in tiho življenje — ob delu sredi prelepe narave. Toda prihajali so udarci. Botrek je leta 1939 umrl. Boris je odrasel, zaradi revolucionarnega delovanja so ga začeli preganjati, udarci, ki so mu jih zadajali, so padali tudi po očetu in materi, mehki in neizrečeno dobri ženi. Bilo je težko, ko je bilo treba prodati vinograd v Vrhovnici, travnik pod pobočjem in travnik na Hrvatskem. Žrtve so bile potrebne, da so izpustili sina. Prišla je druga svetovna vojna, okupator je posestvo zaplenil. Profesor in žena sta odšla na Dunaj, kjer sta pri mačehi — Krušičevi vdovi (Vinko Krušič je umrl 1930) našla gostoljubno zatočišče. Boris pa je v narodnoosvobodilni borbi razvil vso svojo ogromno revolucionarno energijo borca in politika.

Po končani vojni Kidričeva družina ni več zahajala na Knežec. V hiši zanjo ni bilo prostora. Jelico je leta 1947 zadela kap. Sicer si je opomogla, toda avgusta 1949 se je udarec ponovno ponovil in mu je podlegla. Profesor sam je naslednje leto hotel priti v Rogaško Slatino in na Knežec, toda prav isti dan, ki ga je bil določil za svoj prihod, je umrl. Podlegel je zahrbtnemu raku, ki je uničil njegovo močno telo. Bilo je 11. aprila 1950. Usoda mu ni dovolila, da bi bil vzel slovo od kraja, kjer je preživel svojo mladost, od domačije, ki mu je bila tako prirasla k srcu.

Posestvo tedaj že ni bilo njegova last. Čeprav bi si bil po zakonu lahko obdržal domačijo in 3 ha zemlje, je vendar na željo svojega sina Borisa izročil vso posest ljudstvu. Sin je bil dosleden v svojem prepričanju in življenju. Ljudska oblast je upoštevala željo pokojnega dr. Franca Kidriča, da delež, ki mu je ostal po zakonu, s hišo, gospo-

darskim poslopjem in kletjo, pripade Mariji Kobulovi, njegovi bivši obdelovalki posestva, ki ji je mož padel kot partizan. Dodeljeni del obsega 3,5492 ha. Precejšnji del posestva je ljudska oblast kot agrarno zemljo dodelila tudi Jožetu Narata, bivšemu partizanu, sorodniku Vinka Zurmana. Pomen Knežca v življenju Kidričevih in izredno prisrčen, odnos med Borisom in materjo ter očetom potrjuje tudi Zdenka Kidričeva v svojem pismu z dne 20. VII. 1958.

Boris Kidrič

Tudi Borisovo mladostno življenje je bilo trdno povezano z Rogaško Slatino in Knežcem. Vtise, ki si jih je bil pridobil tu, je zgodaj začel povezovati z izkušnjami, ki mu jih je nudil širši svet, in s spoznanji, ki mu jih je odpiral študij marksizma, socializma, narodnega gospodarstva in kulture sploh.

Med prvo svetovno vojno je materi in sinku samotni Knežec nudil varno zavetje. Ko je vojna minila, je mati z malim Borisom še ostala na Knežcu. Po končani vojni je Boris 4. novembra 1918 začel hoditi v šolo k Sv. Križu. Šola je še vedno imela štiri razrede kakor trideset let poprej, ko jo je obiskoval oče. V sobi je še bila ista oprema. Boris je napravil izpit čez I. razred in je takoj vstopil v drugega. Na šoli je ostal do 9. aprila 1920. Tedaj je bil v 2. oddelku II. razreda. Očetu v razredu nekaj ni bilo všeč, učiteljico je prosil, da mu je pokazala zvezke, nato pa je sina takoj prepisal na šolo v Rogaški Slatini. Tudi slatinska šola je bila štirirazredna. Tu je bila Borisova učiteljica Marta Sekirnikova, poznejša Verkova žena. Tudi leta 1920/1921 je Boris začel hoditi v slatinsko šolo, po prvem četrtletju ga je pa oče vzel v Ljubljano, kjer je po končani osnovni šoli vstopil v poljansko gimnazijo.

Mali Boris je bil izredno nadarjen otrok in dober učenec. Imel je vseskozi odlične ocene, samo za petje in risanje je imel — kakor nekoč oče — nekaj manj nadarjenosti in veselja.

V okolici Knežca in Rogaške Slatine je mnogo ljudi, ki so ga poznali kot otroka, in tudi takih, ki so z njim hodili v šolo in se z njim igrali. Po njihovem pripovedovanju je bil Boris zelo lep in mil dečko. Oblečen je bil sicer po mestno, toda prav nič prevzetnega ni bilo v njem. Mestna noša mu vidno niti ni prijala. Rad se je družil s preprostimi in siromašnimi otroki ter jim pomagal, če je le mogel.

Bil je izredno živahen, odločen in pogumen. V tem se že zrcalijo njegove bodoče poteze.

Staršem, zlasti materi, je ta živahnost večasih delala skrbi. Zgodilo se je, da je odšel z doma, ne da bi bil povedal, kam gre. Ob takih primerih ga je »botrek« Žurman (bil mu je v resnici boter) vedno jemal v zaščito. Mali Boris je imel »botreka« zelo rad, spal je navadno v isti sobi kot on — na južni strani hiše.

Da ne bi bil sam, so prihajali k hiši tudi otroci iz sosednih domov. Med njimi so bili Kregarjevi sinovi. Boris je hitro dozoreval in se je že kot otrok rad družil z nekoliko starejšimi otroki in z odraslimi. S so-

sedovo Petančevo Marijo sta morala včasih gnati svinje na pašo. Ako so jima dali s seboj koruznega kruha, sta ga razdala svinjam. Če jima je postala paša predolgočasna, sta svinje pustila in odšla k Petančevim, kjer je bilo sedem otrok in dovolj živahnosti. Tu so se do mile volje naletali in naigrali. Tedaj je bil kos Petančevega zmesnega kruha boljši od domače potice. Ko se je vrnil domov, so ga seveda kregali, zakaj sta z Marijo »pruleke« pustila. Zopet je bil botrek zaščitnik. Boris je imel zelo rad orožje. Botrek je imel občinski lov in puško. Boris se je včasih z njo sprehajal po gozdu. Ko je bil že nekoliko večji, so ga možje jemali seboj na lov.

Ko je Boris konec leta 1920 odšel v Ljubljano, je prihajal na Knežec navadno samo v počitnicah. Izprva je še živel prejšnje življenje, toda njegov duh se je kmalu napolnil z drugimi mislimi. Kot petnajstleten deček je v počitnicah leta 1927 s priporočilom ljubljanskega pokrajinskega komiteja stopil v stik z mladimi steklarniškimimi komunisti in njihovo celico. Spočetka so gledali mestnega dijaka nekoliko nezaupno, toda kmalu si jih je s svojo odkritostjo, odločnostjo in z jasnimi mislimi popolnoma pridobil.

Posebno mnogo je Boris občeval z mladim steklarskim pomočnikom Benom Jugovarjem, ki je tedaj s svojo materjo stanoval na Čoholi, v neposredni sosesčini Knežca. Boris je navadno na klopi pred hišo čakal Bena, ko je prihajal z dela domov. Včasih se je zmuznil doma tudi zvečer. Ako so ga poklicali na odgovor, je rekel, da je bil pri dekletih. Dobrodušnemu botru se je razjasnil obraz in v redu je bilo. V resnici je bil Boris na sestanku s komunisti. Najčešče so se sestajali v Vrhajšku, gozdličku za zidanico. Razen Borisa in Bena so prihajali na sestanke tudi Jožef Škerjanc, Engelbert Weinberger, Franjo Lipovšek, Jožef Pok, Ignacij Matko in Franc Pufler. Za sestanke ni nihče vedel, mladi komunisti so znali molčati.

Leta 1928 se je Boris ob steklarski stavki prvič priključil aktivnemu delavskemu gibanju. Postal mu je duša in je med delavci s svojim vedrim pogumom razganjal malodušnost. Ko so že kolebali, jih je s sestankom v gozdu pod Knežcem pregovoril, da niso klonili. Treba je bilo paziti, kajti žandarji in vohuni so bili na delu.

Boris je v mladih delavskih komunistih vzbujal duha borbenosti in revolucionarnosti. Na njegovo pobudo so trosili ilegalne letake po večjih krajih, Šmarju, Rogaški Slatini in Rogatcu.

V stolpu svetotrojiške cerkve je Boris na šapirografu sam na skrivaj razmnoževal letake. Pošiljal jih je celo v Zagreb, in sicer v navadni škatli. Enega izmed njih, ki ga je dal čitati svojim prijateljem, je zaključil z besedami: Dol, svinja Bedeković, dol kralj Aleksander!

Beno Jugovar se je pozneje preselil z materjo v kolonijo pri tovarni. Leta 1932 je zagorski pesnik Mile Klopčič poslal k njemu neznanca iz Amerike. Bil je Louis Adamič, ki je z amerikansko Gugenheimovo ustanovo pol leta potoval po Evropi in je v Jugoslaviji obiskal tudi kralja Aleksandra. Adamič je prosil Bena, naj ga popelje k Borisu. Ko sta hodila proti Knežcu, je Adamič spraševal Bena o komunističnem gibanju. Ta mu je nekoliko plaho odgovarjal. Boris ga je pozneje poučil: Prav je,

da smo previdni, toda temu bi bil že smel zaupati. Boris je dal Adamiču materiala o terorju in preganjanju v Jugoslaviji. Knjigo, ki jo je Adamič o tem napisal, je dobil v Rogaško Slatino ilegalno preko Avstrije.

Na Borisa Kidriča je postala pozorna tudi ljubljanska policija. Nepričakovano so ga zaprli. Tedaj je njegova skrbna mati pohitela v Rogaško Slatino in opozorila fante, naj bodo previdni. Hitro so poskrili vse, kar bi bilo moglo biti nevarno. Žandarmerija je kmalu nato pri njih pretaknila vse, toda našla ni ničesar.

Po drugi svetovni vojni so se stiki med Borisom in prijatelji v steklarni obnovili. Boris je kot predsednik vlade Ljudske republike Slovenije pripomogel, da steklarne niso opustili. V juliju 1945 je že bil v Rogaški Slatini.

Nazadnje je bil v Rogaški Slatini leta 1952, ko so 6. julija v zdraviliškem parku odkrili spomenik padlim borcem. Tedaj so ga izvolili za častnega občana. Boris je poklonitev sprejel z besedami: Meni ni treba časti, počastite tov. Tita, našega vzornika in vrhovnega vodjo!

Tudi ob tej priložnosti je Boris obiskal steklarno. V razgovoru z znanci je obujal spomine. Nato je šel v steklarsko šolo. Stoječ pred vhodom v pòslopje, se je zazrl v Knežec in rekel: Tukaj je res lepo! Nato je vprašal spremljevalca, kakšna je mladina industrijske šole. Tudi na Knežec ga je mikalo. Ohranjeno je pismo njegovega očeta od 10. marca 1950, v katerem pravi oče, da se Borisove misli vračajo v otroško dobo in da bi rad prišel na Knežec preživljat počitnice in stanovat v sobo, odkoder se vidi na Rogaško Slatino. Toda hiša je bila zasedena.

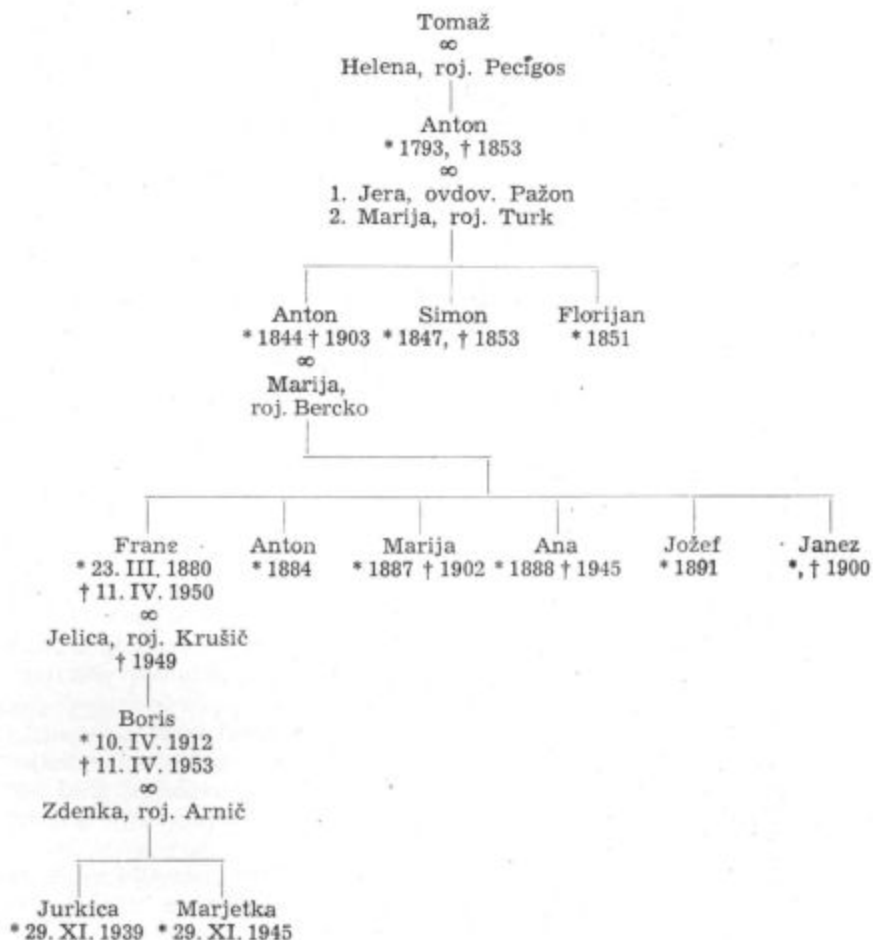
Na obisku v juliju 1952 je Boris šel na botrekov grob pri Sv. Trojici, nato je z gornje strani obšel Knežec in je v gozdu poiskal mesto, kjer se je kot otrok gugal. Do domačije pa ni šel in hiše ni obiskal. Ko se je vračal, je stopil v hišo Martina Kregarja, svojega tovariša iz mladih let, in ostal pri njem ob čaši vina in ob vzbujanju spominov celo uro. Z njim je bila soproga Zdenka.

Boris je 11. aprila 1953 po dolgi in mučni bolezni umrl.

Steklarji v Rogaški Slatini so že poprej hoteli dati steklarni njegovo ime. On tega ni dovolil. Po njegovi smrti so to napravili. Pod pokritim vhodom na tovarniško dvorišče so mu tudi postavili bronast spomenik, delo akad. kiparja Borisa Kalina.

Ko so se delavci pripravljali, da s spomenikom počastijo velikega revolucionarja in socialističnega graditelja, so v Beogradu trikrat obiskali Borisovo spremljevalko v letih njegove največje aktivnosti, Zdenko Kidričevo. Ob tej priložnosti so zvedeli ganljivo novico, da je Boris vsak dan mislil na Rogaško Slatino. Bilo je točno očetovo sporočilo iz leta 1950: Po tolikšnem duševnem in telesnem naporu se je v spominu vračal v otroško dobo. Bil bi čas, da bi mu storili poslednjo veliko ljubav, njemu in očetu: Sobo na Knežcu, v kateri je njun duh sredi prirode ob blagih občutkih razpredal globoke misli in snoval revolucionarne načrte, naj bi spremenili v spominsko sobo, ki bi nam v preprosti dostojanstvenosti vzbujala spomin na življenje in delo dveh velikih mož, ki sta zaslužna za domovino. Zato bi bile potrebne prav majhne žrtve.

R O D O V N I K K I D R I Č E V I H

VIRI:

Stara in nova zemljiška knjiga, matične knjige (ohranjene izza prve polovice XIX. stoletja) in spomini Kidričevih sorodnikov in znancev: profesorjevega brata Jožefa, Pelkovič na rojstnem domu, vdove prof. Bračka v Celju (potomke Frančiške Krušičeve), Alojzije Puklove, sestre druge žene Vinka Krušiča, Marije Kobulove, Marije Crešnar-Ruseljeve (Petančeve), Martina Kregarja, Bena Jugovarja, ki mi je dal na razpolago tudi svoje zapiske in drugih.

KNJIŽEVNO DELO VLADIMIRA LEVSTIKA

(Nekaj črt za portretno silhueto)

Vlado Novak

V kratkih mesecih, ki so minili od smrti Vladimira Levstika, ni bilo mogoče tako nadrobno pretresti njegovega obsežnega književnega dela — izvirnega in prevajalskega — da bi vstala pred nami na vse strani zaokrožena in pretehtana podoba te dokaj vsestranske in zapletene umetniške osebnosti. Brez pojasnila vrste življenjskih in psiholoških dejstev tudi ni mogoče več kakor samo narahlo zarisati njegov literarni profil in osvetliti nekatere značilne črte njegovega dela — seveda samo bežno, fragmentarno in še ne strnjeno. Če bo ta obris, izdan med njegovimi rojaki, ki so mu ob njegovi sedemdesetletnici po tolikih bridkih razočaranjih, dve leti pred smrtjo spet vrnil košček domovine, vsaj malo pripomogel k pravični presoji njegovega dela in dal vzpodbudo za umirjeno, brezstrastno raziskavo, bo dosegel svoj namen.

Kadar govorimo o generaciji slovenske moderne, le preradi mislimo samo na veliko četvorico: na Ketteja, Murna, Cankarja in Župančiča. Toda slovenska literatura je bila na koncu devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja že toliko dohitela evropski razvoj ter se tako razvila in razvejila, da je prav gotovo prehudo poenostavljanje, če govorimo samo o četvorici iz moderne. Treba je seči bolj na široko, tudi če se omejimo samo na literaturo in pustimo ob strani prav tako značilne mojstre slovenske likovne umetnosti, slikarje impresioniste, Groharja, Jakopiča, Jamo, Sternena, Vesela in arhitekta Plečnika, ali glasbeno ustvarjalnost skupine okrog Novih akordov (Gojmir Krek, Anton Lajovic). Tudi v okviru lepe književnosti: poezije, pripovedništva, dramatike in esejistike je treba pritegniti vse osebnosti, vse soustvarjalce tistega duhovnega ozračja, ki ima tudi pri nas toliko imen: fin de siècle, dekadenca, nova romantika, simbolizem, impresionizem, moderna itd. Poleg Ivana Prijatelja je treba tu omeniti vsaj še nekaj imen: Fran Eller, Milan Pugelj, Vladimir Levstik, Vojeslav Mole, Etbin Kristan, Lojz Kraigher, Cvetko Golar, Rudolf Maister, Alojz Gradnik, Igo Gruden, Fran Albrecht, Janko Glazer in morda še kdo. Nekateri literarni zgodovinarji jih štejejo med sodobnike, drugim se zdi točneje, če jih označijo kot mlajše sopotnike, tretji pa jih imenujejo preprosto nadaljevalce slovenske moderne. Dokončno se bodo odločili za to ali ono opredelitev ali poimenovanje literarni zgodovinarji po podrobnih analizah vsega dela teh piscev. O enem pa ne more biti dvoma, namreč da so vsi soustvarjali duhovno ozračje slovenske moderne in dalje razvijali njeno umetniško izročilo.

Vladimir Levstik (1886—1957)

V konkretnem primeru pa je pomembno dejstvo, da je bil med njimi tudi Vladimir Levstik, savinjski rojak, čigar življenjska pot se je začela 18. januarja 1886 v Smihelu nad Mozirjem in se s smrtjo v Celju 23. decembra 1957 dokončno iztekla.

Vladimir Levstik je poleg Puglja in Ellerja najbolj globoko koreninil v duhovnem ozračju moderne, a vendar kaže njegovo delo obilo znakov izrazite, samosvoje osebnosti, ki je v prvem desetletju našega stoletja, tik pred prvo svetovno vojno zelo krepko posegala v slovenski literarni razvoj, močnejše in izraziteje, kot si pod vplivom shematizirane literarne zgodovine predstavlja površen opazovalec. Prav zato, ker je bil dovolj samosvoj in notranje duhovno močan, se Vladimir Levstik ni le odzval duhu svoje dobe in stilu svoje generacije, ampak je utiral že tudi nova pota. Tudi on je enako kakor vsi ostali književni delavci iz te prelomne generacije skušal čim bolj na široko odpreti idilično in zatoхло slovensko ozračje duhovnemu in družbenemu prepihu zapadne Evrope, tedanjim svetovnim literarnim tokovom, ter tudi slovensko lepo slovstvo včleniti vanje z vsemi zvrstmi literarnega dela. V književnih člankih, esejih in feljtonih je seznanjal Slovence z značilnimi pojavi in osebnostmi tedanjih svetovnih slovstev, zlasti francoskega, nemškega, ruskega in skandinavskih. Neugnana želja po znanju ga je gnala v hlastno razgledovanje po slovstvih in kulturah velikih narodov, ves se je predal umetnosti kot najzlahtnejšemu odsevu človekovega duha, zlasti besedni umetnosti, lepemu slovstvu. Kompas, ki ga je varoval pred nerazsodnostjo in mu pomagal razločevati življenjsko polnost od modne fraze, pa je bil njegov zgodaj razviti umetniški instinkt. Kot nadpovrečno močna individualnost je prišel že v mladih letih, ko še ni odrasel gimnazijskim klopem, v oster konflikt s svojo okolico in s tedanjimi ozkimi slovenskimi razmerami, ne samo zaradi svojega političnega in narodnega svobodoljubja, ampak tudi zaradi močno poudarjene duhovne svobodoumnosti. Tudi za ceno lagodnega življenja se je uprl konvencionalnosti tedanje družbe in se ves posvetil samo književnemu delu. S tem se je tudi zanj začela trnova pot slovenskega poklicnega književnika, ki jo je pred njim hodil že njegov soimenjak France Levstik, med ostalimi moderniki pa tudi Ivan Cankar, s katerim je Vladimira vezalo intimno prijateljstvo. Bila sta si v marsičem zelo sorodna, a tudi razlike v značajih, v mišljenju in pogledih na posamezne kulturne pojave niso potrgale prijateljskih vezi med njima. Cankar Vladimira večkrat omenja v svojih pismih znancem. Iz njegovih besed o njem je videti, da ga je cenil in mnogo pričakoval od njegovega literarnega talenta. To svojo sodbo je Cankar opiral zlasti na Vladimirovo široko razgledanost v evropskih slovstvih, ki jo je začutil v razgovorih z njim, zelo jasno pa se je pokazala tudi v Vladimirovih objavljenih esejih, še bolj pa je verjel vanj zaradi vrednot njegove subtilne novelistike in njegove lirike.

Kakor za Cankarja je tudi za Vladimira Levstika značilna vsestranost poklicnega literata. Pisal je novele, črtice, literarne feljtone, članke, kritike in eseje, a največjo pozornost je tudi on posvečal v prvih letih svojega literarnega dela liriki. Njegove pesmi so, enako kakor Cankarjeve, Kettejeve in Župančičeve, polne prekipavajuče življenjske

upornosti, a preveva jih tudi globoka refleksivnost, predvsem pa je opazna nenavadna kultiviranost in izbrušenost njihove pesniške forme. Rad uporablja ustaljene pesniške oblike, zlasti sonet. Po tem je bližji Ketteju kakor Cankarju. Zato je dobil vzdevek najizrazitejšega slovenskega parnasovca. Vendar njegov napor, da bi dal svojim pesmim kar najbolj izbrušeno obliko, ni nikdar zanihal preko realnih življenjskih meja v jalov larpurlartizem. Levstikove lirске pesmi niso samo ena od značilnosti na podobi slovenske lirike v začetku našega stoletja, ki bi jo bilo treba omeniti samo zaradi znanstvene popolnosti, njihova izpovednost in miselna refleksivnost najde še danes resonanco v tenkočutnem ljubitelju poezije.

V pripovedni prozi Vladimira Levstika odkrije stilna analiza poleg znanih slogovnih prvin tiste dobe tudi mnogo izrazitih individualnih črt. To je opazila tudi tedanja slovenska literarna kritika, ko je ocenjevala Levstikovo novelistično zbirko *Obsojenci*, ki je izšla leta 1909 pri Schwentnerju kakor večina knjig slovenske moderne. Ocenjevalci so jo obravnavali z enako pozornostjo kakor Cankarjeve in Kristanove knjige, izdane v tistih letih. V zbirki *Obsojenci* so zbrane najznačilnejše Levstikove zgodnje novele, a tudi v ostalih, ki so obležale v revijah, in v črticah je poleg izbrušenega sloga kljub individualističnim poudarkom jasno vidna predvsem njegova težnja, oblikovati izzivajoče aktualno snov, obdelovati jo borbeno, moderno, a hkrati z naslonitvijo na zdravo tradicijo realizma.

Ta svoj literarni program je ob istem času tudi teoretično razvil v programatičnem eseju *Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih* (LZ 1909). Tam pravi med drugim: »... vse, kar moremo zahtevati od lepega slovstva, je lepota snovi, lepota jezika, lepota in solidnost notranje zgradbe... , predvsem pa resničnost; ... Nas pa zanima najbolj resničnost v sodobni povesti, v modernem romanu, v drami, zajemajoči snov iz današnjega življenja... Da žene moderni napredek človeštva, povzdig industrije, poglobljenje znanosti, čimdalje jasnejši pogled v skrivnostni mehanizem duše, čimdalje večja teža družabnih in političnih vprašanj obenem tudi vso umetnost naše dobe z vrtov prijetne sanjarije s trdo nujnostjo na realna tla, ni čudno; a veličastno je, presoditi, koliko nove lepote je ta težnja po resničnosti razdelila med nami...; tudi lepota je zapustila višave in prišla med ljudi... velika resničnost umetnosti je mogoča samo tistemu, ki je spojen s svojim časom in življenjem v živem, neskaljenem kontaktu!... Umetnost ni zgolj sen, marveč tudi delo...« — Ob tem Levstikovem eseju se nehote ponuja paralela z drugim podobnim esejem, ki je bil prav tako kakor ta napisan kot sad življenja enega od predstavnikov slovenske moderne v središču tedanje moderne evropske umetnosti, v Parizu. To so Prijateljve *Perspektive* (LZ 1906). Presenetljivo je, kako je Ivana Prijatelja, ki mu je bil sicer najbližji psihološko poglobljeni realizem velikih Rusov, v tem zagovoru simbolizma zaneslo daleč v filozofski idealizem. Prijateljev esej je kljub aforistični formi morda filozofsko bolj zaokrožen, Levstikov z bolečo osebno prizadetostjo napisani poizkus pa pomeni skoraj odkritje zaradi poguma v presoji tedanjih slovenskih razmer in svoje generacije, pa tudi zaradi zdravega

čuta, s katerim je poudaril pomen družbenih in miselnih premikov ob koncu devetnajstega stoletja ter zaslutil bodoči razvoj v sintezi vrednot moderne in realizma. Njegove programatske misli lahko strnjeno povzamemo takole: obogatena z umetniškimi pridobitvami moderne, ki nas je naučila izražati tudi najtišje čustvene in najtanjše miselne pregibe, naj slovenska besedna umetnost nadaljuje na trdnem temelju realizma in naj umetniško oblikuje prekipevajoče življenje okrog sebe.

V to smer je krenil Levstik v svojih pripovednih delih po Obsojencih. Iz findesièclovskih tenčin svojih zgodnjih novel je zorel v prefinjeni intelektualizem, poln žgoče refleksivnosti in ostre s svobodoumjem prepojene satiričnosti. To je čtivo za literarne sladokusce, ki jih osvaja z izredno rutiniranostjo pripovedi in uglajenostjo stila, a je hkrati tudi intelektualno precej zahtevno. Morda je poleg utesnjenosti slovenskih literarnih razmer med obema vojnama prav to eden od razlogov, da je ostalo toliko njegovih pripovednih del obenem z njegovo pesniško in esejistično žetvijo zakopanih v revijah, kjer so današnjim generacijam teže dostopne. Sem sodijo dela kakor: *Blagorodje doktor Ambrož Čander* (LZ 1909), nedokončani roman iz umetniškega življenja *Sphinx patria* (Slovan 1910), v katerega je vpletenih več generacijskih in osebnih filozofskih in umetniških izpovedi, dalje *Oblodovci* (LZ 1923), *Hilarij Pernat* (LZ 1926—1927), v precejšnji meri tudi njegov najboljšežnejši pripovedni tekst, satirični roman *Višnjeva repatica* (Jugoslavija 1919), ki je edini izšel tudi v knjižnem ponatisu (1920). Tu je družbena satira vtkana v široko razpleteno pripoved in za umirjenega razumnika še danes po svoje privlačna. Še mikavnejša je epska svežina zdravega fabuliranja v satirični novelici *Rdeči Volk in Minehaha* (LZ 1924).

S svojimi najboljšimi pripovednimi teksti, v katerih je čustveni zanos prekril njegovo intelektualno ostrino in so se mu uravnoteženo zllili v čistejšo pripoved, pa je Vladimir Levstik prodril tudi v miselnost in čustvovanje širokega kroga bralcev, ki sta jih enako pritegovali aktualnost snovi in sugestivna neposrednost njegove pripovedi. To velja zlasti za njegovi najmočnejši pripovedni deli, za *Gadje gnezdo* in za *Zapiske Tine Gramontove*, ki sta prevedeni tudi v tuje jezike (v angleščino, češčino in hrvaščino). *Zapiski Tine Gramontove* (1919) so s svojim psihološko poglobljenim naturalizmom predstavljali izrazit obet prav v smislu Levstikovega poprej omenjenega literarnega programa, to je bila osvajajoča umetniška obljuba zaradi čiste pripovedne uravnoteženosti med čustveno prefinjenostjo vsebine ter izbrušenostjo literarne oblike in stila. Roman *Gadje gnezdo* (LZ 1918, v knjigi 1919 in 1923) je kljub žgoči aktualnosti umetniško prečiščena, elementarna epska izpoved slovenske narodne bolečine med prvo svetovno vojno, protest zoper tedanje poostreno nacionalno zatiranje Slovencev, poln trdne vere, da ti poslednji trzaji razpadajoče avstroogrške monarhije ne morejo uničiti zdravih sil slovenskega ljudstva. Čustvena pristnost je prelila aktualno vsebino s prepričujočim patosom in prav zato je ta Levstikov roman opravil pomembno umetniško in družbeno vlogo pri osveščanju slovenskega narodnega ponosa po končani prvi svetovni vojni.

Levstikova izredna pripovedna rutina, njegov zreli, čisti pripovedni slog, prežet z zdravo epiko, neprisiljeno narodno vzgojnostjo in čustveno toplino, odsevajo tudi iz njegovih mladinskih črtic in zgodb, napisanih za Zvončka, Mlado Jutro in Naš rod. Sem sodijo zlasti vse zgodbe, ponatisnjene v knjigi *Deček brez imena* (1924), pa tudi povest *Peter in Kostja*, ki je izhajala skozi ves zadnji predvojni letnik Našega roda (1940/41) in ji je italijanska okupacijska cenzura nasilno pristrigla slovansko poanto ob koncu.

Bolj kot njegovi s svobodoumno satiričnostjo nasičeni romani pa sta v politični razklanosti slovenskega narodnega življenja med obema vojnama neskladno odjeknili dve njegovi povesti, izdani pri Vodnikovih družbi. *Pravica kladiva* (1926) s svojo ostro izraženo, a preveč poenostavljeno svobodoumnostjo ni umetniško prepričala, a je med bralci, katerim je bila namenjena, vendarle opravila pozitivno družbeno vlogo. *Dejanje* (1934) pa je moralo biti zaradi zaostrujočih se razmer napisano bolj zastrto in zadržano in ga je le malo sodobnikov prav razumelo. Kritiki so to njegovo zadnjo knjigo merili samo pod zornim kotom avtorjeve politične pripadnosti, namesto da bi svojo sodbo oprli na njeno vsebino, ki je predvsem protest zoper vsako politično nasilje. Ta misel je v povesti izražena kljub vsej zadržanosti in literarni preoblikovanosti dovolj jasno in določno. Knjiga je izraz bridkega razočaranja nad nacionalno revolucionarnostjo, ki ji je v mladosti sam z vsem ognjem služil, ko pa se je izrodila v totalitarno nasilje, ji je moško obrnil hrbet, še preden je izgubila moč in oblast, ter iskal utehe v literarnem delu, zlasti v poustvarjanju svetovnih pripovednih umetnin. To je v bistvu samo drugačna varianta tistega razočaranja, ki je malo prej pahnila v zagrenjenost tudi Otona Zupančiča in ki je v Milanu Puglju zadušila vso ustvarjalno silo. Pa tudi brez ošvetlitve tega Levstikovega avtobiografskega vzgiba bi bili kritiki brez očal lahko razbrali zdravo osnovno misel, tako kot so jo češki komunisti, ki so *Dejanje* že pred drugo svetovno vojno dvakrat izdali prevedeno v svojem jeziku. Dovolj bi bilo, če bi kritiki stvarno in brez žaljivega pamfletnega tona ugotovili nekatere šibkosti v kompoziciji in risanju značajev, ki so v delu vidne kot posledica pogojev, v katerih je nastajalo. Vnaprej določeni tesni obseg in pa časovni termini so namreč pustili na obeh za ljudsko knjižno družbo napisanih povestih svoje sledove. Zato seveda niti po pripovedni kompoziciji niti po slogovni izbrušenosti ne dosegata ostalih njegovih del. Če pa ju primerjamo s podobnimi ljudskimi teksti drugih slovenskih avtorjev, nam postane Levstikova literarna rutina samo še bolj očitna. Ko bi *Dejanje* lahko dozorelo v nezadržano izpoved in neutesnjeno pripoved, bi utegnilo postati nadvse zanimiv psihološki roman. Idejna razočaranja in časnikarsko tlačanstvo pa so tudi tok Levstikove izvirne pripovedne ustvarjalnosti uklenila v betonsko obzidje literarne rutine.

Pripovedniško delo zavzema v zreli dobi Levstikovega literarnega delovanja osrednje mesto. Lirsko pesem je gojil v mladeniških letih, nato pa se spet vračal k njej šele v zadnjih letih svojega življenja. Skoraj isto velja za njegovo esejistično delo. Naj bo sodba o njegovih delih še tako različna, bodi glede na njihovo vsebino bodi glede na umetniško dodela-

nost (dostikrat je namreč prisiljen pisati na hitro ob vsem dninarskem težaštvu svoje časnikarske službe), eno je vedno jasno vidno: izredno močan oblikovalni dar, združen z umirjenim čutom za pripovedno kompozicijo, s prefinjenostjo sloga in svežo plastičnostjo izražanja. Čim bolj je zorel, tem bolj se je držal tistega, kar je duhovito formuliral v svojem esejističnem fragmentu *Zapiski na pivniku* (LZ 1936): »Povest, naj bo roman, novela, črtica ali skromna zgodbica v šolskem berilu, je, kakor že označba kaže, zmerom pripovedovanje, to je z besedami izraženo dogajanje ... Če si se lotil pripovedovanja, pripoveduj, vsega drugega ti ne bodi mar! Ne tega, da bi razkazoval svoje široko obzorje, svoje globoko znanje in svoje plemenito prepričanje, niti ne česar koli, kar ti ganljivega, poetičnega, duhovitega ali drugače postranskega sproti prihaja na misel. Ostani pri tem, za kar gre! Vsaka resnična umetnost je brzdanje samega sebe.«

Živa, dejavna ljubezen do slovenskega jezika, ki jo je manifestiral z energičnim izrekanjem zoper ilešičevsko ilirstvo in za samostojno rast slovenskega književnega jezika ter z nadvse skrbnim oblikovanjem svojih pesniških in pripovednih tekstov, mu je izredno izostrila čut za jezikovno pristnost in za slogovne finese, za subtilnost izražanja. Prav to ga je poleg bogatega in tenkočutnega poznavanja svetovnih slovstev usposobilo, da se je kot prevajalec uvrstil med največje mojstre književnega prevajanja pri Slovencih, v isto vrsto z Otonom Župančičem, Antonom Sovretom, Josipom Vidmarjem in Miletom Klopčičem. Po številu prevodov pa je njegovo prevajalsko delo obsežnejše kakor delo kateregakoli od slovenskih prevajalcev, saj smo Slovenci dobili prav v Levstikovih prevodih celo vrsto najpomembnejših del svetovne literature. Svojo prevajalsko pozornost je posvečal zlasti mojstrom francoske, ruske, angleške in indijske književnosti. Od Francozov je slovenil Flauberta (*Gospa Bovaryjeva*, 1915, 1931 1953), Zolaja (*Polom*, 1911), Balzaca (*Zgubljene iluzije*, 1948; *Blišč in beda kurtizan*, 1954; *Kmetje* 1955), Maupassanta (*Lepi striček*, 1954), Costera (*Ulenspiegel*, 1948). Razen pripovednih del je prevajal tudi znanstvena in esejistična dela (*Mauroisovo Zgodovino Anglije*, 1939). Od velikih Rusov nam je predstavil Gogolja (*Taras Buljba*, 1910, 1948, 1953), Leva Tolstoja (*Ana Karenina*, 1907, 1928, 1946; *Hadži Murat* 1923, 1947, 1955; *Vstajenje* 1931, 1956; *Vojna in mir* 1932-34, 1951; *Kavkaške povesti* 1947), Dostojevskega (*Ponižani in razžaljeni*, 1908; *Zločin in kazen*, 1908, 1923, 1954; *Zapiski iz mrtvega doma*, 1912, 1925; *Besi*, 1919; *Selo Stepančikovo*, 1929; *Bratje Karamazovi*, 1929, 1957), Leonida Andrejeva (*Rdeči smeh*, 1909), Gorkega (*Foma Gordjejev*, 1913; *Mati*, 1935, 1946, 1948, 1957, 1958; *Artomonovi*, 1946; *Letoviščarji*, 1950; *Vasa Železnova*, 1950), Puškina (*Povesti Belkina*, 1949; *Pikova dama*, 1949, *Stotnikova hči*, 1951), Saltikova — Šcedrina (*Gospa Golovljovi*, 1938, 1949), Alekseja Tolstoja (*Kruh*, 1946; *Trnova pot*, 1947), Katajeva (*Blešči se jadro mi samotno*, 1948, 1958), Elmarja Grina (*Veter od juga*, 1948). Od angleško pišočin avtorjev je preliel v naš jezik prava Britanca Walterja Scotta (*Ivanhoe*, 1930, 1954) in Roberta Louisa Stevensona (*Prigode Davida Balfourja*, 1932-33), Amerikanca Jacka Londona (*Dolina meseca*, 1931, 1952) in Kennetha Robertsa (*Severozahodni prehod*, 1951), Indijca Rabindra-

natha Tagoreja (Dom in svet, 1931) in Šveda Axela Muntheja (San Michele, 1956). To so samo najvidnejši iz ogromnega števila Levstikovih književnih prevodov. Kakšen ogromen in dragocen mimohod največjih svetovnih literarnih umetnin! »Če bi hoteli izmeriti vse pokrajine lepote in resnice, ki jih je odkril slovenskim ljudem Vladimir Levstik kot prevajalec, bi ga morali imenovati velikega zavojevalca«, je dejal v znak priznanja ob Levstikovi sedemdesetletnici razgledan slovenski esejist.

Večina njegovih prevodov je izšla po večkrat, a skoraj nikdar ne samo v ponatisu, kajti Levstik je, dokler so mu dopuščale telesne moči, za vsako izdajo prevod temeljito predelal, dostikrat pa je celo na novo prevedel. Kljub tolaki obsežnosti pa mu prevajanje ni bilo obrt, ampak pravo ustvarjalno književno delo, nesebično poustvarjanje reproduktivnega umetnika, ki s svojim prirojenim darom in pridobljenim znanjem ponovno v svojem jeziku objektivira, utelesi umetniške vrednote tuje besedne umetnine. Ob tretji izdaji Gospe Bovaryjeve je s ponosom izrazil svoj občutek, da je jezikovna oblika novega prevoda neoporečna, pa je vendar dostavil: »... četrt izdaje najbrž ne bom učakal. Pa ko bi jo — vem, da bi še in še izboljševal in popravljaj. Kajti če je slabo popravljati dolžnost, je dobro popravljati sreča.« (Knjiga 1953, str. 137).

Sam je časnikarjem na vprašanje, kaj misli o svojem prevajalskem delu, zelo odkrito in ne brez grenkobe povedal, da se je tega posla lotil zato, da je lahko živel, da je to tlačansko garanje, ki mu je izmogavalo telo in duha bolj, kot si more misliti površen bralec. A vendar je to svoje delo opravljal z nenavadno vestnostjo in zvestobo. Da, zvestoba, delovna in umetniška zvestoba, to je pravo ime za neko lastnost, ki jo izpričuje Levstikovo prevajalsko delo v mnogo večji meri kakor delo drugih slovenskih prevajalcev. Z nenavadnim zatajevanjem je znal kot prevajalec krotiti svoj osebni temperament, svoj oblikovalni dar in se uživljati v mišljenje in čustvovanje, skratka v stil prevajanega tujega ustvarjalca ter ga skušal čim verneje preliti v slovensko podobo. Celó v Župančičevih in Sovretovih prevodih je prevajani tuji umetnik dostikrat preveč prekrit s tenčico prevajalčevega ustvarjalnega temperamenta. Pri Vladimíru Levstíku pa je tudi na tem področju brzdanje samega sebe rodilo zares zrele in žlahtne sadove in ga prav v tem dvignilo celo nad ostale slovenske prevajalce. Zaradi svoje obsežnosti in te vrline bi prevajalsko delo Vladimíra Levstíka zaslužilo nadroben stílnokritični in jezikovni pretres, ki bi znanstveno ocenil Levstikov delež v bogatenju slovenskega besednega zaklada in plemenitenju slovenskega literarnega sloga. V tem pogledu bi bilo zanimivo in koristno zasledovati zorenje slogovne pristnosti v njegovih starejših in poznejših prevodih istih književnih del, na primer Dostojevskega, Tolstoja, Gorkega, Flauberta, ali pa primerjati Levstikove prevode tistih del, ob katerih se je pomeril z drugimi prevajalci, na primer z Antonom Debeljakom ob Costerovem Ulenspieglu, z Otonom Župančičem ob Maupassantovem Lepem stričku, z Ivanom Prijateljem ob Puškinovi Stotnikovi hčeri, z Ludvikom Klakočerm ob Munthejevem San Michelu. Za primer omenjeni štirje prevajalci z neenakim renomejem so nam dali štiri solidne prevode, toda Levstikovi prevodi istih svetovnih književnih del so vendarle kvalitet-

nejši, bolj zavonja iz njih original, pa so vseeno tudi bolj sočni in bolj pristno slovenski.

Izrazno bogastvo je bilo v tem mojstru jezika in sloga tako živo in dejavno, da zanj nič, kar je napisal, ni imelo dokončne oblike. Služba slovenski besedi je bila del njegovega osebnega bistva, neomajno in zanosno je veroval v njeno poslanstvo. Pod tem zornim kotom je vedno svobodno in neodvisno gledal na kulturne pojave okoli sebe in jih z zdravo samozavestjo presojal enako ostro kot svoje lastno delo. Zato se je vedno brezobzirno in dosledno postavil v isto vrsto z vsemi slovenskimi književniki in znanstveniki v zdravem odporu proti sentimentalni neučakavnosti peščice, ki se je v nezrelem pojmovanju narodnosti silila v tako imenovano »jezikovno ujedinjenje« ter tako podpirala politične preračunance. Dokument tega stališča je njegov jedki sonet *Ilircem sploh* (Naši zapiski 1910) in dejstvo, da je raje pustil svoj roman *Sphinx patria* v Slovanu nedokončan, kakor pa da bi ga nadaljeval pod novim urednikom Ilešičem. Z enako zrelo samozavestjo je napisal leta 1934: »... in če danes nekateri spet postavljajo to vprašanje, kakor da bi bilo moč z njegovo tako ali tako rešitvijo odkupiti zanemaro premnogih drugih nerešenih vprašanj, ki škripljejo pod kolesjem naše mlade skupnosti, bodimo mirni! ... In poslanstvo naše besede še davno ni končano. Nemogoče je, da bi pomenila Prešernova prerokba samo razbitje nemškega jarma in ne tudi višje, najvišje izpolnitve v Jugoslaviji naše vere in naših sanj, v prosvetljeni, umirjeni, z duhom močni Jugoslaviji, v kateri bodo vse dobre sile složno in neovirano dovrševale delo človečanske oplemenitve, delo duhovnega osvobojenja iz jarma nevednosti, sebičnosti in materialističnega šušmarstva na rovaš večnih vsenarodnih dobrin.« (LZ 1934)

Tako je z zanosnim poštenjem gledal na osnovna slovenska vprašanja književnik, ki so mu bile največje vrednote pravo osvobojenje in fanatična ljubezen do dela kot največje sile človeškega napredka. Tako je sodil človek, ki je s svojim širokim obzorjem neposredno okušal sadove kulture in umetnosti največjih narodov sveta, pa se vedno znova vračal tudi iz »Babilona svobode« v svojo domovino, k svoji rodni grudi ter vedno trdneje poganjal vanjo svoje korenine. Tudi potem, ko je moral na lastnih plečih občutiti vse gorje konflikta med strahotno ozkosrčnostjo in nehumano konservativnostjo domačih razmer ter med svojim premočrtno svobodoumnim hotenjem. Odločil se je za samotno pot izven kulturnih klik in literarnih krčem. Zato so mu užaljeni kolegi kljub medsebojnim navzkrižjem složno od vseh strani prilepljali etiketo trmastega upornika. Vse to je napolnilo njegovo življenje do roba z grenkobo in žolčem ter krepilo njegov intelektualni skepticizem, da se je čez mero razrasel v njem, dušil sproščenost njegove izpovedi, mu zgradil pot za izhod iz slovenskih družbenih protislovij ter mu vsaj nekoliko izpodjedal tudi elementarno ustvarjalnost. Tiste najgloblje vere v resnične vrednote pa mu tudi to ni moglo niti vzeti niti streti. Za vso grenkobo, za zaveso pikre robotosti se je skrival plemenit in neupogljivo značajan človek, tenkočuten in z žlahtno kulturo prežet duh. Zato nam njegovo življenje in njegovo ogromno delo pomeni resnično, ustvarjalno, požlahtnjeno življenje in umetniško vrednoto.

SAVINJSKI PISATELJ JANKO KAČ

(Izvleček iz daljšega spisa)

Božena Orožen

V tridesetih letih tega stoletja se je slovenska literatura izvila iz nemirnega iskanja, tavanja in vrtanja v podzavest. Povečini se je otresla z nejasnimi metaforami preobloženega sloga ekspresionizma. Vzbudil se ji je znova smisel za stvarno vsakdanje življenje. V središču ni bil več absolutni Človek, na njegovo mesto so prišli posamezniki s svojimi osebnimi težavami, odnosi med ljudmi, njih trenja, socialna vprašanja. Veliko področje je pripadalo prav književnosti o kmečkem življenju. Kmet je v leposlovju prišel do večje veljave v prehodni dobi med romantiko in realizmom. Podobe iz kmečkega življenja naj bi dokazovale narodno samobitnost. Odtod v vaških povestih tiste dobe toliko izjemnih postav, originalov, karikatur, pa tudi idealiziranja. Svojo pravo podobo v odnosu do življenjskih vprašanj in predvsem do glavnega problema — zemlje je dobil v polni meri pravzaprav šele v tridesetih letih, v obdobju socialnega realizma.

V novelah in romanih je kmet zdaj dobil tudi specifično pokrajinsko obeležje, saj je tudi pokrajina sodelovala pri oblikovanju njegovega značaja. Kmet in pokrajina sta tako zaživela v svoji polnosti in pristnosti.

Razen slovenske Koroške pod okriljem Uršlje gore in Prekmurja, s kolniki, obdanimi z vrstami visokih jagnedov, in z mrtvimi rokavi leno tekoče Mure, razen grap in lazov med Črno prstjo, Poreznom in Blegošem in domovine lukarjev sta takrat tudi Spodnja Savinjska dolina in njen prebivalec, samozavestni Savinjčan, naša polnokrvni izraz v delih rojaka Janka Kača.

Kot srebrna žila utripa med belim prodom po sredi doline Savinja, pohlevna v poletni pripeki, a razbesnela v pomladanskih nalivih, da ji Savinjčani niso mogli zaupati, zato so njih naselja nekoliko odmaknjena od reke ali pa stoje v podnožju hribov, ki ob obeh straneh varno obkrožajo dolino. Nad Polzelo se od Savinje odcepi že v fevdalni dobi skopana Struga, ki goni mline in žage; niže spodaj — vstric Šempetru — pa sprejme Savinja potok Boljsko v svoje naročje. V velikem kotu, ki ga delata obe vodi, stoji na rahli vzpetini ob Grobeljskem mostu, deloma za veliko cesto, ki drži iz Ljubljane preko Vranskega, zaselek Groblja. Ta prehaja v Latkovo vas. S terase ob Boljski pod okriljem gozdnate Žvajge se razgleduje trg Prebold po dolini. Ti kraji, z Ločico na šempetrski strani Savinje, so glavno prizorišče Kačevih romanov, obsega pa pravzaprav vso pokrajino do skrajnih robov, do Celja in Letuša.

Janko Kač (1891—1952) se je rodil v Latkovi vasi pri Preboldu kot sin majhnega kmeta, ki se je bavil tudi z mizarstvom. Po gimnaziji v Ljubljani in Celju je študiral medicino v Zagrebu in na Dunaju, kasneje prirodopis v Ljubljani, a študija ni dokončal. Služboval je kot urednik pri Jutru, po drugi svetovni vojni pa je postal urednik Hmeljarja, saj je praktični botaniki, posebno hmeljarstvu, veljalo njegovo glavno zanimanje. Umril je v Ljubljani.

Predstavljati si Kača izključno kot leposlovnega pisatelja bi bilo napačno. Treba je upoštevati, da sta njegovo zanimanje in študij veljala raznovrstnim področjem, predvsem medicini in uporabni botaniki. Pisateljstvo predstavlja torej le eno vejo njegove delavnosti in je pravzaprav v umetniško — v nekem smislu idealno — področje usmerjeno umevanje kmeta ter deloma človeka sploh, kakor sta zgornji dve stroki to s praktičnega stališča.

V globinah svoje osebnosti je Kač čustveno dokaj neuravnovešen, kot pisatelj je veliko bolj enovit, saj morebiti najintimnejši problemi njegove duševnosti ne najdejo prostora v njegovem delu. Pač pa razodeva način njegovega ustvarjanja podobno lastnost kot tudi ostalo njegovo delo, namreč neko zagnanost v tem smislu, da se za stvar navduši, ne more pa vztrajati pri njej do konca in se prej usmeri na drugo področje. Nikakor ni literarni garač, ki bi z duševnim, morda celo fizičnim naporom trgal iz sebe in oblikoval. V tem primeru najbrž sploh ne bi bil pisal; nasprotno, ko sede k mizi, mu pero naglo steče, zakaj snov in posamežnosti so bile v njem že davno, dar kramljanja v življenju se mu tudi pri pisanju ne izneveri. Pisati je začel razmeroma zelo pozno kot popolnoma zrel človek blizu štiridesetih let. Prej za to pač ni čutil notranjega imperativa. Ko pa je postal sodelavec pri Jutru, je prišel v stik z novinarji in nekaterimi literati. Z njihove strani so v veliki meri prihajale pobude, saj so ga nagovarjali, naj pripovedovane dogodke, ki jih je obilo slišal iz pogovorov z ljudmi, opiše. Pobude so bile torej zunanje in možno je, da bi jih brez njih izživljal pripovedni dar bolj v pogovorih kot v ustvarjanju.

V oblikovanju kmečkega življenja ni iskal vzorov v delih kmečkih pisateljev, saj mu je vzore dajalo domače življenje samo. Med pisatelji, ki jih je rad prebiral, skoraj ni nobenega izrazito kmečkega pisatelja. Ker je bil v literarnem delu realist, ker si ni prizadeval izraziti neizrazno, so mu bile tuje literarne struje, ki so se zlasti v prvem desetletju po prvi svetovni vojni razširile tudi pri nas.

Poleg nepomembnih pesmi in nekaterih knjižnih poročil, ki jih je objavil v reviji Odmevi, ter člankov v Jutru, med katerimi so tudi doživeti opisi kmečkega dela, šteje Kačeva literarna žetev pet knjig.

Med padarji in zdravniki

Leta 1932 je Kač izdal svojo prvo zbirko zgodb in črtic z vsem skupno zdravniško problematiko in jo naslovil *Med padarji in zdravniki*. Dobro polovico zgodb je objavil že prej, eno v Slovincu, ostale v Jutru.

Snov za črtice so mu dali doživljaji in skušnje iz lastnega življenja, iz medicinske prakse doma in v bolnišnici in končno podobni primeri,

o katerih so mu pravili znanci. Zbirko je posvetil spominu svoje matere — Košmrljeve France, svoje prve učiteljice, v zdravilstvu in v samaritanskih dolžnostih do človeka. Del črtic kaže izredno pisateljevo dovetnost za etične nepravilnosti, ki jih je zasledil v praksi »diplomiranih obrtnikov«, kakor je označil zdravnike. Čeprav je zgodb z napadalno ostjo komaj slaba polovica, vendar najbolj izstopajo, izražajo idejo, ki postane zaradi izrazitosti primerov vodilni motiv knjige: Več človečnosti, več usmiljenja z bolniki! Kač je prvi in edini slovenski književnik, ki se je lotil te snovi — odnosa med zdravnikom in bolnikom — in je ta odnos obdelal po najznačilnejših negativnih straneh. Učinkovitost zgodb je v dogodkih samih, ne pa v načinu opisovanja. Pogosto gre Kač za samo veselje do pripovedovanja kot takega, ne da bi presodil, če je snov res vredna oblikovanja.

Pisane zgodbe

Med prvo Kačevo zbirko zgodb in črtic ter med Pisanimi zgodbami, ki jih je izdal z letnico 1934, je sicer še roman Grunt, vendar so po postanku Pisane zgodbe deloma starejše.

Zbirka osemnajstih zgodb že v naslovu razodeva pestrost in neenotnost snovi. Vendar moramo vsaj rahlo zaslediti pri večini zgodb dve potezi: občutek za krivico, ki se kjerkoli godi, in humor, navadno združen z ironijo, včasih tudi s satiro. Zdaj je v zgodbi izražena prva, zdaj druga lastnost, včasih pa tudi obe, saj sta oba elementa vzročno povezana. Prav humoristi in satiriki imajo najostrejši čut za krivice ter zmote in humor je samo ena od reakcij nanje, navadno najučinkovitejša. Kačev humor pa se včasih poniža na stopnjo gole komičnosti. Pero, ki bi moralo šibati človeške zablode, se prerado ustavi ob sami smešnosti neznatnih dogodkov. Povečini bi mogli Pisane zgodbe imenovati zgodbice, če uporabimo zanje Vidmarjevo definicijo: »Zgodbica je namreč pripoved o nekem dogodku, pripovedana bolj zaradi zanimivosti ali zabavnosti kakor pa zaradi globoko osebne osvetlitve človeškega življenja.«

Grunt

Kačevo pisateljsko ime je najtesneje povezano z romanom Grunt, ki predstavlja vrh njegove ustvarjalnosti.

Vsebina romana je zgodba o življenjski usodi dveh oziroma treh Kolenčevih rodov, lastnikov najstarejšega in najtrdnjega posestva na Groblji in v okolici. Dejanje se razvija od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja do konca prve svetovne vojne, v zaključku sega celo do leta 1933. — Kolenčev Tona se je uklonil prepričljivemu dokazovanju očeta Matija in se ni poročil z natararico, materjo svojega nezakonskega otroka, ampak s posestniško hčerjo Kovačevo Miciko; pač pa je vzel k sebi svojega sina Tončka, da bi bil po računanju starega Matije najprej za varuha zakonskemu Janezu, nato za pastirja in končno za hlapca. Ko je Tonče med prvo svetovno vojno prišel v rusko ujetništvo, a so

domov sporočili, da je padel, se je njegovo dekle Metelanova Nežika na prigovarjanje staršev poročila z njegovim polbratom Janezom, ki pa je shiral doma kot žrtev vojne. Tašča je zasovražila Nežiko v prepričanju, da se je s sinom poročila samo zaradi grunta. Njeno sovraštvo jo je privedlo do zločina: snaho je hotela zastrupiti, a je pri tem uničila le življenje še nerojenemu vnuku. Ko je to zvedela, je v zaporu zblaznela. Po končani vojni se je vrnil iz ujetništva Tonče in zaživel z Nežko novo življenje.

Snov oziroma posamezne elemente zgodbe je Kaču v precejšnji meri nudilo življenje v domači vasi na Groblji. Ta poteza — temeljiti na stvarni podlagi in zajemati iz resničnih vaških pripetljajev — je za Kača izredno značilna in jo zasledimo v vsem njegovem pisateljevanju, od prve zbirke Med padarji in zdravniki, ki so tako v bistvu obnove resničnih dogodkov, pa do zadnje njegove knjige, povesti Na novinah. Pobudo za Grunt mu je dala razlika med nezakonskim in zakonskim sinom bližnjega soseda Jakovca, zato je sprva hotel roman imenovati Nezakonski sin; pa se mu je razrasel v globino, poiskal je vzrokov za krivično ravnanje z nezakonskimi otroki, poiskal je tudi nevidne zakone, ki usmerjajo kmetovo ravnanje sploh, in jih je našel v gruntu. Dejanje je prenesel na nekdanj najmočnejše posestvo v vasi, na Kolenčevino. Prenos na veliko posestvo je bil potreben zaradi osnovne misli o zaporednosti vrednot: grunt, denar, postave, bog; nudil pa mu je tudi več zanimivega gradiva. Kolenčevina je bila dejansko več stoletij staro mogočno posestvo, eno od tistih, ki jim je glavna cesta z velikim prometom pred izgradnjo železnice prinašala v hišo denar in bogatijo.

Trije elementi so torej pisatelju pomagali pri oblikovanju glavne zgodbe: razmere pri kmetu Jakovcu so mu dale pobude, zgodovina Kolenčeve domačije podlago za dokaz o primarnosti grunta v mišljenju kmetov, domišljija pa mu je pomagala pri izoblikovanju dogajanja.

V romanu je mnogo drugih dogodkov, ki so epizodičnega značaja, so pa po vsej verjetnosti obnove resničnih pripetljajev. V tej trditvi nas utrjuje zlasti dejstvo, da je marsikatero stvar tudi posebej opisal, česar prav gotovo ne bi bil storil, če ne bi temeljila v stvarnosti. Prav tako je z nastopajočimi osebami, ki se večkrat mimogrede pojavljajo tudi v drugih delih. Kakih petdeset jih je vseh in le manjšina je zgodbi res potrebna. Pisatelj je zajemal iz polnega domačega življenja, kakor ga je dojemal na Groblji; vas je vstala pred njegovimi očmi kot celota z vsemi posamezniki. Ker mu ni šlo za psihološke probleme osebnosti, ampak bolj za prikaz življenjske usode rodu, ki mu zakoni grunta črtajo pot in ki je seveda v vsakdanjem življenju stalno povezan z vaško sosesčino, in ker je končno hotel naslikati tudi širokopotezno podobo vaškega miljeja sploh, bi bila omejitev na nekaj glavnih oseb delu v škodo. Vaški možaki in ženice, gostilničarji in veljaki torej niso nepotrebna dekoracija. Skoraj vsi ti ljudje, ki jih Kač imenuje s pravimi imeni, so res živeli, nekateri žive še danes. Za Kačeve rojake je gotovo imel roman posebno privlačnost med drugim tudi zato, ker so opisane osebe ali vsaj njih domačije dobro poznali.

Ne mogli bi Kaču očitati črno-belega risanja značajev. Pristranost mu je tuja, kvečjemu je do svojih oseb rahlo prizanesljiv, toda do vseh enako. Dobro pozna kmeta, njegovo mišljenje, odnos do dela in soljudi, zato ga njegova dejanja nič ne presenečajo in se ne zgraža ob njih. Odtod mirnost v opisovanju glavnih oseb.

Matija Kolenc z ženo Polonco je predstavnik najstarejšega Kolenčevega rodu, ki v romanu aktivno sodeluje. V spominih starega Kolenca pa nastopajo tudi predniki, trdni puntarski kmetje. Iz njihovih sokov — se zdi — je črpal stari Matija notranjo čvrstost. Devetdesetim letom primerno je v sebi docela urejen in umirjen, pa ga nobena stvar ne more več spraviti iz ravnotežja. Duševno je svež starec s kopico ustaljenih, vseh iluzij osvobojenih sodb, ki so nekake usedline dolgega otepanja z življenjem. To ga je privedlo do enostavnih, stoično mirnih ugotovitev o smislu človekovega bivanja: »Človek se zato rodi, da dela, se oženi, potem še bolj dela, dokler ne umrje.« (Besed sicer ne govori sam, toda veljajo brez dvoma tudi zanj.) Morda se je v mladosti kdaj upiral temu tedaj šele slutenemu spoznanju, zdaj na starost se pač nič več ne razburja in ne žalosti. Ob dolgih premišljevanjih, v katerih se je zalotil, ko se je grel na soncu, pa je prišel tudi do tolažilnejše ugotovitve: »Nič se ne izgubi: telo rase v potomcih, delo pa v grunt. Dvakrat je večno človeško življenje, tretje v nebesih je kar bolj za parado.« Kmet visi na zemlji, tu išče smotrov. Bolj kot drugi so na zemljo navezani gruntarji, in to je Matija Kolenc. Ne služi grunt njemu, ampak on služi in streže gruntu. Zaradi tega suženjstva gruntu se mora sin odpovedati ljubezni, ki nič ne zaleže. Ljubezen je za hlapce in dekle, za gruntarja je ne sme biti. Toda stari Kolenc ni brezsrčen človek. Če je njegovo ravnanje etično manj vredno, ni njegova krivda, krivi so zakoni grunta. Tako ga kaže pisatelj. Spoznanje, ki ga je črpal od prednikov — grunt je prvo — mu leži v krvi in ga vodi, četudi nanj posebej ne misli. Močan, če ne bi bil tako domač, bi lahko rekli celo monumentalen lik starca je to, celo smrt ga pokosi iznenada, ne da bi dopustila počasno usihanje. In še tedaj, ko je že komaj spregovoril besedo, pokaže na Anzeka: gospodar.

Tona vodi ista sila kot očeta — zavest dolžnosti do grunta. Le enkrat se v sebi upre tej vsemogočni sili, ki bi hotela človeku izpiti vse moči, ko kmet vendar niti ni pravi lastnik, temveč samo oskrbnik te zemlje, ki hrani posvetno in duhovno gosposko. Komaj pa se njegove misli podajo na polje, se otrese upornišva. Kasneje je že docela prepričan: »Krti so zakoni grunta, vendar teče na njih zibelka sreče človeštva.« Toda Tonovo življenje ne more poteči tako mirno kot očetovo. V njegova šestdeseta leta udari svetovna vojna in sproži v njem, ki si kot zdrav in trden kmet ni nikoli belil glave z verskim problemom — vsaj pisatelj pušča to vprašanje popolnoma v nemar — dvom v božjo pravičnost in eksistenco. Kmalu ga sicer odrinejo važnejši opravki, toda dovolj je, da se je misel sploh pojavila, ker že to priča, da je svetovna morija zanesla spremembo tudi v duševnost našega kmeta.

Tonova žena Micika — sama posestniška hči — ima močan gruntarski čut, vendar njeno življenje ne kaže potez, ki bi mogle psihološko opravičiti njen poznejši zločin.

Na mlajšem rodu, ki ga predstavljajo Tonče, Janez in Metelanova Nežika, se moč grunta ne kaže tako izrazito. Posebno Tonče je v tem pogledu svoboden, čeprav je po svoji moči in odnosu do poljskega dela — on čuti, kako zemlja diši — kot ustvarjen za gospodarja.

Idejo romana je pisatelj že sam izluščil in jo podal v motu: »Prvo je grunt, za njim denar. Potem pridejo postave, bog je pa zadnji. Taka je kmetška postava. Nikjer ni zapisana, nikjer dovoljena. V vseh deželah, pri vseh narodih in v vseh verah pa je bila in bo ista, dokler bo zemlja osebna last človekova.« Taka zaporednost mu je narekovala tudi prenos zgodbe s srednjega kmeta na največjega vaškega posestnika. Na dogodkih njegovega rodu je mogel najizraziteje prikazati mogočno silo grunta, ki ga ne pojmuje samo kot lastnino. Vez med kmetom in posestvom je poduhovljena. Odtod pisateljev zanos, ki ga izraža v takih mislih: »Vse to neizmerno bogastvo neplačanega znoja in skrbi se steka nazaj v zemljo in raste iz roda v rod s krvavimi obrestmi v tisti čudežni kapital, ki mu kmet pravi — grunt! Grunt ni dvajset oralov njiv, deset oralov travnikov in pet oralov gozda. Ne! Grunt ni le zemlja. Za vsako reč ima kmet svojo domačo, vsem umljivo besedo, le za grunt je nima. Čudovita skrivnost se drži te besede. Kdor ne vidi več te skrivnosti v njej, mu usahnejo sredi dežja pridelki, zakaj grunt daje človeku svoje darove le nerad, terja pa od njega v zameno krvave žrtve.« — Torej se besede grunt drži neka skrivnost, še več — grunt je božanstvo, in to, kot pravi, poleg sonca edino večno božanstvo. In če je grunt božanstvo, potem so njegove zahteve do človeka, njegovi zakoni samo za človeški razum in čustvovanje krivični, nenravni; božanstvo pa je izven dobrega in zlega, izven nravnosti. Božanstvo je večno, torej je tudi gruntarstvo večno. Ta sklep, ki ga moremo izvajati iz zgornje trditve, korigira nekje drugje, ko se Tona opravičuje sinu, da je zapustil njegovo mater: »Nisem bil kriv jaz, temveč tisočletni zakoni grunta, ki nas vklepajo v svoje okove. Danes že popuščajo. Z njimi pa popušča ljubezen do zemlje. Kadar jih več ne bo, tudi grunta ne bo več.« Pravo ljubezen do zemlje občuti torej samo gruntar. Čeprav pisatelj ugotavlja neizprosno in krivično gruntarskih zakonov, se zdi, da so mu trdna, gospodarsko neodvisna posestva pozitiven družbeni element, ker predstavljajo jez pred poplavo kapitalizma. V svoji vasi in v drugih vaseh v bližini preboldske tekstilne tovarne je Kač mogel opazovati postopno proletarizacijo vaškega življa. Vendar se v Gruntu tega problema komaj dotika, važnejši mu postane v naslednjem romanu Molohu.

V kmetovem odnosu do zemlje Kač ne vidi sebičnosti, težnja po povečanju in ohranitvi gruntov ni lakomnost. Kmeta vežejo z zemljo žrtve, zato bo ostal temelj vsem stanovom vse dotlej, dokler ne bo prevladal tudi v vaškem življenju dobiček, kot je že drugod. Vendar Kačevega čuta za pravičnost ne zadovolji rešitev, kakor si jo zamišlja stari Matija: da bo za gospodarja zakonski Janez, nezakonskega Tonča pa bodo odrinili sicer z lepo doto iz hiše. Pisatelj si pomaga z etično zadovoljivejšim koncem. Posestvo dobi Tonče. Krivica je s tem popravljena, grunt pa ostane in to je za Kača važno; nikjer namreč ni nikakega namiga, ki bi mogel

pričati, da pisatelj sluti ali računa z razlastitvijo posameznikov in skupno lastjo zemlje. Tega problema Kač sploh ne upošteva.

V romanu je skoraj izključno poudarek na razmerju kmet — grunt, manjka pa vsako opozorilo na razmerje med malimi in velikimi kmeti, ki najde izraza v zadnjem Kačevem delu Na novinah.

Ker je Kač razpredel široko mrežo kmečkega življenja, je moral posebno pozornost posvetiti opisovanju kmečkih opravil. Zanimiva je primerjava s podobnimi Šifrerjevimi opisi rasti in sprememb na polju gorenjskega kmeta. Tone Šifrer je imenoval svoj pregled kmetovega leta z značilnim naslovom Kmet in stvari. Njegov pogled je podrobnejši, tanjši, preoblikovan v duševnost izredno fino čustvujočega izobraženca kmečkega porekla. Kmet sam pa redko nastopa in če vendarle, potem je neimenovan; stvari so na prvem mestu. Pri Kaču je drugače. Njegovo opisovanje je bolj kmečko, nekako širše, hrupnejše. Ljudje tu niso le brezimni kmetje, to so imenoma navedeni domačini, ki se ob počitkih pomenkujejo, opravljajo, obnavljajo pretekle dogodke. Če so Šifrerjevi opisi finejši, so Kačevi bolj živi, plastični, toda bolj površni. V vsakdanjem delu, kot ga slika Kač, ni nič morečega, česar bi se hotel človek kar najhitreje otresti, v njem je nekaj zdravega, polnega, celo veličastnega.

Vsako literarno delo nosi pečat ustvarjalca in to mu daje svojstvenost, ki v prvi vrsti napravi delo zanimivo. Seveda tu ne gre za hoteno originalnost ali celo izjemnost. Kačev Grunt se loči od množice brezbarvnih stereotipnih vaških povesti, napisanih zaradi zanimive zgodbe. Kaču je bila zgodba — kot smo videli — gradivo, iz katerega je črpal svoje poglede na bistvo kmetovega odnosa do grude, ki ga posebej razčlenja v vmesnih razglabljanjih. V teh se v delnem nasprotju z mirno objektivnostjo vsakdanje zgodbe včasih povzpne do nekakega zanosa, skoraj do mitičnega razlaganja sile grunta. Za potek dejanja nujne prizore prepleta pripovedovanje ali bolje ponazarjanje tistih drobnih vaških pripetljajev, ki vežejo glavne junake z vaško skupnostjo. Mirna objektivnost pripovedovanja pa skriva obilno mero vedrine, optimističnega pisateljevega odnosa do kmečkega življenja in celo nekoliko patosa, o čemer pričajo najbolj opisi kmetovega odnosa do polja in dela. Morda je iskati vzroka tej poslednji lastnosti v samozavesti Savinjanov, ki je je Kač tudi precej imel.

Moloh

Medtem ko je v Gruntu pred nami docela kmečko življenje, opisuje Kač v drugem romanu, Molohu (1936), ki mu je nadel simbolično ime po nenasitnem semitskem božanstvu, spremembe v značajih in življenju vaščanov, ki jih je povzročila izgradnja najstarejšega industrijskega podjetja v sosesčini, preboldske tekstilne tovarne. To je torej prva stopnja prehoda iz izključno kmečkega, samo na obdelovanju zemlje slonečega življenja, v delno proletarizacijo vasi. Vzporedno s tem najmočnejšim sunkom v vaško zatišje se pojavljajo še drugi, zlasti izgradnja Južne železnice in nemirni duh leta 1848.

Dobravec, ki je prodal mlin ob Boljski, da je na tem mestu zraslo tovarniško poslopje, je zaradi bahave lahkomišelnosti postajal vse bolj odvisen od tovarne. Dolgovi so mu požrli posestvo, hčerko Marjetico mu je zapeljal tovarniški ravnatelj, laskavi Žid Süstrunk. Po očetovi smrti je tej ostal le še doraščajoči sin. Ni ga mogla ubraniti pred vablјivim vplivom tovarne, ušel ji je na delo. Misleč, da bo uničila to pošast, ki ji je vzela še sina, je tovarno zažgala, sama pa našla smrt v vodi.

Usoda Dobravca in njegove hčerke je pač samo ena od žalostnih dogodb, ki jih je zakrivila tovarna, morda tragičnejša zato, ker je prav Dobravec nekako odprl industriji pot v dolino. Pravzaprav pa njegovega gospodarskega poloma nimajo na vesti samo spremenjene razmere, pravi vzrok leži v njem samem. Pretirana samozavest, že bolj podobna bahaštvu, in lahkomišelnost nagnjenje k veseljačenju, ki ga sicer vsaj prva leta spremlja po streznitvi občutek sramu in kesa, sta temeljni potezi njegovega značaja. Res je, da rad pridobiva, toda ne z delom, ampak s kupčijami. Dobravec se je izrodil kmečkemu stanu, on ni več pravi kmet, kot so bili njegovi starši. Kmetijo ima, pa jo zanemarja, poseda po gostilnah, posluša laskave ogovore z gospodom in kvarta. Za samoljubnost, naivno zaupanje lepim frazam, ki mu laskajo, ga je najlaže ujeti. Tovarnar Uhlich posredno preko ravnatelja in drugih uslužbencev samo izkoristi ta nagnjenja, ga z izposojenim denarjem priveže nase, ker se potihem vknjiži na njegovo posestvo. Kapital uniči kmečko posest, ker lastnik ni trden kmet.

Gospodarski polom premožnega posestnika, podprt s slabostmi njegovega značaja, in osebna moralna nesreča njegove hčerke, ki jo je v zaslepljenosti nehote nekoliko zagrešil sam, to je torej jedro romana. Na eno samo zgodbo se je Kač omejil pač iz potrebe po strnjenosti dogajanj; pravzaprav razen te zgodbe pravega dogajanja ni, kajti čeprav nastopa mnogo oseb, so prizori z njimi večinoma samo slike iz vaškega življenja, navadno podane v razgovorih, važne kot ilustrativno gradivo, ki naj pomaga razsvetljevati zapletene probleme časa, toda brez pomena za razgibanost dejanja. Kljub množici oseb roman torej še zdaleč ni kolektiven; za delavsko-kmečki roman te vrste bi bilo potrebno prepletanje različnih usod, kar bi bila pa za Kača pretežka naloga.

Tisto, kar daje romanu upravičenost označbe socialno zgodovinski roman, je ozadje, ki pa izstopa predvsem po obsegu skoraj prav tako močno kot zgodba sama, le da zaradi razbitosti in prej opisovalnega kot romanskega podajanja manj učinkuje. Kač namreč o problemih, ki so pritiskali ob vaško in deloma na pol trško okolje Prebolda in soseščine, samo pasivno poroča, še večkrat pa jih podaja ob kresanju mnenj pri razgovorih. Da pojasni stališče domačinov do novotarij, jih mora voditi v krčme — kar sicer ni bila njegova navada — kjer utegnejo modrovati o vsem mogočem, pri čemer imajo glavno besedo najbolj razgledani: učitelj, župnik, dacar, poštar ter morda še kdo drug, kmet sam redkeje. Njihove sodbe pa so čisto kar preveč učene. Dacar na primer modruje: »Fabrike obračajo kolo zgodovine nazaj. Iz poljedelca napravijo spet čredo pastirjev, ki se seli, kakor veleva fabriška paša — zaslužek, iz kraja v kraj brez zemlje, brez domovine.« Preprosti ljudje so o tovarni

različnega mnenja. Nekateri vidijo v njej le vir zaslužka, pomoč v dolgi vrsti slabih letin, ki so izstradale revno dolino (hmelja Savinjska dolina takrat še ni poznala); drugi vidijo kot dacar v njej zaslužjevalko.

Pisatelj, ki je že v Gruntu rad uporabljal deloma resnične podatke, je v Molohu nujno moral poseči po zgodovinskem gradivu. Golo ogrodje romana se večinoma ujema z zgodovino o nastanku prebolske tovarne. Da je Kač preštudiral tudi sicer tisto dokaj nemirno obdobje okoli leta 1848, pričajo nekatere omembe, ki podčrtavajo romanu časovni kolorit. Tako mu je bilo na primer znano skoraj množično praznoverje, celo verska blaznost, ki jo je spremljalo pogosto prikazovanje Marije, o čemer so poročali že časniki. Poznal je in omenil profesorja Konška iz Trojan, urednika Celjskih slovenskih novin, nadvojvodo Janeza, ki je položil temeljni kamen za tovarno; celo Slomškovo pesem delavskega otroka v župnijski kroniki je navedel.

Problem, ki se ga je pisatelj v Molohu lotil — prvi spopad patriarhalnega vaškega življenja z vdorom kapitalizma — je zanimiv. Podobno stvar je nekaj let poprej obdelal France Bevk v Zelezni kači, le da je tu šlo za spremembe, ki jih je v osamelo Baško grapo zanesla gradnja železnice in se je življenje po odhodu delavcev spet vrnilo v mirnejše razmere, medtem ko je v Molohu tovarna zanesla globlje pretrese, ki se nikakor niso dali poravnati. Najmočnejši vtis, ki ga dobimo iz romana, je: Tovarna je s svojimi pritisklinami vred povzročila zlo, popivanje, razuzdanost, veliko število nezakonskih otrok. Poudarek je pravzaprav samo na moralnem zlu. Tudi gospodarski propad premožnega posestnika je le posledica moralnega padca. Gotovo bosta tudi za pisateljevo prepričanje najbolj držali sodbi dveh možakov: »Kaj razmere! Tako je pač bilo in bo, da kdor se med otrobe meša, ga svinje požro. Kmet naj se ne družijo z gospodo!« In drugače: »Če izpusti kmet plug iz rok, že sega po beraški palici.« V teh besedah je tudi že rešitev za kmeta: ostani pri obdelovanju zemlje! Toda to je rešitev samo za kmeta, ki ga more sama zemlja rediti. Kam pa številni otroci majhnih kmetov in bajtarjev? Pisatelj ne zanika, da je tem prinesla tovarna materialno korist — zaslužek, toda že pobija to pridobitev, češ da od geltaka do geltaka prisluzeni denar ni imel teka. Zdi se torej, da ni izhoda. Delavec, vezan na košček zemlje, bo postal suženj. Vendar razvoja ni mogoče zavreči. Kač ne bi bil mogel kakor Stritar v Sodnikovih šestdeset let prej zapreti oči pred resničnostjo in se zateči k Rousseauju s klicem po vrnitvi k prirodi; razvoj je bil že za njim. Ta pa je kazal vzpon kapitalizma in z njim industrije. Marjetičin sin Julče hoče v tovarno, čeprav sliši materino zgodbo, on bo gotovo ostal delavec tudi po materinem samomoru.

Vaška okolica je šele polagoma dobivala deloma delavski značaj. O pravih delavskih proletarcih za tista leta še ni bilo mogoče govoriti. Toda pomanjkljivo je, da v vsem romanu ne nastopa aktivno niti en sam tovarniški delavec (docela epizodična vloga nezrelega fanta ne zadošča), da se težave tovarniškega dela odražajo samo v Slomškovi pesmi, da nikakor ne vidimo delavcev pri delu in ne zvemo za odnose med njimi in vodstvom. Res pa je, da bi bilo pretirano, ko bi v Molohu pričakovali že kak čut skupnosti med dekletji in fanti, ki jih je vlekel v tkalnico

zaslužek. V štiridesetih do šestdesetih letih še ni bilo sledov organiziranosti, ki se je močneje razrasla šele v devetdesetih letih. Kač je prevzel nalogo, pokazati le prvi sunek kapitalizma, dalje se ni spuščal.

Ceprav se je trudil, da bi opisoval nepristransko, da bi samo opazoval in ne izrekal subjektivnih sodb, in čeprav ni pri nobeni osebi uporabil samo črnih barv, je vendar spoznati — deloma iz usode glavnega junaka deloma iz nekaterih besed posameznih rezonerjev — da pripada pisateljeva ljubezen čistokrvnim kmetom in obdelovanju zemlje.

Na novinah

Otroška leta je Kač preživel na gmajni pod domačo hišo. Savinja z vsemi svojimi muhami mu je postala dobra znanka. Polagoma se mu je nekako izoblikovala v mislih snov za povest, ki bi ji bila gmajna središče. Poprej dobra le za soseskino pašo, ker je po njej Savinja po mili volji razsajala, je postala po regulaciji uporabna tudi za slabša polja. Ta svet je označil z izrazom novine. V težkih časih brezposelnosti mu je bilo obnavljanje domačih spominov v uteho. Malo pred začetkom druge svetovne vojne je zaključil povest *Na novinah* (izšla 1942).

Ceprav ima povest večji obseg kot starejša Kačeva dela, je vsebina najbolj skromna. Za roko Smodejeve Julčke z Groblje sta se potegovala Lojz, sin srednjega kmeta, in Cena, sicer edini, a božjastni sin bogatega posestnika iz Ločice. Ta je moral v avstrijsko umobolnico, Julčka pa je z Lojzom zagospodarila na novinah za Savinjo. Po prvi svetovni vojni je hudo bolni Cena pobegnil domov in v bolestni želji po maščevanju začel valiti vreče z nasipa ob razbesneli Savinji, da bi Julčko in Lojza zalila voda, pa je našel v njej smrt sam.

Trikot: Julčka — Lojz — Cena je sila preprost, skoraj brez vsakih dramatičnih obračunavanj in zapletov. Julčka in Lojz sta neomahljiva v svoji ljubezni, Cena je zaradi bolezni prešibek in premehak značaj, da bi mogel nastopati kot izrazit tekmeč. V njegovem nastopu je več žalosti, več hrepenenja po Julčkinem sočutju kot ljubosumnosti. Tekmeč je pravzaprav samo Cenovo premoženje, ki tekmuje z Lojzovo pridnostjo in varčnostjo v odločitvi omahljivega očeta Smodeja. Njegovo nihanje med obema ženinoma je s kmečkega stališča razumljivo. Z logiko praktičnega kmečkega starca želi hčeri seveda srečen zakon, poročstva zanj pa ne išče v ljubezni, ampak v materialnem blagostanju.

Neko gibanje v monotono dogajanje vnese v zgodbo Cena, toda še ta le kot orodje bolne duševnosti. Razvoj torej vsaj v važnejših potezah ne izvira iz značajev, zato *Na novinah* ni roman, ampak samo povest, ki bi se mogla, če bi šlo Kaču samo za zgodbo, znatno skrócić. Njeno bistvo je namreč tole: Lojz in Julčka se imata rada, poročita se in zadovoljno živita; božjastnikovo maščevanje za hip, toda samo za hip, skali mirno sožitje, ki se takoj zopet povrne v prejšnje ravnovesje. Lojz in Julčka ostaneta od začetka do konca nespremenljiva; tudi razvijata se ne. Kot je Lojz že koj od začetka preudaren, varčen, pošten in dober, Julčka pa ljubeča in skrbna žena, taka sta tudi ob koncu povesti, torej po tridesetih

letih. To sta docela nezapletena lika, ki ne poznata nobenih globokih nerešljivih problemov.

Cena — torej gibalno povesti — je pisatelj močneje osvetlil. Kadar je zdrav, je miren, prijeten fant brez bogataške bahavosti. Zaradi boleznih mu manjka fantovske odločnosti in samostojnosti. Podrobneje se Kač ukvarja z bolnikovim doživetjem pred napadom božjasti. To pripovedovanje in osvetljevanje pa ostane pri opisu, zakaj v bolnikovo duševnost se Kač ne zna poglobiti. Zato ne more prikazati tiste spremembe v duševnosti, ki iz mirnega Cena napravi maščevalca. Je pa Cena edina oseba v pisateljevem leposlovnem delu, v kateri se odraža Kačevo izvenliterarno zanimanje za psihološke, oziroma psihopatološke pojave.

Pisatelj je osebno zgodbo uporabil predvsem za vez med posameznimi poglavji svojega dela, kateremu daje strnjenost in vsaj kolikor toliko enotnosti. Naslov Na novinah ne zahteva, da bi se pisatelj moral omejiti samo na življenjsko usodo dveh ljudi. Označuje življenje vse soseske, kolikor je povezano s tem svetom. Najvažnejši je torej problem soseskine gmajne in je osebna zgodba s tem problemom povezana v toliko, kolikor poteka skupno življenje Lojza in Julčke na novinah in sta zato najbolj prizadeta, ko jih je treba reševati pred spodjedanjem reke. Regulacija Savinje sproži problem. Doslej je bil svet za vodo last vse soseske, bil je skupen pašnik — gmajna. O njej in o drugih vprašanih razpravljajo na soseskinih večerih, ostanku nekdanje vaške skupnosti. Vodi jih rihtar, ki so si ga izbrali sami in nima nič skupnega z županom, predstavnikom politične oblasti. Vendar bi se na te večere komaj mogel nanašati Aristotelov izrek o človeku kot družabnem bitju, uporabljen za moto. Spori in vaške polemike na njih govore prej za to, da se je čut skupnosti vse bolj izgubljal. Ko namreč v nasip vključena Savinja neha raznašati po gmajni prod in postane zemljišče porabno za slabše polje, zahtevajo vaščani delitev. Vsak ima raje kos lastne zemlje kot uporabo cele gmajne. Nastanejo spori. Tu Kač prvič prikaže trenja med posestniki in kočarji, ko gre za to, kolikšen in kakšen kos bo kdo dobil. Pisatelj se ne opredeli, samo ugotavlja v besedah vaškega veljaka, da sta pravica in postava dvoje. Seveda niti med kočarji ni enotnosti. Medsebojna trenja, prepiri, zbadanja so najbolj živo risani. »Ko gre za zemljo, se zbudi v vsakem kmetu hudič,« pravi Kač. Aristotelova ugotovitev pride do izraza šele v končnih poglavjih, ko pregovori Lojz vaščane, da se združijo v delu za zavarovanje novin. Torej delovna in ne posestniška skupnost. Moto ni osnovna misel, ki bi se odražala v vsej povesti, ampak teza, ki pomeni za pisatelja ugodno rešitev za zemljo in življenje na novinah.

Na novinah je Kač napisal v razmeroma kratkem času — v razdobju nekaj mesecev. Čeprav je snov v glavnem že prej nosil v sebi, je morda prav zaradi naglice pa tudi zaradi premajhne discipliniranosti precej pomanjkljivosti v zgradbi. Zlasti motijo časovni premiki nazaj. Še hujša napaka je prevelika razvlečenost povesti, ki se je razrasla v najdaljši, toda najohlapnejši Kačev tekst. Kač ne zna z manj pomembnim dogodkom učinkovito opraviti z nekaj besedami. Stvar, ki se je loti, razvleče. S krepkim dialogi sicer ustvarja dokaj plastične prizore. Take prizore bi lahko imenovali umetniške reportaže iz povprečnega, nikoli preveč

globoko razburkanega vaškega življenja. V nagnjenju do širokega slikanja zametuje globinsko perspektivo, zato v delu mrgoli njemu znanih kmetov, ki dopolnjujejo podobo vaškega okolja, toda samo z nastopom, ne pa z usodo.

V medvojnih letih je zadnji Kačev spis kljub napakam na bralce silno deloval. Močna privlačna sila je bil pač duh po domači zemlji, predvsem pa nezlomljiv optimizem, tako potreben v tistih težkih letih.

Kačeva pisateljska podoba

Kač je prvi slovenski pisatelj, v katerem je našla Spodnja Savinjska dolina — ta morda najbogatejši košček slovenskega ozemlja — svojega oblikovalca. Kot slikanje svoje pokrajine in njenega človeka ga je mogoče spraviti v vrsto tistih naših pisateljev iz desetletja pred drugo svetovno vojno, ki so v svojih spisih oživili podobe posameznih predelov naše zemlje, čeprav se Kač po umetniški zmogljivosti ne more meriti s kakim Prežihovim Vorancem ali Miškom Kranjcem.

V čem so torej značilnosti njegovega pisateljskega izraza, kje tiče pomanjkljivosti in usodne napake v njegovih delih in kateri so pozitivni elementi, ki jih je vanje vnesel, skratka, kakšna je Kačeva pisateljska fiziognomija?

Kača ne označuje samo pozitiven odpor do literature, ki je sama sebi namen, ampak tudi odpor do vsakega zavestnega iskanja novih izraznih sredstev, ki bi pisatelju pomagala privleči iz globin človeške duševnosti in iz globin časa vse tisto, kar je skoraj ali sploh neizrazljivo. Človek in človeško življenje za Kača kot pisatelja (Kača celotnega človeka moramo izvzeti) nista sinteza najraznovrstnejših protislovij; človekov značaj je mogoče razrešiti s preprostejšimi sredstvi. Književno ustvarjanje mu je spontan izraz tiste slike, ki mu jo je pokazalo življenje in iskanje njenega smisla in razlag. Prebiranje svetovnih del vsaj pri njegovem oblikovanju kmečkega življenja ne prihaja v poštev, zato tu o vplivih ne moremo govoriti. Samo v začetku njegove pisateljske poti je opaziti rahlo sled Ivana Cankarja.

Kačeva literarna delavnost je skoraj izkjučno vezana na desetletja 1930—1950 in je v tesni zvezi z novinarskim delom, posredno pa je povezana tudi z njegovim ukvarjanjem s kmetijskimi vprašanji; poteka torej vzporedno z drugim delom in ji zato tudi v tej dobi ne pripada njegovo izkjučno zanimanje.

Kač ustvarjalno raste samo prva leta. Humoristično satirične zgodbe, raztresene v »Jutru« in pozneje deloma zbrane v Pisanih zgodbah, nosijo pečat lahкотnega feljtonističnega kramljanja, sicer z razvitim čutom za pravičnost in krivico; precejšnja mera časnikarske navlake (uvodi, dostavki) je kljub plemeniti človečanski ideji v zdravniških črticah Med padarji in zdravniki. Že iz te zbirke se vidi, kam bo moral kreniti, da bo mogel svoj preprosti neposredni pripovedni način izživeti do skrajne zmogljivosti. Kreniti bo moral v vsakdanje življenje savinjskih rojakov, ki so mu kot človeku in pisatelju najbliže. Tako doseže v Gruntu svoj pi-

sateljski višek, skladnost med vsebino, idejo in plastičnim ozadjem. Poleg tega ne doseže več te višine ne v Molohu, ki mu je kljub zanimivi problematiki oziroma prav zaradi nje tuj, pa tudi ne v zadnji povesti Na novinah, kjer mu drobci zunanjega vaškega življenja umetniško reportažnega značaja preplavijo manj važno vsebino, čeprav je še v obeh delih mogoče zaslediti Kačeve bistvene značilnosti in nekatere vrednote.

Pri ocenjevanju vseh treh večjih pisateljevih del, v prvi vrsti pa Grunta, se pojavlja vprašanje ideje. Tu tiči morda največja vrлина Kača pisatelja in Kača človeka. Kač se ne loteva opisovanja kmečkega življenja na slepo, samo zato, ker je zanimivo; nekdanji feljtonistični kramljalec hoče to življenje tudi osvetliti, razložiti, poiskati silnice, ki ga ženejo in usmerjajo. Že mota, ki jih je dal vsem trem romanom, to trditev dokazujejo. Prednjači Grunt, ki je prepleten z idejnimi pogledi, sociološki problem gruntarstva je Kaču etični problem podzavestne kmetove navezanosti na grunt. Naj se že strinjamo s tako rešitvijo ali ne, moremo Grunt brez dvoma prišteti k idejno najmočnejšim slovenskim kmečkim romanom. Za spoznavanje našega kmeta je to delo silno važno, daleč od idealiziranja ali celo moraliziranja, ki je Kaču sploh brez pridržka tuje. Tudi v Molohu, ki na dnu nekeje ne more zatojiti pisateljeve neizpolnjive želje po čisto vaškem načinu življenja, ni zašel v karikiranje nosilcev njemu tujega tovarniškega življenja. Samo Na novinah se mu je moto menda nehote iz ideje prelevil v tezo, torej v odrešujočo misel.

Manj zadovoljujejo Kačeva dela vsebinsko. Fabula ne zagrabi, ne drži bralca v napetosti. Kač ni mojster v zunanji privlačnosti dejanja, torej v stvari, za katero ni treba posebnih umetniških sposobnosti, ampak le fabulistične spretnosti, ki je Kaču primanjkuje. Tiči pa v tem morda tudi pozitiven element: več kot verjetno je, da se je zapleteni zgodbi tudi zavestno izmikal, ker mu — realnemu opazovalcu — zunanje vaško življenje ni nudilo prevelikih pretresov. Da pa je tičal še vedno v sponah stare tehnike, priča dejstvo, da je v vseh treh večjih delih čutil potrebo vsaj po enem večjem zunanjem efektu in je posegel po zločinu iz maščevanja. Če je tako dejanje razumljivo za duševnega bolnika, je psihološko neprepričljivo v Gruntu in Molohu.

Ustavili smo se pri zunanji nenapetosti zgodbe, torej pri stvari, ki je manj važna za pisatelja, ki ume dati svojemu delu notranjega zagona, izvirajočega iz duševnosti njegovih junakov. Te primerne umetnikove vrednote Kaču močno primanjkuje, nekoliko manj v Gruntu, skoraj do cela Na novinah. Kač nima psihološkega čuta za zgolj osebne, intimne probleme posameznika, ki jih ima tudi kmečki človek, čeprav je njegov duševni svet navadno bolj urejen, manj protisloven kot svet izobraženca. Svoje junake — ta zastareli izraz se njegovim osebam sicer ne poda — gleda samo od zunaj, nesposoben pa je, da bi se poglobil vanj in ustvarjal od znotraj navzven. Zato je opaziti nepristnost tam, kjer se nikakor ni mogel izogniti kaki malo bolj čustveni sceni. Izjema je odnos kmeta do zemlje, ki je pri Kaču globok, čeprav podzavestno čustven.

Kač ne pozna psihologije človeka, ki je po naključju kmet, pozna pa psihologijo kmeta kot predstavnika določenega sloja. Jasneje: oseba v romanu je najprej kmet, nato šele človek. Zato se ne motimo, če trdimo,

da so njegova dela bogat vir za spoznavanje kmeta. Še povest Na novinah vsebuje precej doprineskov k pojmovanju kmetovega značaja. Sami dogodki niso prikazani s tako prepričljivo silo, da bi se že v njih dovolj jasno zrcalilo zgornje spoznanje. Pisatelj je moral razlago šele dodati, torej namesto sintetične strnjivosti paralelizem: dogodek, nato ocenjevanje ali razlaga. Finžgarju, recimo, ni treba poudarjati, da je gorenjski kmet zagrizeno trmoglav, saj je tak zaključek v povestih jasen kakor na dlani; Kača pisatelja pa mora podpirati Kač razlagalec, ker je ustvarjalna sila prvega prešibka.

Izredno značilno je za Kača prepletanje osrednje zgodbe s postranskimi prizori iz vaškega življenja in dela. Vdihniti živahnost monotonomu toku drobnega vaškega življenja, dati torej dinamičnost, kjer bi mogla biti zgolj statičnost opisa, v tem je Kačeva moč. Če si nekoliko sposodimo primeri iz slikarstva, moremo reči, da je pisatelj mojster v slikanju plastičnih vaških prizorov, podanih v velikih zamahih s široko barvnimi ploskvami, da pa za drobno risbo, niansiranje, poglobljanje nima dosti smisla. Utripanje celotnega vaškega življenja, podano v takih slikah, kaže, da se Kač nagiba h kolektivnemu romanu, kjer bi mogla v dejanje posegati vsa vas, toda zaradi že omenjenega pomanjkanja psihološkega čuta, bi kolektivnega dela ne mogel ustvariti, saj mu je povest, Na novinah, ki še najbolj izpričuje to, morda niti ne docela zavestno težnjo, skoraj razpadla v vrsto umetniških reportaž, komaj rahlo povezanih z osrednjo zgodbo.

Izrazitost vaških prizorov stopnjuje še pisateljev jezik, tako važno vprašanje kmečke povesti, ki še do danes ni docela rešeno. Od pisateljevega poguma je odvisno, koliko si upa uporabljati narečnih besed in med ljudstvom udomačenih tujk, ki dajejo izražanju pravo barvitost. Kač uporablja dokaj lokalizmov (blez, zatorej, berglje, galeja, hešca, spošno, derehtar, koštnar, žinir, ledeni cengelj, požinjavka, rekovnica, golobučen, hrecav, piskrci, flisati se, skolustiti se, lej ga, počaj). Še bolj kot posamezne besede vnašajo sočnost v njegovo izražanje domače primere in rekla, prežeta s tisto v stoletjih prečiščeno usedlino ljudskega modrovanja, ki ga je vsakdanji kmečki govor tako poln, da je proti njemu jezik izobraženca kakor oskuben originalnosti in lepote. Konkretnost je značilna lastnost Kačevih metafor (breja listnica; mlin je godel zmerom po krofu graščini. Počasi, kakor bi zasajal težak plug v celino, je začrtal svoj podpis. Podobna sta si bila kakor dve grudi iste njive: Tona v pripeki sredi poletja, Matija pod zimo, ko jo že zmrzal razkaplje. Kakor javorjeva miza se je umilo nebo. Posebno noge so, kakor da sem jih ukradel beraču na božji poti. En sam oklic je zadostoval, pa še tistega se je držala poroka kakor mrliča jama. Pozimi ji bo pa pet hodil v jasli. Izpodmije jih, da se bodo sesedli kakor testo v banji, če greš s kuhalnico podenj. Hmeljniki so postali redki kakor zobje v stari čeljusti. Kakor ajdove klobase so bili brez moči v topem spancu. Pa je šlo vse po repinem strnišču, fuč telička! Denar ne gre k revežu kakor uš ne k mrliču. Kdor se med otrobe meša, ga svinje požro.). Dobro se vidi pisateljevo prizadevanje, pokazati značilnost nastopajočih oseb.

Posamezni kmečki prizori in dela v celoti nosijo pečat pisateljevega globokega optimizma. Tiste težke borbe z zemljo, ki ji je treba vsako stvar s silo iztrgati včasih za ceno lastnega življenja, kakršna se nam kaže na primer v Prežihovih Samorastnikih, v Kačevem ponazarjanju kmečkega življenja ni. V kmečkem delu je nekaj vedrega, krepilnega. Izvor je iskati deloma v bogati pokrajini sami, deloma — in morda še bolj — v pisateljevem prepričanju, da prinaša intimen stik z zemljo zdravje.

Zaključimo torej z orisom Kačeve pisateljske fiziognomije: Pomanjkanje psihološke pronicavosti v čustveni svet kmeta kot človeka ostane njegova bistvena napaka, ki jo zmanjšuje, ne da bi jo sicer docela odstranil, osvetljevanje kmečkih problemov in značilnosti kmeta kot predstavnika družbene plasti. Kač je sodoben pisatelj, v tem smislu namreč, da je podajal svoje osebe realistično, čeprav je gledal nanje predvsem z individualnega etičnega stališča. Tudi na ljudi, ki so zaposleni v industriji, gleda s kmečke moralne perspektive. Posebno vrednost imajo pisateljeve žive podobe drobnih vaških prizorov, nekakšne umetniške reportaže. V tem je Kačeva svojstvenost. Kač nam je tako zapustil nazorno sliko Savinjčana v določnem zgodovinskem razdobju.

O OČETU TURIZMA V SAVINJSKIH ALPAH

(Ob 45-letnici smrti Solčavana prof. Fr. Štifterja)

Splošno mnenje je, da je bil oče turizma v Savinjskih Alpah profesor na vseučilišču v Gradcu dr. Johannes Frischauf, ki je 1877. leta napisal monografijo »Die Saanthalen Alpen« in s tem vzbudil zanimanje široke javnosti za ta gorski svet. Malo pa je znano, da je zainteresiral Frischaufa za Savinjske Alpe in Logarsko dolino in pripravil prve pogoje za razvoj turizma v teh krajih domačin Solčavan France Štifter. Usoda ga je sicer presadila kot profesorja v daljno Rusijo, ostal pa je vedno zvest sin svojega naroda in v stalnih stikih s svojo domovino, živahno se udeležuje v treh zadnjih desetletjih preteklega stoletja v naših listih.

Vsekakor je Štifter osebnost, ki kot naše gore list zasluži, da поблиže seznanimo javnost z njegovim delom in njegovimi idejami.

France Štifter (v dopisih in spisih iz Rusije se je podpisoval Božidar Tvorcov, Savinjski, Solčavski) se je rodil 4. decembra 1846. v Solčavi v celjskem okraju. Oče Matija je bil kmet na Martinčevem pod Olševo nad Solčavo ki so ji domačini takrat rekali Žocpah, redkim tujim turistom pa je bila znana pod nemškim imenom Sulzbach. Legenda ve povedati, da so bili v Solčavi prvi trije kmetje: Knez, »ubogi knez, ki so ga pregnali iz njegove dežele«, Gra-

dišnik in Štiftar, ta pa je dal del posestva svojemu sinu Martinu — Martinčevo, rodbinsko ime pri hiši pa je ostalo Štiftar. Solčava je bila takrat neznatna gorska vasica, ki ni imela nobene zveze z ostalim svetom. Semkaj je držala primitivna vozna pot, neuporabna že pri najmanjšem nalivu, saj je 24-krat prečkala Savinjo. Šole ni bilo, parkrat tedensko je poučeval mladino domači župnik. K takemu pouku je prihajal tudi mladi France Štiftar. Župnik Janez Janc je spoznal v dečku izredno nadarjenost in nagovoril očeta Matijo, da pošlje sina na Koroško v Železno Kapljo v ljudsko šolo, da bi se tu usposobil za vstop v gimnazijo ali, kakor so jo takrat imenovali, v latinsko šolo. V Železni Kaplji se je solčavski učenec seznanil in spoprijateljil z Janezom Piskernikom, ki se je prav takrat, ko je Štiftar dovršil ljudsko šolo v Kaplji, priženil k Plesniku v Logarski dolini. Z znanjem nemščine in skoraj že dorasel je vstopil s sedemnajstimi leti leta 1863. v prvi razred gimnazije v Celju. Tu je prvo leto stanoval pri profesorju Ivanu Krušiču, stricu matere pokojnega Borisa Kidriča, druga leta do sedmega razreda v opatiji, zadnje leto pa pri slovenskem trgovcu Francu Kapusu. Do šestega razreda je dobival štipendijo za glasbo (Musikstipendium) J. Piskotarja, 52 goldinarjev 94 krajcarjev, ki pa jo je izgubil, ker je bil v drugem tečaju šestega razreda ocenjen v vedenju samo z redom primerno (entsprechend). Zakaj, povemo pozneje. Vse gimnazijske nauke in zrelostni izpit je opravil z odličnim uspehom leta 1871. Vsa leta je bil pri takrat veljavni lokaciji v razredu prvi in drugi in samo enkrat tretji. Njegov glavni tekmeč pri lokaciji je bil njegov sošolec in sostanovalec Mihael Napotnik, kasnejši mariborski škof, ki je bil velik pobožnjak in zelot, zares pravo nasprotje vedno vedrega in veselega Štiftarja, saj si je pred vstopom v gimnazijo skupno s svojim očetom služil kruh s krojačenjem in muziciranjem na ženitovanjih in domačih veselicah, odlično je namreč igral na gosli, kitaro in harmoniko. Zato tudi med njima ni bilo pravega prijateljskega razmerja. To razmerje se je še poslabšalo, ko je Štiftar odšel iz opatiije na stanovanje k slovenskem trgovcu Iv. Kapusu, kjer je bil v stalnih tesnih stikih s celjsko posvetno inteligenco. Opat Matija Vodusek mu tega ni zameril, pač pa sošolec Napotnik. Mnogo ljubši prijatelj mu je bil sošolec Karel Slanc, poznejši odvetnik v Novem mestu in znani antiklerikalni borec. V občevanju s sošolcem Slancem se je Štiftar jel zanimati za javno življenje, za politiko, za narodne in socialne borbe, ki so se prav takrat razplamtele v Celju med Slovenci in Nemci. Prav takrat, leta 1869, so bile volitve v štajerski deželni zbor. V čisto slovenskem celjskem volilnem okraju so postavili Nemci in nemškutarji Slovincu Jožu Lipoldu iz Mozirja protikandidata, kar je izzvalo v vsej Savinjski dolini vihar ogorčenja. Razvila se je ostra protiagitacija v vseh slojih, zlasti pa med učečo se mladino. V tej agitaciji je zelo aktivno sodeloval tudi Štiftar, saj je bil kandidat Lipold ne samo njegov ožji gornjesavinjski rojak, marveč tudi njegov intimni in osebni prijatelj. Slovenci so pri volitvah sijajno zmagali. Proslavo te zmage so priredili v slovenskem Žalcu. Te se je udeležil tudi šestošolec, 23-letni Štiftar, kar seveda ni ostalo prikrito. Imelo je zanj zelo zle posledice: v poletnem tečaju 1868/69. je dobil slab red v vedenju in v zvezi s tem je izgubil Piskatorjevo štipendijo, v zadnjem, osmem razredu leta 1870/71. pa ga niso več sprejeli na stanovanje in hrano v opatiji. Zmagovalci so se čutili dolžne, da pomagajo žrtvi volilne borbe in so osmošolcu Štiftarju preskrbeli streho in hrano pri trgovcu Francu Kapusu. Maturiral je leta 1871.

in dovršil kot prvi iz tega kraja, iz Solčave, latinske šole. Umljivo je, da je bila vsa občina prepričana, da bo France vstopil v duhovniško semenišče in tako postal »gospod«. Štifter pa je prekrizal te račune in se vpisal na filozofsko fakulteto v Gradcu, deloma na prigovarjanje in gmotno podporo svojega prijatelja Lipolda, ki je bil takrat štajerski deželni poslanec in je kot tak mnogokrat prihajal v Gradec. Takoj ob svojem prihodu v Gradec je osnoval na univerzi akademsko društvo »Sloga«, v katerem so se zbirali jugoslovanski študenti — Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Bilo je to društvo prvo te vrste in tega značaja na graški univerzi, kar je vzbudilo nemalo pozornost ne samo v Gradcu, marveč doma v domovini. Kot predsednik tega društva je prišel v zvezo s predstavnikom slovenske graške kolonije zdravnikom dr. Benjaminom Ipavcem, znanim slovenskim skladateljem, ki mu je naklonil, poznavajoč njegovo bedno gmotno stanje, mesečno podporo 3 goldinarje. Ker je Štifterju tudi dunajsko naučno ministrstvo podelilo kot odličnemu dijaku semestralno štipendijo 25 goldinarjev, je bil gmotno dokaj podprt, da mu ni bilo treba biti v skrbeh za vsakdanji kruh in je lahko še sodeloval pri »Slov. Matici« in pri raznih slovenskih časopisih. Na univerzi se je odločil za klasično filologijo, predvsem pa je poslušal predavanja slovenskega rojaka profesorja dr. Gregorja Kreka o slovanski filologiji. Tu je našel v profesorju Kreku, ki je bil predsednik Slovenske podporne zaloge za slovenske visokošolce, prijatelja, ki ga je gmotno podpiral, a ga je tudi napotil, da je jel delovati kot novinar in kot literat. Že prvo leto, ko je prišel na vseučilišče, je napisal, očitvidno na Krekovo iniciativo, za »Slovensko Matico« razpravo »O tednu in njegovih dnevnikih imenih«. Izšla je v »Letopisu 1872/1873« (Letopis MS 1872/73). Isto leto 1872, se je pojavil tudi s svojim prispevkom »Ženske — pravosodnice« v mariborski »Zori«. Naslednje leto 1873 pa je priobčil v znanstveni prilogi tega lista, v »Vestniku« spis »O vlastnih imenih kmetij i posestnikov v Solčavi«. Ta spis je znamenit zato, ker je Štifter tu prvič preimenoval svoj rodni kraj Zocpah v Solčavo. In to ime se je končno popolnoma uveljavilo tako med domačim ljudstvom kakor tudi v vsej slovenski javnosti. Ta kraj je bil sicer široko znan po svetu po svojih gorah in svoji Logarski dolini, saj jo je Francoz Ami Boué proglasil poleg gorske doline Gavarnie v Pirenejih za najlepšo gorsko dolino v Evropi.

Solčava se torej ima zahvaliti za lepo slovensko ime svojemu Martinčevemu študentu — Francetu Štifterju. V počitnicah je prihajal na obisk k svojemu prijatelju Piskerniku v Logarsko dolino ali, kakor so jo takrat imenovali, v Logarski kot. Sestajala sta se večinoma v skromnem lesenem gostišču (Erjavšek), ob drugem izviru Savinje, kjer so se ustavljali redki turisti, ki so prihajali v Savinjske Alpe. V vpisno knjigo tega gostišča se je Štifter prvič vpisal leta 1863, kot prvošolec celjske gimnazije. Pozneje ga najdemo v tej knjigi, ki jo hrani Planinsko društvo Celje, še dvakrat podpisanega: leta 1869, ko s ponosom beleži, da se je s prijateljem Piskernikom povzpел na Ojstrico, leta 1870 pa je kratko napisal: »Gorostasni bože! Čuvaj, što je naše!« Profesor dr. Krek ga je tudi seznanil z dr. Frischaufom, znanim planincem, ki je bil, kakor je dr. Krek kasneje ugotovil, v profesorskem zboru na univerzi njegov edini prijatelj. V osebnem občeivanju je Štifter zbudil v Frischaufu zanimanje za ta, takrat skoraj neznani slovenski gorski svet in ga pridobil, da je odslej svojo ljubezen in svoje delo posvečal planinam in krajem ob

izviru Savinje. Za vodnika na nameravanih gorskih turah je Štifter Frischaufu nasvetoval svojega nemščine večjega prijatelja Janeza Piskernika, ki je potem postal, kot odličan poznavalec Savinjskih planin, ne samo vodnik na gorskih turah in mentor, marveč tudi Frischaufov osebni prijatelj. Billi so takrat burni časi v Evropi: nemško-francoska vojna, vstaja v Hercegovini, srbsko-turška vojna, balkanski narodi pa so z zaupanjem gledali na Rusijo kot svojo edino rešiteljico. A tudi v Rusiji se je pojavila močna struja, ki se je zavzemala za to, da je treba podjarmljenim narodom na Balkanu in v Avstro-Ogrski pomagati — ako ne drugače — vsaj kulturno. Osnovalo se je »Slavjanskoje blagotvornitelnoje občestvo«, ki je imelo namen omogočiti študentom iz teh dežel študije v Rusiji. Temu namenu so služile posebne štipendije, ki jih je na prošnjo podeljevalo to društvo. Profesor dr. Krek, ki je imel tesne zveze z ruskimi znanstvenimi in literarnimi krogi, je opozoril na to Štifterja, poznavajoč težke razmere, v katerih je le-ta živel, in mu svetoval, naj prosí za to štipendijo. Spomladi leta 1874 je na svojem študijskem potovanju prišel v Gradec znameniti ruski slavist A. S. Budilovič. Vedoč, da Štifter že lomi ruski, mu ga je Krek predstavil in mu ga dal za spremljevalca in mentorja pri ogledovanju mesta in njegovih znamenitosti. Tri dni je Štifter vodil Budiloviča po mestu in dobil tako priložnost, da se je dodobra poučil pri svojem ruskem znancu o ruskih razmerah zlasti pa o inštitutu »slavjanskih štipendijantov«, za kar se je jel po Krekovem opozorilu živo zanimati. Po dobljenih informacijah se je takoj odločil dati Gradcu slovo in poiskati srečo v Rusiji. Skupaj z Budilovičem se je odpeljal na Dunaj in tam vložil pri ruskem poslaništvu prošnjo za sprejem v ustanovo »slavjanskih štipendijantov«. Rusko pisana vloga je v poslaništvu vzbudila nemalo zanimanja in pozornost. Bila je takoj rešena s tem, da se v roku javi v Petrogradu pri »Slavjanskem blagotvorniteljnem občestvu«. Da se pred odhodom iz domovine lahko še poslovi od svojcev in prijateljev, so mu dali za na pot 100 rubljev, kar je bila za takrat precejšnja vsota. Odšel je v Gradec, Celje in Solčavo — po slovo, v začetku aprila 1874 pa se je odpravil preko Dunaja v Rusijo in je prispel v Petrograd 11. aprila. To leto je namreč jel iz Rusije pošiljati svoje prispevke Josipu Jurčiču za »Slov. Narod« (SN). Sploh se je s prihodom v Rusijo začelo zanj popolnoma novo življenje. Čutil se je svobodnega in brez gmotnih skrbi, kar se je odražalo tudi v njegovih spisih in dopisih, poslanih v domovino. Tako piše v članku »Pavel Mihajlovič Leontijev«, priobčenem v Letopisu »Slov. Matic« za l. 1876: »... Ušel sem duševni smrti, kj mi je v domovini očitno grozila, našel sem tu (scil. v Rusiji) zavetje, našel neobdelane zemlje dovolj, našel vse, kar duha ne ubija, a vzbuja na delo.« V podlistku SN 1875 je pod šifro B. T. priobčil prevod Henrika Heineja tragedijo »William Ratcliff«, pod svojim polnim imenom F. N. Štifter pa novelo Aleksandra Puškina »Gospica-kmetica« (S. N. št. 63—67). V istem letniku je objavil »Pisma iz Rusije« (SN št. 90—91) in članek »Pogled v prošlost Jugoslovanov« (SN št. 127, 129). Zelo zanimiv pa je njegov dopis »Iz Peterburga« (SN št. 189), kjer poroča o promociji znanega in tudi za nas Slovence zaslužnega znanstvenika slavista Baudouin de Courtenaya 23. maja 1875 na univerzi v Peterburgu. V tem pismu uvodoma navaja: B. de Courtenay je francoskega pokolenja, vzgojen na Poljskem in se je v šolah v Varšavi poslovanil. Po končanih študijah se je posvetil slovanski filologiji, promoviral

leta 1870 v Lipskem (Leipzig) za doktorja »der vergleichenden Sprachwissenschaft«, na univerzi v Peterburgu pa si pridobil s svojo disertacijo o (slovenskih) rezijanskih narečjih doktorat slovanske filologije. Svoje poročilo Štifter za-ključuje: »Živel je med Slovenci Kranje, Goriške in Primorja okrog dve leti, prisvojil si i praktično slovenski literaturni jezik... Mej mnogo čislanimi gratulanti novega doktorja imeli ste tudi vi Slovenci svojega zastopnika, ter ste se mu na tak način zahvalili lično za njegov velik trud, ne samo v njegovo, no i v vašo čast in slavo.« — Javil se je seve takoj v inštitutu »Slavjanskih štipendijatov«, kjer so njegovo ime v spričevalih takoj spremenili v Fedor Štifter mesto Franc Stifter in ga napotili na univerzo in v filološki inštitut, da dovrši tam svoje vseučiliške študije. V Petrogradu je našel tri rojake Slovence: kolego štipendista Kramariča, predavatelja (profesorja) Klemenčiča in trgovca Kosa, sorodnika ljubljanske rodbine Zarnikov. S temi je največ občeval, imel pa je tudi zveze na univerzi s profesorji-slavisti, tako sta na primer skupno s profesorjem Sreznjevskim, znanim ruskim slavistom, napisala za neki petrogradski list članek o prav takrat umrlem slovenskem učenjaku Oroslavu Cafu. V tem času se je tudi pridno dopisoval s svojimi prijatelji v Gradcu Rajkom Peruškom, Ivanom Jenkom, M. Čilenškom in Karlom Slancem.

Jeseni leta 1875 je z odličnim uspehom napravil vse predpisane izpite in s tem končal svoje vseučiliške študije.

Ker je kot inštruktor mladega kneza Abamelsk-Lazareva pokazal izredne pedagoške sposobnosti, je bil takoj nameščen na gimnaziji v gubernijskem mestu Kalugi pod Moskvo. S svojim uglašenim nastopanjem in izvenšolskim delom si je kaj kmalu pridobil splošen ugled in uvaževanje. Bil je srečen in zadovoljen. V svojem poklicnem delu pri vzgoji mladine na gimnaziji pa je bil razočaran: V Rusijo je prišel kot zaverovan Slovan, tu pa se je prepričal, da se Rusom »o svojih najbližnjih sorodnikih Slovanih še sanja ne in da ruska vzgoja ni bila nikoli slovanska in še tudi skoro ne bo«, kakor pravi v svoji avtobiografiji. Ali navzlic temu prvotnemu razočaranju se je dokaj hitro prilagodil ruskim razmeram in se vživel v rusko miselnost, zlasti potem, ko se je v Kalugi priženil v rodbino uglednega meščana, pravnega zastopnika (notarjā) A. V. Gubina.

V tem novem okolju prepojen z rusko miselnostjo, je jel razmišljati, kakor navaja v svoji avtobiografiji: »Moje mlado življenje je minilo v domovini slovanski... Jaz sem le sam svoj in ruski, kar je za avstrijsko črto, me ne briga prav nič, Rusija me hrani, Rusija me poji, Rusija me modri, Rusija bo redila tudi moje otroke... ne, tako ne pojde, Rusi so skoz in skoz pravoslavni, jaz pa bom med njimi, v svoji družini pravoslavne žene — matere mojih otrok — rimski katoličan!« Tako modruje je leta 1877 prestopil v pravoslavje in se s tem popolnoma vključil v rusko družbeno življenje. Že v Gradcu je bil njegov ideal slovansko-rusko zблиžanje, v Rusiji pa je bil eden njegovih glavnih ciljev, približati slovensščino kar najbolj ruskemu jeziku, ki bi naj v prihodnosti postal sploh skupni literarni jezik vseh slovanskih narodov. Ravnal se je po navodilu predsednika »Slavjanskega blagotvoriteljnega komiteta« Ivana Petroviča Kornilova, ki mu ga je dal, ko se mu je prišel predstaviti »Slavjansko objedinjenje, poprijemati se ciriličnega pisma, je conditio sine qua non, da vam zasije žar srečnejših dni... Drugače bo jih (t. z. zapadne Slovane) zadušil element germanski ali latinski« (SN 1875 št. 25). Zanimivo je,

da se je Štifter na potu v Rusijo udeležil sestanka dunajskih slovenskih študentov, kjer so razpravljali o isti temi — o sprejetju cirilice in ruskega književnega jezika (SN 875, št. 25). Takrat je bil študent na Dunaju še Fran Podgornik, pozneje lastnik in urednik »Slovanskega sveta«. Ni dvoma, da se je omenjenega sestanka dunajskih slovenskih študentov udeležil tudi Podgornik in se tu seznanil s Štifterjem, ki je nato postal, pač zaradi istovetnosti nazorov, eden glavnih sotrudnikov njegovega SS.

Štifterjeva rusofilska propaganda, njegovo zavzemanje za uvedbo cirilice in staroslovenskega bogoslužja je kajpak naletelo na oster odpor med slovenskim duhovništvom. Glasnik tega odpora je bil urednik »Zgodnje danice« Luka Jeran. Obveščen o tem je Štifter reagiral v »Pismu iz Rusije« (SN 1875, št. 157), ki ga je zaključil: »Saj veš (namreč Jurčič), kako zorko gledajo na mene »božje oči« slovenskih »gaspudov«.

Dasi se je idejno popolnoma prilagodil ruski miselnosti, vendar mu njegovo rusofilstvo, njegovo navdušenje za vse, kar je rusko, ni moglo zasenčiti jasnega pogleda v ruske razmere, da bi ne videl visokega jezua med maloštevilnim gospodujočim in vladajočim slojem in številno ljudsko množico. Par let po svojem prihodu v Rusijo je zapisal — gotovo dokaj razočaran v svojem idealističnem pričakovanju — tole ugotovitev: »Ruski narod sestaja iz dveh rezko protivnih si polovic, obrazovanega občinstva i temne narodne množice. Med tema polovicama je prepad tako globok, da mine še nekaj stoletij, prej da bo prehod od ene polovice do druge možen.« (SS 1878, št. 5.) Kakor smo že omenili, je Štifter ves gorel za uvedbo cirilice in staroslovenskega bogoslužja pri Slovencih pa slovenski književni jezik bi se naj kar najbolj približal ruskemu. Prepričan je bil, da bi bilo to najuspešnejše sredstvo proti sicer Slovincem grozeči germanizaciji. Zato je očitvidno namenoma, ker v nekaj letih svojega bivanja v Rusiji pač ni mogel pozabiti na svoj rodni jezik — v svojih dopisih, člankih in podlistkih dosledno posnemal ruski slog in rabil ruske izraze in besede. Če so članki in dopisi v takšnem jeziku na bralce učinkovali tako, kakor bi bili sicer, je seve vprašanje. Sploh pa so takrat v sedemdesetih letih preteklega stoletja vezali Štifterjevo pozornost in zbujali največje zanimanje in simpatije dogodki na Balkanu, ki je bil ves v ognju. Vstaja v Hercegovini, vojna Srbije proti Turčiji pa Črne gore in končno še Rusije, to so bili epohalni dogodki, ki so našli močan odmev ne samo po vsem slovanskem svetu, marveč tudi v vsej Evropi. Razume se, da so ti dogodki mogočno vplivali tudi na tako zaverovanega slovanofila, kakor je bil Štifter. To se je odražalo tudi v njegovi intenzivni korespondenci z domovino, s prispevki slovenskim časopisom. SN je v tem času od leta 1876 do 1880 objavil nešteto njegovih člankov, pisem, dopisov in podlistkov. Ne bomo v tem pogledu v nadržanosti navajali obsežnega gradiva, zabeležili bomo samo nekaj najbolj zanimivih in pomembnejših člankov, evo jih: »Ruska žurnalistika in vstaja Južnih Slavjanov« (SN 1876, št. 105), »Srbska nesreča i ruska žurnalistika« (SN 1876, št. 262), »Rusi i Poljaki« (SN 1876, št. 295), »Rusko sočutje k Slovanom v književnosti« (Sn 1877, št. 7), »Ivan Sergejevič Aksakov« (članek o razpustu »Slavjanskega blagotvorniteljnega občestva« na pritisk od zunaj, SN 1878, št. 194) pa »Ruski glas o nas« (SN 1879, št. 71). V tem uvodniku piše med drugim: »St. Peterburgskije Vjedomosti« se spominjajo tudi nas Slovencev, kako smo razdrobljeni na šest pokrajin in svetuje združitev teh v eno

upravno enoto.« Nato ugotavlja: »Pred nekoliko leti bilo je v nam prijaznih novinah precej več o nas Slovencih čitati« in zaključuje svoj članek s pozivom: »Prostovoljni domoljubni slovenski poročevalci naj to dobro delo zopet povzemo!«

Iz vseh teh člankov in pisem iz Rusije, priobčenih v SN, in kasneje v SN in SS, je viden propagandističen namen, predstaviti Rusijo kot edino zaščitnico vseh Slovanov, torej tudi Slovencev, toda Rusija pri tem zahteva, da ji zaupajo in se ravnajo po njenih nasvetih, predvsem, da sprejmó v pismu rusko azbuko, v cerkvi pa staroslovensko bogoslužje, kakor sta ga uvedla Ciril in Metod. Te ideje je takrat posebno goreče zastopal Podgornikov »Slovenski svet« (SS), katerega se je Štifter tesno oklenil in mu ostal zvest, dokler je izhajal. Tu je prav marljivo beležil v »Ruskih drobtinicah« in v prispevkih »Cvetke z ruskih poljan« vse važnejše zanimive dogodke in pojave iz ruskega političnega, kulturnega in gospodarskega življenja. Pisal pa je tudi članke, n. pr. »O Slovencih v Rusiji« (SS 1890, št. 21), »Emigracija v Rusiji« (SS 1890, št. 22), »Protidržavna agitacija« (SS 1891, št. 5), »Židi v Rusiji« (SS 1891, št. 1) itd.

S preselitvijo SS iz Trsta v Ljubljano v »Narodno tiskarno«, ki je imela tudi cirilske tipe črk, je bila podana možnost priobčevati v listu tudi cirilske tekste. Te možnosti se je Štifter poleg Trnovca (Lamurskega) in Leskovca izdatno posluževal. V eni prvih številk letnika 1891 je bil objavljen v listu ruski prevod Prešernovega soneta »O, Vrba, srečna, draga vas domača«, izpod peresa Lavrentija Leskovca. Prav v tem času pa se je Štifterjevo prej tako tesno razmerje s SN znatno ohladilo. Slovano- in rusofili na slovenskem jugu so se takrat silno zavzemali za slovensko-hrvatsko-srbsko jezikovno edinstvo in zagrebški »Obzor«, znano glasilo vladike Strossmayerja, je Slovence naravnost pozval, naj opuste književno slovenščino in sprejmejo srbskohrvatski književni jezik. Ta »Obzorov« predlog je SN gladko odklonil, kar sta z vidno nejevoljo zabeležila tudi ruska vodeča dnevnikarja »St. Petergsburksije Vjedomosti« in »Novoje vremja«. Naravno! Štifter kot zagrižen slovanofil je bil močno razočaran. (SS 1890 št. 21) in se je še bolj oklenil SS ter svoje sodelovanje pri SN dokaj omejil, dokler ga ni konec stoletja popolnoma ustavil. Ni pa pretrgal svojih zvez z domovino, s svojci in prijatelji — somišljeniki. V zelo tesnih prijateljskih stikih je ostal zlasti s Fr. Podgornikom, M. Trnovcem in Ivanom Vrhovnikom. Prihajal pa je tudi domov. Prvič je prišel leta 1887. Bil je doma in je potem potoval preko Metzja v Pariz. Za »Slovana« (SN) je napisal pod imenom »Savinjski« »Potno črtico«, ki v njej primerja šolstvo v Alzaški-Lotaringiji s šolstvom v baltiških pokrajinah Rusije pa ugotavlja: »Tam so Prusi po zmagoviti vojni s Francijo leta 1870-71 ponemčili vse francoske šole. V baltiških deželah Rusije pa imajo Nemci povsod svoje šole in celo na univerzi v Derptu (Dorpat) so ruska predavanja edino na pravoslavni bogoslovni pa o ruskem jeziku in književnosti na filozofski fakulteti.« Kakor v drugih člankih in dopisih iz Rusije, je tudi tu tendenca, predočiti pred slovensko javnostjo Rusijo in ruski narod v najugodnejši luči, zlasti kar se tiče ravnanja nasproti drugim narodnostim.

Štifterjev prihod v domovino je bil za takratni gornjegrajski okraj dohodek. Okrog njega so se zbrali, da ga pozdravijo, učitelji in občinski tajniki, vsi sami njegovi stari prijatelji in sodelavci iz dijaških let. Kot prišlec iz Ru-

sije je bil seveda pod nadzorstvom avstrijskega orožništva, ki pa ni imelo povoda za postopek. Priporočal jim je — svojim prijateljem namreč — edino to, naj skrbe s svojim delom kakor doslej, da ostane ta košček slovenske zemlje tudi v bodoče slovenski. Uvažujoč to priporočilo so res tudi poskrbeli, da je ostala Zgornja Savinjska dolina (takrat gornjegrajski okraj) čisto slovenska.

V Solčavi so se takrat jeli tudi domačini zanimati za turizem in tujski promet, za kar jih je Štifter že prej kot študent navduševal. Trije njegovi prijatelji izza mladih let, Janez Piskernik, Kristjan Germelj-Šturm in Anton Herle so se obrnili nanj za nasvet, kako bi se dalo zanimanje domačih in tujih turistov usmeriti tudi v ta gorski svet, zlasti v Logarsko dolino. Priporočil jim je ustvariti najprej pogoje za to, to je poskrbeti v teh krajih za udobno streho in dobro hrano za tujce in, kar je glavno, skrbeti za dobro cestno zvezo z ostalim svetom. Po tem nasvetu so se ti tudi ravnali. Piskernik je zgradil v Logarski dolini prvo postojanko za turiste »Piskernikovo zavetišče«, Germelj-Štrum in Herle pa sta usposobila svoji gostilni v Solčavi za sprejemanje turistov, za prenočevanje in prehrano in končno so vsi trije s pomočjo Frischaufa in drugih faktorjev tudi dosegli, da je bila zgrajena cesta iz Luč v Solčavo. Idejno pobudo za vse to je dal Štifter. In ko je drugič prišel v domovino 1895. leta, je videl velik del svojih nasvetov in priporočil že ostvarjenih. S seboj je privedel svojega sina Vladimira, takrat visokošolca, da mu pokaže, v kakšnih gorah je tekla zibelka njegovemu očetu in kje na skrajnem slovanskem zapadu živi slovanski narodič, iz katerega je izšel njegov oče. Sin je znal toliko slovensko, da se je mogel razgovarjati z domačini, ni pa se mogel dovolj načuditi, da je našel v razgovoru z domačini toliko besed in fraz enakih ruskim, sicer morda z drugim naglasom, ali večinoma v istem pomenu. Tretjič je bil Štifter v domovini julija 1912. To pot je pripeljal seboj svojo ženo, trdo Rusinjo, da tudi ona vidi njegovo rodno zemljo, Slovenijo. Na poti se je ustavil v Gradcu, kjer je končal svoje univerzitetne, in v Celju, kjer je končal svoje gimnazijske študije. Doma, v Solčavi je našel še vse mladostne prijatelje in ustvarjeno vse ono, za kar je dal pobudo in za kar se je kot študent zavzemal.

Cesta z Ljubnega preko Luč v Solčavo, udobna in dobra turistična gostišča po vsej Savinjski gor do Logarske doline, pa tudi tujski promet v polnem razvoju in razcvetu. Posebno pa se je razveselil, ko je zvedel, da je bila prav tisto leto, ko je prišel drugič iz Rusije v svoj rodni kraj, ustanovljena savinjska podružnica »Slovenskega planinskega društva«. Takoj se je vpisal med njene člane in SPD ga ima zabeleženega med svojim člani še v letu 1912. Zavedajoč se, da je to pot pač zadnjič v svoji slovenski domovini, je želel še enkrat videti Ljubljano in Bled. V Ljubljani je bil zadnje tri dni meseca julija 1912. Predvsem je šel na grob pesnika Aškerca in obiskat svojega edinega še živečega profesorja slovenščine v gimnaziji v Celju — Maksa Pleteršnika pa knjigarnarja Schwentnerja, ki mu je že več let pošiljal slovenske knjige v Rusijo. Pri Schwentnerju je kupil Vesel-Aškerčevo »Rusko antologijo«, ki jo je vzel s seboj, več Cankarjevih del, Kettejeve »Poezije« pa si je dal poslati v Kalugo. Popoldne se je v spremstvu Lavoslava Schwentnerja povzpel na Grad, da vzame, kakor je poudarjal, slovo od Savinjskih in Kamniških planin pa Prešernove Gorenjske. Drugi dan

zjutraj mu je poslal Ivan Hribar iz Cerkelj vabilo, naj ga pride kot starega prijatelja obiskat. Vabilu se je seveda rad odzval. Iz Cerkelj se je napotil na Bled, da pokaže svoji ženi ta biser kranjske dežele. Na povratku se je ustavil v Kranju, da pozdravi svojega tovariša izza vseučiliških študij v Gradcu, zdravnika dr. Šavnika in Solčavana prof. dr. Herleta. V Ljubljani je bil tri dni. Stanoval je pri »Slonu«, kamor so ga prihajali pozdravljat številni prijatelji in znanci, pa tudi marsikateri, ki jim je postal znan po svojih dopisih in člankih iz Rusije, objavljenih v slovenskih listih. Med temi sta bila prva Fran Podkrajšek-Harambaša, bivši tajnik SM, in Ivan Bonač, ki mu je pošiljal vezane knjige »Slovenske Matice« v Kalugo. Govorili smo o razvoju in gmotnem stanju SM, nato pa prešli tudi na politiko. V ospredju je bilo takrat vprašanje tako imenovanega trializma. Za to vprašanje se je Štiftar živo zanimal, ker je o njem mnogo pisalo tudi rusko časopisje. Bil je mnenja, da bi pomenil trializem propad Slovencev in da bi bila edina rešitev zanje tesna naslonitev na Hrvate in Srbe, in sicer izven okvira Avstrije in Madžarske. To je posebno poudarjal in končal z besedami: »Ceterum censeo — Austriam esse delendam«. Opozorjen, da je njegov prijatelj Ivan Vrhovnik, župnik v Trnovem, ki sta se z njim dolga leta borila v SS za staroslovansko bogoslužje, ga je šel obiskat zadnji dan (31. julija 1912) pred svojim odhodom v Trst. Hotel je še enkrat videti svojega sobojevnika Mateja Trnovca (Lamurskega), ki je živel v Trstu kot upokojen dvorni svetnik dunajskega najvišjega sodišča. Iz Trsta se je vrnil v Rusijo po morju preko Carigrada. Na povratku se je ustavil pri svojem sinu Vladimiru, profesorju v Evpatoriji na Krimu. Od tam pa je odšel na Kavkaz na grob pesnika Lermontova. Iz Kislovodska je poslal še lovor s pesnikovega groba prijatelju v Ljubljano pa dve, tri pisma iz Kaluge v Solčavo, potem pa je popolnoma umolknil. Štiftar je umrl 10. aprila 1913. Prišel je torej v domovino res po slovo, kakor je v razgovoru s prijateljki ponovno poudarjal. Z njim je legel v grob eden izmed prvih »slavjanskih štipendistov« in menda zadnji slavjanofil starega kova med Slovenci. Najbolje ga je označil, podčrtajoč njegove odlike, v majski številki »Ljubljanskega zvona« 1913 Pobjškar (Ivan Vrhovnik), ki je o njem napisal: »Zlato srce, prosvetljena duša z najširšim obzorjem — slovenstvo in slovanstvo, čutil je rastočo moč poslednjega (slovanstva) in pospeševal njegov razvoj, čutil je šibkost prvega (slovenstva) in mu skušal pomagati iz stiske.«

Rasto Pustoslemšek

BELEŽKA O FRANU ROŠU

Uredništvo Celjskega zbornika se čuti dolžno, da se spomni šestdesetletnice celjskega kulturnega delavca, pesnika in pisatelja Franca Roša, častnega meščana, ki je s političnim in kulturnim življenjem našega mesta povezan polnih 30 let.

Rodil se je 14. januarja 1898 v Kranju, kjer je bil oče tajnik na okrajnem glavarstvu. L. 1902 se je Roševa družina preselila v Celje, ki je torej Franu pravi dom. Tu je hodil v osnovno šolo in gimnazijo. Po maturi l. 1917 je bil mobiliziran, po prvi svetovni vojni pa se je pridružil koroškimi prostovoljcem in se boril na Koroškem s sošolcem Franom Malgajem in Srečkom Puncerjem. Ko se je vrnil s Koroškega, je šel študirat pravo v Zagreb, vendar je zaradi gmotnih razmer in zaradi posebnega veselja do vzgojiteljskega poklica krenil v učiteljski tečaj, napravil dodatno učiteljsko maturo in nastopil prvo učiteljsko mesto v St. Pavlu pri Preboldu. L. 1925 je prišel v Celje in kot učitelj razvil vsestransko delavnost vse do l. 1941, ko ga je nemški okupator med prvimi izselil v Srbijo. Ko je bila Srbija osvobojena, je organiziral v Beogradu prvo slovensko štirirazredno osnovno šolo s slovenskim učnim jezikom, ki deluje še sedaj. Junija l. 1945 se je vrnil v Celje in postal okrajni šolski nadzornik, bil poverjenik za prosveto, nato pa l. 1946 profesor na nižji ženski gimnaziji v Celju in od jeseni l. 1947 profesor na II. celjski gimnaziji. Učil je tudi na celjskem učiteljskišču. Leta 1953 je bil upokojen.

Slovenska javnost pozna Roša kot pesnika in pisatelja. Pred prvo svetovno vojno je bil kot gimnazijec vodilni član literarne skupine »Kondor« — že ime kaže, da se je krožek navduševal ob »carju višin« O. Župančiču. Ta dijaški krožek je izdajal list z zelo realnim naslovom iz najbližje okolice »Savinja«. Njegov mentor je bil nekaj časa pesnik general Majster-Vojanov. Še ne 20 let star je Roš tiskal prvo pesem v Slovanu, objavljajal pesmi v Ljubljanskem Zvonu (prve pesmi v Zvonu mu je tiskal tedanji urednik O. Župančič), v socialistični Svobodi, v Domačem prijatelju, med obema vojnama pa v Našem rodu, v mariborskih Obzorjih, celjski Novi dobi in drugod. Po drugi svetovni vojni je objavljajal pesmi v Celjskem tedniku, v Celjskem zborniku in Pavlihi, l. 1947 pa je izdal zbirko »Pesmi iz ječe in pregnanstva«. Njegove pesmi so občanske narave, iskren in pomemben dokument dobe, ki jo je pesnik v 40 letih svojega pesniškega oblikovanja preživel. Značilen je zanj satiričen in humorističen odnos do življenjske pojavnosti. Ta žilica ga ne zapusti niti v pesmih, s katerimi je pospremil somrak našega poraza spomladi l. 1941. Tu so že skice v verzih za kasnejše Mokrodolce, ki jih je pisal v že osvobojeni Jugoslaviji. Njegova pesniška oblika ni pestra, svoje osnovno pesniško izrazilo pa suvereno obvlada in tudi kot iskanemu prigradnemu pesniku zabrni pesniška dikcija. Izdal je še nekaj del v knjižni obliki. Najprej tri mladinske, Medveda Rjavčka (1931), Juretovo popotovanje (1930), in Dižo (1939),

ki se odlikujejo po živi nazornosti in prikupni preprostosti. Sem in tja se sredi nedolžnega otroškega sveta zasvetlika Roševa duhovita hudomušnost in blagi humor, s katerim se Roš prizanesljivo posmiha ljudem. Vidna je tudi »socialna nota«, kritični bojni odnos do krivic in nesmislov kapitalistične družbe (Jurčičovo popotovanje, Zgodbe o Terezi, V bedi, enodejanka Pravica z nami) L. 1933 je Vodnikova družba izdala povest Zvesta četa. Snov je zajel iz svojih doživetij v avstrijski vojski in v borbah za Koroško.

L. 1946 je izdal komedijo »Mokrodolci«, ki je doživela krstno predstavo v celjskem Ljudskem gledališču v režiji Jožeta Tomažiča, bila na repertoarju SNG in doživela po raznih krajih in ljubljanskem Šentjakobskem gledališču lep uspeh. Njegova je dramtizacija Desetnice Alenčice in dramtizacija srbske ljudske pravljice »Car Trajan ima kozja ušesa«, kar je oboje ostalo v rokopisu. Dramski prizor »Največ sveta otrokom sliši Slave«, v katerem je na dramatski način prikazal navdušenje stavcev v Blaznikovi tiskarni, ko so tiskali Prešernove Poezije, je izšel v prilogi Obzornika 1948. V rokopisu ima še štiridejanko »Pot k zmagi«, ki dramatsko predstavlja delavsko gibanje.

Odveč je v tej beležki omenjati obširno in mnogostransko Roševo delo, zaradi katerega se je celjska mestna občina čutila dolžno, da ga je dne 22. jul. 1955 odlikovala s častnim meščanstvom. Roš je zaslužen za celjsko šolstvo, za celjsko javno življenje kot govornik in organizator, kot pobudnik in marljiv javni delavec. V počastitev njegove šestdesetletnice in njegovega 40-letnega literarnega dela priobčujemo v tem zborniku dve njegovi pesmi. Ena od teh je posvečena Kajuhu-Destovniku, odraz Roševega intenzivnega ukvarjanja z zgodovino NOB v sodelovanju z oddelkom NOB v Mestnem muzeju.

T. O.

NOVO PRIČAKOVANJE

Fran Roš

*Udari mi na okno, pomlad,
ko prideš s pesmijo viharja!
Naj z rožnimi prsti tvoja zarja
se me dotakne, da bom vedel:
spet našla si me doma.*

*Ne bo se zgodilo prvič, pomlad,
in dobro še vem, kako prihajaš
in kakšno bogastvo v svet razdajaš.
O, to sem leto za letom vedel,
ko našla si me doma.*

*Nekoč pa bo vendar tako, pomlad:
udarila boš na okno zastrto,
a pred teboj bo ostalo zaprto,
morda pa odpre ga druga roka,
ker me ne bo več doma.*

*Tedaj bom drugje doma, pomlad:
tam, kjer me ne boš več mogla zbuditi,
a moralo se bo tako zgoditi,
ko mi potrkaš nekoč na okno,
da več me ne najdeš doma.*

*Udari mi na okno, pomlad,
glasno, veselo v viharju šumečem,
da v srcu živ ob sreči vztrepečem,
ko vedel bom, da tudi še tokrat
si našla me spet doma!*

KAJUHOVA SMRT

Fran Roš

(22. februarja 1944)

Naprej, divizija! Tri brigade!
Naprej iz obroča v sneg in mraz!
Razbili smo vse sovražne napade
in že si odpiramo svežo gaz!
O štajerski hribi v gozdni tihoti,
globače v temačnem dnu strmin
in ti domovi v snežni samoti,
to hladno sonce nad bleskom planin!
O kje si, pomlad, da v čas februarja
zaveješ topla z močjo viharja?

Nikoli ni Stirinajsta klonila!
Do Sotle po dolgi poti je šla,
da je na slovensko zemljo stopila,
vso razbolelo v žaru gorja.
Iz borbe v borbo in skozi žrtve
za njo je gorela krvava sled
ob gostih grobéh, ki krijejo mrtve
pod smrekami, odetimi v led.
A dalje gredo partizani za ciljem
— do zmage pravice nad nasiljem.

Za borcem se v vrsti borec pomika
in vsakemu truden je korak
in teža orožja mu je velika,
a nove obroče kuje sovrag.
V sredini kolone, glej, nosila,
ki ranjenci bedni na njih ležé.
Ne bo se zlomila naša sila,
tovariši komandanti boдрé.
Nov sneg obeta oblakov sivina.
Ob strelih vzdrhti vsa zimska tišina.

Med proletarci študent maršira
zapreden v misli, visok in mlad.
Ko v stran se kakor iz sna ozira,
svoj rodni Soštanj bi videl tam rad.
Morda prav zdajle njegova mati
je tudi pomislila nanj v skrbeh.
Kdaj mogel ji spet bo roko podati,
a ona poboža ga po laseh?
Kulturnik Kajuh, zdaj s puško v roki,
svetal in močan v ljubezni globoki...

Nikoli ni vere v čas izgubil,
ki stari, krivični svet podre.
Kot svojo mladost je borbo ljubil,
ki zlo in silo nad ljudstvom stre.
Izlival se vsega je v pesmi svoje,
a zdaj, ko to hoče takšen čas,
naj le mitraljez v rafalih poje,
zagrinja fašiste v ognjeni plaz!
In še bo Kajuhova pesem zvenela,
ko robstva bo rešen človek dela!

O Graška gora, v vrhéh zelena!
Naprej do zmage v probaj čez njo!
S poti je ne vrže zapreka nobena,
divizija Stirinajsta je to!
Izkrvavela so mnoga telesa,
a ni se zamajal živi zid.
Pod njim na kraju svojega besa
sovražnik obležal je v tla pobit.
O gora jurišev, mračna in tiha,
junakom kraj poslednjega diha!

Pri Ravnah zija že nova zaseda.
Pod gromom granat naprej v vrhé!
Obraze borcem izjedla je beda,
šibé se jim kakor pijane nogé.
To sence so, že trudne do smrti,
a še je v njih budna prečudna moč.
V plamtečem srdu, nikdar še strti
se iz obročev grizejo v noč.
O noč, počitek daj in uteho
pod gostoljubno jim kmečko streho!

Nov dan. Kraj Belih vod, po Slemenih
zvrsté se živi iz treh brigad
po hišah in hlevih, na pol lesenih.
Prišli so k pečem se gret in spat.
Povsod po domovih se cure in peče,
saj danes je vendar pustni dan,
in tolkovec zlat iz buče teče.
Naj dušo priveže si partizan
in še cigareto potem si zvije!
O dobre in zveste v gorah domačije!

Kajuh pri Zlebnikovih se je ustavil.
Omahnil je v kuhinjo ves šibak.
Nekdó mu ob mizi je prostor pripravil.
Bil znojen in mrk je, upal in grenak.
Oči so mu kalne v vročici tlele
in s puško v rokah je sopal težkó.
Poet naš, volje vselej vesele,
saj spet ti zapoje klenu pero!
Ustvariš nam véliki ep o pohodu,
nesmrten boš z njim še poznemu rodu!

Z drhtečimi prsti je dvignil skodelo
in bezgov čaj je v požirkih pil.
Vse bolj mu je v ognju telo gorelo,
ko zunaj se mrak je že gostil.
In kakor da v motnem prividu gleda:
Ob njem na klopi tovariš sedi
in kri mu curlja čez lica bleda.
Kipar Belač? A prijatelj molči,
v ovratnik plašča si usta skriva
in čelo mu smrtna senca obliva...

Razgrinjajo, glej, se češnjeve veje,
iskri se njih rahli, rosni cvet.
Iz tople lúči dekle se prismeje.
Kaj res je že miren in veder svet?
O daj mi roko, predraga, mila,
naj vem, da nisi podoba iz sanj!
Nemara je noč zlokobna minila
in tu je dan, ki trpela sva zanj.
Pomlad je. Zdaj bomo nov svet gradili,
potem ko starega smo razbili...

Na čelu jaše polkovnik Rudi
in borci ponosnih brigad pojo
in z njimi marširajo mrtvi tudi,
ne dá se jim spati več pod zemljó.
Pregrinja cesto jim cvetje zmage,
ozarja jih soj veselih zastav.
Junakom je to domovine drage,
na smrt obsojene, živ pozdrav...
Smehlja se Kajuh, ko buđen sanja
in vročo glavo na mizo sklanja...

Večer. Nocoj bo zunaj mrazilo,
tu grel bo žar iz široke peči.
Kaj ni se v temi tam nekaj zganilo?
Stražarjev korak krog hiše hiti...
V bregovih je jeknilo! Strelí! Se strelí!
Sovražnik pognal se je v nov napad!
Se v snu so borci za puške prijeli.
Hudič! Le malo imajo granat...
Ze v hišni zid in streho rafali
so v trdem taktu zaklokotali...

Pomoč je tu! Na juriš! V belo
odeti drsijo fašisti v beg.
Grđó jim je tokrat izpodletelo
— tri njihova trupla krijejo sneg.
A naši? Le kdo za razklanimi vrati
tam v ozki veži negiben leži?
Kajuh? Ta fant pogumni, zlati?
Iz ust njegovih diha več ni...
Ko je pohitel nasproti sovragu,
zajel ga rafal je na hišnem pragu...

Poetu pogled je odprt široko,
zmračila mu zadnja je misel obraz
in kakor da puško še išče z róko,
družico zvesto skoz ves ta čas ...
Iz prsi se srčna mu kri je razlila,
strdila se v gostih črnih laseh
in tlak kamniti je poškropila.
Tam titovka z zvezdo leži na tleh.
Tovariši borci v veži stojijo,
glavé so sklonili in molčijo ...

Kajuh je mrtev! Kot nož resnica
vsem neusmiljena reže v srce,
še globlje gube jim seka v lica,
iz praznih oči jim stiska solzé.
Prišli so kmetje. Z žebli zabili
so mlado telo med šest desák.
Na vaški groblji v hladni gomili
po borbi naj mirno spi junak!
Naprej, divizija! V mrko tišino
gre pot, obtežena z bolečino ...

Pomlad je prišla, za njo še ena
in ta je bila resnična pomlad,
vsa v novi, širni svetlobi rojena,
odeta v cvetje izpólnjenih nad.
Bleščijo v soncu tam Bele vóde,
po naši zemlji poje radost
visoko pesem míru in svobode,
ki vodi ob njej v bodočnost most.
Kajuhova pesem, živa in smela,
nam k novim zmagam bo v veke pela ...

NEUMRLJIVI PAVLIHA ALI POROČILO O ŽIVLJENJU SLG V LETU 1957—1958

(Odlomki iz dnevnika)

Spodobi se vsekakor, da pri kraju gledališkega leta tudi javno poročam pa obračunam. (Zlasti, če je res, kar pravijo: da je SLG osrednja in najvažnejša kulturna institucija celjskega mesta in okraja.) Vsaj bralcem na neposrednem delovnem področju, to se pravi v celjskem okraju, v celjskem bazenu. A ko prebiram, kar sem si med letom zapisoval, se me poloti misel: počemu bi poročal samo o tem, kar smo počenjali — nemara je bolj potrebno, da kaj povem tudi o tem, kaj si mislimo, kaj premišljujemo; in ne nazadnje: tudi kaj o tem, kako delamo. Saj je dosti naklonjenih in zainteresiranih ljudi, ki vseeno ne vedo, kakšno je iz dneva v dan početje pa prizadevanje gledaliških težakov, ko jih poznajo le v praznjem razpoloženju svetečne osvetljave odrskih luči.

Zatorej bom namesto skopega in suhega poročila pa obračuna objavil raje kar zapiske same. Ne vseh, to se razume: marsikaj vsakdo premišljuje in si zapisuje le zase ali za najbližje. Tudi javna »avtokritika« v slogu bizantinskega potresanja s pepelom se mi ne zdi okusno opravilo, ker me prehudo spominja na nečedno početje ekshibicionistov. Sicer pa, kar zadeva to znamenito avtokritiko: o vsem, kar je narobe, ve kolikor toliko razumen človek sam največ; a kolikor toliko razumen človek ve tudi, da je imel prav že stari Lessing, očak in prvak naše stroke: *Ko bi bog v desnici držal vesoljno resnico, v levici pa edini, vsekdar živi gon po spoznanju resnice — čeravno s pristavkom, da se bom vselej in večno le motil — in ko bi mi tedaj dejal: Izberi! — ponižno bi se mu oklenil levice in bi rekel: To mi daj, oče! Saj čista resnica je tako in tako namenjena samo zate! Dozdeva se mi, da je ta razsvetljenčeva misel lepša pa bogatejša od znane, v publico izrojene kombinacije dveh latinskih izrekov *Errare humanum* pa *Nihil humanum alienum a me esse puto*. — In ko sem že pri tem, da brskam po starih pa novih navedkih — pod roko se mi je prirnil tudi listek s čarobnimi stavki iz Zuckmayerjeve igre o *Satanovem generalu*; nemara bi besede boheemskega generala Harrasa lahko pomenile prav toliko kot geslo in vodilo vsega našega — tudi gledališkega — početja: *Življenje je lepo. Svet je čudovit. Kar nas je ljudi, se vsi zelo trudimo, da bi ta svet zasvinjali — in marsikaj se nam često tudi uspešno posreči v tem prizadevanju. Pa vendar ne moremo spodkupati prvotne koncepcije. Kje se je ta vzela — tega ne vem. Nisem filozof niti prerok. Samo sodobnik sem; tehnik, vojak. Vem pa to, da je koncepcija dobra. Načrt je pravišnji. Zamisel je veličastna. In smisel vsega tega — ta smisel ni moč; ni sreča; ni nasičenje. Smisel je lepota. Ali radost. Ali oboje. Imenujte ga kakorkoli, ta smisel, meni je**

vseeno. Morebiti prave besede zanj sploh ni. A v najbogatejših urah življenja slutimo ta smisel, naš je tedaj. In zanj, samo zanj sploh živimo.

Toliko za pojasnilo.

Četrtek, 22. avgusta 1957

Oddali smo v tiskarno razpis abonmaja. Po dolgem in včasih kar napetem premišljevanju pa prerekanju smo se nazadnje le odločili tudi za »nedeljski dopoldanski: abonma. Malce računamo na upokojene in druge samotne male ljudi, precej tudi na del mladine, na tisti del, ki ob delavnikih ne more priti. Najbrž bo teh največ. In če jih je navsezadnje samo malo: prihodnje leto jih bo nemara več. Saj venomer trdimo, da nam je tako važna vzgoja jutrišnjega občinstva. Počasi, pa vseeno. Poskušati in preizkušati je treba vse mogoče.

Ponedeljek, 26. avgusta 1957

Zvečer: razčlembena vaja za *Dnevnik Ane Frankove*. Zanimiva kontroverza: je to odrsko besedilo (v dokaj poenostavljeni in posladkani dramati-zaciji zakonskega para Frances Goodrich in Albert Hackett) primerna podlaga za umetniško ali za kako drugačno doživljanje pa obravnavanje? Za gledališki list sem si zapisal nekaj stavkov: Svetoskrunstvo in docela brezčutno bi bilo, obravnavati ta dokument strašne resničnosti z očmi literata ali lepoumnika. Nečedno bi to bilo, malenkostno, zaplotniško in omejeno. Prav tako se tudi gledališki izvajalec ne sme in ne more lotiti uprizoritve tega besedila z namenom, da bo »zganjal umetnost«. Umetnost je sicer zelo plemenita in vzvišena, morda najlepša stvar v življenju — toda, kot pravi veliki nemški pisatelj Jean Paul: »Umetnost sicer ni kruh, pač pa vino življenja.« — Trpljenje samo po sebi, resnično, zgodovinsko izpričano trpljenje — to pa ni in ne more več biti »vino« — ne, to je v resnici »kruh življenja«. Zato se gledališki ljudje tega dela sicer lahko lotijo in morajo lotiti z vsemi izraznimi sredstvi kar najvišje umetnosti — kolikor je le zmorejo — toda namen in globlji smisel tega početja je in mora biti večji, višji ali globlji. Že v pogovorih na razčlembeni vaji sem opazil, da sem to misel nemara formuliral preskopo, ker me ta ali oni ni prav razumel, saj se je mogoče komu celo zdelo za malo, da sugeriram nekaj, kar naj bi ne bilo umetnost. Kot češ da je »umetnost« nepresežni vrh vsega našega prizadevanja. Pa ni. Zato tudi že vem, kak naslov bom napisal v gledališkem listu nad članek o *Dnevniku* — kot komentar in praktično polemično ost: *Nekaj več kot umetnost.* — Poglavitno vodilo uprizoritve naj bo torej: pieteta.

Torek, 10. septembra 1957

S ponovitvijo Molièrovega *Skopuha* (iz lanskega repertoarja) gostujemo v Rogaški Slatini. Improviziran oder v osrednji dvorani velikega zdraviliškega doma. Lestenci, štukatura, pliš. Slaba akustika. Skratka: notranjearhitektonski spomin na francožefinizem. A vseeno — če ne bi bila dvorana malce prevelika, ne bi mogli tajiti, da se po njej kot razpuhtela dišava spreveša prikupen šarm starinske domačnosti in omike.

Krajev se nam ponuja čedalje več, teren se nam neprestano širi. Navdušeni smo ob tem — a hkrati nas je že kar groza. Stiska za čas, za dneve. Ne dohajamo več. Ko je na teden tako malo sobot pa nedelj (skoraj povsod pa

si nas žele ravno ob teh dnevih) — in ko vrh tega ne moremo neprestano samo potovati in igrati; tudi nove, vselej nove uprizoritve moramo pripravljati. Časa nam zmanjkuje, časa za vaje, terminov za predstave.

X Sreda, 25. septembra 1957

Uradni začetek gledališkega leta: premiera *Dnevnika Ane Frankove*. Že med odmorom, še bolj na kraju predstave se je v občinstvu čutilo: nedvomen, zmagovit uspeh. In ne v prazno. Zares — čeravno so vtisi še novi, četudi sem še sredi razpoloženja zadnjih vaj, ko gledališkega človeka po navadi zapušča vsa avtokritična neprizadetost — vse kaže, da je uprizoritev nadvse solidna, čvrsta, trdna. Nepretencioznost je lahko zlo, ker zapeljuje v indiferentnost pa konformizem. Včasih pa je odlika: tako tu. Ravno ta skromna, bolje: ponižna nepretencioznost je dosegla tisto, o čemer sem pre-mišljeval na dan razčlembene vaje. Pieteta in niti za hip odjenljiva intenzivnost ozračja sta poglavitni značilnosti uprizoritve. Lahko smo zadovoljni, Spodoben, dostojen začetek leta.

Premišljuje o idejni tehtnosti *Dnevnika* (ne o uprizoritvi, temveč o besedilu, namreč o dramtizaciji). Pustimo ob strani, da sta gospod Hackett in njegova žena gospa Goodrich malce spačila eksistencialistično grozo Anine življenjske filozofije in se z vsem poudarkom posvetila slučajnemu filantropskemu stavku, ki je dekletu — dasi nasprotuje vsej njeni siceršnji konceptiji svetá — v priljudno radostnem trenutku stekel iz peresa (tisti stavek o veri v dobroto ljudi). A spominjam se, kaj sem bral v demokratično meščanskem obzorniku *Der Monat*. Bralec se v pismu, poslanem uredništvu (in objavljenem v tistem stolpcu), začudeno vprašuje, kako da je najbolj pretresla svet ravno Ana, dasi je bila njena usoda — vsaj v teh dveh letih, ki ju opisuje — še vedno neprimerno bolj ugodna kot usoda milijonov njenih rojakov, ki so trpeli še tisočkrat huje? Ne gre tu vendarle (pod krinko antifašističnega srda) le za larmoyantno pomilovanje »uboge male deklice« kot ob pogrošni literaturi?

Zares: ljudje se motijo, ko sami sebi dopovedujejo, da jih je v Anini usodi — vsaj kakor jo gledajo na odru — pretresla polpretekla aktualnost antifašistične obtožnice in dokumenta; ne — prevzema jih bodisi ganljivost (ne glede na zgodovinsko opredelitev) bodisi vznemirljivo doživetje edinstvenega otroka. O tem, zakaj je bila Ana zares edinstvena, sem se široko razpisal v gledališkem listu.

Saj res: gledališki list! Z novim letnikom smo začeli vsem tistim izvodom, ki jih pošiljamo v inozemstvo, prilagati kratke povzetke vsebine v angleščini. Ciklostilirano. Blizu 200 izvodov vsake številke že pošiljamo čez mejo; marsikdo nas zunaj pozna — torej je prav, da bodo vedeli kaj več, ne samo gledali podobice.

Ponedeljek, 30. septembra 1957

Pogovor z občinstvom. Zopet razmeroma malo obiska (dasi neprimerno več kot lani). Nobenih zelo pretresljivih novih spoznanj ali informacij. Dijakinje (sedmo- ali osmošolke) s I. gimnazije so govorile nenavadno živahno, prikupno in presenetljivo pametno. Najbolj jih zanima politična aktualka

Darinka Pavletič-Lorenčak: Lastni portret z masko.

Darinka Pavletič-Lorenčak, roj. 30. decembra 1924 v Rečici ob Paki, akademijo upodabljaajoče umetnosti dovršila v Ljubljani l. 1950, po poklicu profesor risanja na gimnaziji v Celju.

(Dežurna služba je še vedno nepozabna!), najbolj nam zamerijo *Specialista za srce*. Veseli smo, da se nam je že toliko posrečilo, kar zadeva vzgojo okusa. Škoda, da za čiste vrednote velike klasike še vedno ni pravega razumevanja.

Sobota, 5. oktobra 1957

Druga letošnja premiera: *Romanov in Julija*. Programatsko delo, natanko skladno s slogovnim in idejnim hotenjem zavoda: pozitivna nevtralnost, srdita ironija, živahna teatralika, poveličevanje čiste poezije in sanjarstva. Škoda le, da Ustinov ne zna biti obema strankama enako pravičen: Rusom je naklonil toliko čustvene toplote (resda tudi ostrejše bodice, a to je na dlani), Američane obravnava samo razumsko. Občinstvo je odhajalo malce zmedeno. Vse kaže, da so ljudje le marsikaj premišljevali po predstavi. Torej: dosegli smo več kot samo poceni podlistkarsko satiro.

Petek, 11. oktobra 1957

Med ansamblom vre. V lokalnem listu je izšel pamflet zoper Ustinova (ne toliko zoper nas). Kolegi mi dopovedujejo, naj pamfletistu javno odgovorim. To se mi zdi zares odveč. Predvsem sodim, da zavod vselej najbolje odgovarja na kakršnokoli pisanje s tem, da kar naprej — in po možnosti čedalje bolj — dela, ne pa s polemiziranjem. Vrh tega pa na take pomote res ne kaže odgovarjati. Najbolj me zabava, da je pamfletist natanko na glavo postavil poglavitno slabost Petra Ustinova: v resnici je Ustinov preveč zaljubljen v narod svojih prednikov in ga zategadelj upodablja z zanosno slovansko čustvenostjo; v lokalnem listu pa piše, da po renegatsko sovraži bivšo domovino kot vsak emigrant (celo političnega emigranta so naredili iz tega vnuka davnih odseljencev). Kako pravi tisti arabski pregovor o karavanah? ... Je to res nadutost (kot mi očitajo kolegi), če nočem, da bi nam bilo mar za take reči? Ne bi rekel. Je res nadut, kdor se od srca smeje, kadar doživi kaj zabavnega? Naduti bi bili, ko ne bi marali za (najsi še tako neusmiljene) kritične očitke. A zastran takšnih reči? Sicer pa: Naš general je čas. — Bomo videli, kdo se je motil in kdo je imel prav.

Torek, 15. oktobra 1957

Gosto popisan je formular za tedenski razpored vaj na oglasni deski. Danes na priliko: ob devetih individualna vaja za *Poslednje dneve Sokrata*, ob desetih razčlembena vaja za *Sovražnike*, ob pol štirih individualna vaja za *Sokrata*, ob osmih bralna za *Sovražnike*.

Teden dni smo že vsi vročični. Proslava štiridesetletnice oktobrske revolucije nam je zmedla vse načrte. Najprej smo kanili uprizoriti scensko oratorijsko priredbo Aškerčeve *Stare pravde*. Za to nam manjka denarja, ker bi bila oprema predraga. Potlej pa vprašanje roka. Ne maramo biti bela vrana med slovenskimi kulturnimi zavodi; če so vsi prilagodili proslave smernicam osrednjega pripravljalnega odbora (kar zadeva termin in kar zadeva repertoarni izbor) — tedaj res ne kaže, da bi mi, denimo, slavili oktobrsko revolucijo šele toliko kasneje s *Tugomerom* — kar smo tudi že mislili in kar bi bilo po našem najlepše. Na vrat na nos (ker smo šele prejšnji teden izvedeli, kako mislijo poenostaviti proslave v vsej Sloveniji) smo se torej odločili za *Sovražnike* Maksima Gorkega. Komaj nekaj dni priprav, pa so se že začele vaje. In

strašansko malo časa do premiere! — Vmes pa še delo (vsaj nekaterih) za *Sokrata*. Bo šlo? Ansambla se loteva nervoza. Samo s pridigami o požrtvovalnosti pa disciplini jih pa tudi ne morem večno pitati. Vaje za *Sokrata* so nasute kar vmes med siceršnje redne vaje *Sovražnikov* — v čas, ki se uradno imenuje »prosti čas«. Saj je res, da so *Poslednji dnevi Sokrata* predvsem solo nastop osrednjega igralca (ljubljanški Lojze Potokar) — a nekaj obstranskih figur je vendar dokaj zapletenih, napornih. Predvsem pa: v tako kratkem času naj bi jih pripravili!

Petek, 18. oktobra 1957

Generalka za *Sokrata*. Potokar je imeniten. Še bolj pa je čudovit Platon. Ali nemara stari Sokrat sam. Ko ga živega slišiš, še bolj začutiš, kako lepa, modra in — brez zamere — podlistkarsko duhovita knjiga je to.

Zdaj mi je že kar malo žal, da smo se ravnali natanko po ljubljanski uprizoritvi. Morali bi uprizoriti samo *Zagovor*, brez pritaknjenih, iztrganih odlomkov *Fajdona* pa *Kritona*. *Zagovor* je čudovit monolit, čist kot gorska strela. *Kriton* in *Fajdon* sta čudovita spisa, a v takšnih iztrganih in zmontiranih odlomkih učinkujeta kot vrste ganljivih žanrskih prizorov — po silni veličini *Zagovora*.

A kaj naj zdaj. Posredovali smo pač svojemu občinstvu natanko tisto, kar je že Ljubljančane lani tako navdušilo.

Sobota, 19. oktobra 1957

Prva celjska predstava *Sokrata*. Kljub živčnosti in — prav resda pretiranemu naporu (za naše sodelujoče, mislim) je šlo zelo lepo. Potokar je kajpa zmagoval. Kako tudi ne bi.

Petek, 8. novembra 1957

Zanimivo, kako nastajajo gledališke domislice in ideje. Lahko se porajajo iz nebistvenih, skoraj banalnih doživetij. Danes nam je odrski fotograf prinesel prve kopije posnetkov z generalke *Sovražnikov*. Ogledujem si po vrsti te okusno komponirane fotografije v ličnih findesiècleskih oblačilih. Polina, Tatjana, Kleopatra, Nadja. Nenadoma se zalotim, da sem se z malce zatohlo nostalgijo zasanjal v »lepe stare čase« korbetov, pernatih pahljač, sončnikov, seksualne laži in najbolj nečloveške *laissez-faire*. Ob vseh grdobijah stoletja meščanske idilike je bil ta čas vendarle tudi zares bogat z mnogimi dobrotami. Vsi smo še dediči tega časa. In vse duhovno pa politično dogajanje današnje Evrope se slej ko prej suče okoli umrlih idealov liberalnega stoletja. Ta pregnani ideal stoji razdvojen med obema tečajema današnje moškosti — med razkrojeno kontemplacijo in totalitarnim aktivizmom. Kot pregnana Ifigenija med bolnim bratom pa krutim Toantom. In nitka se odvijje, verižna reakcija steče. Skoraj v hipu se mi je pred očmi razpredla natančna zamisel moderne, celo eksperimentalne in avantgardistične (vsekakor bolj avantgardistične od vseh Ionescov) uprizoritve Goethejeve *Ifigenije na Tavridi*. Goethejeve, ne Evripidove! Ifigenija — ta petrefakt Evrope devetnajstega stoletja — je življenjsko razdvojena med furioznim, bolnim, ubežnim solipsistom, nosilcem moralnih bremen — in trdnim, močnim, vikinško aktivnim oblastnikom. Prvega spremlja zvesta senca narurnega, nepoglobljenega, a dobrega in vsek-

dar razumnega, igri in lahkemu zaslužku vdanega prijatelja — drugemu svetuje leden razum, znanstvenik, uradnik tradicionalnega kova. — Scenografije ta *Ifigenija* ne potrebuje: prazen oder v temnih zavesah, nekaj pramenov zelene in rumene luči, ena samcata brezova klopca. Glasbena podlaga: kateri izmed Beethovnovih poznih kvartetov. Slog besedne interpretacije dialoga: ne stih, temveč nekako tako, ko da bi govorili kakega zgodnjega naturalista, postavimo Ibsena. Oblečeni: Ifigenija kot dama iz malomeščanskega sveta Ivana Cankarja, Antona Pavloviča Čehova, Maksima Gorkega, Henrika Ibsena — s širokim klobukom, sončnikom in pompadurko, s košato pričesko in blago, svetu odtujeno modrostjo; Orest kot današnji nervčik, nekako tako, kot si povprečna domišljija predstavlja »razklanega mladega eksistencialista«, ves v črnem do vratu; Pilad v kavbojkah, gumenih copatih, pisani srajci pa z vrečo čez ramo; Toas v širokih rdečerjavih škornjih čez boke (asociativni vir: Kon-Tiki, najbolj vikinško dejanje naših dni), s svetlo srajco à la Montgomery (kratki rokavi, naramke, žepa na prsih); Arkas v progastih sivih hlačah in črnem suknjiču, s sivimi angleškimi brki in pomenljivo tenko aktovko pod pazduho. Prej ali slej bomo gotovo uresničili to zamisel. Moramo jo.

Sobota, 9. novembra 1957

Premiero *Sovražnikov* je občinstvo presenetljivo lepo sprejelo. Kdo bi si mislil. Sami smo dokaj nezadovoljni. Kar vsi. Nekaj lepih individualnih kreacij, ne dosti več. A kaj — obolus smo prispevali.

Ponedeljek, 11. novembra 1957

V Velenju s *Sovražniki*. Tudi za proslavo. Presenetljiv incident: nekaj časa že (vse od *Ane*) prakticiramo pri popoldanskih in »terenskih« predstavah komentarje pred začetkom; dozdevalo se nam je, da to marsikdaj močno pomaga, čeravno malce kalí čistoto gledališkega doživetja. Nekaj domačinov nas je pred predstavo prosilo, naj tu nocoj nikor ne beremo komentarja, dasi je bil za to priliko še celo sestavljen izrazito svetenje, zelo kratko, a zanosno. — Naj se vendarle odločimo, da opustimo to navado? Neradi smo jo ustanovili, drugim na ljubo, zdaj pa spet ne?

Cetrtek, 19. decembra 1957

Popoldne (zaključna predstava za šolo) premiera *Jurčka*. Spet in spet ta Golia. Ne gre pa ne gre nam od rok, da bi našli kaj bolj primernega, bolj sodobnega, kaj, kar bi se tudi v mladinski dramatikci ujemalo s programom. Enkrat smo imeli takšno reč — *Atomske bombe ni več*; a takrat se nas je prijela smola z uprizoritvijo, pa smo diskreditirali ne samo dokaj prikupni tekst, temveč celo ves žanr aktualno fantastične otroške igre. Blagajniški uspeh je pa pri večno enakem konvencionalnem Golji vsekdar zagotovljen. Kaj se more. Drugega ni.

Po premieri sestanek umetniškega osebja. Kritično smo se pogovorili o dosedanem delu v sezoni. Ugotovili smo marsikaj koristnega. Upam, da te ugotovitve ne bodo ostale jalova teorija.

Sreda, 8. januarja 1958

Premiera *Dreves*. Tudi to je ljudem spet všeč. Melodrama jih priteguje, kajpa; duhovita teatralika prvega dejanja jih samo moti.

Sreda, 15. januarja 1958

Sele danes čutim pravi začetek novega leta: pravcati praznik za slovensko gledališko hišo — začeli smo študirati hkrati kar dve novi, izvirni slovenski deli. Kislingerjeva emigrantska drama *Na slepem tiru* — in Marinčeva *Komedija o komediji*. Mogoče se bomo čez nekaj let vendarle vsaj približali idealu, ki vanj slej ko prej verjamem: 50 % repertoarja domače novitete, 10 % iz jugoslovanske sodobne dramatike, 20 % iz železnega repertoarja svetovne klasike, 20 % iz sodobne svetovne »produkcije«. Mogoče čez deset, petnajst let.

Nič me ne moti, da je *Komedija o komediji* le nedolžen kabaretni tekst. Tudi aktualni kabaret je dragocenost, če je le dobro narejen.

Sobota, 25. januarja 1958

Vse leto nas že preganjajo bolezní. Tako malo je igralcev, da neprestano škriplje na vseh koncih, potem pa še bolezní. Zdaj gripa, zdaj zlomljene roke... Sicer pa je mogoče pretirana, daleč nadpovprečna zaposlenost ansambla tudi po svoje kriva, da so člani izčrpani in manj odporni, pa se jih bolezní hitreje lotevajo.

Strnadu vsa čast! V štirih dneh je pripravil »vskok« — in zaigral je dedka Fernanda v *Drevesih* tako, da mu živ krst ne bi zasumil, v kako smešno kratkem času je moral pripraviti to razmeroma dokaj obsežno in ne preprosto vlogo.

Sreda, 12. februarja 1958

Premiera *Slepega tira*. Popoldne — pred premiero — smo povabili zastopnike sredstev javnega obveščanja (tisk, radio) na konferenco, zraven tudi odposlance nekaterih gledališč. Povedal sem, kaj sodimo o gledališki politiki glede na sodobno izvirno dramatiko. Poglavitno je to: doslej so gledališča igrala slovenske novitete le iz nekakega čuta dolžnosti, zastran pietete, že vnaprej prepričana, da je pač treba vsaj eno uprizoritev na leto žrtvovati molohu neuspeha, samo da bo zadoščeno oliki glede »podpiranja domače ustvarjalnosti«. Teh dveh pa nismo uvrstili v repertoar samo zato, da pač igramo kaj domačega, temveč zaradi del kot takih, kakršna pač so, ne upoštevaje posebej moment, da sta »izvirni noviteti«. To je napredek.

Na konferenci sta bila tudi avtorja. Posebno Marinc je bil časnikarjem zanimiv, ko je povedal, da tudi amaterji na vseh koncih igrajo *Komedijo o komediji*.

Sama premiera je užgala, je, je. Od premiere *Glorije* že ne pomnim takšnega zadovoljstva v sebi. Upam, da me ne vara pražnje razpoloženje; menda bomo čez nekaj dni še vedno smeli verjeti, da je izvirna slovenska drama na našem odru zares doživela uspeh.

Najbolj smo lahko zadovoljni zaradi dognane uravnane ansambla; naj kaže uprizoritev nadrobnemu razboru še toliko hib (a zdi se mi, da jih

niti ni toliko in da niso zelo hude) — ta odlika je najvažnejša. Tu ni nobenega posameznika, vse je harmonično. Ujemajo se natanko. In niso brez stila. Naj bo ta stil kakršen koli (po mojem kar pravšnji) — stil imajo.

Sreda, 19. februarja 1958

Premiera *Komedije o komediji*. Občinstvo zadovoljno z aktualnimi bodicami in z ležernim confrencierskim tonom. Komedijo bomo lahko igrali še in še. Pravcati kabaret. A zdi se mi, da kar dober kabaret.

Me varajo občutki ali je res, da nam letos dobro kaže, kar zádeva zunanje uspehe? Vse so radi gledali, po svoje (v omejenem merilu kajpa) celo obe igri, ki si od njiju sploh nismo upali obetati odziva pri širšem občinstvu — *Sokrata in Sovražnike*.

In če me ti občutki ne varajo — ne bi kazalo, da se nekoliko zamislimo? Kar preveč zadovoljstva med občinstvom ne more biti vselej znamenje umetniške čistosti. Občinstvo tako zelo ceni Krpanovo kobilo.

Pa vendar — kljub sentimentalni melodramatiki Casonove ganljivke *Drevesa umirajo stoje*, kljub kabaretni cenenosti *Komedije o komediji* — me nič ne more prepričati, da bi bili zdrknili.

Četrtek, 6. marca 1958

Ptujsko gledališče gostuje na našem odru. Kole Čašule, *Veja v vetru*. Prva nefolklorna, nekako sodobna makedonska drama. Režiral je gost iz Prilepa. Prizadevnost in vnema naših ptujskih kolegov je vredna spoštljivega občudovanja.

Premišljuje o Čašulovi igri. Okorna je, preračunano melodramatična, votlo deklamatorska, psihološko popolnoma neverjetna in tudi neinformirana. A vendar — k rojstvu novega naroda sodijo kot nujen pojav tudi te reči, še več — celo civilizatorično ustvarjalni so taki spotikljaji. Poskus evropsko-ameriške urbanizacije makedonske literature je v tej drami negotov, zbeگان, desorientiran — a vseeno pomeni prispevek h kasnejši pravi urbanizaciji. Kako je zapisal kolega Moravec o Vilharjevih čitalniških besedilih in o vsem čitalniškem pokretu sploh? Da so to bila *prizadevanja, ki so imela najboljši namen*. Zato bi bilo nepietetno, ko bi vihali nos spričo Vilharjeve bradate idilike in naivnosti ali spričo Čašulove brkate otroškosti in ljubke bahavosti.

Ptujčanom grozi podobna usoda kot Kranju in Kopru. To bi bilo neodpušljivo. Upravnik ptujskega gledališča je povedal posrečeno anekdoto. Ni dolgo tega (govorice o likvidaciji gledališča so že vehementno krožile po okraju), kar so nekje govorili — v Gorišnici, Ljutomeru, kaj vem kje — pa jim je tam zvest obiskovalec, kmečki domačin, rekel tole: »Če vas bojo res odpravili — kaj nam pa potlej drugega še ostane kot maša ob nedeljah!« Hudirjevo zgovorna in poučna je ta izjava.

Nedelja, 16. marca 1958

Ptujčanom smo vrnili obisk. Dve predstavi *Slepega tira*. Občinstva v veži toliko, kot ga v veži celjskega kina Union ni, kadar vrte ganljivo italijansko romanco ali razburljiv western. Vsaj še za dve predstavi je bilo takih, da niso dobili vstopnic. Neverjetno, kako Ptujčane veseli gledališče. Res bi bilo pravcato hudodelstvo, ko bi zaradi tistih bore nekaj prgišč denarja vzeli

desettisočim to lepo zatočišče vere v višja spoznanja. Sreča: tudi odločujoči dejavniki so to uvideli. Gostitelji so nam povedali, da obstoju ptujskega gledališča ne grozi več nevarnost. Našli so pametno ureditev, primeren aranžma z mariborskim okrajem in Slovenskim narodnim gledališčem v Mariboru. Edino pravilno.

Torek, 18. marca 1958

Gostujemo v Kranju: v treh dneh skoraj na čisto nasprotnih koncih Slovenije. Predvčerajšnjim Ptuj, danes Kranj.

Gostujemo na odru odpravljenega Prešernovega gledališča. Zalostno se počutimo, kot na sedmini. Nekateri poprej zvesti obiskovalci Prešernovega gledališča nam pripovedujejo, da do našega gostovanja sploh niso hodili v gledališče. Celo našima predstavama *Slepega tira* se je poznalo, da ni toliko občinstva, kot bi ga lahko bilo.

Uprizoritev *Slepega tira* je dobra, o tem sem danes že trdno prepričan. Najboljše znamenje: isto se godi s to uprizoritvijo, kot se je godilo (in se še godi) z *Ano Frankovo* — niti malo ji ne grozi, da bi se razrahljala; nasprotno, od reprize do reprize raste, čvrsto organizirana, jasna, dosledna v sebi. Obe uprizoritvi sta bili trdni, dognani, disciplinirano vigrani. Zato se nič ne more razmajati.

Sobota, 5. aprila 1958

Premiera *Tugomera*. Zadovoljen sem, da se nam je kljub finančnim težavam posrečilo realizirati to veliko reč. Saj je *Tugomer* zgledna slovenska tragedija in vehementna dramatična obravnava nadvse aktualne filozofsko-družbene, etično-psihološke problematike. Občinstvo je bilo malce konsternirano, ker se ni znašlo ob tolikem spektakuloznem navalu senzacij. Navsezadnje pa se mi *Tugomer* vendarle povsem ne ujema s programom, ker tu le ni bilo mogoče pokazati zares prave, dosledno moderne tragike; v preveliki meri se je bilo treba — hočeš nočeš — prepustiti konvencionalnemu množičnemu teatru velikih dimenzij. To se ne ujema s slogom Slovenskega ljudskega gledališča.

Ponedeljek, 28. aprila 1958

Sinoči (pravzaprav bi moral skoraj že reči: davi) smo se po naporni vožnji vrnili iz Kopra. Malone ves teden smo križarili po slovenski Istri in Primorskí. V torek Ilirska Bistrica, v sredo Piran, v četrtek Izola, v petek in soboto Koper, sinoči Postojna. Bilo je lepo — razen v Postojni (zanemarjena dvorana in oder — pa ne zastran revščine, temveč tako, da se očitno vidi zanikrnost; to je žalostno). Vesel sem, da nas poznajo že na onem koncu domovínice; zdi se mi, da smo se kar dobro odrezali. Zadovoljni smo lahko s to široko afirmacijo.

Sreda, 30. aprila 1958

Odbor Sterijinega pozorja (jugoslovanski festival sodobne drame v Novem Sadu) nam je sporočil, da nas je komisija povabila. To je še lepša počastitev kot lani — saj je bila letos konkurenca neprimerno hujša (okoli

štirideset prijavljenih gledališč, vmes tudi velika, na primer Sarajevo, Rijeka, Maribor) — povabljenih pa je samo dvanajest. Poleg Mostara smo edino gledališče iz manjšega mesta, vsa druga so iz centrov.

Sobota, 3. maja 1958

Danes je gostovala na našem odru drama Slovenskega narodnega gledališča v Ljubljani. Eugene O'Neill, *Dolgega dneva potovanje v noč*. O'Neillov čudoviti tekst je ob igralski stvaritvi Vide Juvanove (Mary Tyrone) zmagovito zažarel. Poleg nje so nastopali tudi drugi igralci.

Nedelja, 4. maja 1958

Po prvomajskih praznikih izvemo, da so v mariborskem okraju prav zares in dokončno sklenili smrt ptujskega gledališča. Kako pravi Hemingway (Starec in morje): *Človek ni rojen za poraz. Človek je lahko pokončan, poražen ne.*

Nedelja, 18. maja 1958

Skoraj ves dan smo bili na vlaku: Novi Sad. Zvečer smo si ogledali festivalsko predstavo beograjskega gledališča »Atelje 212«: Melvi Albahari, *Bližnji svoj*. Jutri bomo nastopili na tem odru mi s *Slepim tirom*.

Zopet (že drugič prav tako mogočno kot lani) čudovito doživetje obdonske pokrajine, same Donave, lepe vojvodinske prestolnice: po ubijalsko enolični ravnini Srema nenadoma bogata in košata pokrajina obrežnih dobrav in vinogradov. Ta reka je spravljiva, spokojno radostna, bohotna — in tudi pohotna morebiti. Prijatelj rojak, ki je tudi tu zaradi festivala, mi jo je v pomenku primerjal stari, a ne utrujeni, razkošni, modri in plemeniti, gosposki vlačugi. Mogoče bi bila res Marguerita Gautier takšna, ko bi je mlade ne pobrala sušica in ko se tudi kasneje ne bi izgubila v kloaki siromaštva — ko bi se, postavimo, sprelevila v spoštovano in spoštljivo mater Armandovih otrok. In sam Novi Sad! Povsod same široke, v daljno globino razpotegnjene vedute — vendar ne puste in tlačeče kot v drugih panonskih ravninah. Pa ozračje omike tega mesta: spomnil sem se ene izmed tisoč anekdot o G. Bernardu Shawu. Lepa sopranistka mu je rekla: »Pomislite, mojster, ko bi midva spočela otroke, pa bi bili lepi kot jaz in pametni kot vi — to bi bili idealni ljudje!« Hudobnež ji je odgovoril: »Pomislite, da bi bili lepi kot jaz in pametni kot vi — to bi bili najhujši spački, kar si jih lahko mislite!« — Tudi v Novem Sadu se križata dediščini dveh kultur, vpliv dunajsko-budimpeštanskega kroga pa vpliv južnjaške srbske miselnosti. Toda gorje — ko bi se bilo mesto navzelo avstroogrškega naftalina pa balkanezerske malomarnosti! Vendar se je navzelo usedlin resnične in dragocene (ne ponarejeno opičje) kulture avstrijskega salona pa kavarne — in čudovite vitalnosti, širokosrčnosti pa drznosti slovanškega juga. Nenavadno žlahten spoj.

Albaharijeva igra koketira z antiakcijsko dramaturgijo pariških verbalnih avantgardistov. Izvrstno uprizorjena, inteligentno napisana — mene je besno zrevoltirala, kljub vsemu. Ne da bi bila slaba v svojem žanru: žanr sam po sebi mi je neizrekljivo tuj, zdi se mi nesmiseln in nemogoč. Malokoga najdem, da bi se strinjal z mano. Nekaj prijateljev — in še nekdo, to vem, še nekdo bi se strinjal: domača banavzična publika. Ne morem si želeti, da bi

mi kdaj igrali kaj takšnega. Želim si domačih del tistega žanra kot *Dežurna služba* ali kot Brandstaetterjev *Molk* (pričakujem, da ga bo občinstvo sprejelo prav tako kakor *Dežurno*, nemara še bolj vznemirjeno, sicer bomo pa videli, saj bo kmalu premiera), takega žanra, kot je *Mrzla svetloba* (le da me tam moti neobjektivnost, a govorim o žanru) ali kot *Lov na čarovnice*. Nekaj slovenskih besedil Albaharijevega sloga je že napisanih — a prav nič me ne mikajo. Kopičenje besed brez akcijske napetosti in brez definirane problemske usmeritve — to ni gledališče.

Ponedeljek, 19. maja 1958

Odigrali smo *Slepi tir* pred skoraj do kraja polno dvorano festivalskega občinstva. Po predstavi nas je filmala beograjska televizija — pripravljajo polurni dokumentarni film o sodobni jugoslovanski dramatik, baje da bodo interview in posnetke vseh del poskusili posredovati tudi Euroviziji.

Kolik razloček, kolik napredek, če pomislim na našo lansko novosadsko predstavo. Lani udržana in presenečena vljudnost (ker se jim niti sanjalo ni, da bodo videli »zaresno« gledališče iz »provinc«; pričakovali so podeželsko bornost) — letos že kar prevsiljive čestitke in že kar nekritično navduševanje. Se najbolj trezni smo mi sami, ker računamo z dejstvi.

Zdaj smo bili že drugič presenetljivo izvoljeni kot zastopniki jugoslovanske gledališke province. Se nam bo kdaj posrečilo, da se uvrstimo v stalno trupo Sterijinega pozorja? Tako kot metropolna gledališča? Letos smo (po skrivnih zakonih gledališke kuloarne politike) malo upali, da nas povabijo, pa so nas vendar. Kaj bomo predložili strogi komisiji prihodnje leto? Se nam bo posrečilo, da ohranimo vsaj letošnjo raven? Ko pa to ni odvisno samo od nas, temveč predvsem od avtorjev...

Veseli nas pa vsekakor, da smo se izkazali kot spodobna »reprezentanca« domačega kraja. Mnogi kulturni ljudje v Jugoslaviji poznajo dandanes ime Celje predvsem po asociaciji: »To je mestece, kjer je doma tisto gledališče...« Doma bi to bilo marsikomu težko dopovedati, a saj to ni važno. Zavest tega zadoščenja mi je sama po sebi dovolj dragocena, če kdo doma ve za to ali ne.

Sreda, 28. maja 1958

Naposled vendarle premiera *Molka*. Ob novi pekinško-moskovski hajki na nas je postalo delo še toliko bolj aktualno. Ne, ne, nismo se zmotili, ko smo se zanj odločili. Tako napetega občinstva že dolgo ne pomnim.

Sobota, 7. maja 1958

Zadnja premiera letošnje sezone. Roksandičev *Babilonski stolp*. Ker so prosvetni delavci želeli ob občnem zboru »zaključeno« predstavo zase ravno danes, se je zgodilo, da smo na sam dan uradne večerne premiere igrali že popoldne — pri belem dnevu — nekakšno pripravljajno premiero. Zanimivo: dasi je bilo popoldansko občinstvo izbrano — zelo hvaležno sicer, a tudi zelo tenkočutno — se je kvarteta igralcev lotila prava premierska trema šele zvečer. Kaj pomeni (človek bi dejal, da prazna) formalnost napisa na lepakih!

Uprizoritev je šarmantna, kar se da. Čeravno je Roksandičev tekst pravzaprav le prikupen ništrc, se je našim posrečilo, da so mu z interpretacijsko duhovitostjo, s scensko-akcijsko domiselnostjo in uglajenim konverzacijskim

tonom vdihnili več krvi, kot bi kdo kdaj pričakoval. Malce strah me je samo, da bo prikupni, udušeni humor te igrive komorne sonatine zvenel predvsem samo mestnim ljudem. Morebiti je le za spoznanje premalo razgiban.

Zadnja letošnja številka gledališkega lista bo za nekaj časa zadnja sploh: denarja ni, nehali ga bomo izdajati. Škoda, zelo škoda. A kaj bi govoril!

Sobota, 14. junija 1958

Doma igramo *Molk*, v Trbovljah *Babilonski stolp*. Oboje hkrati. Velikokrat se nam to letos ni posrečilo — čeprav smo toliko truda in včasih celo nasilnih ukrepov posvetili paralelnemu študiju po dveh del, »čistim paralelam«, kot jim pravimo, namreč brez najmanjše kolizije (niti v komparzeriji in v tehničnem personalu ne); a poglobitnega namena še nismo mogli doseči: da bi lahko igrali hkrati na dveh zunanjih odrih, ne samo tako kot danes — hkrati zunaj in v Celju; a za to so potrebne dodatne investicije. Torej — vedno ista pesem. Čeprav bi se nam obrestovalo (celo finančno, da o moralnem uspehu sploh ne govorimo) nemara že v letu dni.

Trboveljski oder je kar grozljiv, tako je velik. Ko da bi govoril sredi gotske katedrale, tako bije odmev po govorčevi lobanji. A zanimivo: v dvorani tega odmeva ni slišati; samo neprimerno glasneje je treba govoriti, da premagaš akustično bariero slabo oblikovane kotanje.

Zadnjič letos v Trbovljah — šestič. Abonma se je kar obnesel, tako kot v Laškem, Vojniku, Velenju, tako kot nam ga za prihodnje leto ponujajo v Vidmu-Krškem, v Šoštanjju, v Radečah, pa celo v Kostanjevici na Krki, daleč tam na Dolenjskem.

Nedelja, 15. junija 1958

Sinoči največji oder, kar jih je na našem terenu — danes najmanjši: Kozje. Ne bi vedel povedati, kje nastopamo »rajši. Oboje je lepo, vsako po svoje.

Popoldne smo v Kozjem, zvečer v Bistrici ob Sotli. Ganljivo je, koliko bolj čedno je urejen neznansko skromni in revni oder v Kozjem od doma pa odra v toliko bogatejši Bistrici. Zakaj je to tako?

Strah ob premieri *Babilonskega stolpa* je bil odveč. Na kmetih je ta igrlica ljudem menda še bolj všeč kot v mestu. Smeh, smeh, smeh. To me zelo veseli.

Petek, 20. junija 1958

Sezona gre h koncu. V Lokah-Kisovcu (pri Zagorju ob Savi) so nas povabili, da jim za krajevni »festival« in razvitje zastave pridemo spet igrat (po dvakrat, trikrat na leto hodimo sem). Danes je bila tu na vrsti *Ana Frank*. Šestintridesetič. Doslej SLG še nobene uprizoritve ni igralo tolikokrat in tako dolgo skoraj zdržema: z *Ano* smo začeli sezono, zdaj gre h koncu, pa jo še igramo.

Nedelja, 22. junija 1958

Popoldne v Topolšici (petič letos), zvečer v Šoštanjju, obakrat z *Babilonskim stolpom*. Vmes smo se — utegnili smo kako urico — potegnili v Velenje, da pozdravimo udeležence revije amaterskih igralskih družin. Ravno konec smo ujeli in kos debate o dramatizaciji Frankovega romana *Jesusovi apostoli*. Celo v diskusijo smo posegli s pojasnilom naših izkušenj pri oblikovanju

pogovornega odrskega jezika. Izkazalo se je, da teh izkušenj ne bi smeli držati zase, temveč bi morali publicirati svojo jezikovno doktrino, ker je dokaj svojstvena, toda (izkušnje cele vrste konverzacijskih iger: *Vremenar*, *Romanov in Julija*, *Drevesa umirajo stoje*, *Komedija o komediji*, *Babilonski stolp*) nadvse plodna, saj omogoča popolnoma živo in lahko tekočo govorico, a hkrati zajezuje vse samodejne tendence, ki bi utegnile odrsko govorico lingvistično vulgarizirati: odločilen je duktus stavka, ta mora biti kar se da prilagojen vsakdanjemu pogovarjanju — fonetika in morfologija naj ostaneta (razen zelo zelo redkih koncesij) v mejah zborne izreke.

Srečanje z vidnimi in prizadevnimi aktivisti slovenskega ljubiteljskega pokreta je bilo plodno in spodbudno. Zlasti velenjska *Beraška opera* me je že ondan navdušila, ko sem si jo ogledal. Skoraj za gotovo računam s tem, da bodo velenjski amaterji s to posrečeno uprizoritvijo jeseni lahko gostovali celo na našem odru.

Zanimiv pogovor z uglednim sodelavcem ene izmed »Svobod«, ki so se udeležile revije. Pomenek o Marinčevi *Komediji o komediji*. Sobesednik pograša v obravnavi te vendarle bridke teme okusa tragičnosti. Iz ljudi, ki so ob vseh napakah vendarle žrtvovali leta in leta za potrebe porevolucijskega oblikovanja družbe, se ne bi smeli samo površno norca delati, pravi. Premisliti velja, koliko to drži.

Cetrtek, 26. junija 1958

Se tri dni, pa bo konec gledališkega leta. Dopoldne smo se zbrali k uradnemu »zaključnemu sestanku«. Z upravnikom sva prebrala vsak svoje poročilo. Posebno vesel sem, da sem v poročilu smel izreči tudi tale stavek: *Ni se nam treba bati del, ki se dosledno ujemajo z zavestnim programskim hotenjem subjektivnega faktorja, saj vidimo, da doživljajo kar najlepši odziv, če so le spretno izbrana in dobro uprizorjena.* Pri tem sem se skliceval zlasti na tri dela, ki so se najbolj dosledno ujemala s tem programskim hotenjem (če jemljemo merila v najstrožji obliki): »*Romanov in Julija*«, »*Na slepem tiru*« in »*Molk*«. Vesel sem tudi, da sem si upal v poročilu reči: *Tajiti ni mogoče, da nam tudi javnost že priznava svojski, ubran stil — in to je že veliko.* — Ideal igrilstva sem poskusil v zaključku poročila opisati z nekaj besedami: *neizprosna etična strogost v oceni dramskih vrednot značaja, silovita in suggestivna intenzivnost tihote, intimnosti, trdne človeške resnice.* Žal mi je le, da v poročilu še nisem mogel natančneje dokumentirati nekaterih trditev s številkami o evidenci obiska. A te kajpa še nimamo. Če upoštevamo še te tri dni do konca leta, bo vseh predstav v tem gledališkem letu 219, od tega doma 121, na gostovanjih 98. Gostovanja lahko delim na »reprezentativna« (v mestih s svojo gledališko tradicijo: Ljubljana, Novi Sad, Maribor, Ptuj, Kranj, Koper), teh je bilo 10 — in »terenska«; teh 88 terenskih gostovanj razločujemo spet administrativno-teritorialno na gostovanja v 19 manjših krajih celjskega okraja (Vojnik, Laško, Topolšica, Šoštanj, Velenje, Ljubno, Rečica, Mozirje, Gornji grad, Bočna, Solčava, Zalec, Novo Celje, Sentjur, Zabukovica, Slovenske Konjice, Kozje, Bistrica ob Sotli, Rogaška Slatina), teh je bilo 57, in v 12 krajih drugje po Sloveniji, večidel na področjih, ki kulturno

teže k Celju (kot piše v našem novem statutu), namreč v Brežicah, Radečah, Vidmu-Krškem, Trbovljah, Lokah-Kisovcu, Kostanjevici, Novem mestu, Ravnah, Ilirski Bistrici, Piranu, Izoli in Postojni, teh je bilo 31.

Petek, 27. junija 1958

Drugič letos »letos« mi pomeni gledališko, ne koledarsko leto) v dvoranici zdravilišča Novo Celje. Tako kot je bil jeseni Molièrov *Skopuh* zelo primeren za to intimno, ljubko, malce zaprašeno okolje nekdanje graščine, tako se je tudi ta humoristični komorni kvartet kar dobro prilegal ozračju fevdalne dvoranice. Kajpa — scena samo improvizirana, brez zavese, na podiju v sprednji tretjini dvorane, a tako, da so gledalci (natrpano je bilo vse) celo ob straneh. In ob prihodih pa odhodih so morali igralci stopati kar mimo ali celo preko iztegnjenih stopal gledalcev v prvi vrsti. Prav pri strani je stala bolniška sestra: ta je natanko videla za oder, tja, kjer so se igralci pripravljali za spremembe, kjer je sedela šepetalka, kjer je rekviziterka pripravljala vso mogočo šaro, kjer sem s strani spremljal predstavo (kot »dežurni«, v ljubki terminologiji poslovnika). Tiste bolniške sestre prav nič ni motilo, da je videla, kaj se godi zaodaj. Spomnil sem se Brechtove scenske priredbe *Antigone* in še cele vrste drugih takih uprizoritev. Po svoje imajo vsi ti prav: docela nesmiselno je skrivati obrobno gledališko dogajanje, ker ni bistvena iluzija stvarnosti, temveč koncentracija gledalcev. Jasno, po drugi strani je nesmiselno, po sili kazati zaodrsko dogajanje na standardnih odrih »škatelega« tipa; kjer to ni potrebno, kjer je le hotèna pozà — tam utegne motiti, ker je neorgansko, ker se ne ujema z notranjo, smiselno — in zunanjo, arhitektonsko strukturo odrov. Toda kjer živahna improvizacija prostornine ukazuje neženirano razkazovanje početja za kulisami, tam ni treba, da bi nas bilo strah.

Pa še drugo premišljevanje tam za improviziranim odrom v Novem Celju: dostikrat se prav po neumnem tako zelo puritansko bojimo divjaškega, razligranega, improviziranega komedijantskega humorja. Strah nas je, da bi bili vulgarni in ceneni. A kadar nas veličanstvo Publikum potegne za sabo v vrtinec smeha, le kdaj pa kdaj pozabimo na kalvinistično strogost »čistega stila« in »plemenite umetnosti« in »obrzdane komike«: starodavni Pulcinella in Hanswurst bosta vsekdar živa; vse Neuberice in vsi Goldoniji, kar jih je bilo in kar jih še bo — nikoli ne bodo mogli ne smeli do kraja utesniti in usposobiti razpašnih glumaških nagonov. Improvizacija — pa najsi včasi roda ali celo surova — je prvinsko bogastvo gledališkega prizadevanja. Celó gojiti jo moramo — samo nikar spet narobe, kot umetno cvetko brez duha. Naj raste samoniklo kot ljubek in trdoživ plevel. Pa četudi s tem kdaj razmajemo skrbno uravnovešeno stavbo dosledno konstruirane odrske tvorbe. Zopet se mi je oglašil refren davnih premišljevanj: dostikrat bi bilo prav, ko bi se veliki gledališki umetniki častitljivih hiš po svetu kdaj spomnili, da so v bližnjem sorodstvu s cirkusanti, potujočimi glumači in artisti. Nam ni treba, da bi se tega sproti na silo spominjali: vsakdanja praksa nas sproti spominja na to ljubo sorodstvo. In slej ko prej je res: najvišje, kar je gledališka umetnost v vsej preteklosti človeštva dosegla, je bila zlata doba laške komedije.

Ponedeljek, 30. junija 1958

Včeraj je bila zadnja predstava tega leta: *Babilonski stolp* v Ravnah na Koroškem. Spotoma smo obiskali Prežihov grob v Kotljah. Spodbudno in vznemirljivo doživetje za igralce, ki so nastopali v *Pernjakovih*: stati na najbolj avtentičnem prizorišču drugega dejanja, na pokopališču v Kotljah-Jamnici!

Danes smo ugotovili evidenco obiska. Spet več kot lani. Skupaj 60.981, od tega doma 35.310, zunaj Celja 25.671. Povprečni obisk (glede na kapaciteto dvoran) je znašal 85 %.

Dozdeva se mi, da je bilo to leto zadovoljivo. Upam, da ne samo za nas.

Herbert Grün

RIMSKO GROBIŠČE V ŠEMPETRU V SAVINJSKI DOLINI

Josip Klemenc

Mnogi ohranjeni spomeniki dokazujejo važnost Savinjske doline v antiki. Male posamezne najdbe v krajih vzdolž nekdanje rimske ceste Celeia—Atrans (Celje—Trojane) nam pričajo o važni vlogi, ki so jo igrali ti kraji tudi v rimskem času. Metodično sestavljanje arheološke karte celjske okolice je prineslo še mnogo novih važnih rezultatov ne samo iz rimskega časa, ampak tudi iz predzgodovinskih in ranozgodovinskih dob. Že v preteklem stoletju so prekopali celo število gomil z latenskim inventarjem v Šeščah. Staro arheološko pravilo je: kjer so naleteli na grobove, tudi naselje ne more biti daleč. Tako keltsko naselje bodo prej ali slej gotovo odkrili. Ostanke keltskih prebivalcev nam dokazujejo tudi razni spomeniki iz rimskega časa v Šempetru v Savinjski dolini.

Ko so keltska plemena zasedla naše kraje, so namesto premaganih Ilirov oni postali nosilci državne oblasti. Savinjska dolina je bila del tako imenovanega Noriškega kraljestva. Družbena organizacija je bila v tej deželi povsod enaka. Kelti so gospodarili nad premaganci, eksploatirali so domačo delovno silo, v Noriku je bilo posebno mnogo dragocenih rud, toda to materialno bogastvo je bilo v korist predvsem posameznim bogatašem, podjetnikom in lastnikom teh rudnikov. Sloj bogatašev so predstavljali v Noriku poleg teh še tudi razni zastopniki keltskih velikašev (posestniki ogromnih zemljišč) s svojimi privrženci. Pri nas so igrali ravno tako veliko vlogo kakor v Galiji, o čemer nam natančno poroča Cezar¹.

Tak keltski vlastelin je živel tudi na področju današnjega Šempetra v Savinjski dolini. Arheološka izkopavanja celjskega muzeja, ki jih je vodil tov. Martin Perc leta 1947/48, so odkrila zidovje neke večje rimske stavbe. Izkopavanja so bila kmalu ustavljena, vendar je gotovo, da se nadaljujejo rimski kulturni sloji še naprej na današnjem župnikovem vrtu južno od ceste Žalec—Šempeter. Zelo verjetno je, da so to ostanki nekdanje »villae rusticae« nekega vlastelina. Še več, vemo tudi, kako je bilo ime tem keltskim vlastelinom, ker so njih imena ohranjena na izkopanih šempetrskih spomenikih.

Civilno rimsko pokopališče v Šempetru, ki ga je Slovenska akademija znanosti in umetnosti² raziskovala in izkopavala od leta 1952 do 1956, se je razprostiralo po nekdanjem Wolfovem vrtu južno od cerkve ob občinskem potu. Med izkopavanjem so našli ca. 600 večjih in manjših kosov in fragmentov iz pohorskega marmora ali zaloškega peščenjaka.

Ti dragoceni spomeniki so nam zelo dober vir za natančno poznavanje duševne in materialne kulture tistega časa. Ti viri grede celo tako daleč, da zremo iz njih za imena posameznih oseb, ki so živele v teh krajih. To je mogoče zaradi tega, ker tvorijo del nagrobnih spomenikov več ali manj dobro ohranjeni napisi.

Iz napisov zremo, da je živila v času, ko so Rimljani priključili Savinjsko dolino, ki je bila, kot sem že omenil, del Noriškega kraljestva rimskemu imperiju, v Šempetru rodbina Vindonijcev³. Že samo rodbinsko ime, čigar koren »Vin« je tipično keltski in nam pove, da so spomenik postavili potomci te keltske rodbine. Iz napisa pa tudi zremo, da je bil tedanji vlastelin v Šempetru neki Kaj Vindonij Sukces, ki je bil celo edil v bližnjem rimskem municipiju Klavdiji Celeji. Poleg tega zremo še to, da se je poročil z neko Julijo, Sekstovo hčerjo, ki je bila stara 55 let, ko je umrla. Na obeh stranskih ploščah tega grobnega oltarja (sl. 1, 2) sta upodobljena portreta obeh omenjenih pokojnikov v reliefu. Žena je tipična Rimljanka, ki drži analogno mnogim starim nagrobnim spomenikom šatuljo z nakitom. Kaj Sukces pa ima v rokah diptihon, na katerega piše ali riše neke podatke. Ob nogah stoji capsa, kjer je spravljaj svoje akte. Oblečen je v kratko delovno obleko.

Napisi in portreti tega spomenika iz Šempetra nam povedo, da so se člani rodbine Vindonijcev priključili rimskemu vladajočemu sloju. Bili so mogočna podpora rimski upravi in so kmalu zasedli nekatere važne položaje. Kaj Vindonij je postal celo šef za notranje zadeve v bližnji Celeji. Na vsak način je bil zanesljiv in Rimljanom zvest, kar posebno dokazuje tudi to, da se je poročil s pristno Rimljanko.

Ta spomenik nam tudi dokazuje, kako hitro so se vladajoči Kelti uklonili rimskemu gospostvu, vendar je na spomeniku še ohranjeno keltsko ime vlastelina iz Šempetra.

Nekoliko mlajši je spomenik (sl. 3.) rodbine Enijcev, ki je visok 485 cm. Spomenik sam na sebi je izredna umetnina tedanjega časa, tako po kompoziciji kakor tudi po izdelavi. Spodnji del spomenika je grobna skrinja za pepel, katere stene so okrašene s prekrasnimi reliefi. Ti predstavljajo Evropo na biku (sl. 4.), Parisovo razsodbo in satira, ki hoče vzeti nimfi obleko (sl. 5.) To grobno skrinjo za pepel je pokrivala velika marmorna plošča z napisom v »tabuli ansati«. Ta plošča je obenem tudi temelj, na katerem je stala grobna kapelica, lahko rečemo tudi baldahin s portreti pokojnikov in raznimi reliefi, ki se nanašajo na beg pred smrtjo. Tako predstavljata reliefa na gornji strani baldahina, na zunanji strani pod dvokapno streho lov leva na konja in kako pes preganja antilopo.

Iz napisa samega pa zremo, da je dal ta spomenik postaviti Kvint Enij Liberalis svoji ženi Oppidani, svoji hčerki Kalendini in svojemu sinu Vitullu. Iz teh imen bi opravičeno sklepali, da so pokojniki pravi Rimljani, ki so se doselili semkaj in prevzeli imetje in oblast izumrle keltske rodbine Vindonijcev. Šele portreti nam povedo čisto resnico.

V napisu omenjena žena Enija Oppidana je po svoji noši (sl. 6.), nakitu in postavi potomka pravih Keltov. Na noriških spomenikih tega časa so keltske žene ravno tako upodobljene kakor Oppidana⁴. Tudi njena

hčerka je oblečena kot keltski otrok z nakitom — keltskim, pač pa je njena frizura ista, kot jo je nosila rimska cesarica Faustina Starejša³, žena cesarja Antonina Pija, ki je umrla leta 141 p. n. š. Portret Rimljana pa predstavlja moža iz časa vlade cesarja Hadrijana in Antonija Pija. Mož je ponosen na svoje državljanstvo. Kvint Ennij Liberalis je gotovo rimskega rodu. Kako je prišel v Savinjsko dolino, nam zaenkrat ni znano. Pač pa je gotovo, da se je poročil s Keltinjo Oppidano. Zelo verjetno je, da je ta bila v sorodstvu s prejšnjimi vlastelini v Šempetru, Vindonijci, in da je podedovala njihovo ogromno premoženje. To so sčasoma še zelo povečali, kar nam dokazuje ravno luksuriozni nagrobnik te rodbine. Izdelava tega spomenika nam pa ne potrjuje samo velikega bogastva rodbine Enijcev, ampak tudi njihov profinjeni okus tedanjega časa.

V času Antonina Pija je bila zgrajena grobna kapelica rodbine Priscianov ali, kakor smo jo imenovali raziskovalci, »Prva grobna edikula«. Ta stavba (sl. 7.) nam predstavlja manjšo 490 cm visoko kapelico z dvo-kapno streho. Prednja in stranska stena sta izpolnjeni z reliefi. Tudi gornji del — atika — je okrašena na vogalih z reliefi satirov, ki hočejo vzeti obleko nimfam, dalje z golimi oboroženimi heroji. Vmesni prostor je pa zopet izpolnjen z reliefi iz grške mitologije. Pod timpanom je pa važna plošča z napisom, iz katerega zvedemo, da je dal to grobnico postaviti Kaj Spektacij Priscian svojemu sinu istega imena.

Oba pokojnika sta bila duumvira, t. j. župana v rimski Celeji. Kip mlajšega Prisciana pa ni stal v tej kapelici, ker je premajhna. Vidimo ga pod baldahinom.

V stranske stene in atiko so bili vzdani 4 marmornati reliefi. Od teh nam eden popolnoma manjka, od drugega je pa ohranjen samo majhen fragment, vendar lahko ugotovimo, da nam relief predstavlja na tleh ležečega sovražnika, ki ga bo zmagovalec vsak čas prebodel s sulico. Na reliefu v desni steni te stavbe vidimo upodobljen prizor, kako Grki žrtvujejo Artemidi neko žival namesto Ifigenije, ki jo je Artemida odnesla na Tavriški Chersones. Reliefna plošča med dvema golima herojema nam predstavlja borbo neke žene proti moškim, ki jo hočejo nasilno ugrabiti. Mislimo, da je to rop Helene, ki je bila vzrok desetletne trojanske vojne.

Prednji steni na desni in levi strani vhoda v to grobnico sta iz marmorja. Med polji, ki so izpolnjena z akantusovim ornamentom, je v marmorju imitiran rimski zid.

Kakor vidimo, je bila tudi ta grobnica velika umetnina. Je nekaj popolnoma drugega kakor spomenik Enijcev. To je tip grobne kapelice. Po svoji velikosti je najmanjša med tremi, katerih ostanke imamo še ohranjene; po svoji izdelavi pa še daleč ne dosega umetnin ostalih dveh grobnic. Na vsak način pa so bili pokojniki, katerih pepel je bil nekje v bližini, zelo bogati in vplivni ljudje. Mogoče je, da je njihovo bogastvo že nekoliko propadalo, a njihov visoki položaj v uradni hierarhiji municipija dokazuje njihov vpliv. Verjetno so stanovali v Šempetru, v svoji vili rustici. V času, ko so bili v celjski municipalni službi, so verjetno stanovali v Celju, so pa gotovo večkrat obiskali svoje posestvo.

Imamo ohranjen tudi napis, ki omenja ženo oziroma mater obeh Priscianov. Kje je stal ta kip, za zdaj še ne vemo. Na rodbinskih pokopališčih je bil shranjen pepel pokojnikov ožje rodbine. Poleg njih pa najdemo tudi grobove njihovih sorodnikov in celo sužnjev. Tudi v Šempetru smo našli več takih grobov. Spomenik (sl. 8.) nam omenja v svojem napisu imena pokojnikov, očeta Statutiusa, njegove žene Cerve in njihovega 4-letnega sina Statutia Sekunda. Nad napisom je v reliefu upodobljena ta rodbina. Portreti so precej šablonsko delo, kakor je ves spomenik boljši rokodelski izdelek. Tudi relief izpod napisa, ki nam predstavlja priprave za keltsko sedmino, je sicer zelo skrbno in natančno izdelan, vendar je to tudi delo boljšega klesarja-obrtnika.

Ta spomenik (inv. št. 238) je sam po sebi zelo skromen $173 \times 53 \times 18$ cm. Ako ga primerjamo z drugimi edikulami in baldahini je to samo skromna stena z reliefi in napisi. Gotovo tudi premoženjske razmere pokojnikov niso bile preveč sijajne. Imena so sicer popolnoma latinska razen imena žene Cerve, ki bi bilo tudi lahko keltsko. Keltski etnični element nam pa pride posebno do izraza v reliefu, kjer pripravljajo sedmino. Na tak način, s sedmino, so se Kelti spominjali pokojnika tudi na drugih spomenikih, ki jih imamo nekaj ohranjenih. Glede imen ni popolnoma gotovo, da bi bili pokojniki, ki so omenjeni na tem spomeniku, v direktnem sorodstvu s Prisciani, pač pa so gotovo sorodniki oseb, ki so omenjene na spomeniku (sl. 9.).

Ta spomenik (inv. št. 134) je mnogo večji od prejšnjega, saj znaša njegova ohranjena višina 168,5 cm. Spomenik je bil gotovo še večji, ker ga zgoraj precej manjka. Širina je 126 cm, debelina 25 cm. Njegova izdelava kaže sicer roko klesarja-obrtnika, ki je delal po naročilu spomenike istega tipa, vendar je mnogo boljša kakor prej omenjeni spomenik. V napisu je omenjena vsa rodbina in sorodstvo nekega Spectatia Secundianusa. Kakor vidimo iz imena, je bil ta v sorodstvu s Spectatii Prisciani. Izdelava spomenika in njegova velikost nam dokazujeta, da je bila ta rodbina mnogo premožnejša od prej omenjene, s katero so bili gotovo v sorodstvu, saj se omenja v obeh napisih žena Cerva. Vsa imena, razen Cerke, v teh napisih so tipično latinska in smo lahko prepričani, da gre za rimski vladajoči sloj, ki je živel v precej ugodnih materialnih razmerah. Ugotoviti pa moremo pri natančnem študiju, da imamo na tem spomeniku dvojno pisavo. Prva, lepa pisava nam dokazuje blagostanje pokojnikov. Z drugo, skromno, slabo pisavo so pa napisana imena na mestih, ki prvotno niso bila namenjena za napise. Tako imamo na gredi, pod portreti in nad napisom s tanko vklesanimi črkami izpisano ime nekega Spectatiusa Avita in neke Avrelije Severine. To ime gotovo ni bilo vklesano po naročilu prvih pokojnikov, ki so dali postaviti sebi spomenik. Ime Avrelija Severina na napisnem polju je bilo tudi še kasneje vklesano. Ta novo vklesana imena nam dajo v zvezi z dogodki, ki jih poznamo iz zgodovine rimskega imperija jasno sliko važnih dogodkov, ki so se odigrali v Savinjski dolini konec 2. stoletja naše ere.

Večina ohranjenih spomenikov, ki so pripadali rimskim deželam, nam govori deloma o takratnem bajnem bogastvu, deloma pa vsaj o dobrih življenjskih pogojih, v katerih so živele. Ta slika se pa popolnoma spre-

meni pri zadnjem spomeniku. Sp. Secundianus in njegova žena Tutorija ter ostalo sorodstvo pripadajo, po spomeniku sodeč, imovitemu sloju. Kasneje vklesana imena, ki organsko ne spadajo na ta spomenik s tankimi nepravilnimi potezami, nam razodevajo, da je bilo premoženjsko stanje teh kasneje omenjenih oseb zelo slabo. Saj niso imeli niti toliko sredstev, da bi dali postaviti skromno nagrobno ploščo, ampak so vklesali imena dragih pokojnikov na tuj nagrobnik. To dejstvo je na vsak način dokaz velike revščine, ki je tu sledila velikemu bogastvu.

Zgodovina nam da odgovor na to. Germanska plemena, v prvi vrsti Kvadi in Markomani, ki so stanovali v današnji Češkoslovaški republiki, so leta 168 n. e. predrli rimski obrambni limes na Donavi in so se pleneč in ropajoč vsuli proti jugu. Njihove trume so se valile ob najvažnejši prometni žili, ki je vezala Akvilejo čez Emono, Trojane, Celeo, Poetovio. Scarabantio, itd. s Carnuntumom ob Donavi. Verjetno se niso zadrževali dolgo pri obleganju posameznih utrjenih mest, saj tudi niso imeli dovolj ustreznih strojev, pač pa so se na široko razlili in ropali daleč naokrog. Njihove žrtve so bile neutrjene vasice, bogate pristave in vile rustice rimskih bogatašev. Na svojem pohodu proti jugu so pridrli tudi do rimske naselbine v Šempetru. Naselbino so oropali, sežgali, prebivalce pa, ki se niso mogli rešiti, so odgnali s seboj v sužnost. Gotovo so obiskali prekrasno pokopališče ob glavni cesti, pregledali so urne s pepelom pokojnikov ter pobrali iz njih vse dragocene dodatke. Spomenikov samih verjetno niso porušili, mogoče pa je, da so nekatere, posebno kipe, poškodovali. Verjetno je, da so že takrat kipom Priscianov odbili glave.

Kakor vemo, je cesar M. Avrel z nemalim naporom potisnil napadalne Germane iz rimske države čez Donavo nazaj v njihovo domovino. Morali so mu vrniti vse rimske ujetnike, ki jih je bilo nekaj stotisoč. Verjetno je, da so se nekateri izmed njih vrnili v Šempeter, kjer so pričeli novo življenje. Sicer so gotovo dobili kako pomoč, vendar se prejšnje blagostanje ni tako hitro vrnilo v Savinjsko dolino. Ta socialni položaj, prej bogatih ali vsaj premožnih Rimljanov, nam dokazuje zadnji omenjeni spomenik. Revni prebivalci niso premgli niti toliko denarja, da bi si nabavili primerne nagrobnike, ampak so vklesali svoja imena na še stoječe spomenike, kjer je bilo še najti kaj prostora.

Poleg teh revnih in skromnih spomenikov iz konca drugega in pričetkom tretjega stoletja n. e., ko je zavladalo v Savinjski dolini splošno uboštvo, imamo še veliko število raznih sarkofagov iz zaloškega peščenca. To so mali sarkofagi, kjer je bil shranjen pepel podložnikov in sužnjev bogatih vlastelinov, katerih ostanki so bili v edikulah in pod baldahini. Večina teh sarkofagov je imela dvokapno streho. Na nekaterih imamo ohranjeno slabo izpisano ime, drugi nosijo samo kratico D(is) M(anibus), ali so pa sploh brez vsake oznake.

Vsi ti nagrobni spomeniki so bili pripravljani za pokop sežganih pokojnikovih ostankov. Edini pokrov neke rakve iz peščenca nam dokazuje, da so že pričeli pokopavati nesežgana trupla. Ta del rakve nam je zato dragocen, ker nam dokazuje, da se je takrat, ko je prenehalo rimsko civilno pokopališče v Šempetru, že pričela širiti pri nas krščanska vera.

Omenjeno pokopališče je obstajalo, kar nam dokazuje ravno zadnji omenjeni nagrobni napis, tudi še v času cesarja Septimija Severa. Imena Avrelija Severina, Septimija Severina itd. so nam dovolj jasen in gotov dokaz za to. Kako je prenehalo to pokopališče in zakaj niso mogli več pokopavati na tem mestu, nam razvozljajo najdbe in izkopavanje samo. Omenjeno pokopališče je prenehalo v prvi tretjini III. stoletja n. e.

Pri izkopavanju smo n. pr. našli najvišje dele grobnic daleč proč od njihovih temeljev. Pod samimi temelji smo pa tudi našli dele in cele spomenike, ki niso bili nikdar vzdani v temelje, ampak so po naključju prišli v tak položaj.⁸

Rimska grobišča so bila navadno ob velikih cestah in ob vodah. Priscianovo pokopališče je stalo na bregu Savinje, ki je tekla v globoki strugi. Zaradi nenavadne vremenske katastrofe (mi jih poznamo iz najbližje preteklosti, spomladi leta 1954) je Savinja naglo narasla in pričela izpodkopavati tudi breg, na katerem so stale grobnice in ostali nagrobni spomeniki. Manjši spomeniki, sarkofagi in podobno so se celi zrušili v strugo Savinje, kjer so se razbili. Pri večjih objektih je šlo to nekoliko počasneje. Najbolje smo to lahko ugotovili pri grobnici Priscianov, kjer smo našli ohranjen še tudi prvotni temelj (inv. št. 14). Ko je voda izpodkopavala okolico temelja in sam temelj, se ni zrušila cela stavba naenkrat v vodo, ker so bili posamezni deli močno zvezani med seboj z železnimi spojkami in klini. Vse to je pa bilo še zalito s svincem. Zaradi izpodkopavanja Savinje se je najprej nekoliko nagnil temelj in z njim vred vsa stavba. Zaradi neprestanega pritiska vode so pričele vezi popuščati. V vodo so padli najprej in tudi najdalje tisti gradbeni kosi, ki so bili najvišji del stavbe. To so bila slemena z meduzino glavo. Tako n. pr. smo našli sleme II. grobnice (inv. št. 396) ca. 20 m od mesta kjer je stal temelj njene zgradbe. Nato so pričeli popuščati gejzon, arhitravi, deli atike itd. in so kos za kosom padli v Savinjo. Tudi transke stene so zdrknile v vodo. Šele zadnji se je direktno zapeljal v Savinjo temelj in pokrnil nekaj kosov zgradbe, ki je stala na njem in ki so pred njim popadali v vodo. Le na ta način si lahko razložimo, da smo našli toliko gradbenih kosov pod temeljem I. grobnice⁹. Savinja je pričela vse skupaj zasipavati, dokler ni večine popolnoma prekrila s peskom. Nekateri kosi so vendar gledali iz nje. Te kose so že v antiki v okolici stanujoči prebivalci izvlekli iz nje in porabili za svoje gradbene namene. Savinja je v stoletjih menjala svojo strugo. Danes teče skoraj cel kilometer od mesta izkopavanja. Ker se je voda umaknila ali zaradi prevelike suše upadla, so prišli tudi v srednjem veku nekateri kosi na dan¹⁰. Te so potem pobrali razni fevdalci in odnesli na svoja posestva, kjer so nekatere že tudi odkrili (n. pr. v Gornjem gradu).

Dosedaj opisani spomeniki sledijo kronološko drug drugemu. Najstarejša je grobna ara Vindonijeva, najmlajši kos je pa nazadnje opisani spomenik Secundiana in njegove žene Tutorie, oziroma kasnejši napisi na tej plošči z imenom Avrelije Severine.

Omenjeni spomeniki niso stali v eni vrsti drug poleg drugega. Kako so jih postavili in razvrstili na tem pokopališču, je bilo odvisno od razpoložljivega prostora in od volje posameznika. Vse pokopališče je bilo

Sl. 1. Portretni relief Julije Sekstove hčere in Vindonijeve žene.

Sl. 2. Portretni relief C. Vindonija Sukcesa, Edila Klavdije Celeje.

Sl. 3. Rekonstruirani spomenik rodbine Enijcev.

Sl. 4. Sprednja stena grobne skrinje za pepel spomenika Enijcev,
Evropa na biku — desno.

Sl. 5. Stranska stena grobne skrinje za pepel grobnice Enijcev.
Satir hoče vzeti nimfi obleko.

Sl. 6. Reliefni portret Oppidane, žene Quinta Enija Liberalisa
na spomeniku Enijcev.

Sl. 8. Nagrobna plošča Statutiusa in njegove žene Cerve z mladim sinom.

Sl. 9. Nagrobni napis, kjer je omenjena žena Tutoria, mož Spectatius Secundianus in mnogo sorodnikov.

Sl. 10. Kip mlajšega Prisciana, duumvira (župana) rimske Celeje.

Sl. 11. Sprednja stena grobne skrinje za pepel; Heraklej vodi Alcestis iz podzemlja.

Sl. 12. Stranska stena grobne skrinje za pepel z reliefom Ganimeda, ki ga dviga orel v nebo.

Sl. 13. Stena grobne skrinje za pepel z reliefom, kako beži Ifigenija na ladjo.

proti cesti ograjeno z zidano ograjo, od katere smo našli več kosov. Našli smo dele zidu in poluvalje, ki so ščitili in varovali zidovje zgoraj pred padavinami. Tudi gornji del obokanega vhoda v to pokopališče smo našli. Precej kasno je bila postavljena I. grobnica ali aedicula rodbine Priscianov. Verjetno so bili vsi večji in lepši prostori, kjer bi jo bili lahko postavili, že zasedeni z drugimi spomeniki, zato leži še najbolj zahodno, že v bližini pokopališkega zidu. Presega ga po svoji visokosti in je popotnik, ki je prihajal po cesti, že od daleč lahko videl te prekrasne spomenike. Poleg njega, pomaknjenega proti vzhodu, je bila druga grobnica, ki pa zdaj še ni popolnoma preiskana. Ta je po velikosti nekaterih kosov sodeč skoro za tretjino večja od grobnice Priscianov. Njen položaj nekako v sredini pokopališča je dominantnejši, posebno ker je stal le nekaj metrov pred njo proti Savinji Vindonijev spomenik. Spomeniki so bili obrnjeni proti cesti in je slika (tabela I.) v toliko netočna, ker gleda njihova frontalna stran proti reki.

Tretji veliki spomenik v tej vrsti je grobna skrinja za pepel z baldahinom rodbine Enijcev. Ta je sicer nekoliko nižja kakor prej omenjene zgradbe. Visoka je samo 485 cm, vendar je dovolj velika in je imponirala vsakemu, ki je obiskal to pokopališče, predvsem zaradi svoje arhitekture. Značilno za njo je kombinacija grobne skrinje za pepel z baldahinom. Poleg tega so bili reliefi na stenah teh grobnih skrinj najlepši, kar smo jih dosedaj našli v Šempetru. Evropino potovanje na Kreto (sl. 4.) kakor tudi obe stranski ornamentirani polji so najlepši spomeniki Šempetra¹². Portreti pokojnikov, ki so ohranjeni na zadnji steni baldahina, nam pričajo o izredni strokovni kvaliteti mojstra-umetnika, ki je delal in skomponiral spomenik. Grobišče z grobnico Enijcev še ni zaključeno. Proti vzhodu imamo še več velikih in impozantnih stavb, za katere pravzaprav še ne vemo, kaj predstavljajo, vendar je bila ena od njih visoka gotovo 7 ali še več metrov. Kako daleč se je razprostiralo to pokopališče pod današnjimi šempetrskimi hišami še ne vemo. To nam bodo pokazala bodoča izkopavanja.

Proti reki je stal pomaknjen prvi baldahin z ravno streho. Dolg je bil 213,6 cm, globok 168 cm. Pod njegovo streho je bil na podnožju sedeči kip mlajšega Prisciana (sl. 10.). Baldahinovo streho sta nosila spredaj dva tordirana stebra s kapiteli, zadaj pa se je opiral na steno. Med stebroma in zadnjo baldahinovo steno je bil prazen prostor, ki je omogočal, da so kip mladega Prisciana na podnožju lahko ogledovali in občudovali od vseh strani. Baldahin datira iz nekoliko kasnejšega časa kakor prva grobnica, vendar se v izdelavi ne more primerjati z zgodnjim spomenikom Enijcev.

Skoro čisto ob vodi pa je stala grobna skrinja z reliefom na širši strani, ki predstavlja Herakleja (sl. 11.), kako vodi Alkestis iz podzemlja (inv. št. 170)¹⁴. Stranski dve steni predstavljata dogodke iz lovskega življenja. Spomenik ni cel. Verjetno je stal na njem kip pokojnikov ali pa manjši steber z napisom.

Podnožje te grobne skrinje za pepel je dolgo 174 cm, široko pa 164 cm, debelo pa ca. 28 cm. Skrinja je bila pokrita tudi z večkrat profilirano marmorno ploščo (inv. št. 187), ki je bila debela 40 cm. Grobna

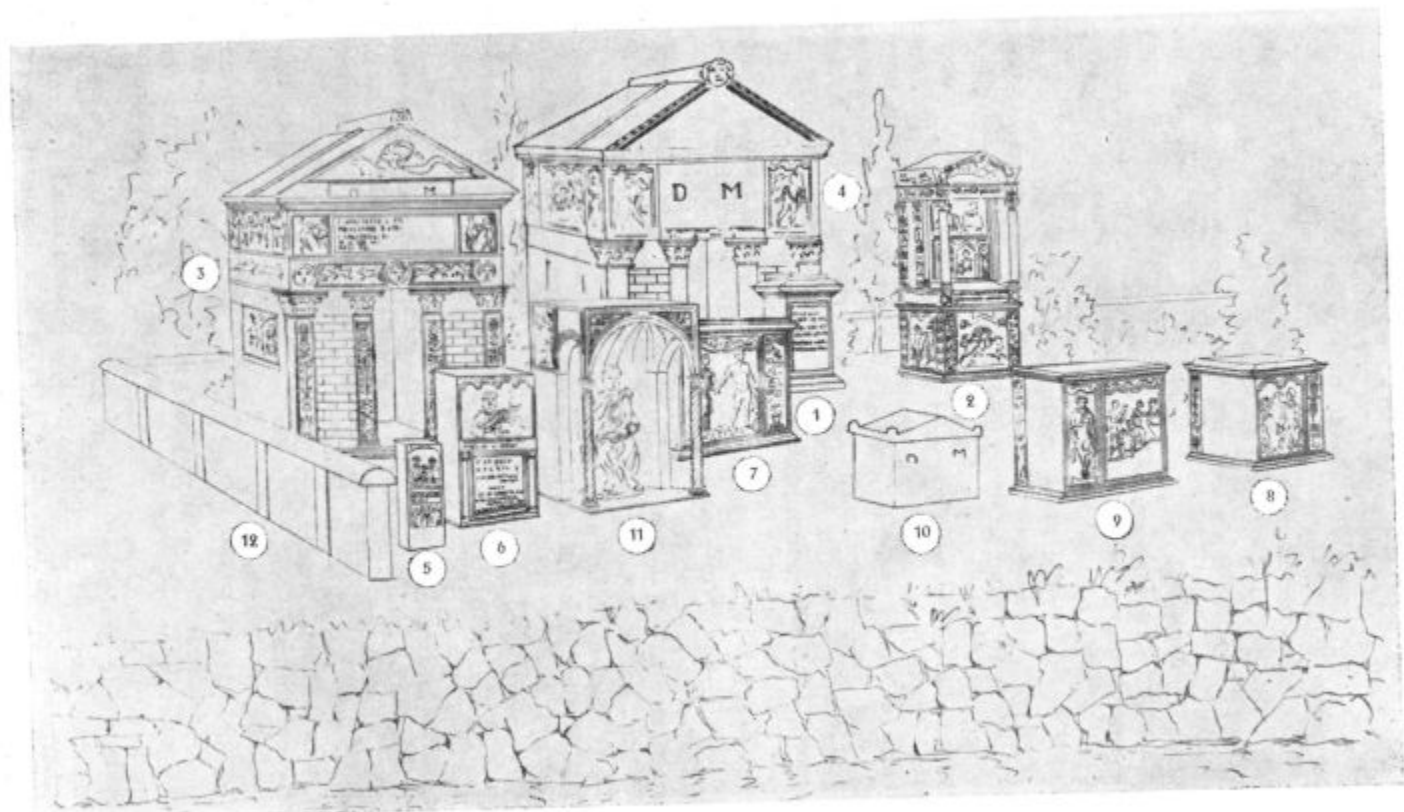

Tabela I.

skrinja je bila visoka ca. 185 cm. Stranski plošči sta predstavljali v reliefu lovca, ki se vračata z bogatim plenom domov. Na skrinji je stala verjetno, kakor sem že omenjal, manjša plošča z napisom, kjer so omenjeni v skrinji sežgani pokojniki. Reliefi so sicer različne izdelave, vendar, sodeč po najboljšem reliefu Herakleja z Alkestis, je bila grobnica postavljena v Hadrijanovem času. Zelo je verjetno, da so bili v skrinji ostanki kake odlične domače rodbine.

V isti vrsti z opisano grobno skrinjo za pepel je stala druga, ki pa ni popolnoma ohranjena. Izkopali smo samo dve ožji stranski steni, od katerih ima ena Ganimedov relief (sl. 12)¹⁵. Verjetno je bila ta grobna skrinja za pepel istih dimenzij kakor prej opisana, saj je Ganimedova reliefna plošča približno ravno tako visoka (119 cm) kakor stena s Heraklejevim reliefom.

Najbolj proti vzhodu smo izkopali marmorno ploščo z dvema reliefoma. Večji predstavlja beg Ifigenije s Tavride (sl. 13.). V sosednjem ožjem polju je pa lovec, ki se igra s psom. Ugotovili smo, da je tudi ta plošča (inv. št. 606) prednja stena neke grobne skrinje za pepel. Ta je bila približno velika 170 × 109 × 23 cm. Imamo torej približno iste mere kot plošča s Heraklejevim reliefom. Zato lahko upravičeno trdimo, da je tudi ta grobna skrinja za pepel istih dimenzij kakor Heraklejeva. Lahko bi bilo pa tudi mogoče, da spada reliefna plošča z Ganimedom in reliefna plošča z begom Ifigenije na ladjo k nemu kosu, t. j. k eni grobni skrinji za pepel, ki je zgrajena tako kakor skrinja s Heraklejem.

Tik ob Savinjinji strugi, prav blizu zidu, sta stala dva podobna nagrobnika. Bliže zida je bil manjši nagrobnik Secundianusa in njegove žene Cerve (inv. št. 238). Nekaj korakov vzhodneje je večji nagrobnik Secundiana, njegove žene Tutoriae in sina. Kakšen je bil gornji del tega spomenika, sedaj še ne vemo.

- 1 Vindonijev spomenik (v besedilu sl. 1, 2).
- 2 Grobnica Enijcev (v besedilu sl. 3, 4, 5, 6).
- 3 Grobnica Priscianov (v besedilu sl. 7).
- 4 Grobnica nepoznatih Rimljanov.
- 5 Nagrobni napis Statutiusa in njegove žene Cerve (v besedilu sl. 8).
- 6 Nagrobni napis Spectatiusa Secundianusa in njegovih sorodnikov (v besedilu sl. 9).
- 7 Grobna skrinja za pepel. Na sprednji strani relief Herakleja in Alkestis (v besedilu sl. 11).
- 8 Grobna skrinja za pepel; ohranjena stena z reliefom Ganimeda, ki ga dviga orel v nebo (v besedilu sl. 12).
- 9 Grobna skrinja za pepel z reliefom Ifigenije, ki beži na ladjo (v besedilu sl. 13).
- 10 Sarkofag iz peščenca s črkama D(is) M(anibus).
- 11 Baldahin z ravno streho, pod njim kip mlajšega Prisciana (v besedilu sl. 10).
- 12 Ograja pokopališča.

Slame z meduzino glavo.

Preiskani teren smo prekopali tako globoko, kolikor nam je bilo to mogoče pri najnižji talni vodi. Tudi pod vodo smo še sondirali in našli nekaj fragmentov, vendar ni izključeno, da leži kak kos še tako globoko, da ga nismo dosegli. Preiskani prostor je na vsak način večji, kakor je bil ta del pokopališča, kjer so stali odkriti spomeniki. Njegova zapadna meja je bila nekaj metrov zahodnejše od onega kosa ograje, ki je ležal najbolj zahodno. Arheološko smo preiskali terenski pas zapadno od tod v dolžini ca. 20 m in v širini 8 m. Nismo našli ničesar, kar dokazuje, da se pokopališče v tej smeri, proti zahodu ni dalje širilo. Kako daleč je segalo proti vzhodu, nam dosedaj ni bilo mogoče določiti. Največja širina preiskanega prostora, kjer smo našli še predmete, znaša ca. 38 m. Na vsak način širina tega pokopališča ob bregu ni bila tolikšna, ampak kvečjemu ca. 25 m. Dolžina do sedaj preiskanega prostora vzhodno od ograje pa znaša 60 m.

OPOMBE:

¹ C. Iulius Caesar, *Comentarii de bello Gallico*, ed. Ig. Prammer.

² Klemenc, Začasno poročilo o izkopavanju v Šempetru od 1952. do 1955. leta. *Arheološki vestnik*, VI/2., Ljubljana 1955 str. 291 sl.

³ Isti, Kaj nam govore šempetrski spomeniki. *Kronika* II/3. Ljubljana 1954.

⁴ Fr. Jantsch, *Norische Trachtendarstellungen in Kärnten*. *Carinthia* I. Jhrg. 124, Klagenfurt 1934, str. 65 sl.

⁵ Bernoulli, *Römische Ikonographie, Die Bildnisse der römischen Kaiser* II/2 str. 154, 15, tabl. XLVI.

⁶ J. Klemenc, Nekaj kronoloških podatkov rimskega pokopališča v Šempetru v Savinjski dolini. *Arheološki vestnik* V/2, Ljubljana 1954 str. 284 sl.

⁷ Isti, *Arheološki vestnik*, VI/2, Ljubljana 1955 str. 295 sl.

⁸ Isti, Konserviranje temelja rimske grobnice v Šempetru v Savinjski dolini. *Varstvo spomenikov* V. Ljubljana 1953-54, str. 90.

⁹ Isti, Trojanska pravljica na nagrobnih spomenikih iz Šempetra ob Savinji. *Zbornik filozofske fakultete* II., Ljubljana 1955, str. 60.

¹⁰ Isti, *Le recenti scoperte di Šempeter presso Celje (Celeia) e l'influsso culturale di Aquileia*. *Studi Aquileiesi offerti a Giovanni Brusin, Aquileia*, 1953. str. 131 sl.

¹¹ Isti, *Das erste Baldachin auf dem römischen Civilfriedhof im Šempeter im Sanntale*. *Collection Latomus*, vol. XXVIII *Hommages à Waldemar Deonna*, Bruxelles 1957, str. 292 tabl. XL-XLII.

¹² Isti, Grobne skrinje za pepel pokojnikov iz Šempetra v Savinjski dolini. *Arheološki vestnik* VII., Ljubljana 1956, str. 384 sl.

¹³ Isti, Ganimedov relief iz Šempetra v Savinjski dolini, *Arheološki Vestnik* VII., Ljubljana 1956, str. 222 sl.

¹⁴ Isti, Beg Ifigenije s Tauride na šempetrskem reliefu. *Arheološki Vestnik* VIII., Ljubljana 1957 str. 26 sl.

LOČICA V OKVIRU RIMSKE VOJAŠKE DEJAVNOSTI NA NAŠEM OZEMLJU

Vera in Tone Kolšek

Raziskovanja v Ločici doslej niso bila sistematična. Njih namen je bil, da ugotove velikost taborišča in posamezne gradbene objekte, ki so se v njem nahajali. Iz razgovora z domačini je znano, da je med obema vojnama bil uničen marsikak objekt, ki se je izmuznil lopati prvih raziskovalcev. Iz gradbenega materiala, ki je nekdanj sestavljal močne zidove rimskega taborišča ali stavb v njem, je sezidana marsikatera moderna stavba v Ločici ali pa njeni okolici. Kmetje so našli rimske ostanke pri rigolanju zemlje za nova hmeljišča. Jasno je, da se je s tem delala in se dela velika škoda novim raziskovanjem, ki bi se tu morda še kdaj vršila. Nedvomno pa je, da bi bila še potrebna, saj so nerazčiščena še mnoga vprašanja. Naj omenimo samo nekatera:

1. Ali je Savinja tekla tik ob taborišču ali morda nekoliko proč od njega.
2. Kako daleč je bila rimska cesta od taborišča, ali je tekla tik ob njem.
3. Kje bi bilo treba iskati pokopališče.
4. Vprašanje preskrbe z vodo.
5. Pomen posameznih stavb v notranjosti taborišča.

Sistematična raziskovanja bi nedvomno odkrila tudi droben inventar, ki nam je sedaj poznan le kot naključne najdbe in ki ne bi bil brez pomena.

Sestavek je v glavnem sintetičnega značaja. Strnjeni so v celoti vsi dosedanja izsledki. Skušala sva postaviti Ločico v nek splošen zgodovinski okvir ter jo uvrstiti kot važen člen v zgodovino vojaške dejavnosti v naših krajih.

Naj na tem mestu podamo kratek pregled raziskovalcev, ki so se ukvarjali z vojaškim taboriščem v Ločici in navedemo njihove rezultate in zaključke:

Proti koncu preteklega stoletja so kmetje iz Ločice obvestili celjski muzej, da so pri oranju našli opeko in ostanke zidu. Takratni kustos muzeja Emanuel Riedl si je ogledal najdišče in začel s poizkusnimi izkopavanji. Vendar zaradi nesistematičnega dela ni dosegel pomembnejših uspehov. Svoje ugotovitve je publiciral v *Mitteilungen der Zentral-kommission*. Izkopal je dva križna jarka in našel ostanke zidu različne debeline in večje število opeke z eno - ali dvovrstnimi žigi II. italske legije. Prišel je do zaključka, da je to vojaška postaja, katere naloga je bila, da kot predstraža vojaškega mesta Claudia Celeia čuva važen prehod čez Savinjo ob rimski cesti. Znanstvenemu svetu pa je bila Ločica znana

že prej. Knabl govori o opeki v Ločici v Mitteilungen des hist. Vereins von Steiermark že leta 1869. A. Müllner² je domneval, da bo treba v Ločici iskati samostojno taborišče II. italske legije. Nasprotno pa je G. Schon³ mislil, da to ni samostojno taborišče, temveč manjši kastel, ki je pripadal glavnemu taborišču v Lauriacumu (Enns na Donavi), čuval pa naj bi cesto, ki je potekala tod mimo. Tako torej domneva arheologa Riedla sama po sebi ni bila nič kaj novega. Storil pa je isto napako: tudi on je videl v svoji najdbi manjši rimski kastel, to pa zlasti zaradi tega, ker je o najdenem zidu mislil, da predstavlja obzidje kastela, ki pa je, kot pravi Franc Lorger⁴ in ^{4a} le zid njegovih zgradb A in B, ki so bile dejansko v notranjosti taborišča. Pravo obzidje taborišča je šele 20 m severovzhodno od nasipa, ki je še danes viden na tem mestu in za katerega je Riedl mislil, da je obzidje kastela.

Riedlovo izkopavanje torej ni rešilo vprašanja, s čim imamo v Ločici opravka. Bolj temeljito se je lotil dela arheolog Franc Lorger sedemnajst let pozneje, ki je tudi pravilno opredelil najdbo v Ločici. Njegovo delo je dragocen prispevek za spoznavanje rimske provincialne zgodovine. Lotil se je dela res »arheološko«, zato so tudi njegovi sklepi pravilni. Dokončno je ugotovil, da gre tu za samostojno taborišče II. italske legije in ga vsaj v glavnem tudi datiral. Določil je tudi njegovo velikost, lego in nekatere stavbe, ki so bile v njem.

Razmere za izkopavanje niso bile najbolj ugodne, saj so bila to leta I. svetovne vojne (1916/17). Izkopaval pa je tukaj še takoj po vojni.

Splošen zgodovinski oris in rimska vojaška dejavnost v naših krajih

Nova doba v zgodovini naših krajev se začneja prav s prihodom Rimljanov. Plemena, ki so bila naseljena tudi na našem ozemlju, so kaj težko gledala naraščajočo moč sovražnika na jugu. Vedno pogosteje so vdirala na ozemlje, ki je bilo pod rimsko upravo. Ti vpadi so segali celo do Akvileje, kjer so Rimljani že v začetku 2. stoletja p. n. št. ustanovili močno kolonijo, čeprav še v tem času v Iliriku niso imeli ofenzivnih namenov. Celo bali so se, da bi tak pohod lahko opomnil močna ilirska plemena, da bi lahko po tej poti vdrla v Italijo. Nemajhen preplah v rimskem senatu je povzročil C. Cassius⁵ leta 171 p. n. št., ko je hotel prodirati skozi naše kraje v Makedonijo.

Važnost kraških višin so Rimljani spoznali šele tedaj, ko so jih japonski napadi vedno bolj vznemirjali. Spoznali so, da so v rokah sovražnikov lahko zelo nevarne. Prišli so do prepričanja, da je potrebno vojaško mejo na vzhodu pomakniti daleč na Donavo in spodnjo Savo, če bi država hotela ohraniti svoj mir. Zato je v tem smislu važen pohod Kornelija Scipiona Asiagena⁶ proti Skordiskom⁷. V tem času še ni govora o napredovanju Rimljanov v zapadnem Iliriku, to je v naših krajih. Oviro so pomenile močne utrdbe na Krasu in pa odpor Japodov, ki so prebivali tukaj med Karni in Tavriski⁸.

Novo smer v nadaljnjem poteku in razvoju rimske države je dal C. Julius Octavianus⁹; odločil se je za ofenzivo v Iliriku, ki pa je imela pravzaprav le defenziven namen¹⁰. To se je zgodilo spomladi leta 35 p. n. št. S seboj je popeljal veliko vojsko 8—12 legij¹¹. Najprej je trčil ob

Japode in njihove obrambne okope, ki so mu nudili ogorčen odpor (Metulum)¹²; ob koncu leta je zasedel tudi Segestiko (Sisak), ki so jo preimenovali v Siscio in je potem postala kot rimski tabor važno izhodišče za nadaljnja osvajanja, še prej pa se je polastil tudi drugih važnih postojank (Monetium, Avendo, Arupium in Metulum)¹³. Severna meja rimskega imperija se je pomaknila na Dravo, nekaj let pozneje pa na Donavo.

Kakor vsa ostala osvojena ozemlja so Rimljani tudi celjsko okolico priključili k Rimu z odličnimi cestami, pa tudi vodne poti so bile velikega pomena. Ozemlje ob prometnih žilah je bilo za takrat razmeroma gosto naseljeno. Za to govore številne najdbe. Domače prebivalstvo, naseljeno ob cestah, se je več ali manj kmalu romaniziralo, ostali živelj pa so sestavljali rimski kolonisti, navadno odsluženi legionarji s svojimi družinami.

Zarišče kulturnega in gospodarskega razvoja celjske okolice je bilo mesto samo. Na ilirskih in keltskih ostankih se je začela razvijati rimska Celeia. Za vlade Klavdija^{13a} v prvi polovici 1. stoletja n. št. je Celeia postala municipium, — dobila je mestne pravice. Mesto je upravljal mestni svet, ki sta mu načelovala dva župana (duumvira). Tudi uprava ostalega ozemlja je bila odvisna od volje teh dveh najvišjih upravnih organov.

Obdobje od prihoda Rimljanov v naše kraje pa vse do sredine 2. stoletja poteka v znamenju največjega gospodarskega in kulturnega razcveta. V veliki meri gre ta razvoj na račun sužnje, ki so predstavljali ceneno delovno silo. In ravno dejstvo, da je bilo na razpolago dovolj delovne sile, je bilo vzrok, da se proizvodna sredstva v tehničnem oziru niso razvijala v toliki meri, kot bi se sicer lahko. Polagoma je ravno ta sloj prebivalstva pričel postajati nevaren za rimsko državo. Rimljani so sicer v tem času še vladali nemoteno, niso jim bile potrebne večje vojaške formacije, ki bi varovale to ozemlje. Zadostovala je v Celju le močnejša orožniška postaja¹⁴.

V sredini drugega stoletja pa je Avgustov sistem obrobni držav, ki bi naj prevzele obrambo rimskega imperija proti barbarom, polagoma začel odpovedovati, kajti pritisk Markomanov in drugih germanskih plemen je bil vedno močnejši. Treba je bilo misliti na močnejšo posadko regularne rimske vojske.

Sredina drugega stoletja je čas, ko je rimsko cesarstvo doseglo svoj višek. Obenem pa spadajo v to stoletje tudi že prvi zarodki razpadanja te mogočne države, ki se je v poznejših stoletjih nadaljevalo, dokler ni bil ta razkroj leta 476 že docela zaključen. Nekdaj tako mogočni Imperium Romanum je postal plen zgodovinske nujnosti. Do razpada so ga prisilila prevelika nasprotja in trenja, ki jih takratni družbeni red ni mogel več uspešno rešiti. Sužnjeposestniški sistem je postal nesposoben za življenje in nadomestiti ga je moral nov, za takrat naprednejši — fevdalni red.

Zanimiv je problem, kje in kdaj so Rimljani ustanovili pri nas prva stalna legijska taborišča, ki so bila potem v prvem času izhodišče za nadaljnja osvajanja. Tacit poroča (Tac. ann. I. 16 sl.), da so ob Avgustovi smrti bile v Panoniji tri legije: VIII. Augusta, IX. Hispana in XV. Apolli-

naris, ki so se potem uprle. Isti pisec pravi tudi, da so imele te legije ločena zimska taborišča. Poletni tabor je bil skupen, vendar nam njegovo mesto še ni poznano. Arheolog Balduin Saria misli, da je bilo nekje na meji, ki je bila v tem času že na Donavi. Drugače pa mislijo drugi znanstveniki (Domazewski in Premerstein-Rutar¹⁵). Kot zimsko taborišče za legijo VIII. Augusto pride v poštev Petovio, IX. Hispana je dokazana v Sisciji; leta 20 so jo poslali v Afriko. Od leta 24 do 42/43 pa je zopet v Sisciji. Legija XV. Apollinaris pa je imela svoj tabor v Emoni.

Veliko težji je problem, časovno opredeliti nastanek posameznih taborov. Malo je verjetno, da so obstajali že v času Oktavijanovega pohoda proti Japodom leta 35 in da bi se že takrat ustalila meja med Norikom in Panonijo¹⁶ oz. Italijo. Meja se je verjetno ustalila potem, ko so vpadli v Istro Panonci in Noričani leta 16 pr. n. št. in so bili odbiti, ali pa nekoliko kasneje, ko sta Druz in Tiberij preuredila razmere v Iliriku. To in pa Agripovo¹⁷ namestništvo v Iliriku leta 13 pr. n. št. naj bi odločilo ustanovitve prvih taborišč. Tudi se še ne da ugotoviti, če je legijsko taborišče v Ptujju ustanovljeno istočasno kot v Emoni. Verjetno pa je nekaj kasneje, t. j. v času velikega panonsko-dalmatinskega upora¹⁸. Ko je iz Ptujja odšla legija VIII. Augusta v sestav mezijske¹⁹ vojske proti Mitridatu, jo je nadomestila (45. ali 46. leta) legija XIII. Gemina iz Vindonisse (Windisch) v Švici. O tem nam priča nagrobnik C. Rufija iz Ptujja²⁰.

Lokalizacija tabora v Emoni ni težka, saj velikost taborišča nekako ustreza rimskemu obzidju. Težje je z lokalizacijo ptujskega taborišča, ki se je posrečila šele leta 1938, ko so ugotovili, da pripada rimski vodovod na Ptujškem polju vojaškemu taboru. Taborišče je stalo v kotu Skorba—Sp. Hajdina—Zg. Breg. Vodovod je zgradila šele legija XIII. Gemina.

Za cesarja Tiberija (14-37) premeste legijo XV. Apollinaris iz Emone v Carnuntum (Petronell na Donavi), tu se pa naselje veterani in tvorijo drugo obrambno črto. Taborišče postane civilna naselbina. Kdaj je šla legija XIII. Gemina iz Ptujja, so mnenja deljena. Prihodnja garnizija, v kateri nam je dokazana po svojem odhodu iz Ptujja, je Vindobona (Dunaj). Po najnovejših raziskavanjih se zdi, da je legija prišla tja šele v prvih letih Trajanove vlade in sicer neposredno²¹.

Cesar Trajan (98-117) je zaradi nevarnosti, ki je pretila od Markomanov, že za vlade cesarjev Nerve in Domiciana postavil na relativno kratkem odseku od Dunaja do Budimpešte kar štiri taborje. Pa tudi onstran Donave je zgradil utrdbje. Ta pomnožitev legijske posadke na Donavi je imela namen zavarovati to ozemlje pred presenečenji, ki bi lahko bila usodna, potem ko je Trajan usmeril svoje pohode v Dakijo²², povzročila pa je tudi, da se je enotna provinca Panonija razdelila na dve vojaški oblasti: Panonija Superior in Panonija Inferior²³. Naše ozemlje ostane sedaj brez redne legijske posadke. Ni povsem gotovo, če so tu vsaj na začetku še ostali posamezni oddelki avksiliarnih formacij²⁴. Deloma gre tu za spomenike odsluženih vojakov, ki so se tu naselili.

Trajanov naslednik Hadrijan (117-138) se je brigal bolj za umetnost in znanost, čeprav tudi politike in diplomacije ni zanemarjal. Nasprotno, znano je, da je mnogo popotoval po provincah, utrjeval meje, kar priča,

da ni podcenjeval nevarnosti, ki bi utegnila ogrožati rimsko državo. Za njegove vlade je pomemben upor »sina zvezde« v Judeji, ki pa je bil tudi zatrt.

V rimski državi je vladalo pravilo, da se rekrutira za redno vojsko v legijah samo prebivalstvo Italije. V poštev so prišla tudi mestna okrožja v provincah. To se pravi, da so prišli v poštev samo rimski državljani. Ostalo prebivalstvo v provincah pa so uporabljali za pomožne čete. V dobi Hadrijana se je to spremenilo. Pritegnili so v redno vojsko tudi ljudi iz naših krajev in seveda tudi iz ostalih provinc. Ker pa je še vedno vladalo načelo, da morajo biti vojaki redne vojske rimski državljani, so rekrutacijo legij olajševali na ta način, da so enostavno celim plemenom podelili rimsko državljanstvo. Zanimivo pri tem je, da so državljanstvo podeljevali le manjšim plemenom, medtem ko so večja plemena še vedno uporabljali za pomožne čete. Plemena z rimskim državljanstvom so bila sedaj izenačena z mesti, z njihovimi pravicami. Ta ukrep je zelo pomemben, kajti s tem se je pravzaprav začel razvoj, ki je dosegel največji pomen v 3. stoletju. Torej imamo rimske cesarje, ki so izšli iz ilirske vojske.

Pod Hadrijanom in njegovim naslednikom Antoninom Pijem (138 do 162) so vladali razmeroma mirni časi, kar je bilo važno, saj je bil na ta način omogočen v notranjosti provinc ugoden razvoj in intenzivnejše porimljanjenje prebivalstva. Za Hadrijana so zgradili most čez Dravo v Ptuj, popravljena pa je bila tudi cesta Celeia—Poetovio.

Tako smo se približali dobi vladanja Marka Avrela (162-180), dobi, ko je bila Ločica v vojaškem oziru zelo pomembna postojanka.

V času njegovega vladanja se je položaj zopet poslabšal. Zunanje-politične razmere so zahtevale, da je bila vojska v stalni bojni pripravljenosti. Posledica tega je bila, da je večji del iz državne blagajne pobrala ravno vojska. Avrel je bil med plebsom in med vojaki manj priljubljen kot njegovi predniki, čeprav je bil izkušen in sposoben vojskovodja. Povečal je kontrolo nad provincami in njihovo upravo. Toda socialna struktura prebivalstva je bila preveč različna in kriza se je bližala vrhuncu. Vse njegovo vladanje je bilo izpolnjeno z bojnimi pohodi. Leta 162 so Parti pričeli pritiskati na meje Kapadokije. Vdrli so v Sirijo in tamkajšnje legije niso bile več kos močnemu sovražniku. Zato je poslal tja čez čete iz zapadnih provinc pa tudi iz Afrike. Na čelu vseh sil je bil sovladar Lucij Ver. Rimljani so sicer ostali zmagovalci, a med vojsko se je razširila kuga, ki je terjala mnogo žrtev tudi med prebivalstvom v Rimu in ostalem cesarstvu. Kugi je podlegel tudi cesar Ver, ko se je preko naših krajev vračal v Rim. Vojna je bila zaključena leta 166, zahtevala pa je ogromno sredstev. Poleg tega so se začele javljati na zahodu nove težave. Nepričakovano je za Marka Avrela zadel naše kraje markomanski napad, ki pomeni tudi važno etapo v vojaški zgodovini naših krajev.

Rimljani so zapadno od Vindobone imeli le majhne kastele za pomožno vojsko in je bil ta del najmanj utrjen. Slabo zavarovano je bilo tudi ozemlje med Donavo in Tiso. Te meje so Rimljani zaščitili s takoimenovanim sistemom klientelnih držav, ki so jim plačevale tribut. Ko pa je ta politika v 2. stoletju odpovedala, se je ta malomarnost hudo maščevala.

Severno od rimske države se začno v tem času premikanja ljudstev in ker nimajo prostora drugod, se naseljujejo tudi na ozemlju rimske države. Po prvotnih mirnih razgovorih (Ballomar) se potem začno posluževati sile. Viri nam o teh prvih spopadih prav malo poročajo. Leta 167 vdoro Markomani, Kvadi in Viktofali in druga plemena v Panonijo. To je bil čas, ki je bil za nje najbolj ugoden, kajti kasteli ob Donavi so imeli le majhne vojaške posadke. Glavnina rimske vojske je bila še zaposlena s Parti. Ker je bil napad nepričakovan in so bili Rimljani popolnoma nepripravljeni, so bila prva leta vojne resna in težavna. Sovražni napadi so bili usmerjeni predvsem v Panonijo. Utrjeni pas kastelov ob Donavi je bil kaj kmalu prebit in pot v Italijo in Balkanski polotok je bila Markomanom odprta. Vendar zaenkrat tega niso izkoristili in pritisk je popustil. Jeseni leta 168 sta prišla oba cesarja Mark Avrel in Lucij Ver v Panonijo. Situacija je bila z njihovo navzočnostjo v marsičem olajšana. Germanska plemena so se zopet umaknila na levi breg Donave, vendar to premirje ni trajalo dolgo.

Potem ko so Markomani spoznali, da ni nemogoče prodreti utrjen pas ob Donavi, so zasnovali večji načrt in se ga tudi lotili. Vsa germanska plemena so se združila in na širokem odseku predrila rimsko mejo. Prodor se je vršil preko našega ozemlja. Usmerjen je bil v Italijo in malo je manjkalo, da niso osvojili Akvileje. Naši kraji so bili tem pohodom in borbam zelo izpostavljeni, o čemer pričajo številni depoji rimskega denarja, ki se končuje s kovanci Marka Avrela (Planina, Šentjur pri Celju itd.). Da bi si ljudje ohranili svoje premoženje, so ga pred vojsko zakopali, vendar niso mogli denarja več poiskati, ker so bili ali ubiti ali pa so prišli v vojno ujetništvo in se niso več vrnili. Vojna, ki je trajala 10 let, je terjala velike napore, ker je bil položaj rimske vojske zelo resen. Iz ukrepov Marka Avrela, ki so bili zelo obsežni, se vidi, da je Rimljanom šlo za obstanek države. Pritegnili so za boj z Markomani vse razpoložljive pomožne čete iz svojih provinc v Evropi in iz nagrobnih napisov izsledimo, da so se bojevale čete celo iz Afrike. Z največjimi napori so Rimljani obvladali to nevarnost. Končno se je v tretjem letu vojne Rimljanom zopet posrečilo, da so zasedli stare meje, Markomane pa so ob samem prehodu čez Donavo pobili.

Zaradi te skušnje so takoj zgradili novo obrambno črto in sicer na našem ozemlju, ki naj bi ščitila Italijo. Cesto iz Donave v Italijo so Rimljani sedaj zavarovali z velikim taborom v Ločici v Savinjski dolini, zapadno od Celja. Tabor je zapiral pot k Trojanskemu prelazu, ki bi bil važna obrambna točka v primeru napada. Sem bi morala priti novo ustanovljena legija II. Italica. Ker se legija na opekah iz Ločice že imenuje »Italica« in ne več »Pia«, kakor se je imenovala po ustanovitvi in celo še leta 170, ko je skupaj z legijo III. Italico popravila mestno obzidje v Saloni — Solin pri Splitu (CIL III 1980), lahko sklepamo, da je taborišče v Ločici iz začetka 70 let 2. stoletja. Lega taborišča ustreza tudi strateškemu položaju tega časa. Ko so Rimljani zopet prešli v ofenzivo, morda že leta 172, najkasneje pa leta 176 je bila legija postavljena na samo Donavo v Lauriacum (današnji Enns), kjer je potem ostala še po vojni.

Vojskovanje je bilo tudi zaradi tega otežkočeno, ker je bil prostor za operacije zelo obsežen, državne finance pa skoraj uničene. A kljub temu je Mark Avrel zmagal. Potolkel je najprej Markomane, nato Kvade in kočno še Sarmate. Hotel je ustanoviti nove province, a so to preprečili dogodki v vzhodnem delu cesarstva. Po miru leta 175 so se morali Rimljani zadovoljiti s protektoratom nad temi ozemlji. Vojna z Markomani se je obnovila leta 177. Znova je pohitel Mark Avrel z vojsko in zopet zmagal. Toda leta 180 je umrl za kugo, ki se je med vojaki zopet močneje razširila. Po njegovi smrti se je položaj bistveno poslabšal. Moč rimske države je bila zelo zrahljana.

Tako smo končali oris tistega dela rimske zgodovine, ki nam prikazuje vladarje, kako so si prizadevali zatreti vsak poizkus odpora podložnih dežel in tako odpraviti sleherno nevarnost, ki bi ogrožala rimski imperij. Videli smo, da so te nevarnosti bile velike, videli tudi, da so jih Rimljani v tem času še uspešno zatirali. Pozneje ni bilo vedno tako.

Taborišče v Ločici

Nočemo se spuščati v vprašanje, ali moremo iskati praobljke poznejših rimskih taborišč že v bronastodobnih terramarah²⁵ zgornje Italije. Nekateri znanstveniki so te misli, vendar je zadeva še preveč problematična, da bi lahko na tem mestu dali še kakršno koli mnenje za ali pa tudi proti. Dejstvo je, da imajo klasična rimska vojaška taborišča več ali manj enotno pravokotno obliko, ki res močno spominja na oblike prazgodovinskih terramar. Tudi notranja oblika se približuje le-tem.

Obzidje stalnega vojaškega taborišča je navadno v obliki pravokotnika, redkeje je pravilne kvadratne ali pa celo trapezoidne oblike kot n. pr. v Lauriacumu. Obzidje je na vogalih navadno zaokroženo. Vsaka stran taborišča ima vrata, ki sestojajo iz dveh kvadratnih stolpov, med katerima je prazen prostor za prevoz, ki je včasih tudi dvosmeren. Skozi obojna nasprotna vrata ob daljši strani taborišča je bila speljana široka cesta *via principalis*, ki je delila taborišče na dva neenaka dela. Navadno natančno v sredini taborišča ob tej cesti je stala glavna stavba *praetorium*, sedež taboriščnega poveljnika. Tukaj je *via principalis* križala *via praetoria*, ki je bila speljana od sprednje strani taborišča skozi *porta praetoria*. Na drugi strani praetorija se *via praetoria* nadaljuje v *via decumana*, ki zapušča taborišče skozi *porta decumana*. *Via principalis* je delila taborišče na dva velika dela. Sprednji del taborišča (pred pretorijem), ki je bil manjši, se je imenoval *praetentura*, zadnji večji del pa *retentura*. Obe polovici pa sta še razdeljeni po *vii praetorii* in *vii decumani*. Pod cestami so bili navadno napeljeni odtočni kanali. Nekatera taborišča so imela zunaj obzidja še jarek, ki je bil lahko včasih tudi dvojen in širok do 15 m, napolnjen pa je bil z vodo. V Ločici ga po vsej verjetnosti ni bilo. Jarek je bil pri vratih prekinjen, ali pa je bil speljan čez en most. Debelina obzidja je znašala 2 m in več, višina pa se da le redko ugotoviti. Okrepljeno je bilo še z obrambnimi stolpi. Ti so bili več ali manj kvadratne oblike, njih število

pa variira. Pri stolpih in ob vratih se je obzidje razširilo tudi čez 10 m. Notranjost obzidja spremlja navadno nasip. V Ločici je Lorger ob daljši strani taborišča ugotovil sedem stolpov, če odštejemo stolpa ob vratih in na vogalih. Krajša stran sicer ni raziskana, vendar so bili verjetno po trije na vsaki strani vrat. V Lauriacumu n. pr. jih je ob vsaki strani po šest. Tako jih je skupaj 36, če upoštevamo 4 na vogalih, 4×2 ob vratih in 24 okrog. Navadno so stolpi ob vratih in na vogalih bolj masivni in močnejši. V notranjosti tabora so bile najrazličnejše stavbe, najde se pa včasih tudi prazen večji prostor, ki ni bil zazidan. Poleg pretorija, kjer je bil tudi forum, so se nahajale še druge stavbe. Tako vojašnice, stanovanja za oficirje, kopališča, upravne zgradbe, neredko pa tudi bolnišnice (valetudinarium) in delavnice. Verjetno lahko računamo tudi s skupno kuhinjo in še nekaterimi drugimi stavbami, kot skladišča itd. Izven taborišča lahko računamo z grobiščem. Kje je bilo v Ločici, nam ni znano. Verjetno pa je, da ne bo imelo večjega pomena, če pomislimo, da se je legija zadrževala tukaj le nekaj let, s civilno naselbino pa po vsej verjetnosti ne moremo računati. Lahko bi nam pa bilo grobišče v oporo pri vprašanju, ali je bil tabor po odhodu legije zapuščen ali pa je še naprej ostal v uporabi.

Čeprav izkopavanje Riedla ni prineslo nobenih novih rezultatov, je vendar pomembno že zaradi tega, ker je vzbudilo pozornost znanstvenega sveta za to najdišče.

Tako je poleti leta 1916 avstrijski Arheološki institut na Dunaju poslal v Ločico Franca Lorgerja, ki mu je dal na razpolago tudi finančna sredstva.

Vojna je bila izkopavanju nenaklonjena. Da bi lahko zavzela večji razmah, je bilo težko že zaradi poljedelske kulture sredi poletja, ko je bilo pomanjkanje hrane zelo občutno. Pa tudi pomanjkanje delovne sile ni dopuščalo obsežnejših izkopavanj. Tudi sam teren ni olajšal izkopavanja. Nasprotno, ravno teren je onemogočil, da bi lahko event. ostanke naselbine zasledovali tam, kjer se teren dviga, ali pa drugačen sestav zemlje kot pa v ostalem zemljišču. Določitev obsega taborišča ni bilo lahko delo. To že zaradi tega, ker ni bilo vidnih nobenih sledov. Na nekaterih mestih so se dali sledovi odkriti šele v globini 1,20 m. Drugod pa je bila malta in peščeno kamenje, ki je sestavljalo obzidje, spremenjeno v nekako prodno maso, ki je skoraj popolnoma podobna sestavu ostalega zemljišča, savinjske naplavine. Edino, kar je dalo slutiti ostanke obzidja, so bili večji kosi peščenca brez ostankov malte, ki se najdejo na površini še danes in kažejo, da niso ravno na tem mestu avtohtoni. Vse to je zapeljalo že Riedla, da ni ugotovil pravega obsega taborišča, pa tudi dejstvo, da o taborišču v tej okolici ne poroča noben vir niti ni o njem sledov v ustnem izročilu. Tako se zdi, da je moralo biti obzidje kakor tudi drugi objekti taborišča razbito in odneseno že davno v preteklosti. Morda nismo daleč od dejstev, če omenimo čas preseljevanja ljudstev. Pri uničevanju južnega obzidja taborišča je gotovo imela velik pomen tudi Savinja. Spomnimo se samo usode šempetrskih najdb, ki so bile ravno tako v neposredni bližini roba terase, ki jo je kot zadnjo ustvarila Savinja v davnih dobah.

Ko smo govorili o vidnih sledovih na površini, ki so, kakor pravi Lorger, povsem manjkali, lahko dodamo danes, da bi utegnil biti zelo koristen zračni posnetek, ki bi takrat dal prav gotovo zelo koristne rezultate, če bi ga izvršili v času razvijajoče se vegetacije. Danes bi bil tak posnetek manj uspešen, ker je teren delno že zazidan, ovira pa bi bila tudi hmeljišča s številnimi piramidami, ki jih takrat še ni bilo.

V poštev prihajajoče zemljišče leži tik ob Ločici, vasi, ki je ca. 14 km severozahodno oddaljena od Celja, nekoliko stran od glavne ceste Celje—Ljubljana in sicer na prodni terasi kakšnih 600 m severno od današnje struge Savinje, nad katero se dviga za približno 10 m. Prehod k tej terasi posreduje razmeroma strm breg, ki je nekdanj nedvomno bil levi breg takratne struge Savinje. Polje, kjer je kopal Riedl, pa tudi Lorger, ima značilno ime Grobeljce, prav tako se tudi polje pri Zgornjih Grušovljah severovzhodno od Ločice imenuje Groblje, kjer so prav tako ugotovljeni rimski ostanki.

Lorger je videl prvo nalogo v tem, da s preizkusnimi jarki ugotovi smeri zidov tam, kjer je bilo na površini največ vidnih sledov, določi njihov obseg, dokler končno ne bi rešil glavnega vprašanja, ali so bili objekti v notranjosti obdani z obzidjem ali ne. Ker je tak način dela dal zadovoljive rezultate, je nadaljeval z izkopavanji vse poletje leta 1916 (12. julija do 11. septembra) in v poletju leta 1917 (9. julija do 15. septembra). Poleg tega je izkoristil za izkopavanje še nekatere nedelje. Tako je odkril obsežen naselbinski plan, ki ga je v glavnem ugotovil s poizkusnimi jarki $0,80 \times 2$ m. Na ta način je odkril obseg obzidja z vmesnimi stolpi kakor tudi stavbe v notranjosti. Koliko njegov načrt ustreza dejanskemu stanju, je drugo vprašanje. Dejstvo je, da je večji del zemljišča neprekopanega in nepreiskanega, in je sestavljal v glavnem načrt po analogijah drugih taborišč, torej po splošni shemi, vendar je brez dvoma njegovo delo zelo pomembno, lahko tudi pravilno in bi bilo pri nadaljnjih izkopavanjih neprecenljive vrednosti.

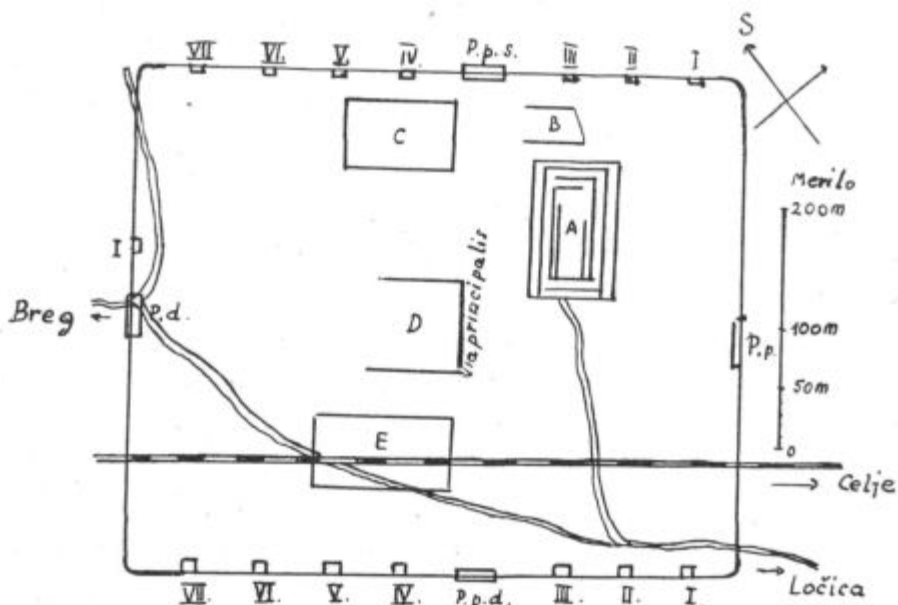
Že v nekaj dneh je odkril in ugotovil neko razmerje med zidovi. Kot je pozneje dognal je imel opravka s poslopjem A (glej sliko 1) in delno stavbo B. Pri tem je našel 117 opek z napisom, večinoma fragmentiranih. Ločil je pri njih 27 tipov. Poslopje A je bilo veliko kot skoraj pol Ločnice. V njem je ugotovil več prostorov z manjšimi celicami. Spomladi 1917 je odkril poslopje C, poleg tega je bolj nadrobno raziskal tudi notranjost poslopja A, ki ga je raziskoval že poleti. Razen tega je zahodno od njega odkril še četrto stavbo D, ki jo je imel za pretorij. Končno je v poletju 1917 kopal tudi na več mestih, kjer je določal obzidje taborišča in to na vseh štirih straneh.

Zaradi boljšega pregleda in primerjave navajava skupaj mere posameznih stavb:

Poslopje A: dolžina 123 m; širina 68 m; debelina zidov 0,65 m
Poslopje B: dolžina 65 m; širina 37 m; debelina zidov 1,40 m
Poslopje C: dolžina 99 m; širina 60 m; debelina zidov 0,75 m
Poslopje D: dolžina 78 m; širina nedol.; debelina zidov 1,10 m
Poslopje E: dolžina 120 m; širina 63 m; debelina zidov nedol.

Vsi zidovi so zgrajeni iz peščenca, le temelji so sestavljeni iz rečnih oblic, ki jih veže malta. V poslopju A so sestavljeni še sledovi vrat pri posameznih celicah. Obe južni apsidi te zgradbe je Loriger imel za kopalnice.

Obzidje ob obrežju se ni ohranilo, ker je bilo zaradi erozije vode odplavljeno. Tako manjkajo danes 2/3 jugozahodnega in 1/3 severozahodnega dela obzidja. Najbolj izpostavljen je bil zahodni ogel, od

Sl. 1. Tloris taborišča.

katerega danes ni nobenega sledu. Tudi južnega manjka danes več kot polovica, prav tako sta odplavljena tudi vmesna stolpa I in II z obzidjem vred.

Širina obzidja je različna. Variira od 1,20—3 m. Najširši so vogali, kjer so bili vgrajeni verjetno tudi stražarski stolpi. Povprečna debelina je 2 m ali nekoliko več. Kot je ugotovil Loriger, je bilo taborišče dolgo 543 m in široko 435 m. Površina je torej znašala približno 232,683 m². Zaradi primerjave še velikosti taborišč v Emoni in Lauriacumu: Emona 522.30 × 435.50 m², Lauriacum 538.75 × 397.80 m². Iz tega torej vidimo, da spada Ločica v vrsto večjih vojaških taborišč.

Obzidje kaže povsod iste temelje kot poslopje D, se pravi, da sestoji iz rečnega grušča spojenega s močno malto. Zgornji zid je iz peščenčevih blokov, ki pa je v glavnem razbit, le na enem mestu se je ohranil. Temelji stolpov so bili pričvrščeni na obzidje z navpičnimi lesenimi piloti. Ti so zapustili, ko je strohnel les, globoke vdolbine v malti, ki kažejo, kakšne oblike so bili: globina 1,40—2 m, premer od 0,10—0,15 m. Na

stenah je bilo še opaziti ostanke lesene strukture. V celoti je našel Lorger 14 takih vdolbin. Tudi obzidje taborišča v Albingu kaže uporabo takih pilotov, toda le na določenih mestih, medtem ko so v taborišču v Ločici povsod enakomerno razporejeni.

Prav te vdolbine, ki so jih zapustili piloti, so privedle Lorgerja do zaključka, da je bilo obzidje taborišča razbito in odneseno že v starem veku. To si je razlagal takole: povsod nad čvrstimi temelji je našel plast preperelega proda, ki je prav tako ohranila odtise lesene strukture pilotov kot čvrsta malta spodaj. Taborišče v Albingu pa je imelo tudi vrhnjo plast čvrsto. Kako torej razložiti to razliko? Domnevali bi lahko, da je tu opravila svoje delo vlaga zemljišča. To pa ni verjetno zaradi višine terena, poleg tega tudi ni tega opaziti na temeljih poslopja D, ki ima enake temelje. Kot izrazito vlažen teren bi prej prišlo taborišče v Albingu, ki je bilo zgrajeno na otoku na Donavi in ki so ga po mišljenju F. Kennerja (RLIÖ 1907, str. 215) zapustili prav zaradi vlažnega terena. Preperevanje, če ga je povzročila vlaga, bi se moralo začeti potem spodaj in ne zgoraj. Kaj drugega kot vlaga in toplotne spremembe pa ne more biti vzrok preperevanju in razpadanju. V poštev pridejo torej le padavine in misel potrjuje tudi smer preperevanja. Ker pa tudi poslopje D ni bilo temu vplivu manj izpostavljeno, je moral biti temelj zaščiten z neko vrhnjo plastjo. Razpadli vrhnji sloji temeljev obzidja se lahko razlože le na ta način, da so bili vrhnji sloji že dolgo prej odstranjeni. Do enakega zaključka pridemo tudi, če upoštevamo dejstvo, da so tla nad obzidjem, v nasprotju s stavbami v notranjosti, popolnoma ravna, poleg tega tudi ni nobenega poročila o taborišču v Ločici. Po njegovem mišljenju bi torej obzidje bilo razbito prej kot pa stavba v notranjosti, ki bi potemtakem nekaj časa še stale. Zakaj naj bi bilo tako, ne daje odgovora. Morda so bile stavbe še dlje časa naseljene in uporabljane.

Izven samega taborišča je našel pri vasi Zg. Grušovlje tudi rimske ostanke. Značilno je ime najdišča Groblje. Kot pričajo žigi na opekah pripada samemu taborišču. (Glej pril. str. 176.) Poleg tega je odkril še dva objekta jugovzhodno od taborišča, ki ju je označil kot G_1 in G_2 , kjer je prav tako našel žigosane opeke. Zgradba G_2 je pri poizkusnem izkopavanju pokazala zelo solidne zidove, ki so visoki do 1,80 debeli pa 1 m.

Za orientacijo taborišča se je poslužil splošne sheme, ki kaže večino stalnih rimskih vojaških taborišč, prav tako tudi za določitev pomena odkopanih objektov.

Vsa ta pravila je prenesel na taborišče v Ločici in spoznal v poslopju D pretorij, ker leži natančno v sredini med severovzhodnim in jugozahodnim obzidjem. Na njegovi vzhodni strani je bila via principalis, ki je zapuščala taborišče med vmesnima stolpoma III in IV skozi vrata porta principalis dextra. Že ne preveč širok presledek med obema stolpoma da slutiti, da lahko računamo tukaj z vrati. Kot bomo pozneje še videli, je imel prav. Skozi ta vrata bi prišli do starega savinjskega nabrežja, ki pada tu za dobrih 10 m. In kam potem? — se vprašuje že Lorger. Misli, da bi tukaj lahko računal z mostom, katerega ostanki bi se morali še najti ob bregu.

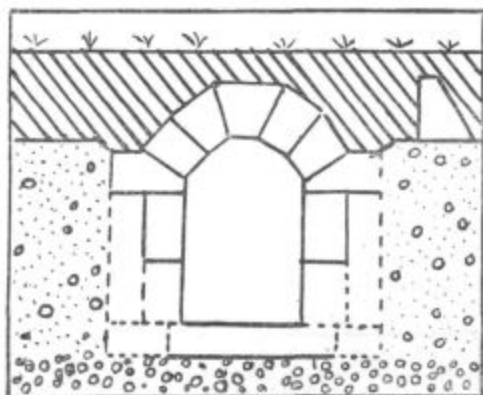
LEGENDA

Ruas Jalanan, Jalan, + Jalanan lain
1:1000

- Ruas Jalanan
- Bangunan
- Jalan
- Jalanan

Na severni strani, nasproti tem vratom so porta principalis sinistra. Po shemi bi bila potem porta praetoria na parcelah 58 in 60/I (glej prilogo in floris), porta decumana pa prav na mestu, kjer se od glavne ceste odcepi poljska pot pri vasi Breg. Na vseh štirih mestih je našel ostanke, ki bi ustrezali vratom. Ni jih v tej kampanji natančno raziskoval, vendar je ugotovil mesta, kjer naj bi bila. Ko je potem leta 1917 na teh mestih kopal, je prišel do zadovoljivih rezultatov.

Leta 1918 je Lorger nadaljeval z izkopavanji v Ločici. Za delo je izkoristil vse poletne počitnice. Že prej je ugotovil lego in velikost treh vrat v obzidju, četrta pa, pravi, da je možno mehanično odkriti kakor tudi nadaljnje mestne stolpe. Lorger misli, da je prazen prostor v notranjosti taborišča bil izpolnjen z lesenimi vojašnicami. Čemu so služile ostale stavbe, ki jih je odkril pet, nam ni jasno; sam se je zadovoljil z ugotovitvijo, da bo naloga bodočih izkopavanj, da odgovore na to vprašanje.

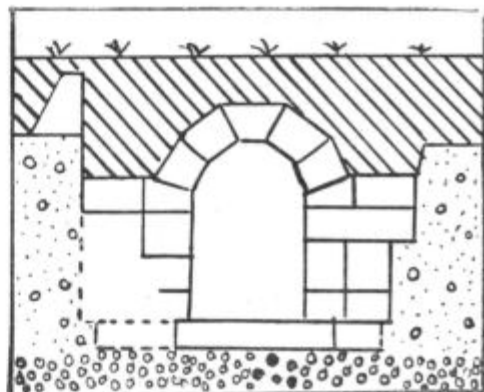
Sl. 2. Prerez južnega kanala v južni vratih.

Tega leta je Lorger hotel, da ugotovi predvsem lego vrat v obzidju in njihove velikosti. Najprej je raziskal porta principalis dextra in ugotovil naslednje velikosti: dolžina 30,5 m, širina 11 m, izstopajo pa za dva metra pred pročelje obzidja. Ohranjena so v temeljih od 1,40 do 2 m. Obzidje, ki se je tu razširilo do 11 m širine je iz enotne betonske mase, v temeljih pa ima vdolbino za pilote, zaradi česar sklepa Lorger, da moramo računati še z neko vrhno stavbo — stolpom.

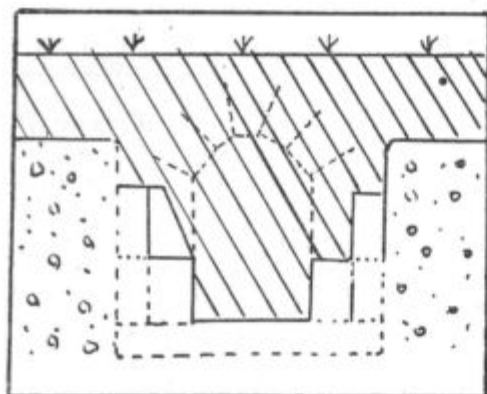
Od teh vrat je v severni smeri odkril ostanke kanala, le ob samih vratih je bil v celoti ohranjen. Zgrajen je bil iz peščenca. Plošče so bile težke od 150 do 500 kg, vezala pa jih je fina malta. Plošče severnega dela kanala pri južnih vratih (sl. 3) ne ustreza popolnoma južnemu delu (sl. 2), zaradi česar sklepa, da so ga začeli graditi na enem mestu z nasprotno strani. Na jugu je kanal visok 1,70 m, na severu 1,67 m, širina na jugu 1.10 m, na severu 1,05 m. Kamni iz katerih je bil kanal zgrajen, so dolgi do dva metra. Kanal pri južnih vratih naj bi bil sestavljen iz dveh delov. Južni naj bi bil dokončen, medtem ko je severni del le provizoričen, ki so ga pozneje hoteli podaljšati do severnih vrat, kjer

ga je dejansko tudi ugotovil (sl. 4). Pač pa ni ostankov kanala v notranjosti, kar so pokazala poizkusna izkopavanja, zlasti pred pretorijem. Lorger misli, da imamo v tem kanalu opravka z namero zgraditi za tabor kloako, ki bi bila od severnih vrat zvezana z 1 km oddaljeno Ložnico, na jugu pa z bližnjo Savinjo. Ko je iskal kanal pri severnih vratih, je ugotovil

Sl. 3. Prerez severnega kanala v južnih vratih.

tudi njih mero: dolžina 31,80 m, širina 12,30 m. Po sestavi temeljev so enaka južnim, le da so mere večje, kar si razlaga s tem, da je bila ta stran najbolj izpostavljena in zato najbolj utrjena. Južna stran naj bi bila zavarovana v neki meri s Savinjo, ki je po njegovem mišljenju tekla tik ob obzidju. Prevoz skozi južna in severna vrata se je vršil nad kanalom, nad katerim je potekala tudi taborska via principalis.

Sl. 4. Prerez kanala v severnih vratih.

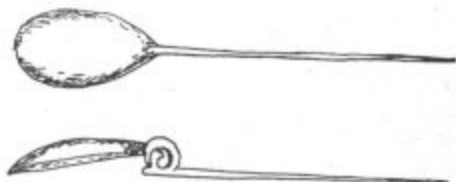
Zapadna vrata, porta decumana ustrezajo v merah južnim: dolžina 29,90 m, širina 11,70 m in izstopajo 1,60 m pred pročelje obzidja. V sestavi temeljev so enaka južnim in severnim, ločijo se pa od zadnjih po dveh krilih, ki se nadaljujeta v notranjost tabora do 8,30 m. Oddaljenost med obema je 13,20 m. Ker so vrata simetrična, je bil prevoz verjetno v sredini.

To leto je izkopaval delno tudi v notranjosti in je odkril peto zidano poslopje E in sicer njegov vzhodni del, južni in severni vogal. Stavba je bila precej velika, saj je dolga 120 m in široka 63,40 m. Leži južno od pretorija. Debelina zidov je pri tem poslopju do 3,10 m torej po dimenzijah ne zaostaja za pretorijem.

V obzidju je raziskal tudi vmesne stolpe in ugotovil 41,80 m severno od vrat porta decumana stolp, ki je širok 8,50 m s sedmimi vdolbinami za pilote, ki so globoke do 1,40 m, premer pa 0,10 m. Od porte principalis sinistre proti vzhodu je našel 41 m stran zid, 9,30 m širokega stolpa s sedmimi 1,40 m globokimi vdolbinami za pilote. 55 m stran od njega je našel drugega z istimi dimenzijami in šestimi vdolbinami za pilote. Med temi vrati in severnim vogalom je našel 51 m vstran od vrat vmesni stolp z vsemi značilnostni in poleg njega še tri, tako da je imela ta stran štiri stolpe. Vzporedno potekajoča južna fronta jih je morala imeti zaradi simetrije prav toliko, našel pa je samo enega, ker so bili ostali z obzidjem vred odplavljeni.

Stolpi s takimi dimenzijami, kot so v Ločici, so v rimskih taborih redki. Upoštevajoč dimenzije vrat in stavb v notranjosti tabora, ga moramo šteti med večje do danes znane rimske tabore. Obzidje taborišča je najmočnejše na severni strani, iz česar lahko sklepamo, da je bila ta stran najbolj eksponirana. Južna stran je potekala po 10 m visoki diluvialni terasi, pod katero je v rimski dobi tekla Savinja, ki je tako čuvala taborišče od juga.

Taborišče je tretje o katerem je znano, da je pripadalo II. italiski legiji. Mere in položaj ustrezajo popolnoma drugemu taborišču te legije v Albingu.

Sl. 5. Srebrna žlica iz taborišča II. ital. legije v Ločici — po Jordanu AV/VI.

Ko se Lorger dotakne vrašanja datacije, se ne spušča v podrobnosti in pravi, da bi temu lahko dobro služile drobne najdbe, ki pa doslej manjkajo. Edina znana drobna najdba iz Ločice je srebrna žlica, ki je bila po naključju najdena (sl. 5) in ki je danes v privatni zbirki Vinka Jordana v Gotovljah²⁶. Izvzeti pa moramo številno opeko, ki se je tu našla. Popolnoma pravilno pa ugotovi, da imamo v Ločici opravka z zgodnjim, če ne celo prvim taboriščem II. italiske legije na alpskem področju.

Lorger je našel v Ločici 204 opeke z vtisnjenimi pečati II. italiske legije. Od tega 192 kosov v poslopju A, 1 kos v poslopju B, 5 kosov v stavbi D, 4 kose na področju G₂, 1 kos v G₁ in 1 na Groblju. Večinoma

so to fragmenti, le 21 jih je celih. Deli jih na 32 tipov in to po načinu, vsebini in obliki pisave. Na opekah imamo v celoti 7 imen: Ampliatus, Auspicatus, Fabianus, Fortunatus, Iuvenis, Pompeianus, Quintianus. Ime Fortunatus in Pompeianus se javljata v dveh različnih tipih. Na eni opeki se omenja tudi ime Hilarus, na drugi Me(lissus). Število II ima na vrhu po navadi še vedno prečno črto. A je vedno brez prečne črte, včasih pa ima namesto nje piko. Lahko ima tudi samo eno poševno črto, ob vrhu pa še eno črtico, ima torej obliko dvokrakih vilic (sl. 6 f). E je v posameznih primerih kurziven, S pa je največkrat obrnjen narobe (sl. 6 a). Zgornja vrsta žiga praviloma označuje legijo, ki je včasih v nominativu, drugič pa v genitivu (sl. 6 a in b), spodnja vrsta, kadar obstaja, pa sestoji iz imena izdelovalca opeke.

Sl. 6. Razni tipi žigov na opekah v Ločici.

Višina črk se giblje od 7 do 9 mm. Razmak med njimi je navadno 1,5 mm. Dolžina napisa je različna in je odvisna od števila črk, največja dolžina napisa pa je 130 mm. Črka L ima včasih prečno črto poševno navzgor ali navzdol (sl. 6 e). Število II včasih manjka, prečna črta pa je lahko tudi spodaj. Oznaka legije (LEG) je lahko obrnjena. Tudi črka L je včasih obrnjena (sl. 6 c). Pri nekaterih lahko beremo ves napis od desne proti levi (sl. 6 d). Oznaka za legijo (LEG) je vedno v tej obliki, je torej okrajšana, ime ITA pa je večji del v tej obliki, lahko pa je tudi izpisano (ITALICA ali ITALICAE). Te različne načine pisanja si lahko tolmačimo le tako, da je izdelovalec najprej izdelal napisno polje, potem pa je stavljaj vanj črke, ne da bi prej izmeril, koliko črk bo vanj spravil. To je primer zlasti takrat, kadar imamo opravka z najrazličnejšimi okrajšavami.

Z dosedanjimi izvajanjmi sva skušala dati sintezo vsega, kar je o Ločici že znanega. Kot je že v uvodu poudarjeno, je odprto še marsikatero vprašanje, bi ki ga lahko osvetlila le nova izkopavanja. Vendar bi dodala še nekaj pripomb.

Datacija je že rešena. Preciziral je Lorange sicer ni, imel pa je taborišče v Ločici za prvo, ki je pripadalo legiji II. Ital. Znano je, da se je ta legija zadrževala tukaj le nekaj let; najverjetneje od leta 170 do 176. Iz velikosti taborišča lahko sklepamo, da so imeli Rimljani na-

men, da ostane legija stalno tukaj. Tedanje razmere pa so narekovale potrebo, da jo iz strateških ozirov že v nekaj letih premestijo na Donavo.

Lorger je razkril stavbe v notranjosti, ni pa razglabljal razen praetorija o njihovem pomenu. Ker je izrazil mišljenje, da bi lahko računali z lesenimi vojašnicami, je to vprašanje še posebno aktualno. Čemu so služile zidane stavbe s tako močnimi temelji? Zelo malo je verjetno, da bi imeli lesene »kasarne«, zlasti še, ker je tudi taborišče v Lauriacumu imelo zidane vojašnice, pripadalo pa je isti legiji. Da bi lesene zgradbe govorile samo za začasnost tega taborišča, ni verjetno, kajti vse ostalo govori za to, da je imelo značaj stalnega taborišča. Zelo verjetno in možno se zdi, da bi prav stavba A lahko ustrezala vojašnici. Za to govori njen položaj v taborišču, pa tudi številne celice v sami njeni notranjosti, ki bi jih lahko imeli za spalnice. Morda je katera od njih služila tudi za stanovanje višjim uradnikom ali poveljujočemu kadru. Čemu so bile namenjene druge zgradbe, nam ni znano. Morda je bila katera namenjena za delavnice. Ne moremo trditi, da so bile topilnice železa ali kovačnice. Važno je dejstvo, da je leta 1925 kopal temelje za svojo hišo delavec Posedel Albin, ki je pri kopanju naletel na tako trdo podlago, da je kopanje opustil in se zadovoljil z bolj plitvo kletjo. Nekoliko proč je potem kopal vodnjak. Pri kopanju je našel rudo-železov sulfid (pirit) FeS_2 . Kakor pripoveduje, jo je našel večjo količino, a jo je pustil, le nekaj si jo je shranil »za spomin«. Podatki o tej najdbi niso znani. Odprto ostane vprašanje, odkod so dovažali rudo in ali so jo topili in predelovali na tem mestu.

Lorger tudi ne govori o pomenu obeh objektov G_1 in G_2 . Če podaljšamo vio praetorio skozi porta praetoria v smeri proti temu območju, se nadaljuje natančno v sredi med obema. Ali ni torej verjetna domneva, da imamo tukaj opravka z dvema stražarskima stolpoma, ki naj bi varovala to cesto, ki se je nekoliko niže priključila na glavno cesto Celeia—Emona? (Glej prilogo.)

In kaj je z Grobljami pri Zg. Grušovljah? Ali bi morda lahko mislili na pokopališče? Vprašanje je povsem odprto. Važen moment utegne biti tudi pripovedovanje preprostih ljudi, da tod okrog straši, kadar v bližini kdo umre. Na tem področju so se našli tudi rimski novci. Vinko Jordan pripoveduje, da so na polju posestnika Zajca iz Zg. Grušovelj ostanki rimske hiše. S posestnikom sta odkopala severovzhodni del te hiše, v katerem je bil prostor v velikosti ca. 4×4 m, višina zidu nad tlakom pa je znašala še 50 cm. Celoten prostor je bil tlakovčan s opekami, vsaka opeka pa je imela žig navedene legije. Na isti njivi so kasneje našli vodnjaku podoben objekt. Preiskovanje so opustili, ker je bila njiva s posevki.

Porta Praetoria so pri izkopavanju ostala neraziskana. Lorger jih je samo ugotovil. Leta 1939 so tukaj rigolali za hmeljišča in naleteli na ogromne kvadre peščenca, ki so jih potem razstreljevali in odpeljali. Najbolj verjetno je, da so jih takrat popolnoma uničili in onemogočili, da bi jih še kdaj primerjali z ostalimi.

Precej problematično je tudi vprašanje razmer pri porta principalis dextra in ob vsej jugozahodni strani obzidja. Ali je bilo taborišče tik

ob Savinji ali nekoliko proč od nje? Ali bolje, je Savinja v tistem času segala do te zadnje terase ali pa je bila njena struga bolj oddaljena? Moremo torej računati z mostom tik ob vratih ali pa je bil do njih najprej speljan nasip, ki je omogočal lažji dostop na sicer strmo teraso? Morda so nekoliko osvetlile to vprašanje prav šempetrške najdbe. Verjetno je ista usoda doletela tudi vso to stran taborišča. Taborišče je stalo tik ob robu terase. Možno je, da je Savinja tekla nekoliko vstran in je bil ta del obzidja šele žrtev tiste velike poplave, ki je porušila tudi šempetrške najdbe. Lorgier sicer misli, da moramo pri porta principalis dextra računati z mostom. Misli, da bi morali ob obrežju najti ostanke nosilcev za most. Lahko je možno oboje. Ko je posestnik Košec Fran kopal jame za sadna drevesa, je ob samem vnožju obrežja naletel na peščeno skalovje. Je to sicer nekoliko stran od mesta, kjer je via principalis zapuščala taborišče ob porta principalis dextra. Vendar je verjetno opravila svoje delo tudi voda, ki je nekatere skale prevalila do 50 m niže. Možno pa je tudi to, da so to ostanki obzidja, ki so se zrušili navzdol. Vse to bi razjasnila šele izkopavanja, ki bi se na tem mestu vršila.

OPOMBE:

¹ Mitteil der Zentralkommission 1899, S. 214 sl.

² Emona, Ljubljana 1879, str.254.

³ Die römischen Inschriften in Cilli, Programm des k. k. Sttatsgymnasiums in Cilli, 1894, str. 4.

⁴ Casopis za zgodovino in narodopisje, 1934, str. 150.

⁵ a) Österreichische Jahreshefte XIX/XX, Beiblatt 107 sl.

⁶ Rimski konzul.

⁷ Rimski konzul.

⁸ Keltsko pleme, naseljeno okoli Beograda.

⁹ Glavna ilirska in keltska plemena na področju Slovenije so bila: Noriki, Tavriski in Latobiki v Noriku, današnjem Koroškem in Štajerskem, Karni med Alpami in tržaškim krasom, Histri v Istri. Japodi so ilirsko-keltsko pleme v zaledju primorja od Postojne do Krke.

¹⁰ Prvi rimski cesar, ki je vladal od 27 p. n. št. do 14 n. št. in dobil kot vladar naziv Avgust.

¹¹ Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 1939, str. 115 sl.

¹² Legija je štela v Avgustovi dobi 6000 mož.

¹³ Glavno središče japonskega ozemlja. Ni še znano, kje leži. Verjetno je bilo v okolici Bihača, središče japonske dežele.

¹⁴ Japonska mesta.

¹⁵ a) Rimski cesar Claudius 41—54 n. št. Ker je Celeji dal mestne pravice, se imenuje po njem Claudia Celeia.

¹⁶ O orožni postaji so ohranjeni napisi, ki se danes hranijo v Celjskem muzeju.

¹⁷ Westdeutsche Zeitschrift XXI. 1902. 164. Römische Strassen und Befestigungen in Krain 6.

¹⁸ Rimski provinci, ki sta bili med Donavo in Krasom in zajemali v svoje meje celotno Slovenijo.

¹⁹ Rimski vojskovodja v službi Oktavijana-Avgusta.

²⁰ Od 6 do 9 n. št.

²¹ Moesia — rimska provinca, ki se je razprostirala v severni Bolgariji in delu vzhodne Srbije.

²² Antikeinschriften aus Jugoslavien šte. 380.

²¹ Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, 1939, str. 128.

²² Dacia — rimska provinca, ustanovljena leta 107 na ozemlju današnje Romunije.

²³ Gornja in Dolnja Panonija.

²⁴ Avksiliarne čete — pomožne čete, ki so se v 1. in 2. stoletju rekrutirale iz provinc iz nerimskih državljanov.

²⁵ Prazgodovinske stavbe na koleh v Padski nižini.

²⁶ Jordan Vinko, Arheološki vestnik VI/2, str. 313 4 a. Österreichische Sllke od šte. 1 do 4 po Fr. Lorgerju, Časopis za zgodovino in narodopisje, 1934, str. 150.

STARA GROFIJA

Jože Curk

Gotovo je najmarkantnejše poslopje mesta Celja njegova »Grofija«, ki s svojo mogočno južno fasado obvladuje savinjsko veduto mestnega organizma, medtem ko se s svojo dvoriščno stranjo preko igrivega motiva stebriščnih arkad neprisljano vključuje v njegovo notranjo podobo. Reprezentanca in intimnost, prazničnost in vsakdanost, zadržanost in sproščenost se na tej stavbi prepletata tako neposredno kot na malokateri drugi pri nas. Opoldanska svetloba, ki ljubi jasnost, ostro orisuje njeno enovito južno fasado, medtem ko severno utaplja v globoke, prosojne sence; jutranja in večerna pa, ki ustvarjata slutnje, se poigravata z arkadami ter vabita iz njih razpoloženja, ki čestokrat meje na muzikalnost.

Kot človek ima lahko tudi stavba svoj značaj, seveda mora zato imeti v sebi iskro stvariteljskega duha, ne samo konstruktivno misel, ki pušča kamen in srce mrzlo. Taka stavba je Grofija. Pozoren gledalec bo takoj občutil, da ta stavba ni enotna, da ima dva značaja, da se v njej prepletata sever in jug, da se spajata srednjeevropsko in italijansko razpoloženje, ki ustvarjata nov, hibriden slog, ki bi ga mutatis mutandis lahko imenoval arhitektonski manirizem.

Na vprašanje, kako je ta slog nastal, lahko na kratko odgovorimo, da je produkt cepljenja italijanskega renesančnega duha na poznogotsko alpsko razpoloženje. Pozna gotika kot umetnostni izraz razkrajajočega se srednjeveškega življenjskega nazora je na pragu novega veka umirala. To umiranje je bilo v kulturnih središčih hitrejše kot na podeželju, vendar se ni nikjer izvršilo čez noč, ampak je potrebovalo svoj čas. Lahko celo trdimo, da je bilo umiranje v začetku bolj formalnega kot spiritualnega značaja in da je šele v sredini in drugi polovici 16. stoletja z naraščanjem reformacijskega gibanja začelo izgubljati svoje srednjeveške korenine, čeprav je v psihi širokih ljudskih mas živelo latentno še naprej, našlo začasno svoj umetnostni izraz v podobarstvu 16. in 17. stoletja ter se končno zlilo v mogočni umetnostni konfiteor baroka.

Poleg nakazane ljudske, deloma latentno živeče umetnostne smeri pa so se v teku prve polovice 16. stoletja ustvarile osnove za drugo, naprednejšo umetnostno dejavnost, ki je našla svoja središča v večjih mestnih in kulturnih centrih ter po dvorih višje fevdalne družbe. Ta umetnostna smer je črpala svojo življenjsko silo iz svežih tokov italijanske renesanse, ki so začeli deloma po direktni (Koroška), deloma po indirektni poti (preko središč v Pragi, na Dunaju, v Salzburgu in Grazu) infiltrirati predalpske dežele ter se nekje prej drugje kasneje mešati z njihovim osnovnim stilnim razpoloženjem. Iz sinteze obeh umetnostnih

smeri je nastala vrsta procesov, katerih rezultat je bil že omenjeni hibridni arhitektonski manirizem, ki je polagoma dekliniral od čistejših oblik italijanske renesanse k vedno bolj baročno pobarvanemu provincializmu, pomešanemu z lokalnimi značilnostmi in elementi severnjaške renesanse.

Pri opisu tega procesa je treba poudariti dejstvo, da razen Koroške ni nobena druga notranjeavstrijska dežela sprejemala renesančne umetnostne vplive direktno iz Italije, ampak le posredno preko potujočih italijanskih umetnikov, ki so se od začetka 16. stoletja dalje naseljevali po večjih mestih predalpskih dežel. Tudi Slovenska Štajerska ni sprejela novih umetnostnih pobud direktno iz Italije, ampak jih je dobivala preko Graza, ki je kot rezidenca notranjeavstrijskih dežel (1564—1619) bil posebno vabljen za potujoče italijanske umetnike. V Grazu je nastala že zelo zgodaj močna italijanska umetnostna kolonija, ki je svojo delavnost kmalu raztegnila preko cele Štajerske in Vojne krajine.

V začetku 16. stoletja, ko je bila gotika kot stil še toliko živa, da ni mogla nastopiti učinkovitejša asimilacija z novim umetnostnim nazorom, so lahko nastajali spomeniki obeh smeri istočasno. Že v sredini 16. stoletja pa se je graška italijanska umetnostna kolonija razvila tako daleč, da je mogla ustvariti svojo »šolo«, ki je nato delovala skoraj sto let ter s svojimi izdelki obogatila tudi umetnostno zakladnico slovenske Štajerske.

Za ustanovitelja graške arhitektonske šole upravičeno štejemo beneško vzgojenega Luganca Domenica dell Allia, ki je leta 1544 prevzel funkcijo »vrhovnega stavbnega mojstra slovensko-hrvaške meje« ter jo opravljal do svoje smrti leta 1563. Domenico je skupaj z bratom Gianmario in Andrejem ter drugimi gradbeniki, katere je pritegnil iz Lugana, Gandrije in Coma, delal predvsem na utrdbah Schlossberga (gotove 1559), Graza (začete 1545), Maribora (začete 1545), Radgone (začete 1546), Fürstenfelda (začete 1547), Ptuja (začete 1549), Brežic (začete 1554) in Ljubljane ter vojaških postojank slovensko-hrvaške meje, katere je moderniziral po principih, dozorelih konec 15. stoletja v njegovi domovini. Poleg svojega čisto »službenega« dela pa je dell Allio razvil tudi veliko projektantsko delavnost ter v letih 1558—1564 ustvaril stavbo, ki je postala vzorčni temelj celokupne šole, to je glavni trakt Deželne hiše v Grazu. Na arhitektonski organizaciji te stavbe je temeljil ves nadaljnji 70-letni gradbeni razvoj, ki ga lahko okvirno zajamemo z imenom: graška arhitektonska šola. V razvoju te šole moremo kljub navidezni homogenosti razlikovati poleg splošnih razvojnih simptomov, predvsem dve struji: konservativnejšo in naprednejšo.

Kako se je graška »šola« z naraščajočo imigracijo italijanskih umetnikov naglo razraščala, se najbolje vidi iz dejstva, da je v sredini 16. stoletja poleg Domenica dell Allia štela le nekaj članov, ob koncu stoletja pa že preko 80, ki so raztegnili svojo delavnost na vso Štajersko in mejne dežele. Leta 1638 je bilo n. pr. od 12 predstojnikov graškega zidarskega in kamnoseškega ceha kar 11 Italijanov. Ta italijanska invazija pa ni ostala omejena samo na stavbarstvo, ampak je zajela tudi kiparstvo, slikarstvo, glasbo, medicino, bankarstvo, trgovino itd., z eno besedo celo-

kupno življenje takratne notranjeavstrijske rezidence. Zanimivo je izvedeti, kako so italijanski umetniki pritegovali drug drugega, posebno pa svoje sorodnike k zaslužku v naše kraje tako, da so v Grazu kmalu delovale kar cele, včasih prav številne družine. Večina teh umetniških družin je izvirala iz okolice Lugana, Gandrije in Coma, torej iz prastare zibelke italijanskih gradbenikov in kamnosekov, ki so jih v srednjem veku karakteristično imenovali comaski ali comassini. Pri vseh teh utrdbah je šola opravila velika dela, nekatere utrdbe pa je sploh nanovo zgradila ali pa vsaj popolnoma obnovila po principih bastijskega obrambnega sistema.

V naslednjem si oglejmo dela, ki jih je graška gradbena šola zapustila na slovenskem Štajerskem ter z njimi obogatila našo kulturno-spomeniško zakladnico. Italijani so modernizirali srednjeveška obzidja v Mariboru (1545—1562), Ptuj (1549 do ca. 1570), Brežicah (1554 do ca. 1600), Radgoni (1546 do ca. 1600) in verjetno tudi v Celju (Graška in Ljubljanska vrata, ca. 1540).

Že ta bežna skica umetnostnega razvoja v 16. stoletju in prvem polletju 17. stoletja nam je pokazala, kako važen je pasus kulturnega snovanja predalpskih dežel posebno Štajerske na pragu novega veka. Nekje v sredini tega veličastnega dogajanja je zrastle celjska Grofija kot priča velike duhovne borbe, ki se je takrat vodila pod gesli reformacije in protireformacije, protestantizma in katolištva, renesanse in baroka za novo obliko.

Za opis in analizo Grofije kot stavbnega organizma in za nadrobnejšo razlago njenega nastanka in razvoja kot historigičnega objekta, je treba sistematično zbrati in kritično presoditi vse dosegljive pismene in predvsem slikane vire, ki nam pomagajo ustvariti trden kronološki okvir, v katerega lahko nato razpnemo vsa nadaljnja izvajanja. Ker sem pa te vire večinoma naštel že v mojem sestavku »Razvoj celjske mestne vedute«, ki je izšel v Celjskem zborniku 1957 in ker jih bom navedel tudi pri razvojni skici stavbe, naj mi bo dovoljeno, da jih tukaj samo naštejem:

1. Paolo Santonino, sekretar kardinala in oglejskega patriarha Marca Barba. Poročilo iz dne 2. junija 1487.
2. Prior avguštinskega samostana v Fürstenfeldu Janez Clobuciarich. Skica v tušu, nastala leta 1602 ali 1603.
3. Georg Matija Vischer. Bakrorez iz knjige »Topographia Ducatus Stiriae. Grätz 1681.«
4. Rudiment freske, najden leta 1902 v hiši klobučarja Chiba v Stanetovi ulici. Čas nastanka: okoli leta 1690.
5. Akvarelirana perorisba. Čas nastanka 1740—1750.
6. Jakob Ernest de Cerroni. Lavirana perorisba. Čas nastanka okoli leta 1760.
7. Izgubljeni akvarel iz ca. 1777 in slika o. pl. »Sv. Florijan gasi mesto Celje« iz ca. 1780.
8. Litografija z iglo. Čas nastanka: ca. 1830. Avtorja Wachtl-Kaiser.
9. Litografija. Čas nastanka: ca. 1840. Avtorja Kuwasseg-Lampel.
10. Barvna litografija. Čas nastanka: 1865. Avtorja Waage-Stauf.

11. Lavirana risba z napisom, desno »Cilli 26. Juli 1866 — nach der Natur — Grafey« in v sredini spodaj »Die Grafey in Cilli«.

12. Litografija, ki jo je izdelal Leykamov zavod v Grazu in je izšla v Janischevem »Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark« v Grazu leta 1878.

Z letom 1882 prenehajo dokumentarni litografski in risarski posnetki mesta Celja ter se umaknejo prvim fotografijam. V naslednjih izvajanjih bom nekoliko obdelal samo še ohranjene stavbne skice in tločrte ter mestne načrte, iz katerih moremo zasledovati stavbno organizacijo Grofije in njeno genezo v zadnjih 150 letih.

1. Mestni načrt iz mape franciscejskega katastra, katerega hrani Mestni arhiv v Celju. Čas nastanka: 1825. Grofija kaže sedanjo podobo, drugačna pa je njena neposredna okolica, katero sestavljajo: na jugu lepotični vrt, na vzhodu skoraj stavbni kompleks, ki se je skoraj dotika, na severu pa obzidano dvorišče s tremi na zid prislonjenimi lesenimi lopami.

2. Tločrt Grofije z vnesenimi celjskimi in graškimi fideikomisnimi deleži. Avtorja: gradbenik Johann Nöst in tesarski mojster Franc Schmidt. Čas nastanka: 12. december 1831. Hrani ga mestni arhiv v Celju. Tločrt sestavljajo shematične skice kleti in obeh etaž, iz katerih je razvidna prvotna razporeditev prostorov in njih uporaba. Zato je ta tločrt kljub bežni površni izvedbi za nas važen in si ga moramo nekoliko natančneje ogledati. Zaradi sistematike začnimo z opisom kleti, nato pritličja in končno nadstropja, kar bo dalo dovolj predstavne jasnosti v takratno stavbno organizacijo Grofije.

Klet kaže enako prostorno sestavo kot danes, samo da vanjo držijo dvojne stopnice (ene v južnem, druge v vzhodnem traktu) in da ima v severozapadnem delu urejeno obokano ledenico, ki je danes zasuta.

Pritličje: Južni trakt ima 10 prostorov, od katerih je obokani razdeljen v tri dele. Srednji del z današnjo knjižnično čitalnico je služil za vežo, iz katere sta držala na desno vhoda v pisarno in večjo žitnico (oba jugozapadna prostora), levo v upravnikovo stanovanje (kuhinja in dve sobi) in manjšo žitnico (oba jugovzhodna prostora). Zapadno od kletnih stopnic sta stali drvarnici z dvema vhomoma (eden na mestu sedanjega vhoda v muzejske upravne prostore, drugi pa zapadno od zunanjega stopnišča). Skupno so torej v pritlične prostore držala tri vrata, osvetljevalo pa jih je četvero oken. V vzhodnem traktu sta bili nameščeni kuhinja in soba hišnika, poleg kuhinje veža z vhomom v klet in vrati v upravnikovo stanovanje, poleg sobe pod zadnjim obokom arkadnega hodnika pa sanitarije. Pritličje v prizidku je obsegalo tri prostore: remizo (današnje stopnišče), orodjarno (današnja arheološka pisarna) in obokani hlev. V te prostore je držalo petero (?) vrat. Dvorišče je zapiralo pravokotno obzidje, ob katerem je nasproti hleva stal leseni senik z remizo.

Nadstropje južnega trakta je bilo enako razdeljeno kot danes. Obsegalo je dvorano in simetrično razporejenih osem sob. Vzhodni trakt je obsegal sobo in kuhinjo z vežo ter na koncu arkadnega hodnika sanitarije s stopnicami na podstrežje. Prizidkovo nadstropje je obsegalo s prečno banjo obokano dvorano ter nad hlevom v enfiladnem redu raz-

meščene štiri sobe. V južni trakt so držala vrata glavne dvorane, v vzhodni trakt vrata v vežo in sobo, v prizidek pa vrata iz stopnišča in severozapadne sobe južnega trakta.

Tločrt ne kaže debeline zidov niti ne zaznamuje okenskih osi, pa tudi pri označbi vrat ni popolnoma verodostojen. Gotovo je samo, da takrat še ni bilo vhoda v današnje knjižnične upravne prostore in da obe skrajni vzhodni sobi južnega trakta nista bili med seboj povezani z vrati.

3. Načrt za predelavo Grofije, posebno njenega zapadnega trakta, v šolske namene. Čas nastanka: 1873. Avtorja: gradbenik Carl Follius in ing. Viljem Hallada. Načrt hrani Mestni arhiv v Celju. Sestavljata ga posnetka pritličja in nadstropja z vnesenimi predelavami in prezidavami.

Pritličje: Južni trakt obsega deset prostorov, od katerih je srednji obokani razdeljen v tri dele: vežasti hodnik in dve shrambi, ki sta od ostalih prostorov ločeni z zazidanimi vrati. Prostora zapadno od kletnega stopnišča sta bila predelana: prvi v predsobo in drvarnico, drugi v predsobo ter aparaturni kabinet in stranišče. Ostali prostori so ostali nedotaknjeni in so se v njih namestili: v oba vzhodna laboratorij, v sosednjega predsoba, v vse štiri južne pa dekliška obrtna šola. Vse line so bile predelane v okna, vrata v sredini odgovarjajočih sten, ki so dotlej povezovala vse pritlične prostore med seboj, pa so bila deloma zazidana (tri v severni polovici stavbe), deloma predelana (vseh pet vrat, ki so povezovala prostore severne in južne polovice stavbe), deloma pa so ostala nedotaknjena (tri v južni polovici stavbe, razen skrajnih vzhodnih, ki so jih zazidali). V severni fasadi so predelali večino oken. Vanjo je še vedno držalo troje vrat in prostore za njo osvetljevalo petero oken.

V vzhodnem traktu se je nahajalo stanovanje šolskega sluga, ki je obsegalo kuhinjo, sobo in vežo s kletnim stopniščem in vrati v laboratorij. Ta trakt sta osvetljevali dve okni v vzhodni, dve v južni in dve v zapadni fasadi, vanj pa so držala dvojna vrata, ena v klet, druga v vežo. V tem traktu ni bilo nobenih predelav. V zadnji, zazidani traveji arkadnega hodnika je bil WC.

V zapadnem traktu so v prvi prostor (nekdanjo remizo) vdrali stopnišče, zmanjšali veliki vhodni portal do sedanje velikosti ter na jugu prebili dve okni. Drugi prostor niso predelovali (razen da so originalno steno zamenjali s sedanjo opečno), pač pa tretjega (nekdanji hlev, po letu 1861 telovadnica), katerega zapadno steno so sploh nanovo pozidali ter predelali nekatere obočne kompartimente. V južni fasadi takrat še niso prebili ostalih treh oken, v zapadni so naredili dvojno okno, v severni pa so predelali vseh deset oken in vrata, ki držijo še danes v večji prostor.

Dvorišče je zapiral zid, ki je potekal od skrajnega ogala vzhodnega trakta v poševni liniji do pravokotnega zaloma in skrajnega ogala zapadnega trakta. Dvorišče je delil prečni zid v dve polovici, katerih zapadna je služila telovadnim, vzhodna pa gospodarskim namenom. Na dvorišče je držalo dvoje vrat, večja iz severa v vzhodno in manjša iz zapada v zapadno polovico dvorišča.

Prvo nadstropje južnega trakta je bilo enako razporejeno kot danes. Obsegalo je dvorano in štiri pare simetrično razporejenih sob. Vsi ti pro-

stori so bili med seboj povezani tako, da je bilo možno krožno gibanje skozi nje. Ker ta del stavbe ni doživel predelav, bi rad opozoril le na nekatere elemente, katerih danes ni več, so pa na načrtu lepo vidni. Tako kamin v stičišču vseh štirih zapadnih prostorov, potem sanitarije v severo-zapadni sobi, odstranjeni leseni erker v osi zapadne fasade, zazidani dostop do njega, zazidana prehoda v zapadni trakt ter prebita vrata iz vrha zapadnega stopnišnega kraka v že omenjeno sobo. Pri risanju južne fasade je Follius zagrešil napako, ko je namesto zapadnega dvojnega okna vrisal navadno okno. Na vzhodni fasadi je predvsem omeniti erker v srednji osi in dve v severovzhodni sobi.

Vzhodni trakt je obsegal dva prostora: obokano kuhinjo in sobo. Kuhinja je bila razdeljena v tri dele: predsobo in kuhinjo v zapadni in shrambo v vzhodni polovici. V predsobo so držala vrata iz arkadnega hodnika, shrambo in kuhinjo pa sta osvetljevali po dve okni (po eno je sedaj zazidano). Soba sta osvetljevali dve okni v severni fasadi, medtem ko je bilo zapadno okno zazidano. Vanjo je držalo dvoje vrat iz kuhinje in arkadnega hodnika (danes zazidana). Oba zadnja loka arkadnega hodnika sta bila zazidana, na njegovem severnem koncu je bil WC.

Zapadni trakt kaže večje predelave. Deli se v pet prostorov, katerega vzhodni obsega stopnišče, ostali štirje pa šolske razrede in konferenčno sobo. Obodni zidovi stavbe so bili ob tej priložnosti obnovljeni: na južni fasadi posebno v njenem zapadnem delu (kjer je bil nekoč zidani erker), na zapadni fasadi v celoti, na severni pa predvsem v okolici oken. Po Follijevega načrtu naj bi se leseni hodniki postavili ob južni fasadi tega trakta, na predlog ing. Viljema Hallade pa so jih zgradili ob severni fasadi.

V južnem traktu so bili nameščeni: v vzhodnem delu direktorjevo stanovanje, v dvorani risalnica, v zapadnem delu trije razredi in predsoba meščanske šole. V vzhodnem delu je bil del direktorjevega stanovanja, v zapadnem traktu pa osnovna šola, ki je imela v pritličju telovadnico z oblačilnico, v obeh nadstropjih pa 6 razredov s konferenčno sobo in kabinetom.

4. Skica mestne vodovodne mreže. Čas nastanka: leta 1890. Avtor: ing. Emanuel Riedl. Skica ne kaže posameznih stavb, ampak le zazidalne otoke. Omenjam jo samo zaradi tega, ker kaže Grofijo že brez obzidanega dvorišča.

Sledi naj opis sedanjega stanja Grofije. Stavbo sestavljata jedro in prizidek. Jedro je postavljeno na staro rečno teraso, tako da tvori proti jugu kletno etažo, ki se vzdolž zapadnega prizidka zaradi konvergence nivojev v terasi zgubi in so mogla na njih stičišču nastati manjša mestna vrata, ki so držala k Savinji v višini današnje rečne brvi.

Jedro. Južna fasada je vertikalno urejena približno simetrično. V simetrali so: v podstrešni etaži podolžna pravokotna lina, v nadstropju tridelno okno z vrati ter novim balkonom, ki je narejen po starem vzoru, a je brez piramidne strehe, v pritličju pokončno pravokotno okno ter v kletni etaži podolžna pravokotna strelna lina. V enaki razvrstitvi si sledi na levo pet, na desno šest osi, tako da je tretja os na vsaki strani simetrale opremljena v nadstropju z dvojnim oknom. Fasado zaklju-

čujeta »šivana« ogała, sestavljena iz klesancev. Horizontalno členitev fasade tvori pet maltastih pasov in kamniti paličasti talni zidec, ki ločuje pritličje od kletne etaže. Členitev je komponirana tako, da talni zidec ter drugi in četrti pas navidezno ločujejo posamezne etaže, ostali trije pasovi pa markirajo parapetno višino oken in lin, katerih maltasti okviri počivajo na njih. Okna v nadstropju so poleg tega opremljena z ravnimi profiliranimi maltastimi zidci, pri čemer je treba omeniti, da so vsa tri osrednja okna za spoznanje višja od ostalih, tako da segajo s svojimi zidci prav do gornjega maltastega pasu. Okna v pritličju, ki so iz prejšnjega stoletja, so brez okvirjev. Navzgor zaključuje fasado konsolast strešni zidec, ki je narejen iz opeke ter s svojimi oblikami kaže na čas nastanka okoli leta 1600.

Podobno kot južna je komponirana dvoosna zapadna fasada, le da ima v nadstropju sedaj eno okno zazidano, v kletni etaži pa strelno lino in kasneje prebita kletna vrata nekoliko izven osi. Ker je bombardiranje v zadnji vojni to fasado močno razmajalo, je bila v osrednjem delu v letih 1949—1951 od vrha do tal nanovo pozidana, v skladu s perspektivnim obnovitvenim načrtom.

Vzhodna fasada je bila prvotno gotovo enako komponirana kot ostali dve, le da je bila triosna. Ta fasada je med zadnjo vojno najbolj trpela in je bila v letih 1945—1946 deloma sploh nanovo pozidana, pri čemer so v nadstropju zazidali dve večji kasnejši okni ter mesto njih odprli manjše prvotno okno. Enako so leta 1953 odprli tudi dve kasneje zazidani prvotni okni v pritličju. Vzhodna fasada ni imela posebne členitve. Koncept južne fasade se je nadaljeval samo do linije mestnega obzidja. Tam so se končali kamniti talni zidec in ostali maltasti pasovi, do konca fasade pa je tekel konsolast venčni zidec, ki jo je horizontalno zaključeval enako efektivno kot šivani ogal vertikalno. Stopnice, ki danes držijo v klet, so iz časa vojne, ko je klet služila protiletalski zaščiti. Mogočen opornik, zgrajen iz kamna in opeke, je tudi kasnejši dozidek, ki naj bi zaustavil razgon obokov v tem delu stavbe.

Severna fasada vzhodnega trakta je dvoosna. Njena koncepcija je enaka vzhodni fasadi. Vertikalno jo omejujeta šivana ogała, horizontalno pa konsolast venčni zidec. Prizidani arkadni hodnik ima zazidan lok v nadstropni etaži. Okni v nadstropju imata originalne kamnite okvire, okrašene z zidcema, okni v pritličju pa sta kasnejši in brez njih. Pravokotni podstrešni in kletni lini obrobljajo kamniti okviri.

Zapadna fasada vzhodnega trakta je štiriosna. Njeno lice tvorijo dvoetažne galerije, katere sestavljajo toskanski stebri, povezani s štirimi loki in štirimi križnimi oboki, ki so v nadstropju odstranjeni, ob traktu pa slone na trapezastih, profiliranih maltastih konsolah. Pritlične arkade počivajo na krepkih stebrih, precej lažje galerije prvega nadstropja pa stoje na parapetnem zidu, katerega krasi profilirani zidec. V oseh lokov so v podstrešni etaži ovalne line, katere okvirjajo pravokotna, poglobljena polja. Galerijski prizidek zaključuje konsolast venčni zidec, ki tudi sicer obkroža celotno stavbno jedro. Trakt za galerijami ima štiri osi, a se v oseh ne sklada z njimi. V pritličju si slede dve kasneje povečani pravokotni okni, kamnit portal s profilirano preklado ter manjše kva-

dratno okno; v nadstropju pa dvoje oken in dvoje vrat (ena zazidana), vsa opremljena s profiliranimi kamnitimi okviri. Kletna lina je ena.

Severno fasado sestavljajo prizidani galerijski hodniki ter trakt za njimi. Konceptcija galerij je enaka kot pri severnem traktu, le da obsega 14 lokov, ki se na zapadu naslanjajo na prizidek. Pritlične arkade se zaključujejo pri desetem loku, ostali prostor zavzema dvoravno stopnišče, ki drži na arkadni hodnik in v prizidek. Ker je nivo spodnjega stopniščnega platoja in portala, ki drži nanj, precej visok, je do njega speljano enoramno stopnišče, pokrito z banjastim obokom in pultastosedlasto streho, ki počiva na zidanih slopih, povezanih med seboj s potlačenimi loki. Koncept portala: bazi okrašeni z renesančno rozeto in piramidnim motivom, toskanska polstebra ter profilirana preklada kažejo na čas nastanka v prvi polovici 17. stoletja. Grb grofov Thurn-Vallesassina, ki je vzdani v čelo stopnišča, dokazuje s svojo hrustančasto-ušesasto ornamentiko, da je nastal v sredini 17. stoletja. Zapadno od stopnišča sledi manjše kvadratno okno s kamnitim okvirom ter prvotno večji portal z novim kamnitim okvirom. Trakt za galerijami ima deset osi ter ima v pritličju pet vrat, od katerih obrobja le tista, ki drže v klet, originalen kamnit okvir, in tri povečana okna; v prvem nadstropju pa devet povečanih oken in vrata s profiliranim kamnitim okvirom, ki držijo v glavno dvorano.

Gradnja jedra je kamnita, razen arkadnih hodnikov, konsolastega venčnega zidca, vzhodnega opornika ter kasnejših prezidav (posebno v vzhodni in zapadni fasadi), ki so iz opeke. Na stavbi opazimo štiri plasti ometa: prvotnega svetlega, temnejšega iz prve polovice 17. stoletja, še temnejšega iz sredine 17. stoletja ter skoraj črnega iz 20. stoletja.

Prizidek ima 12 osi, je dvonadstropen ter nekoliko višji od jedra. Njegovo severno fasado spremljajo dvonadstropni leseni hodniki neorenesančnih oblik. Okna pritličja, vrata prvega nadstropja ter vsa okna in vrata drugega nadstropja so v sedanji obliki iz leta 1873, medtem ko so ostala okna prvega nadstropja vsaj deloma originalna, čeprav brez vsake členitve. Od obeh vhodov severne fasade je zanimivejši prvi, ki je vdelan v veliki, polkrožno zaključeni portal. Ozka zapadna fasada ima v vsakem nadstropju slepi okvir, v pritličju pa dvojno okno. Južna fasada ima v pritličju pet, v obeh nadstropjih pa po 12 pokončnih, pravokotnih oken, ki so v pritličju in drugem nadstropju brez okvirov, v prvem pa jih krasi iz opeke izdelani zidci. Na tej fasadi so opazni sledovi erkerja, o katerem bom govoril kasneje.

Stavba kaže do višine jedra kamnito, zgoraj pa opečno gradnjo. Kamnita gradnja južne in zapadne fasade se meša z mnogimi, velikimi ploskvami opečnih prezidav, posebno v okolici že imenovanega erkerja, ki je bil tudi sam iz opeke. Razbremenilni lok vzhodno od erkerja dokazuje, da so morali prvotno steno v tem delu fasade vsaj deloma nanovo pozidati. Omet je ohranjen v dveh plasteh. Prvotni svetlosivi omet je južno fasado prizidka členil enako kot fasado jedra, medtem ko je bil na zapadni in severni strani gladek. Sledovi naslikanega venčnega zidca so še lepo vidni, enako slepi okviri pritličja. Druga plast ometa je iz leta 1873. Je svetlorumena ter je nastala, ko so stavbo predelali v šolske

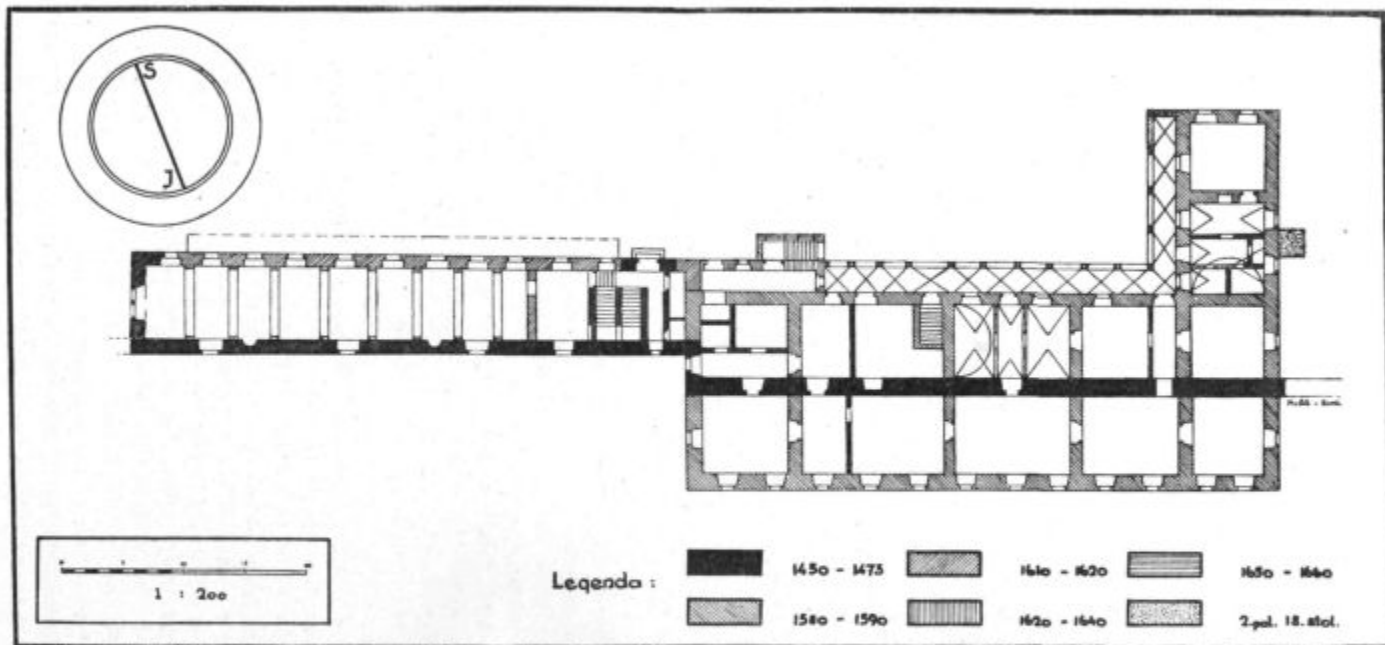
namene. Na ogalih stavbe dela ta plast ometa rusticirane »šivane« ogale, pod streho pa profilirani venčni zidec.

Kletni prostori se razprostirajo pod vso stavbo, razen pod severo-zapadnim delom. V tločrtu kažejo enako razporeditev kot pritličje. Med seboj jih povezujejo prehodi, pokrivajo pa jih mogočni banjasti oboki. V zapadnem delu je klet pokrita z ravnimi, lesenimi stropi, ki so deloma ometani.

Pritlični prostori so močno prezidani, vendar je njih prvotna razporeditev jasno vidna. Severno in južno od mestnega obzidja si sledi paroma po pet pravokotnih prostorov različnih formatov in oblik, katerim se v vzhodnem traktu priključita še dva. Večina prostorov je med seboj povezanih z vrati, ki so deloma novejšega datuma. Prostora v vzhodnem traktu sta bila včasih povezana tudi s prostori glavnega trakta. Danes jih med seboj vežejo nova vrata, medtem ko stara, na ogalih poševno posneta (maltasti rob) služijo kot stenska omara. Od teh prostorov je severni krit z ravnim lesenim stropom, južni pa s podolžno banjo, v katero se vrezuje iz vzhodne dve, iz zapadne pa tri sosvodnice. Prostori v glavnem traktu imajo deloma novejše ravne stropne (oba zapadna in južna prostora), podolžno banjo s šestimi sosvodnicami (osrednji severni prostor) in lesene tramne stropne (vsi štirje vzhodni ter severni prostor). Prizidkovo pritličje je v vzhodnem delu močno prezidano ter vanj vgrajeno stopnišče. Prvotno so pritličje sestavljali trije prostori: dva manjša vzhodna in velik zapadni, katerega obkroža profiliran zidec ter pokrivajo obočne kape, ki jih nosi osem oprog elipsastega profila. Pravokotni obočni nosilci prekrivajo zidec in dokazujejo, da je bil obok kasneje vzidan.

Prvo nadstropje jedra ima enako prostorno razporeditev kot pritličje, samo da sta osrednja prostora združena v dvorano. Od štirih prostorov zapadno od dvorane imata skrajna dva ravne ometane stropne, druga dva pa lesene trame. Dvorana in vsi štirje vzhodni prostori imajo izključno lesene stropne. Od prostorov vzhodnega trakta ima prvi banjasti obok s tremi sosvodnicami, drugi pa raven ometan strop, okrašen z rano-klasicističnim štukastim okvirom. Vsi prostori so bili in so deloma še danes med seboj povezani z vrati v sredini odgovarjajočih sten, skrajni zapadni pa je bil povezan s prostori v prvem nadstropju prizidka. V prizidku sledi stopnišče ter troje šolskih razredov s kabinetom v enfiladnem redu z vrati v sredini sten. Vrata v stavbnem jedru sestavljajo profilirani leseni podboji ter dvojne vratnice, ki so deloma še originalne, deloma pa narejene po starih vzorih.

Vsi štirje prostori zapadno od dvorane so imeli skupen kamin v stičišču notranjih sten, kjer je sedaj prebit poševen prehod. Dvorana ima kamina s preprostim kamnitim okvirom v sredini obeh podolžnih sten, prostori vzhodno od dvorane pa imajo ohranjena dva kamina, katerih eden je v prvi južni sobi (konkavno-konveksnih zgodnjebaročnih oblik s profiliranim okvirjem in sadnimi obeski), drugi pa v severovzhodni sobi (preprost, pravokoten, z odbitim kamnitim okvirom). V vzhodnem traktu sta bila v obokanem prostoru, enako kot v pritličju, kar dva kamina, katerih eden je še viden, drugi pa je zazidan. Prostore so nekoč krasile slikarije, od katerih je omeniti predvsem »Celjski strop« v glavni

dvorani ter dekorativno fresko slikarijo v petih ostalih prostorih. Prvotno je bilo gotovo poslikano celo prvo nadstropje, danes je slikarija ohranjena samo še tu in tam, ponekod prav dobro, drugje samo rudimentarno. Njen opis kot tudi rezultate preiskav na podstrešju bom vpletel v zaključno poglavje. Ker zahteva obdelava slikarije poseben študij, v katerega se v okviru članka ne morem spuščati, bom opis skrčil samo na kratko opredelitev.

O drugem nadstropju prizidka ni kaj povedati. Nadstropje obsega vrsto prostorov (tri razrede in kabinet), v katere držijo vrata iz pri-slonjenega lesenega hodnika.

*

Ko začenjam z analizo razvoja Grofije kot objekta, ki še danes bistveno vpliva na podobo južne mestne vedute, naj na kratko skiciram podobo jugozapadnega mestnega predela v 16. stoletju.

Med leti 1450 in 1473 je Celje dobilo svoje mestno obzidje »kakraš-nega ni bilo najti pet dežel naokoli« (Celjska kronika). Njegova južna fronta je potekala od Vodnega stolpa mimo mestnega špitala, zgrajenega med leti 1484 in 1505, Vodnih vrat, ki so bila odstranjena leta 1851, in Okopov, skozi današnje jedro in prizidek Grofije, imela v višini današnje brvi manjša »Vodna« vrata ter se končala ob jugozapadnem stolpu, kjer se je obzidje obrnilo proti severu in vzdolž Sušnice doseglo mestni grad. Mestni grad je bil, po starih virih in slikah sodeč, mogočna trdnjava, opremljena »s stolpi in utrdami« (Santonino), ki jih je proti mestu ščitil globok in širok jarek, ki je grad spreminjal v zaključen trdnjavski organizem.

Po starih virih in Santoninovem »Itinerariju« moremo sklepati, da so se jugovzhodno mestnega gradu in vzdolž južnega mestnega obzidja razprostirala stranska poslopja in hlevi grajske uprave. Med ta stranska poslopja je gotovo spadala tudi »gradu podobna« upravnikova hiša, ki je »ležala v mestu proti vodi« in ki jo je konec 15. stoletja zasedal cesarski namestnik Andrej Hohenwarther, komandant Gornjega Celja. Ker ni med današnjo Zidanškovo ulico in Muzejskim trgom stala nobena meščanska stavba, se je razprostiral obsežen tržni prostor, katerega obstoj so diktirali gospodarski (manipulacija z živalmi in vozili) in obrambni (prosto obrambno polje) momenti gradu.

Mesto je kazalo enake ulične poteze kot danes, le da ni bilo tako gosto zazidano. Santonino je naštel leta 1487 okoli 130 s škodlami kritih zidanih hiš, ki so se grupirale okoli trga. Stavbni videz tedanjega Celja je bil srednjeveški, gotski, in nič ni kazalo na to, da bi se kmalu spre-menil. Tedaj se je pojavila povečana turška nevarnost (ofenziva sultana Sulejmana Veličastnega v Srednje Podonavje), ki je zahtevala moderni-zacijo mestnih utrd. Ker pa je Celje ležalo precej daleč od vzhodnih državnih meja, ni postalo protiturška trdnjava prvega reda kot n. pr. Radgona, Maribor in Ptuj, ampak je ostalo utrdba sekundarnega pomena. Zato se je tudi vsa njena modernizacija omejila v glavnem na obe najbolj izpostavljeni mestni vrati: Graška in Ljubljanska. Omenjena vrata so dobila leta 1530 in 1540 bastijsko koncipirana barbakana, ki sta v tločrtu

predstavljala polovična oktogona, opremljena s poševnima prehodoma. Kljub barbakanski obliki sta obe utrdbi v izvedbi kazali naprednejšo bastijsko koncepcijo, ki je mogla nastati samo pod italijanskim vplivom. Zato se ne bomo mnogo zmotili, če načrte za obe utrdbi pripišemo kakemu Italijanu, ki je bodisi potoval skozi Celje ali pa tu tudi nekaj časa prebival.

To domnevo potrjujeta tudi oba portala (eden je bil med vojno uničen), ki sta v tej dobi nastala v najpomembnejši meščanski stavbi Celja, njegovem nekdanjem rotovžu na trgu. Portal, ki je držal v zombardirano desno polovico hiše, je imel vklesan celjski grb in letnico 1541, portal, ki drži v ohranjeno levo polovico stavbe (nekoč posebna hišna številka), pa še stoji. Je pravokoten, renesančno jasno koncipiran in zato za svoj čas in našo sredino izjemno napreden. Sestavljata ga dva podboja in klasično profilirana greda. Na njej stoji dvojezična deviza:

NEC MIHI — NEC TIBI, WEDER MIR — WEDER DIR

v sredini pa operutničena angelska glavica z dvema napisoma. Prvi starejši se glasi:

H F M P

1 5 4 8

I F

drugi mlajši, ki je bil kasneje klesan preko starejšega, pa obsega letnico 1673. Uporabljeni material (marmor) in njegova fina obdelava, klesarsko dovršeno izdelana angelska glavica in renesančna profilacija, vse to govori za italijanskega mojstra, ki je s tem portalom ustvaril eno najzgodnejših kamnoseških renesančnih stvaritev na slovenskem Štajerskem.

Iz arhivov vemo, da je GIUSEPPE VINTANA, sin mojstra Corrada iz Gradiške, sodeloval najprej pri gradnji utrdb v Gorici, nato delal v Celju ter se končno leta 1574 preselil v Graz, kjer je postal gradbeni superintendent vseh trdnjav Vojne krajine, v tem svojstvu precej gradil po Hrvaškem ter umrl leta 1587. Vabljiva je domneva, da je Giuseppe Vintana ali njegov oče — mogoče s posredništvom dobrnskih graščakov Neuhausov — ustvaril našeta renesančna dela v Celju, vendar za to nimamo dokazov.

Da renesansa še v drugi polovici 16. stoletja ni bila vodilni slog v Celju dokazuje tako imenovana Kvartirna hiša v Zidanškovi ulici št. 3, ki je nastala leta 1571 in nam kaže mešanico domačega gotskega in tujega renesančnega sloga. Le iz take simbioze je mogla nastati njena nenavadna fasadna koncepcija in predvsem njen usločeni, nelogično rusticirani portal. Nosilci čistejšega renesančnega sloga so bili še celo 16. in 17. stoletje več ali manj Italijani, kar dokazuje med drugimi tudi leta 1600 uničena poligonalna protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu, ki sta jo zgradila v letih 1582 do 1590 mojstra Pietro Antonio Pigrato iz Konjic in Francesco Marmoro iz Graza, in naša Grofija.

Leta 1580 je grof Jobst Josef Thurn-Vallesassina, Ahacijev brat, kupil od nadvojvode Karla II. poleg Zbelovega pri Poljčanah tudi stranska poslopja mestnega gradu v Celju, jih podrl ter na njihovem mestu zgradil palačo, ki se sedaj splošno imenuje Grofija. Domnevo, da so Thurni podrli vsa obstoječa gotska poslopja, potrjuje za sedaj dejstvo, da ni v sedanji stavbi opaziti nobenih starejših gradbenih elementov, najmanj pa gotskih. Dopustna pa je možnost, da obstajajo ti elementi v substrukciji, mogoče deloma celo v konstrukciji nevidnih zidnih partij stavbnega jedra, ležečih severno od mestnega obzidja.

Grof Jobst Josef je za gradnjo svoje palače v Celju gotovo izbiral med italijanskimi arhitekti, ki so tedaj živeli v Grazu ter zastopali takrat napredno renesančno gradbeno smer, znano pod skupnim imenom »graška arhitektonska šola«.

Italijanski arhitekt je izdelal načrte za današnje stavbno jedro, ki ga sestavljata pravokotno stoječa južni in vzhodni trakt. Kot sem že v opisu stavbe navedel, je arhitekt izrabil staro rečno teraso, da je pridobil kletno etažo. Pri gradnji stavbe pa je upošteval tudi splošen mestni utrdbeni vidik, zato je stavbo pomaknil daleč preko mestnega obzidja in tako s pomočjo njene trdnjavsko urejene kleti ustvaril mogočno bastijo, ki je z množico svojih strelnih lin z lahkoto branila savinjsko nabežje ter obenem »česala« velike partije južnega mestnega obzidja.

O tedanji podobi stavbe moremo sklepati iz njenega sedanjega stanja ter iz starih slik. Stavba je bila enako etažirana kot danes. Njen zunanji videz se je precej razlikoval od današnjega, saj je bila njena zapadna fasada še prosta in je imela, kot dokazuje zazidana lina na podstrešju, tri osi. Terasasta izoblikovanost terena je povzročila, da je imela ta fasada pred mestnim obzidjem štiri etaže, za njim pa le tri. Osí so sestavljali: podolžne pravokotne podstrešne line, pokončna pravokotna nadstropna okna, podolžne pravokotne pritlične line in v južnem delu fasade kletna strelna lina.

Južna fasada je kazala približno enako lice kot danes, le da je v pritlični etaži imela namesto današnjih oken pravokotne line in v simetrali namesto sedanjega, originalni balkon, ki je počival na treh konkavnih konsolah in bil pokrit s piramidno streho, nošeno od dveh kamnitih konsol. Ograjo na balkonu so tvorili trije pilastri (današnji so njihove kopije), okrašeni z motivom izrazitih renesančnih balustrov (podobnih tistim na balkonu mariborskega rotovža iz leta 1565), ki jih ne moremo datirati preko leta 1600. Posebno izrazit motiv graške arhitektonske šole so dvo- in trodelna okna, ki poživljajo to fasado in ki, čeprav v rusticirani obliki, spominjajo na svoj vzor: graško deželno hišo. Originalni omet, ki je še ohranjen, čeprav preslikan, členi fasado v horizontalne pasove, ki se ritmično menjavajo in tvorijo okoli oken in lin pravokotne maltaste okvire in zidce. V poudarku simetrale je že čutiti subordinacijski princip pozne renesanse, ki podreja po principu ritmike in simetrije razporejene stavbne člene umetnostno potencirani osi (večja okna, trodelno okno z balkonom).

Vzhodna fasada je bila enako kot zapadna zaradi terasaste izoblike terena pred mestnim obzidjem štirietažna, za njim pa le tri. Od njenih

treh osi je samo južna imela v kletni etaži strelno lino (danes zasuta in zazidana), ostali dve pa so sestavljali podstrešne line ter okna v nadstropni in pritlični etaži. Kaže, da je (po Vischerju in po načrtih sodeč) bilo za tretjo osjo obeh etaž manjše pravokotno okence, ki je služilo kuhinjskim namenom. Okna te fasade so danes večinoma predelana. Njihovo originalno velikost nam v nadstropju kažeta edino prvo okno in okrušeni kamniti okvir tretjega okna, medtem ko so formati današnjih oken v pritličju vsi kasnejšega datuma in so jih prvotno vsaj v prvih dveh oseh zamenjavale enake line kot na južni fasadi.

Dvoosna severna fasada vzhodnega trakta se ni bistveno spremenila, samo da so njena pritlična okna predelana.

Zapadna fasada vzhodnega trakta je v svoji prvotni podobi najbolj problematična. Kot vse kaže, ni imela nobene vertikalne organizacije, saj je bila v podstrešni etaži brez lin, v nadstropju je imela trije okna, od katerih je bilo eno manjšega formata in je služilo kuhinjskim namenom, v pritličju dve, danes povečani okni ter dva portala s kamnitima okviroma in v kletni etaži končno eno podolžno pravokotno lino. Vse te stenske predrtine so bile samo deloma osno organizirane, deloma pa po potrebi razmeščene.

Severna fasada glavnega trakta je imela deset osi. Sestavljali so jo: v nadstropju deset danes povečanih oken, ki so bila prvotno podobna onim na severni fasadi vzhodnega trakta, na podstrešju v zapadni polovici pet podolžnih pravokotnih lin, v pritličju osem oken in dvoje vrat, pod katerimi so bile v vzhodni polovici stavbe štiri pravokotne, kamnito okvirjene kletne line. Vrata so bila v prvi in peti osi, okna so bila manjšega formata, verjetno s kamnitimi okviri. Vsa stavba je bila zgrajena iz kamnja ter ometana s svetlosivim ometom, katerega sledovi so lepo vidni na podstrešju. Ta omet je južno, zapadno in deloma vzhodno fasado pasasto členil, severno stran stavbe pa puščal gladko. Tu je ločil etaži širok pas rdeče barve, ki je fingiral zidec. Stavbne ogale so tvorili šivani robovi, navzgor pa jo je zaključeval opečni konsolasti venčni zidec, ki je stavbo obkrožal ob zunanjih stranicah, dvoriščno stran pa prepuščal naslikanemu zidcu, ki je na podstrešju še danes lepo viden. Ta zidec sta sestavljala iz opeke narejen pravokoten profil ter v omet vrezana fresko-slikarija, ki je predstavljala ozke, polkrožno zaključene bele loke, naslikane na modro polje.

Notranja organizacija stavbe je bila preprosta. Stavbo so sestavljali klet, dve etaži in podstrešje. Posamezne etaže so ločevali leseni stropi, ki so bili v vzhodnih prostorih pritličja in v nadstropju skrbneje izdelani kot v zapadni polovici pritličja in kleti. Banjaste oboke so imeli samo klet (razen zapadnega dela), osrednji severni prostor v pritličju glavnega trakta (danes vhod v čitalnico in oba depoja Študijske knjižnice) ter kuhinjska prostora v pritličju in prvem nadstropju vzhodnega trakta.

Družabno in gospodarsko je bila stavba jasno razdeljena: glavni trakt je služil dominalnim, vzhodni trakt domestikalnim namenom. V vzhodnem traktu so bili prostori za služinčad in obe kuhinji (obokana prostora s po dvema kaminoma), v južnem traktu pa gosposki piano

nobile v nadstropju ter upravni in gospodarski prostori (žitnice, shrambe, drvarnice in upravna pisarna) v pritličju.

Piano nobile je bil urejen simetrično. Njegovo središče je tvorila dvorana, okrašena s slikarijo, ki je v naši strokovni literaturi znana pod imenom »Celjski strop«. Levo in desno dvorane sta bila po dva para prostorov, ki so bili med seboj in z dvorano povezani z vrati v sredini odgovarjajočih sten in pokriti z ravnimi lesenimi stropi. Te prostore so krasili kamnoseško obdelani kamini, profilirani leseni podboji z vratnicami in fresko slikarije, ki so še deloma ohranjene. Naj preskočim opisovanje profiliranih lesenih podbojev z vratnicami (danes deloma novi!) in edinega še ohranjenega kamina — lepo kamnoseško delo iz ca. 1600 — naj le mimogrede omenim ravne lesene strope, ki so pri nas prevladovali do sredine 17. stoletja, a se potem naglo umaknili naprednejšim baročnim, obokanim, ter opozorim pri tako imenovanem »Celjskem stropu« na izčrpno zadevno študijo akademika dr. Franca Steleta, ki je izšla leta 1929. v Celju, ob restavraciji tega edinstvenega umetnostnega spomenika.

Pri stilistični opredelitvi »Celjskega stropa« prihaja dr. Stele do zaključka, da imamo opraviti z delom enega slikarja ali vsaj ene delavnice in da je slikar severnoitalijansko, verjetno benečansko šolan. Kar se časovne opredelitve tiče, postavlja dr. Stele nastanek slikarije v okvir, katerega predstavljata navzdol leto 1591., ko je nastala Tempestova ujedanka »Bitke Latincev in Trojancev«, navzgor pa čas okoli leta 1600., ko so nastali grafični listi bratov Sadeler po Bassanovih slikah štirih letnih časov.

Kot vidimo, se izsledki te študije skladajo z izsledki naše stavbno-zgodovinske analize, tako da moremo čas nastanka slikarije določno fiksirati v čas od 1595. do 1603.

V analizo ostale fresko slikarije iz tega časa (v obeh južnih sobah levo in desno dvorane ter v skrajni vzhodni sobi) se ne spuščam, ker je to stvar posebnega študija. Omenim naj le, da je dekorativnega značaja (renesančni akantus, festoni, drolerije) in tipična za poznorenesančno razpoloženje.

Pritličje, ki je služilo utilitarnim namenom, ni bilo nikoli poslikano. V zvezi z organizacijo severne fasade je važno omeniti, da so se okna piana nobile med seboj skladala, torej da je desetim oknom južne fasade ustrezalo deset oken severne fasade. Večji problem pa je najti organsko povezavo med fasadno ureditvijo in prostorno organizacijo pritličja. Proti zapadu, jugu in vzhodu so pritličje osvetljevale pravokotne line, proti severu pa manjša okna, med katerimi je bilo gotovo več vrat. Originalna so še vrata, ki držijo v vzhodni trakt, in tista, ki držijo v klet (stopniščni obok je iz opeke). Poleg njih je bilo, kaže, še troje vrat: ena v vzhodnem traktu, ki so držala v klet (vidni sledovi v kletnih obokih), druga, ki so držala v obokani prostor poleg kletnega stopnišča, in tretja na skrajnem zapadnem koncu stavbe (vidni skromni ostanki portala), ki so držala v vežasto sobo in preko lesenega stopnišča v nadstropje. Za lego stopnišča v tem delu stavbe govori poleg ohranjenih originalnih lesenih stropov in obokov, ki ne kažejo nobenih sledov stopniščnih predrtin, tudi italijanska koncepcija notranje ureditve, ki stopnišče navadno namešča v skrajna

krila stavbe. Pri Italijanih se je ta koncepcija obdržala skoraj celo 17. stoletje, kot to dokazuje Berninijev načrt Versaillesa. Če ponovimo povedano, dobimo pri fasadni organizaciji pritličja naslednjo osno razporeditev: vhodna vrata, tri okna, kletna vrata, okno, vrata, tri okna, torej skupno deset osi in v vzhodnem traktu: kletna vrata, vrata, okno, okno, torej skupno štiri osi.

Vse prostore pritličja so med seboj povezovala vrata v sredini ustrezajočih sten, razen prostorov na vsaki strani kletnega stopnišča.

O organizaciji kleti ni treba posebej govoriti. Njena južna polovica je služila deloma vojnim namenom (strelne line), deloma kot vinska klet in ledenica, severna polovica pa, ki je bila preko stopnic povezana s kuhinjskimi prostori, skladiščnim namenom.

Renesančno statično koncipirano stavbo je zaključevala mogočna trapezasta streha, ki ji je s svojo strmo kantileno dala nekaj severnjaškega dinamizma in s tem posebnega razpoloženja, ki ni razložljivo z izključno italijanskih stilnih pozicij, ampak je produkt vzajemne penetracije obeh smeri.

Za nastanek opisanega stavbnega jedra obstaja arhivsko trdno določen časovni okvir, katerega omejujeta letnici 1580 kot terminus post quem in 1603 kot terminus ante quem. V tem okvirju moremo iz stilno kritičnih razlogov natančneje opredeliti čas nastanka arhitekture in ga postaviti v obdobje 1581 do 1595, čas nastanka slikarije pa med leta 1595 do 1603.

Podoba je, da je grofom Thurnom novozgrajena stavba postala kmalu premajhna, zato so ji na zapadu prizidali dolg ozek prizidek, ki je segel prav do malih »vodnih vrat«. Ker so na jugu prizidek naslonili na obstoječe obzidje, so ga morali na severu pomakniti za 2.5 m pred črto jedrove severne fasade. Organizacija tega prizidka je bila kaj preprosta: obsegala je tri etaže, pritlično, nadstropno in podstrešno, katere so v enakih višinah kot v jedru, ločevali ravni leseni stropi. Pritličje je obsegalo tri prostore: manjšo remizo in orožarno ter velik hlev, katere je opasoval zidec; nadstropje pa večjo dvozarno in štiri manjše sobe. Nadstropne prostore prizidka in jedra so povezovala vrata, ki so jih prebili na mestu starega okna. Zanimivejša kot ureditev notranjščine v prizidku je bila organizacija njegove zunanjščine. Južna fasada je imela 12 osi ter urejena po vzorcu jedra. Horizontalno jo je členilo šest maltastih pasov, na vrhu pa zaključeval naslikani modro-beli zidec. Osi so sestavljale: podstrešne line, pokončna pravokotna okna in slepe pritlične line. Vse line so obrobjali maltasti okviri, okna tudi iz opeke in malte narejeni zidci. V drugi osi je bil velik zidani erker, počivajoč na treh kamnitih konzolah, banjasto obokan ter prekrit s sedlasto streho. Ozka zapadna fasada je bila gladka in opremljena s po enim oknom v vsaki etaži. Dvanajstosna severna fasada je bila gladka, brez podstrešnih lin, z večjimi okni v nadstropju in manjšimi v pritličju, z manjšim vhodom v hlev in velikim polkrožno zaključenim portalom v remizo. Prizidek je v višini etaže krasil barvni pas, v višini podstrešja naslikani modro-beli »zidec«, zaključevala pa trapezasta streha, ki je segala do polovične višine glavne strehe, na katero se je naslanjala. Prizidek je bil v celoti zgrajen

iz kamenja, razen erkerja in okenskih profilov, ki so bili narejeni iz opeke, ometan pa s svetlosivim ometom. Čas njegovega nastanka je treba postaviti v začetek 17. stoletja, najverjetneje v dobo od leta 1610 do 1620.

Kmalu po nastanku opisanega prizidka je stavbno jedro dobilo svojo galerijsko preobleko, ki pa se s svojimi 14 plus štirimi osmi ne sklada z osmi stavbnega jedra. S prizidavo enonadstropnih galerijskih hodnikov se je izravnala linija severne fronte, omogočila lažja in sodobnejša komunikacija med posameznimi deli stavbe, posebno piana mobile, in se je zadostilo baročni tendenci po razkošnejšem, reprezentančnem dostopu v gosposke dele stavbe. Galerijski hodniki so komponirani tako, da počivajo v pritličju na močnejših, v nadstropju na šibkejših peščenčevih toskanskih stebrih, v čemer se še kaže logika renesančnega statičnega mišljenja.

Hodniki so zgrajeni iz mešanice kamenja in opeke, v obokih izključno iz opeke ter pripeti na stavbno jedro z železnimi vezmi, tako da se križni oboki, ki navidezno počivajo na maltastih profiliranih konsolah v resnici nosijo sami. Arkadne loke so v obeh etažah krasili navidezni »kamniti« loki, zelenkasto vrezani v svetlosiv omet, zgoraj pa poživljale v oseh lokov ovalne, kamenito obrobljene line ter zaključeval konsolast venčni zidec, narejen po že obstoječem vzorcu jedrovega prizidka. V zapadnem delu galerij je dvoramno stopnišče (njegovo poševnico upošteva zadnji lok galerij, ki je nižji), katerega plato in vhodni portal sta bila dostopna po ravnih, odprtih, lesenih ali kamenitih stopnicah. Ker je bil z dozidavo galerijskega stopnišča zaprt dostop do prvotnega stavbnega vhoda, so morali v skrajnem zapadnem koncu stopnišča narediti nov portal, katerega sledovi so še jasno vidni. S spremenjenimi stavbnimi komunikacijami je povezano tudi to, da so prebili nekatere nove portale v severni fasadi stavbnega jedra. Iz tega časa izvirajo v nadstropju: oba portala vzhodnega trakta (eden kasneje zazidan, ponovno odprt, danes zopet zazidan), vhodni portal dvorane in portal v prizidek; v pritličju pa portal v prostor pod stopniščem, kvadratno okno, ki ta prostor osvetljuje, in končno kamnoseško bogateje obdelani portal na spodnji plato stopnišča.

V celoti vzeto so arkadni hodniki provincialno neeksaktno izvedeno delo, v katerem sicer žive takrat prevladujoči italijanski poznorenesančni vzori, a so močno rusticirani. Motiv okulov, ki je bil posebno priljubljen na severu, kaže, da so hodniki delo bodisi udomačenega italijanskega ali pa italijaniziranega domačega gradbenika in da skozi njihovo formalno tujo sozvanja domača govorica. Čas nastanka galerij je treba postaviti v tretjino 17. stoletja, to je čas med leti 1620 in 1640.

Podoba je, da grofom ravni stopniščni dostop na spodnjo galerijsko ploščad kmalu ni več ugajal, zato so ga dali odstraniti in prezidati enoramno stopnišče, pokrito z banjastim obokom in pultasto sedlasto streho, ki jo nosijo trije močni slopi, povezani med seboj in s steno s štirimi potlačenimi loki. Celo stopnišče je med seboj in z jedrom speto z železnimi vezmi ter na čelu okrašeno s kronanim grbom grofov Thurn-Vallesassina. Baročno razgibani grbov okvir sestavljajo zavijajoči se akantus, hrustančevje s krogličevjem ter ušesasti motivi, ki omogočajo njegovo varno

datacijo v čas od 1650 do 1660. Torej je zunanje stopnišče dozidano k starejšemu arkadnemu hodniku, kar dokazuje tudi ohranjeni prvotni omet na podstrešju dozidka. Podoba je, da so ob tej priložnosti preslikali vso galerijsko fasado s sivkasto barvo, v katero so po sledovih stare naslikali novo slikarijo, ki posnema loke.

Z dograditvijo stopniščnega dozidka se zaključuje stavbni razvoj Grofije, ki obsega čas od leta 1580 do 1660, torej dobo 80 let, ko so se po peripetijah protireformacije polagoma umirili duhovi ter se začeli tudi pri nas pripravljati na bogato žetev baroka.

Istočasno z arkadami so ogradili tudi dvorišče pred Grofijo z visokim zidom, pokritim z opečno strešico, ki je približno pravokotno povezoval oba skrajna ogala stavbe in imel v liniji današnje Ozke ulice velik, polkrožno zaključeni portal z dvignjenim pravokotnim čelom.

Večje predelave je Grofija doživela v 2. polovici 18. stoletja, ko sta vladala grof Maksimiljan Sigismund Thurn (1743—1783) in njegova žena Filipina Herberstein, ki je umrla leta 1794 in je po svoji rodbini podedovala smisel za umetnost. Najprej sta dala obokati prostore v pritličju prizidka ter dvorano v nadstropju in v spomin na ta dogodek poslikati lok velikega uvoznega portala. Slikarija je zaradi atmosferilij sicer močno pokvarjena, vendar še moremo razbrati njeno kompozicijo. Predstavlja zgoraj štirikrat pripeto listno girlando, ki ob straneh parabolično pada dvakrat prepeta navzdol ter z zunanje strani obkroža oba podolžna, srčasto oblikovana grba: družin Thurn in Herberstein. Onadva sta dala tudi fresko poslikati več prostorov v vzhodnem delu stavbnega jedra. Te slikarije so rokokojskega, deloma dekorativnega (imitacija tapet), deloma figuralnega (razne galantne scene) značaja. Tudi raven, ometan strop v skrajni severni sobi, ki je okrašen z ranoklasicističnim štukastim okvirjem, ter mogočen opornik ob vzhodni fasadi, ki naj bi zaustavil razgon banjastih obokov v tem delu stavbe, so iz tega časa. Sodeč po slikah Grofije iz leta 1745 in 1777 so v tem času zazidali severni lok arkadnega hodnika v nadstropju do velikosti okenske odprtine. Odprto puščam vprašanje, kdaj sta nastala erkerja, ki ju kažejo slike in načrti 19. stoletja v simetrali vzhodne in zapadne fasade jedra in kdaj je bil odstranjen erker v drugi osi prizidka. Okoli leta 1870 sta oba erkerja še obstajala, medtem ko je bil oni v prizidku že odstranjen.

Ker so nasledniki grofa Maksimiljana Thurna živeli večinoma v Grazu, se za Grofijo niso posebno brigali in je stavba začela propadati. Skica Grofije iz leta 1831, delo gradbenika Johanna Nösta in tesarskega mojstra Franca Schmidta, je bila narejena z namenom, da grafično določi deleže celjskega in graškega fideikomisa, kajti Thurni so začeli Grofijo prodajati. Skica je za nas važna v toliko, ker nam kaže že prvotno stavbno ureditev, čeprav je v izvedbi zelo površna.

Leta 1849 se je začela občina zanimati za Grofijo, ker je bilo treba spraviti pod streho okrožno in okrajno sodišče. Ker pa sta takratna lastnika Sigmund in Anton Kamilo Thurn zahtevala zanjo 20.000 gld., so se pogajanja razbila. Leta 1850 so se v njej že vršile nekatere sodne obravnave okrajnega sodišča, a so bile kmalu ukinjene, ker prostori niso bili za to prirejeni.

Leta 1851 je dal grof Anton Kamilo mestni občini v najem za letnih 52 gld dvorano v prvem nadstropju prizidka, ki jo je le-ta porabila za telovadnico. Leta 1862, ko je mestna občina preuredila nekdanji hlev, takrat skladišče, v prizidkovem pritličju, je premestila telovadnico vanj. Leta 1869 je mestna občina kupila na dražbi stavbno jedro Grofije ter ga v letih 1870 in 1871 adaptirala. Leta 1870 je občina uredila in opremila tudi telovadnico ter preuredila dvorišče pred njo v telovadne namene. Leta 1872 je občina kupila močno ruinirani zapadni prizidek ter ga naslednje leto adaptirala po načrtih gradbenika Karla Follija iz Graza ter pod strokovnim nadzorom ing. Viljema Hallade in gradbenika Johanna Wimmerja iz Celja. Načrt za to adaptacijo iz aprila 1873 je še ohranjen ter sem ga že opisal pri navedbi virov. Stroški adaptacije so znašali 20.355 gld. V adaptirano stavbo so se do leta 1874 naselili: v pritličje jedra dekliška obrtna šola, v nadstropje deželna meščanska šola in v prizidek deška osnovna šola.

Stavba je torej v letih 1870 do 1873 doživela velike predelave, katerih sem se deloma dotaknil že pri naštevanju virov, zato jih bom tukaj samo na kratko naštel. V pritličju jedra so bile vse originalne line in okna predelana in povečana do sedanje velikosti, v nadstropju povečana vsa okna severne fasade ter deloma okna vzhodne fasade. V notranjščini so bile večje predelave v pritličju (vrsta vrat, kamin, severozapadna soba) in manjše v nadstropju (predelava dimnikov, vzdava sanitarij v severozapadno sobo, odstranitev zapadnega erkerja). Zanimarjeni zapadni prizidek je bil dvignjen za nadstropje (opečna gradnja), na novo pozidana njegova zapadna fasada ter v velikih partijah obnovljena južna fasada. V južni fasadi so bila v pritličju prebita nova okna, v prvem nadstropju predelana, v drugem nadstropju pa narejena po vzoru obstoječih. V severni fasadi so bila predelana vsa okna, v drugem nadstropju narejena po vzoru obstoječih, veliki vozni portal zazidan do sedanje velikosti, na fasado pa naslonjen leseni dvonadstropni mostovž neorenesančnih oblik. Ves prizidek je bil ometan z rumenkastim ometom, ki stavbo večinoma še danes prekriva. V notranjščini je bilo v vzhodni del stavbe vdelano stopnišče, obe nadstropji razdeljeni v po tri šolske razrede s kabinetom in konferenčno sobo. Prostore so sicer med seboj vezala vrata, vendar je bil pravi dostop do njih preko že omenjenega zasteklenega lesenega mostovža. Prehoda iz jedra v prizidek sta bila zazidana, dohod v skupne sanitarije je bil iz stopnišča. Pred letom 1890 so odstranili dvoriščno obzidje ter pred Grofijo uredili manjši trg.

Po izselitvi šole leta 1905 odnosno 1912 je mestna občina namestila v Grofijo okrožno sodišče, ki je začelo v njej uradovati leta 1914 ter jo zasedalo od leta 1945. V zvezi z novim namenom, kateremu je stavba služila preko trideset let, je doživela adaptacije, ki ji nikakor niso bile v korist. Predvsem so predelovali jedro stavbe, na prizidku pa sodišče ni imelo posebnega interesa. V pritličju so bili skoraj vsi prostori prezidani v jetniške namene, njihova južna okna, razen vzhodnih dveh, zazidana do višine nadsvetlobe, vzhodna večinoma sploh zazidana, v severni fasadi so prebili dve novi vrati; v vzhodnem traktu pa zazidali kletno stopnišče. V nadstropju so odstranili sanitarije v severozapadni sobi, porušili

vzhodni erker, na njegovem mestu naredili novo okno ter zazidali staro; v vzhodnem traktu zazidali obe manjši okni v kuhinji, odprli staro zapadno okno v sobi ter iz nje prebili manjša vrata na novo narejeni leseni balkon na vzhodni strani trakta. Na trgu pred Grofijo so istočasno uredili manjše ograjeno dvorišče za kaznjence.

V letih 1926 in 1927 je mestna občina obnovila zunanjščino Grofije, ki je ob tej priložnosti dobila svojo neokusno, skoraj črno barvno prevleko. Takrat so obnovili balkon v osi južne fasade po vzoru originalnega ter odstranili leseni balkon na vzhodni fasadi, dostop nanj pa zazidali. Odstranili so tudi dvorišče pred stavbo ter popravili dohod v nadstropje. V notranjščini so očistili nekatere lesene stropne beleža, vrata barve ter odkrili in restavrirali (prof. M. Sternen) slavni »Celjski strop«.

Med drugo svetovno vojno je Grofija močno trpela, saj so bombe padale v njeni neposredni bližini, ji močno poškodovale vzhodno in zapadno fasado ter razmajale zapadni prizidek. Ker je njena klet služila protiletalski zaščiti, so jo prezidali s podpornimi zidovi, opremili z vhodoma ob vzhodni in južni steni ter vzdolž njene južne fasade nasuli visoko eskarpo.

Leta 1945 je bila Grofija določena za kulturne namene, vanjo naj bi se namestila Mestni muzej in Študijska knjižnica. V letih 1945 do 1953 sta bili na novo pozidani vzhodna in zapadna fasada, odprta vsa okna v pritličju, prebito novo okno v južni fasadi prizidka, podrtje mnoge notranje prezidave, v prvem nadstropju pa zazidani dve okni v vzhodni fasadi in odprto originalno, manjše okno, zazidan eden portalov v vzhodnem traktu ter urejeni štirje depoji na podstrešju.

Obnovljena je bila tudi notranjščina; vrata, leseni stropi, dimniki, odkrite in restavrirane freske, urejeno hišnikovo stanovanje itd. Ker je prizidek tako razmajan, da statično več ne odgovarja potrebam, ga niso obnavljali, ampak prepustili svoji usodi ter ga določili, da se poruši.

V takem stanju je Grofija dočkala leto 1958, ki naj bi pomenilo prelomnico v njenem gradbenem življenju. Kar se je doslej nesmiselno predelovalo v korist raznih trenutnih potreb, naj se umakne ustvarjalni volji arhitekta-projektanta, ki bo iz stavbe znal izvabiti vse one vrednote in zanimivosti, katerih si je stavba nabrala v svojem večstoletnem razvoju in ki čakajo razodetja. Pri tej obnovi bo moral zapadni prizidek iz tehničnih razlogov pasti, nadomestil pa ga bo novi trakt, ki bo smiselno in funkcionalno kar najtesneje povezan z jedrom Grofije. Obnovljena Grofija bo po svoji kulturni obliki in vsebini postala eden od arhitektonskih biserov Slovenije, na katerega bo upravičeno ponosno Celje in njegovo prebivalstvo.

Opombe:

^{1 2 3 4}: Mestne načrte, stavbne tločrte in skice, ki se hranijo v Mestnem arhivu, mi je dal na razpolago mestni arhivar prof. Janko Orožen, kateremu se za to ljubeznivost in usluge najiskrenejše zahvaljujem.

⁵ Grofje Thurn-Vallesassina, lastniki Grofije od konca 16. stoletja do leta 1869 odnosno 1872, izhajajo enako kot sorodni grofje Thurn-Taxis in Taxis-Bordogna od napol pravljivičnih francoskih plemenitih dvojčkov Eripran-

da in Alipranda, ki sta se v izgnanstvu poročila s hčerkama lombardskega grofa Vallesassina nekaj pred letom 1055. Ime de la Torr, della Torre, Thurn izhaja od enega njihovih burgundskih posesti, ime Vallesassina pa so podedovali od svojega tasta. Od silno razvajene družine, katere potomci so živeli na Češkem, v Nemčiji, Italiji, Švici in na Švedskem, nas zanima samo koroško-stajerska linija, lastnica posestev na Koroškem (Pliberk), Kranjskem (Kamnik, Križ) in Štajerskem (Radmannsdorf), kot graditeljica in posestnica Grofije. Od te linije so za nas važni: Jobst Josef, ki je leta 1580 kupil Zbelovo in pozidal Grofijo, Henrik Ludvig (umrl 1663), Andrej Ludvig (umrl 1695, pokopan v opatijski cerkvi v Celju), Ferdinand Felix (umrl 1714, postavi leta 1699 dva oltarja v tej cerkvi), Maksimiljan Avguštín (umrl 1743, proda Gornji Lanovž grofom Reisigom), Maksimiljan Sigismund (umrl 1783, popravi skupaj z ženo Filipino Herberstein Grofijo), Maksimiljan Ernst, Maksimiljan Jožef itd. Čeprav je Grofija postala leta 1739 deloma graški, deloma celjski fideikomis, so jo vendar grofje v 19. stoletju zanemarili ter jo že od sredine tega stoletja naprej prodajali, a jo zaradi previsokih zahtev spravili šele okoli leta 1870 v promet.

⁶ Pri asanacijskih delih, ki se trenutno izvajajo na vzhodni fasadi Stare Grofije so bili pod temelji sedanje stavbe najdeni ostanki dveh starejših poslopij, namreč rimskega z drobci fresk, predstavljajočih razno cvetje, ter srednjeveškega, katerega zidovje, debelo 82 cm, izvedeno v karakteristični srednjeveški gradbeni tehniki polnilnega zidu, je teklo paralelno z mestnim obzidjem, oddaljeno od njega ca. 3 m. Ker je v tej najdbi zagotovo iskati ostanke srednjeveških grofovskih gospodarskih poslopij, to dokazuje:

1. da je gradbena kontinuiteta prostora, na katerem stoji Stara Grofija, že stara in sega vsaj v antiko ter

2. da je poslopje Grofije same zanesljivo šele iz konca 16. stoletja, da ni v njej srednjeveških arhitektonskih ostalin in da je celotno stavbno jedro (glavni in vzhodni trakt) nastalo istočasno, ne pa sukcesivno.

Literatura:

Ker sem slikane in pisane vire že navedel v začetku študije, se tukaj omejujem samo na uporabljeno literaturo:

Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart. Graz 1909.

Ignacij Orožen: Bistum und Diözese Lavant III. Dekanat Saunien, Mari-bor 1880.

France Stele: Celjski strop. Umetnostno zgodovinska študija o stropu v »Stari Grofiji« v Celju, Celje 1929.

Janko Orožen: Zgodovina Celje II. Celje 1927, III. Celje 1930.

Constantin von Wurzbach: Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich. Wien 1882. Zvezek VI.

Josef Wastler: Das Kunstleben am Hofe zu Graz unter den Herzogen von Steiermark, den Erzherzogen Karl und Ferdinand. Graz 1897.

Zacharias Bartsch: Steiermärkisches Wappenbuch. Graz 1567.

Fritz Popelka: Die Landesaufnahme Innerösterreichs von Johannes Clobucciarich 1601—1605. Graz 1924.

Schmutz Carl: Historisch-topographisches Lexicon von Steiermark. IV. zvezki, Graz 1822.

Georg Matija Vischer: Topographia Ducatus Stiriae. Graz 1681.

Josef von Zahn: Stiria Illustrata, Graz 1882—1889.

Rudolf Egger: Die Reisetagebücher des Paolo Santonino 1485—1487. Klagenfurt 1947.

Janko Orožen: Posestna in gradbena zgodovina Celja. Celje 1957.

Stenska slikarija iz osemnajstega stoletja v prvem nadstropju grofiče, odkrita leta 1946

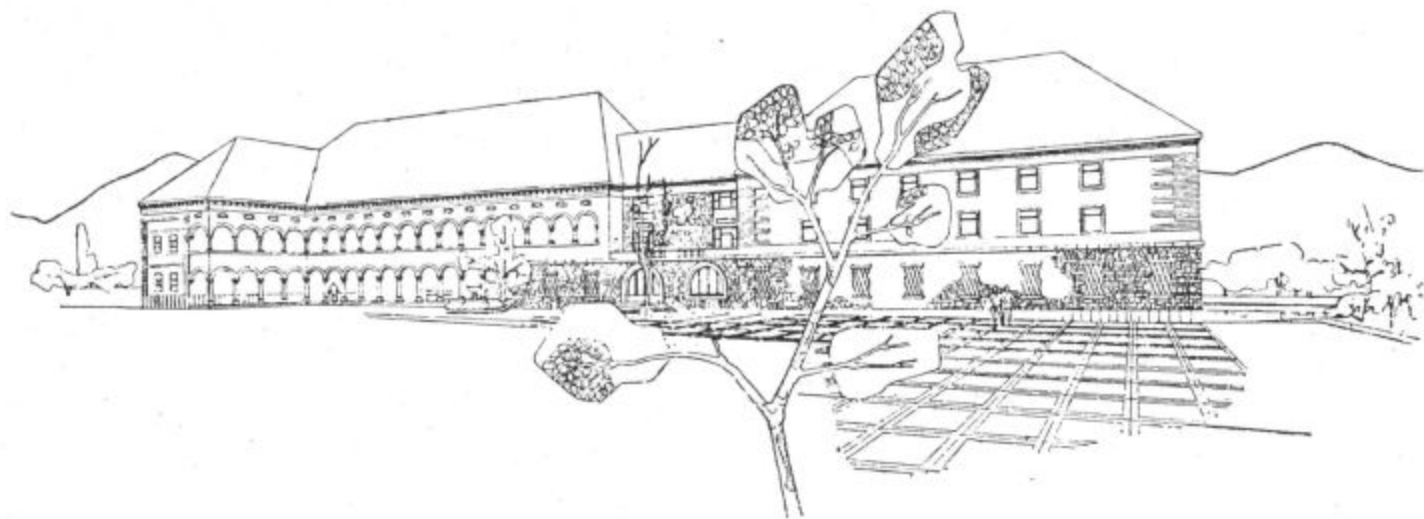
POVOJNA PRIZADEVANJA ZA OBNOVO OBEH POSLOPIJ GROFIJE V NAMENE MESTNEGA MUZEJA IN ŠTUDIJSKE KNJIŽNICE (1946—1956)

Po končani drugi svetovni vojni so skrajno zanemarjeno in od bombardiranja poškodovano grofijo dodelili dvema kulturnima ustanovama. Načelna odločitev datira iz leta 1945, definitivno pa sta se Mestni muzej in Študijska knjižnica vselila spomladi leta 1946.

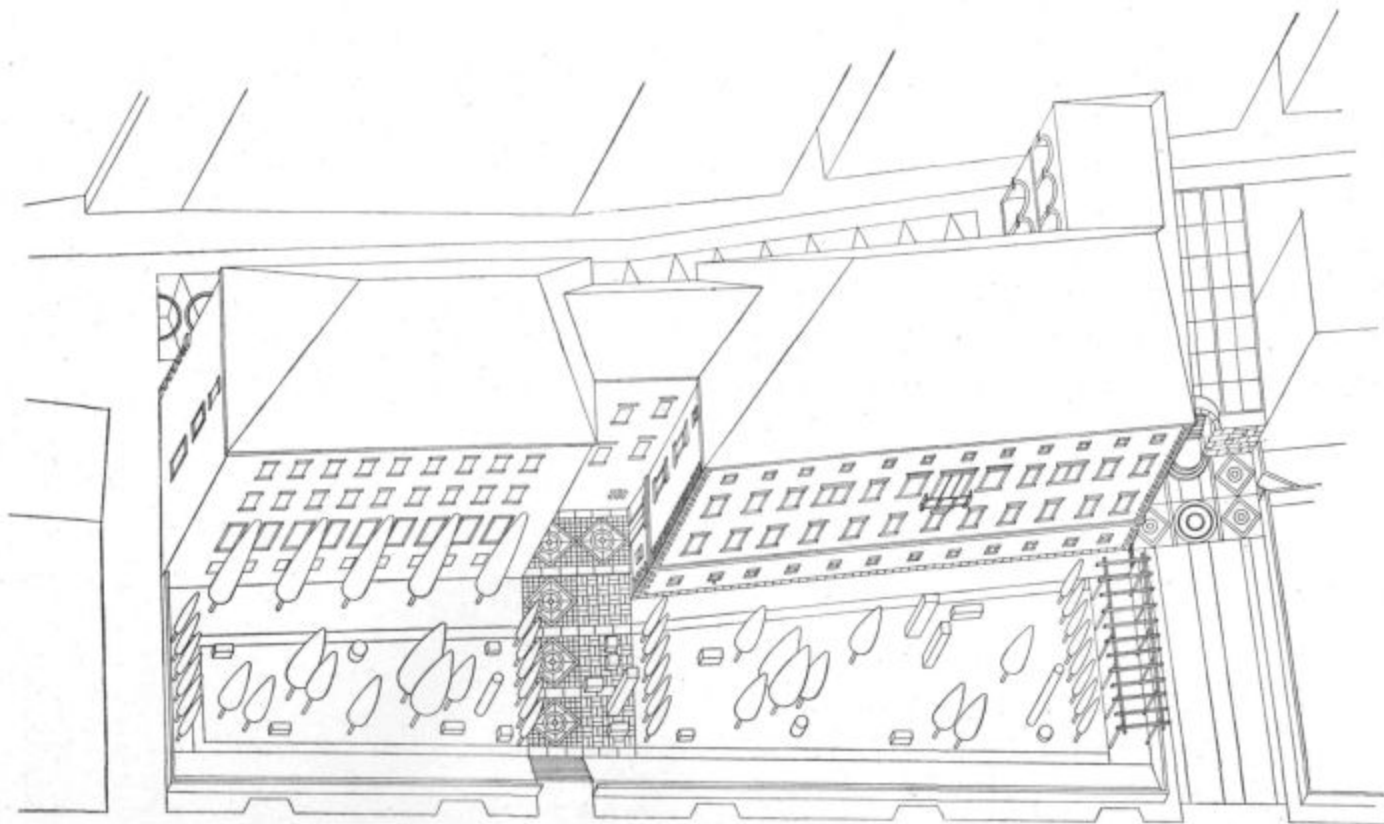
S tem je začelo prizadevanje za vzpostavitev celjskega znanstveno kulturnega centra svojo pot v pravo smer, saj je bila izbrana najboljša izmed variant, ki jih je za reševanje celjskega muzejskega vprašanja že leta 1935 predložil Janko Orožen¹. Zgodovinsko poslopje Grofije je za te namene res najprimernejše, treba pa ga je predvsem asanirati in urediti za potrebe in namene obeh ustanov. Razen tega pa je treba misliti tudi na to, da je stavba s svojo arhitekturo kulturnozgodovinski spomenik. Sistematično razmišljanje o teh vprašanjih je upravi obeh ustanov privedlo do sklepa, da je mogoče vsa ta dejstva prav lepo vskladiti in tako muzeju kakor knjižnici ustvariti dostojne pogoje za normalni nadaljnji razvoj. Sporazumno sta našli najbolj smotno porazdelitev prostorov. Muzej naj bi razvrstil svoje zbirke v vsem starem zgodovinskem poslopju z arkadami in v pritličju novega trakta (lapidarij), knjižnica pa naj bi dobila svoje prostore v prvem in drugem nadstropju novega trakta.

Na predlog Zavoda za spomeniško varstvo LRS je bila izdelava načrtov za preureditev obeh poslopij grofije poverjena univ. prof. ing. arh. Marijanu Mušiču, ki si je s svojim dotedanjim delom nabral mnogo izkušenj pri restavriranju in adaptiranju kulturnozgodovinskih stavb. V letih 1946 in 1947 je izdelal prvo varianto idejnega načrta². Po proučevanju prvega projekta in posvetovanju s strokovnjaki sta upravi obeh ustanov navedli vrsto tehničnih pripomb, zlasti glede funkcionalne razporeditve prostorov. Projektant je te pripombe sprejel in izdelal do konca leta 1948 nov idejni projekt³. Ker tedaj deloma zaradi pomanjkanja proračunskih sredstev, deloma pa tudi zaradi cele vrste drugih vzrokov, ki jih ne naštevamo, ni bilo mogoče misliti na uresničenje teh načrtov (odgodeno je bilo naročilo za izdelavo glavnega projekta), je prizadevanje za definitivno rešitev perečega problema te zgodovinske stavbe in v njej nastanjenih kulturnih ustanov, moralo za nekaj časa zastati. Le naraščajoče potrebe obeh ustanov in vedno nove rane, ki so se sproti kazale na zanemarjeni stavbi, so tako rekoč izsilile nekaj najnujnejših popravil.

Višja stopnja našega gospodarskega in družbenega razvoja je med drugim zahtevala tudi nove uredbe o investicijah in o gradbenem projektiranju, ki so izšle v letih 1952—1954⁴. Projektant je moral svoj projekt vskladiti z novimi določili. Pri tem je lahko upošteval tudi nove pripombe in predloge uprave Študijske knjižnice za še smotrnejšo razporeditev njenih prostorov.

Inž. arh. Marijan Mušič: Perspektivna študija kompozicije restavrirane stare grofije in novega poslopja Študijske knjižnice (pogled s severne strani).

Inž. arh. Marijan Mušič: Aksonometrija obeh poslopij grofije in muzejskega parka ob južni fasadi.

Tako je v letu 1954 dozorela tretja varianta idejnega projekta, ki bo služila kot osnova za izdelavo glavnega oziroma izvedbenega projekta. Z intenzivnim in dolgotrajnim kritičnim premozgavanjem funkcionalnih in estetskih prvin tega stavbnega kompleksa je uspelo projektantu ob sodelovanju zastopnikov obeh prizadetih ustanov izpopolniti načrt do take stopnje, da v danih parcelnih in urbanističnih mejah ni več mogoče nič bistvenega spremeniti ali dodati.

Poleg želje obeh ustanov je projektanta tudi sedanje stavbno stanje obeh stavb napotilo k temu, da je obravnaval vsako na svoj način, ne da bi pri tem zanemaril skrb za skladnost celote. Staro stavbo z značilnimi arkadami proti trgu hoče projekt v skladu z načeli spomeniškega varstva predvsem restavrirati v pristno stanje in ji vrniti prvotni značaj poznorenesančne oziroma zgodnjebaročne arhitekture. Z regeneracijo fasad in notranjščine bo stavba spet zaživela v svoji dragoceni arhitekturni pristnosti, obenem pa bo omogočila smotno razvrstitev muzejskih zbirk.

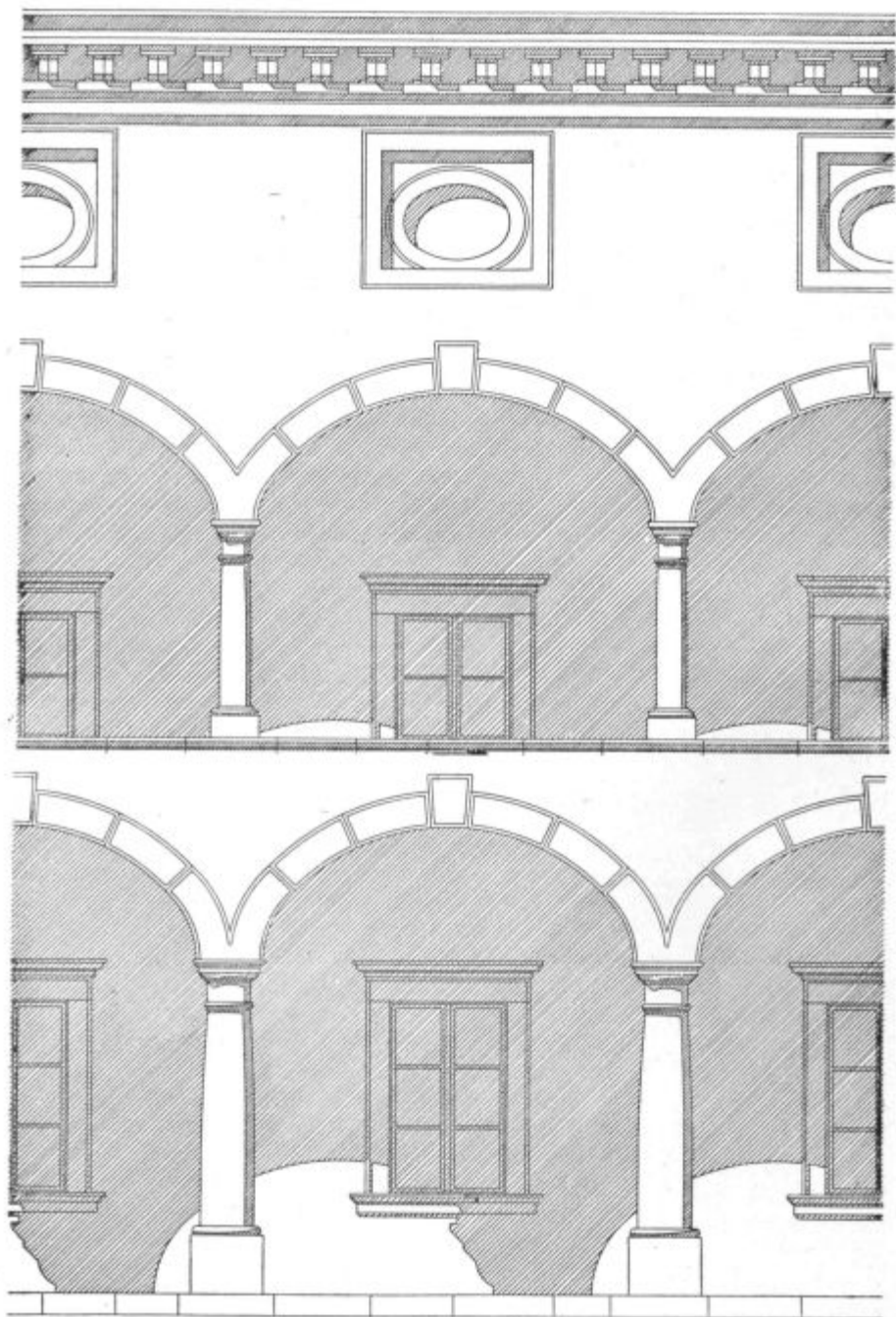
V kletni etaži bosta nameščena študijski depo kamnitih arheoloških spomenikov in zbirka večjih etnografskih predmetov. V pritličju bodo razstavljene ostale zbirke arheološkega in etnografskega oddelka. V prvem nadstropju bo nameščena kulturnozgodovinska zbirka z majhno galerijo slik in kipov. Posebno pozornost posveča projekt ureditvi glavne dvorane z znamenitim zgodnjebaročnim slikanim stropom. V podstrešni etaži je hodnik nad arkadami namenjen kabinetu za grafiko, ostali prostori pa muzejskim depojem.

Novejši trakt je bil v devetnajstem stoletju tako močno prezidan, da ni več mogoče rekonstruirati njegovo prvotno arhitekturo. Razen tega je bil v drugi svetovni vojni tako poškodovan od bombardiranja, da ga ni mogoče asanirati. Zato je projektant oblikoval to stavbo popolnoma na novo v skladu z njenim bodočim namenom ter jo samo slogovno podredil arhitekturi starega renesančnega dvorca. Vmes pa je projektiral nižji in ožji komunikacijski trakt, ki predstavlja nekako zarezo med obema stavbnima grotama, a ju hkrati povezuje, ker je v njem nameščeno skupno stopnišče.

V pritličju nove stavbe je projektant uporabil obstoječo nepodkleteno dvorano za lapidarij kot najpomembnejšo muzejsko zbirko, proti jugu pa je stavbo razširil in dobil na ta način v suterenu, ki pa ima zaradi padajočega nivoja na južni strani lego nizkega pritličja, prostor za muzejsko upravo in kabinete kustosov, v pritličju pa za razstavno dvorano in predavalnico, ki bo lahko služila tako muzeju kakor knjižnici za prirejanje občasnih razstav in predavanj.

Prvo in drugo nadstropje je namenjeno potrebam Študijske knjižnice. Ob severni strani bi segala skozi obe nadstropji knjižna skladišča, na južni strani pa bi bili nameščeni v prvem nadstropju knjižnični javni prostori: izposojevalnica in čitalnica s pripadajočimi pritliklinami (garderobo in sanitarijami za bralce), v drugem nadstropju pa bi bili razmeščeni prostori za interno delo (akcesija, katalogizacija, uprava) in za specialne zbirke (rokopisi, raritete, geografske karte, muzikalije, drobni tisk, fotokopije itd.) s pripadajočimi pritliklinami za knjižnično osebje.

Vsi knjižnični prostori so projektirani v smotrni funkcionalni razvrstitvi in z opremo, ki je hkrati moderna in ekonomična. Ves gradbeni program za Študijsko knjižnico je nastal na osnovi analiz sedanjega stanja ob upo-

Inž. arh. Marijan Mušič: Detajl restavrirane fasade na severni strani stare grofije.

števanju realne razvojne perspektive. Če bi se kdaj pozneje izkazalo, da potrebuje muzej tudi to stavbo za razširitev svojih zbirk ali za galerijo likovnih umetnin in bi se morala knjižnica seliti v novo, nalašč zanjo zgrajeno stavbo, je mogoče vse njene prostore v novem traktu grofije brez večjih adaptacij uporabiti tudi za razstavne dvorane. Sestavljalec gradbenega programa in projektant sta mislila celo na to možnost, čeprav je zelo malo verjetno, da bo v bližnji prihodnosti potrebno izvesti tako spremembo.

Projekt obravnava obe preurejeni poslopji grofije v skladu s spomeniško-varstvenimi in urbanističnimi načeli tudi kot del južnega pročelja mesta Celja, kjer je ohranjen precejšen del nekdanjega mestnega obzidja. Ob južni strani je projektiran muzejski vrt z delom lapidarija na prostem, ki se včlenja v sklenjeni park med obnovljenim mestnim obzidjem in levim bregom regulirane Savinje. Ob severni strani pa oblikujeta obe stavbi intimno monumentalen trg s fontano.

Restavrirana grofija s preurejenim novejšim traktom in skladno urejenim okoljem bo lahko v ponos Celju ne le kot dragocen arhitekturni spomenik, vreden občudovanja⁵, ampak tudi zato, ker bo hkrati lahko še bolj živo in neposredno kot doslej služila ljudski skupnosti z delovanjem obeh kulturnih ustanov, ki sta tu našli svojo streho: Mestnega muzeja in študijske knjižnice.

vln.

¹ Kron. 1935, str. 63.

² Zbornik oddelka za arhitekturo na univerzi v Ljubljani 1946—1947 (Lj. 1948), str. 34—35.

³ Arhitekt 1951—1952, str. 20—23.

⁴ Uradni list FLRJ 1952, št. 12 (12. marca); 1954 št. 5 (29. januarja) in 6 (10. februarja).

⁵ Glej Poglede na obnovljeni poslopji Mestnega muzeja in Studijske knjižnice na slikah ... in ...

STARA GROFIJA — POROČILO O DELOVANJU REFERATA ZA SPOMENIŠKO VARSTVO OLO CELJE

Pri Okrajnem ljudskem odboru Celje obstaja že od začetka leta 1955 Referat za spomeniško varstvo, ki obsega naslednja tri delovna področja:

1. topografski popis kulturnih spomenikov in prirodnih zanimivosti celjskega področja;

2. znanstveno raziskovalno delo, ki je deloma monografskega deloma tematskega značaja;

3. konservatorsko in restavracijsko delo, katerega cilj je vzdrževati in ohranjati najvažnejše kulturne spomenike.

V prvi točki je Referat uspel v triletnem delu opraviti topografski popis občin Celje, Zalec, Vransko in Mozirje in tako zaključiti kulturnospomeniško evidentiranje Savinjske doline. Z opravljenim topografskim delom si je ustvaril možnosti, zajeti v konture celotno kulturno podobo Posavinja in s tem nakazati historični razvoj in kulturno rast tega ozemlja.

Pri drugi točki se je trenutno omejil tematsko na obdelavo gradov, graščin, dvorcev in razvalin. Kot uvod v to delo sodita obe razpravi o celjskem Starem gradu in o Grofiji. Referat se je lotil obdelave te vrste arhitektonskih spomenikov predvsem iz dveh razlogov:

1. ker ti spomeniki najhitreje propadajo in ni videti, da bi se to propadanje moglo preprečiti ali vsaj zadržati;

2. ker je ta tema še popolnoma neobdelana in znanstveno neizkoriščena, pomeni pa važno poglavje v zgodovini stavbnega razvoja naše profane arhitekture.

Osnova te vrste raziskovalnega dela so točna izmera in izris grajskih tlorisov. Zato se je Referat odločil, da bo poskušal v letošnji jeseni čimveč tega storiti.

Kljub skrajno minimalnim finančnim možnostim je tudi v tretji točki izvedel posredno ali neposredno nekaj uspešnih konservatorskih akcij, med katerimi je treba zlasti omeniti: Aškerčevo domačijo v Rimskih Toplicah, grad Velenje, Stari grad v Celju, lekarno v Olimju in deloma razvaline samostana Ziče pri Konjicah.

Aškerčeva domačija je bila urejena spomladi leta 1956 ob proslavi stoletnice pesnikovega rojstva. Ureditev je vodil poseben odbor, akcijo pa je finansiral Okrajni ljudski odbor Celje. V okviru te akcije so bila urejena vsa poslopja z izjemo »frnjače« in tako obvarovana pred propadanjem.

Velenjski grad je v osnovi srednjeveški, a je v sedanji podobi produkt prezidav 16. stoletja. Preprosta koncepcija sestoji iz velike, okoli notranjega dvorišča grupirane osrednje stavbe ter okolnih utrd z rondeli. Grad je sklenila uprava rudnika lignita v Velenju predelati v rudarski muzej. V ta namen je začela z obnovo gradu po načrtih inž. arh. Trenza. Doslej je bila oklepana zapadna zunanja grajska stena, očiščene dvoriščne fasade, popravljene vse strehe in nameščeno strešno in odtočno žlebovje. Deloma je cinasto obnovljeno že tudi obodno zidovje, zlasti na severni in zapadni strani ter očiščena grajska okolica.

Stari grad v Celju je poskus aktualizacije grajskih razvalin s postavitvijo življenjsko funkcionalnega objekta — restavracije — v njihovo sredino. Ta poskus je bil potreben, ker je bilo z njim zagotovljeno nadaljnje vzdrževanje velikega kompleksa razvalin. Celjsko olepševalno društvo je kot

vzdrževalec razvalin in kot investitor restavracije imelo dvojno stališče do konservatorske problematike razvalin kot lepotnega dopolnila celjske mestne vedute. Na eni strani je bilo društvo zainteresirano na ohranitvi razvalin kot takih, na drugi pa je poskusilo te razvaline turistično izrabiti in napraviti v njih postojanko, katere priljubljenost in privlačnost naj dvigneta gostinska postrežba in lep razgled. Ureditev razvalin naj bi bila primer sožitja konservatorskega in turističnega gledišča, vendar poskus ni v celoti uspel.

Grad Olimje je v sedanjem konceptu nastal med leti 1525—1550. Kaže nam stil takrat importirane italijanske renesanse. Njegovo osnovo so tvorili pravokotno dvorišče in okoli njega razmešeni trakti ter obzidja, opremljena z arkadnimi hodniki. Navzven so gradič zaključevali štirje okrogli stolpi, ki so bili obrambno-reprezentančnega značaja. Ko so grad dobili pavlinci, so ga med leti 1665 in 1680 predelali v samostan. Takratne adaptacije so obsegale: dozidavo severnega trakta, nadzidavo vzhodnega in južnega trakta ter prizidavo cerkve, ki je bila posvečena leta 1688. V 18. stoletju je bila cerkev fresko poslikana, takrat so nastale tudi freske v pritlični etaži jugozapadnega stolpa, ki je služila lekarniškemu namenom.

Ker je bila nekdanja samostanska lekarna v zelo zanemarjenem stanju, se je Referat lotil v avgustu in septembru 1956 konservatorske ureditve tega pomembnega objekta. Obnovitvena dela so obsegala tri časovne in delovne etape—ureditev lekarniškega prostora, ureditev grajskega dvorišča in ureditev drenaže lekarniškega stolpa.

Z ureditvijo odtoka dvoriščne meteorne vode, z znižanjem nivoja talne vlage v stolpu samem in s talno ventilacijo skozi novo odkriti kamnin, je bilo doseženo postopno osuševanje lekarniških prostorov do stanja, ko lahko govorimo, da so suhi. Freske so bile očiščene in retuširane. Rezultat teh posegov je presenetljiv v primeru s prejšnjim stanjem apoteke. Vtis prostora je spričo osveženega slikarskega dekorja, opečnih tal in difuzne svetlobe, ki prodira skozi safatno steklo, ugodno stopnjevan, svetlejši in prostorno učinkovitejši, le dodatni omet bo treba tonirati do kraja.

Za bodoče se priporoča, da bi lekarno vsaj deloma opremili po muzejskih vidikih (z regali, posodami, možnarji itd.), potrebne predmete naj bi preskrbelo Društvo slovenskih farmacevtov v dogovoru s pristojnim spomeniškim referatom. Pri tem ni mišljena postavitev cele muzejske zbirke, ampak samo omejenega števila muzealij, ki naj bi dale prostoru konkretno vsebinsko vrednost. Dati Olimju kot kulturnemu spomeniku vsebinsko vrednost in s tem turistično atraktivnost ter mu na ta način zagotoviti življenjsko obstojnost, je bila končna naloga in cilj omenjenih konservatorskih posegov.

Kartuzijski samostan v Žičah je bil ustanovljen okoli leta 1163. Njegova cerkev je bila posvečena leta 1190. Romanski samostan je moral biti precej majhen. Kartuzija je doživela glavne prezidave in povečave v 15. stoletju. Takrat so gotizirali cerkev, prizidali dvonadstropno kapelo, prezidali vse celice, zgradili do leta 1467 refektorij, klet, gotsko hodišče in stolp ob vodi, leta 1469 pokopališko kapelico in okoli 1530 veliki okrogli stolp. 16. stoletje je pomenilo dobo samostanskega propadanja. Z njegovo obnovo leta 1595 se je začela nova stavbna perioda. Leta 1640 se je barokizirala cerkev z novim glavnim portalom, pevskim korom in stranskimi kapelami. Letnici 1682 na oknu jugovzhodnega ogala in 1688 na podbojih sedaj porušenega glavnega vhoda pa zaznamujeta najživahnejšo stavbeno dobo, ko so nastajala poslopja ob vodi. S cvetličnjakom leta 1735 se je stavbni razvoj zaključil. Leta 1782 je bil samostan razpuščen in se je že v tem stoletju začel spreminjati v razvaline.

Lanska in letošnja izkopavanja se omejujejo na čiščenje najvažnejšega stavbnega objekta, cerkve in njeno okolico. Izkopavanja so dala rezultate, ki precej spreminjajo dosedanje hipoteze njenega stavbno-zgodovinskega razvoja, čeprav zadnja beseda še ni izgovorjena, ker so izkopavanja šele v teku. Pri očiščevalni akciji smo vedno pazili, da smo prišli do prvotnega tlaka, estriha, ki je v vzhodnem delu cerkve opečno rdeč, v kapelah in na malem dvorišču pa sivo glaziran. Kamnite plošče, s katerimi je bila diagonalno tlakovana zapadna polovica cerkve ter vse tri južne, v baroku prizidane kapele,

so bile pobrane že v 18. stoletju, pozna pa se še njihova sled v maltasti osnovi. V akciji smo našli mnogo kamnoseških fragmentov: reber, okenskih profilov itd. Ti izsledki dokazujejo, da je imela že prvotna romanska cerkev iz 12. stoletja sedanjo velikost in da sta bila v začetku 15. stoletja, ko so cerkev gotizirali, zazidana le oba vzhodna ogala. V dvonadstropni kapeli je bilo najdeno okroglo stopnišče, grob vojvode Otokarja, piscina in preprost sakrarij. V severni kapeli, ki je bila doslej popolnoma zasuta, je bilo najdenih mnogo reber in celih obočnih nastavkov hruškastega profila, okrogel sklepnik z izredno kvalitetno reliefno plastiko Marije z detetom iz začetka 14. stoletja, menza ter dvojen estrih. Izkopavanje pritlične etaže nekdanjega refektorija ter malega dvorišča ob severni strani cerkve je dalo doslej obilico reber, listnato konsolo ter dvoje sklepnikov, katerih eden je figuralno okrašen. Iz doslej odkritega se lahko povzame stavbna geneza cerkve in kapel, ki je precej drugačna, kot so si jo doslej predstavljali. Cerkev je v celoti iz 12. stoletja in se je na vzhod pravokotno zaključevala. V začetku 14. stoletja so ji na severu prizidali prvo in 100 let kasneje, ko so cerkev gotizirali, na jugu drugo dvojno kapelo z obrambnim nadstropjem na vrhu, ki je služila kot mavzolej prvega štajerskega vojvode Otokarja in njegove žene. Leta 1640 je bila cerkev barokizirana. Takrat so predelali njena glavna vrata, odstranili gotski doksale iz ca. 1320, vdělali pevsko emporo ter ob južno cerkveno stran prizidali dve, ob dvonadstropno kapelo pa eno kapelo. Kapeli ob ladji sta bili pravokotno zaključeni, vzhodna kapela pa 3/8. Seveda so rezultati opisane akcije komaj nakazani, saj bodo šele naslednje delovne etape, povezane s točnimi meritvami odkritega, prinesle širše znanstvene rezultate.

Jože Curk

PROBLEMI HRIBOVskega KMETA V CELJSKEM OKRAJU

Rudi Markovič

UVOD

Ko se doline Savinje, Drete, Lučke Bele, Dravinje ter večjih in manjših potokov zožijo tako, da je prostora samo za vodno strugo in morda še za cesto, morebiti tudi samo pot, se dolincu pač dozdeva, da je na kraju ter da se bo treba vrniti, ker ni pričakovati ničesar več kakor gozdove, ki se strmo spuščajo v dolino. Res je prvi videz prav takšen, ker se je obzorje zaprlo in se le gozdovi izgubljajo nekam v višino. Če pa zremo z Ojstrice, Raduhe, Menine planine, Boča, Paškega Kozjaka ali kateregakoli izmed naših vrhov, vidimo da se pred nami razprostira nov svet, ki je pogledom iz doline zaprt. Med gozdovi se širijo zelene košenice in njive, sredi katerih stoje bele hiše in ponosna gospodarska poslopja. Kakor lastavičja gnezda so te očem prijetne domačije ponekod pripete na strma pobočja.

To so naše višinske kmetije z vso svojo hribovsko idilo, kmetije, s katerimi se človek, ki živi na njih, vbada z vsemi močmi, na katerih se trdovratno bije boj z naravo za obstanek. Veselemu in brezskrbnemu turistu, ki so mu te kmetije od daleč prijetna paša za oči, od blizu pa gorska idila, ponajvečkrat ni ničesar znanega ali pa prav malo o težavah, ki lahko nastanejo ali pa trenutno vladajo na njih. Turist meri celotno blagostanje teh kmetij skozi skodelico sladkega ali kislega mleka, ki mu jo ponudi naš gorjan ali pa vesela planšarica rdečih lic. Zvonkljanje krav in ovac mu polni ušesa, v mislih pa blagruje srečo gorskega življenja.

Če gledamo z Ojstrice proti severu, se vijejo naše višinske kmetije kakor venec od Matka po Matkovem kotu na Podolševo, preko Bukovnika, za katerega se trdi, da je najvišji kmet v Sloveniji in drugi najvišji na Štajerskem (1280 m), tja pod Raduho, po obronkih na obeh straneh Savinje do Ljubnega. Iz Ljubnega jih lahko zopet gledamo tik pod Smrekovcem v Planini in v Teru od Atelška preko Visočnika do Tirška pod Terskimi pečmi. Kdo ne pozna Šmihela in Radegunde pod Goltmi, Belih vod in Šentvida nad Šoštanjem? Povsod tu srečujemo naše hribovske kmetije, prav tako v hribih nad Gornjim gradom, na Dobrovljah, na Paškem Kozjaku in končno pod kopami zelenega Pohorja.

V okraju Celje lahko naštejemo preko 400 kmetij z značajem višinske kmetije in z dovolj veliko površino. Poleg teh kmetij pa prište-

vamo med višinske tudi kmetije ob Savinji v Solčavi, Logarski dolini, Robanovem kotu in Podvolovljeku, čeprav njih lega ne odgovarja višinski, ker imajo isto klimo, enako rodovitnost ter enak način gospodarjenja kakor kmetije v nadmorski višini med 600 in 1300 m.

Ob pogledu na te kmetije se človeku nehote vsili vprašanje, zakaj in kdaj so se naselili naši kmetje v te višine. Ali zato, ker je v dolini primanjkovalo zemlje, ali zato, ker so bežali pred kakim zlom iz doline? Solčava in Luče so bile naseljene nekako pred 700—900 leti. Kolonizacija je prodirala iz koroške strani verjetno preko Pavličevega sedla, ker Zg. Savinjska dolina do pred 100 leti sploh ni imela zveze s spodnjim tokom Savinje ter je bila gospodarsko še tudi pozneje dolgo vezana na Koroško (Železno Kaplo in Črno).

Najbolj tipičnega višinskega kmeta srečamo v Solčavi in njeni okolici ter v Lučah. Zato se bom omejeval bolj na izvajanja, ki zadevajo Solčavo.

Nesporno je, da so višinski kmetje lastniki najlepših predelov našega okraja, zlasti pa v Solčavi in Lučah, ki so prebogate z naravnimi lepotami (Logarska dolina, Robanov kot, Matkov kot, Strelec). Ne pozabimo omeniti lepote v številnih gorskih dolinicah gornjegrajskega območja, domačijo Encija pod Lepenatko in drugih, lepote Šmihela nad Mozirjem in idiličnih Belih vod na poti na Smrekovec. Nič manj lepo ni Pohorje, če ga gledamo iz Vitanja ali Slov. Konjic. Domačiji Ovčar na Hudinji in Črešnar tik pod Peskom se pred zimo prav tako visoko obdajajo s svežim smrečjem kakor Covnik ali Strelec v Matkovem kotu.

Ti predeli pripadajo med najbolj gozdnate v Sloveniji, saj je gozdotovosti preko 60%. Zato ni čuda da so pod okriljem teh gozdov, pod strehami višinskih kmetij nešteto krat prenočevali pa se kar za stalno naselili partizani, odkoder so nato lahko napadali okupatorja, ki se ni prav upal iz doline. Predela višinskih kmetij okupator ni nikoli obvladal. Na njih se je pojavil samo takrat, ko je vodil ofenzive, na hajkah. Skoraj vedno pa je zapuščal te domove partizanov v kupu pepela, s seboj pa je vodil talce, naropano živino in drugo imetje. Tako je bila Solčava sama skoraj popolnoma požgana. Od višinskih kmetij v Matkovem kotu in bližnji okolici je bilo požganih 22. Ognjeni pogubi je ušla samo Macesnikova domačija.

Poleg materialne škode, ki so jo pretrpele višinske kmetije, pa so plačale višinske kmetije ceno osvoboditve tudi v človeških življenjih. Skoraj ni kmetije, ki ne bi dala partizana ali talca za celjski »pisker« in koncentracijsko taborišče ali pa bila kako drugače udeležena v vse-ljudskem uporuh zoper okupatorja.

Zato ni čuda, da je naš gorjan, ki ga je že narava sama napravila trdega, postal še bolj trd in nezaupljiv. Kljub temu pa ne smemo misliti, da na popotovanju po teh višinskih kmetijah srečujemo stroge in resne obraze. Spočetka malo nezaupljivi ljudje kaj kmalu začno pripovedovati in razkrivati skrbi, ki jih tarejo. Ko razpravljaš z njimi o gospodarskih zadevah, dobivaš vtis, da so v velikih primerih prepričani, da gospodarsko propadajo, da se še niso opomogli od vojne. Omenjajo cvetoče gospodarsko stanje takrat, ko so imeli njihovi predniki v hlevih številno goved

in drobnico, ko so splavljali letno po nekaj »flovov« po Savinji, Savi in Donavi celo tja do Črnega morja.

Morda je v tem tarnanju nekaj resnice.

Vendar tudi razume, če mu pravilno pojasnimo, da dosedanji način gospodarjenja ni več mogoč in da se mora spremeniti. Opustiti je treba naturalno gospodarstvo ter se preusmeriti k proizvodnji za tržišče, ker tako narekuje ekonomska nujnost.

Brez preobrazbe načina v gospodarjenju ne bo možno rešiti višinskega kmeta večje ali manjše revščine in zaostalosti.

Z uvrstitvijo višinskega kmeta med napredne pa je dosežen tudi princip socialistične preobrazbe naše vasi.

Gospodarsko stanje

Če si ogledamo višinsko kmetijo od blizu, lahko takoj na prvi pogled ugotovimo, da leži gospodarsko poslopje s hišo skoraj povsod v središču zemljiške posesti višinskega kmeta ter da so vsa posestva arondirana. Če stojiš pred hišo, lahko vidiš, kamorkoli zreš, zemljiško posest enega samega kmeta. Nikjer ne zajeda tuja posest v zaokroženost posameznih posestev. Tako posestno stanje ima nedvomno mnogo prednosti, saj si napredno gospodarstvo prizadeva, da bi arondiralo kmetijska posestva. Če posestva ne bi bila tako zaokrožena, si gospodarjenja na njih spričo velikih strmin na obdelovalnih in ostalih zemljiških sploh ne moremo zamišljati. Pomisliti je treba, kako bi neki višinski kmet spravil pod streho krmo ali posevke, ki jih mora velikokrat na plečih znositi v gospodarsko poslopje, če bi imel zemljo razkosano in razmetano kakor njegov sosed v dolini. Kako bi neki spravil na kmetijo neizmerne količine stelje, drv in lesa za vzdrževanje gospodarstva, če gozd ne bi bil neposredno nad domačijo. Na prvi pogled se zdi, da to ni važno, vendar je vse to osnova v gospodarjenju na višinski kmetiji. Edino pašniki so včasih oddaljeni od domačije, kar pa gospodarjenja ne moti.

Obdelovalna zemlja leži v velikih kompleksih, tako da meri včasih posamezna njiva kar več ha skupaj. Velikost obdelovalnih površin je kakor nalašč pripravna za strojno obdelavo. Uporabili bi se lahko posebni stroji, motorne kosilnice in še drugi razni stroji, primerni za hribovski svet.

Obdelovalna zemlja je plitka, nehumuzna. Zaradi velikih strmin pa je podvržena močnemu izpiranju, kar je zlasti spričo velike količine padavin v višinskih predelih občuten faktor pri zmanjševanju donosnosti. Znano je, da zlasti v Solčavi in okolici pade letno mnogo padavin (Jezersko 1787 mm). Nič bolj pa na donosnost ne vpliva pripeka, ki je silno močna. K tem negativnim činiteljem se pridružuje še izredna zakisanost tal. Znano je, da višinske kmetije ne razpolagajo v zadostni količini s hlevskim gnojem. Kolikor ga pa imajo, je kisel, ker nastaja iz iglastega nastilja, saj listne stelje ni. Gnojenje s takim gnojem tla neprenehno kisa.

K vsemu temu pa se pridruži še zelo kratka doba vegetacije, ki traja ponekod od konca maja do srede septembra. V nekaterih letih celo že

konec avgusta vegetacija zamre zaradi zgodnjega snega. Pogosto se dogaja, da žito katerekoli vrste ne dozori in da ga pokose za krmo.

Obdelovanje zemlje je zelo primitivno in ekstenzivno. Zaradi pomanjkanja gnoja puščajo njive v tako imenovani prahi po dve, tri leta, nato pa zopet preorjejo ali pa se požigajo gozdne površine in napravljajo novine. Te novine se izkoriščajo nekaj let, nato pa ponovno opuščajo, da se zarastejo v gozd. Z novinami se dela velika škoda gospodarstvu, ker je pot od opuščene novine do gospodarskega gozda dolga in traja od 60 do 80 let. Tak način obdelovanja zemlje zahteva velike površine in prav tako mnogo delovne sile. Glede na to je tako gospodarjenje ustrezalo v preteklosti, ko je višinska kmetija razpolagala povprečno z desetimi in več odraslimi delovnimi silami in ko gozdovi zaradi majhne vrednosti, zaradi nizke industrijske porabe lesa niso tu kaj prida pomenili v gospodarjenju. Posvetva so razpolagala z več 100 ha pašnikov, na katerih se je pasla številna goveja živina, tudi drobnica. Da je bilo temu tako, pričajo obstoječi ali pa na starih temeljih po vojni obnovljeni hlevi. V te hleve bi se spravilo po 100 glav velike rogate živine. Še živeči to potrjujejo ter dostavljajo, da se je nekoč paslo v planini po 1000 ovac enega lastnika, da so imele posamezne kmetije po več pastirjev. Vendar je to bilo med obema vojnama že redek primer. Taki časi so bili prej, prav gotovo pa pred 60 do 80 leti. To potrjuje starost gozda na opuščeni, zapuščenih in obraslih pašnikih. Da živinoreja propada, je več vzrokov. Vplivalo je pomanjkanje delovne sile. Če hoče kmet pašnik s pridom uporabljati, ga mora pridno in redno čistiti. Živina pa potrebuje tudi nadzor in oskrbo. Delovna sila pa se je zaradi naraščajoče industrializacije selila s kmetij in si začela iskati druge bolj lagodne zaposlitve, kakor je na višinski kmetiji. Kmečki otroci niso več ostajali kakor popreje vsi na kmetiji, zmanjkalo je tudi stricev in tet. Ostajala je le še najeta delovna sila, hlapci in dekle. Ker se je tudi tem nudila ugodnejša služba v razvijajočih se mestih, so postajali vse redkejši in nestalni.

Na padec živinoreje pa je nedvomno najmočnejše vplivalo vedno večje povpraševanje po lesu, zlasti po iglavcih. V dobi, ko še industrija ni bila razvita, se je les uporabljal le za kuhanje kovaškega oglja in pa oglja, ki so ga uporabljale steklarne, »glažute«, postavljene sredi obširnih gozdov. Gozd je v tej dobi pomenil nepotrebno zlo, zapreko za pridobitev obdelovalne zemlje in pašnikov. Ko so začeli uporabljati les v industriji, rudarstvu in prometu, je tudi njegova cena zrasla. Les je postal iskano blago. Ker so gozdovi tvorili pretežno površino vsake višinske kmetije in ker je postal les konjunktorno blago, je popolnoma naravno, da je pričel kmet opuščati najpreje tisto gospodarsko panogo, ki mu je prinašala največ brige t. j. živinorejo. Za tako stanje v živinoreji pa je tudi še več drugih razlogov, ki so prav tako bistveni. Med vojno se je stalež živine znižal na minimum, kar je razumljivo, saj je bilo treba kriti lastne potrebe, potrebe borcev NOB, večji del pa je postal plen okupatorja.

Po vojni se je stalež živine počasi vzdigoval v glavnem zaradi sorazmeroma visokih proizvodnih stroškov, ki pa niso nikakor bili v skladu s cenami na tržišču. Prav tako pa je še danes neurejeno tržišče za živino

in živinorejske proizvode. Zbiranje in odkup mleka in masla je prepuščeno naključju. Medtem ko je cena živine danes že urejena, bo nujno treba urediti še tržišče. Upadanje živinoreje pa je načelo še drugo panogo gospodarstva, ki je že zaradi vremenskih in terenskih razmer bila močno prizadeta, to je poljedelstvo. Z znižanjem staleža živine se je znižala količina hlevskega gnoja, ki je njivam in travnikom višinskih kmetij prepotraben. Tako so se na eni strani širili gozdovi na račun pašnikov, donosnost kmetijskih zemljišč pa se je zaradi pomanjkanja gnoja še znižala.

Za površinsko stanje posameznih kultur in za vrsto zemlje je zanimiva naslednja tabela, ki nam prikazuje stanje, žal, le od 1937 dalje za nekdanjo občino Solčavo.

	Stanje zemljišč v ha			%
	Katastr. stanje 1937	Katastr. stanje 1954	Dejansko stanje	
Njiv	331	312	196	63,0
Sadovnjakov	—	2	3	
Travnikov		322	91	28,0
Obdelovalna zemlja skupaj	1.903	636	290	45,5
Senožeti		—	216	
Pašniki		2.063	547	26,6
Kmetijskih površin skupaj	2.234	2.699	1.053	39,0
Gozdovi	3.914	3.481	4.874	140,0
Rodovitnih površin skupaj	6.148	6.180	5.927	96,0
Nerodovitno	4.026	4.056	4.309	
Vsega skupaj	10.174	10.236	10.236	

Iz tabele je razvidno, da je glede na katastrsko stanje danes v navedeni občini še 64% njiv, 28% travnikov in 26,5% pašnikov. Od skupnih kmetijskih površin pa le še 39%. Gozdovi pa so se povečali na 140%. Skupna površina rodovitne zemlje pa je padla za 4%. Takšno je stanje po statističnih podatkih iz leta 1954. Zanimivo bi bilo vedeti, kako je spreminila višinska kmetija odnose med posameznimi vrstami zemljišč glede na stanje pred ca. 100 leti.

Kakor nam kažejo podatki, se spremembe vršijo zelo hitro. Treba bo pretvarjanje kmetijskih površin v druge zaustaviti ter obnoviti izgubljene obdelovalne površine.

Rekli smo, da je donosnost obdelovalne zemlje višinskih kmetij zelo nizka. Po zbranih podatkih nam prikazuje spodnja tabela primerjavo donosnosti v nekdanji občini Solčavi kot najbolj tipični za višinske kmete v primerjavi z donosi v Jugoslaviji, Sloveniji, Avstriji in Švici v letu 1954 in to z naslednjo sliko:

	Solčava		Jugoslavija				Slovenija		Avstrija		Švica	
	1954	1954	1954	1954	1930—1939	1930—1939	1949	1949	1949	1949	1949	1949
	q/ha	%	q/ha	%	q/ha	%	q/ha	%	q/ha	%	q/ha	%
Pšenica	6,0	75,0	8,0	100,0	11,0	137,5	17,6	220,0	16,9	210,0	30,5	382,0
Rž	7,0	100,0	7,0	100,0	8,0	114,3	15,6	222,5	15,2	217,5	25,0	375,5
Ječmen	5,0	62,5	8,0	100,0	10,0	125,0	16,2	202,5	16,8	210,0	27,0	338,0
Oves	8,0	100,0	8,0	100,0	—	—	13,6	170,0	13,9	174,0	23,2	352,5
Krompir	90,0	125,0	72,0	100,0	57,0	79,0	134,0	186,0	113,0	157,0	144,0	200,0
Detelja	32,0	89,0	36,0	100,0	35,0	97,0	—	—	—	—	—	—

Iz gornje tabele se vidi, da kmetijstvo na višinskih kmetijah ne propada samo zaradi krčenja kmetijskih površin, temveč tudi to, da bo moral naš višinski kmet napeti vse sile za zvišanje donosov na ha. Da se to da napraviti, dovolj jasno prikazujejo donosi v Švici, ki ima približno enake klimatske pogoje kakor Solčava. Opustiti bo treba pšenico in sejati rž, oves, krompir in deteljo.

V letu 1954 je bilo v Solčavi od skupnih 196 ha njiv obdelanih le 96 ha ali 49%. Ostalih 100 ha njiv je namreč ostalo v prahi. Od obdelanih njiv je bilo 41 ha ali 43% posejanih z žitom, 14 ha ali 14,5% s krompirjem, 31 ha ali 32,5% pa posejano z deteljo.

Predelali so 250 q raznega žita, 1260 q krompirja in 992 q detelje. Če računamo, da je to leto imela Solčava 750 prebivalcev, potem so pridelali le 35 kg žita in 168 kg krompirja na prebivalca, na govejo grlo pa le po 300 kg detelje.

Podatki, kakršne navajamo, potrjujejo pravilnost naših izvajanj. Kolikor drži, da je bilo v Solčavi v letu 1954 le 750 prebivalcev, potem je prišlo na prebivalca 0,128 ha njivskih površin, kar je sicer malo, vendar ne absolutno premalo. V kmetijsko bolj razvitih državah, kot je Nizozemska, pride le 0,11 ha njivske površine na prebivalca, v Švici pa 0,12. To navajam le za informacijo, ker ne gre primerjati Solčavo s povprečji kmetijsko zelo visoko razvitih dežel. Če bi vsako leto obdelali vseh 196 ha njiv v istem sorazmerju, bi se pridelek dvignil na 67,5 kg žitaric in 340 kg krompirja na prebivalca, na eno govejo glavo pa bi prišlo 610 kg detelje letno pri povprečno nizkem ha donosu. Ali ne bi bil že napredek, če bi nehali gospodariti tako, da bi obdelovalno zemljo puščali v prahi?

Neobhodno pa je treba uporabljati več umetnih gnojil. Uporaba teh je dosedaj zelo majhna ali pa je sploh ni. Umetna gnojila pa niso vezana samo na nakup, pač pa je večji problem, kako gnojila pripeljati na posestvo. Mnogo višinskih kmetij nima dovoznih poti, če pa so, niso uporabne za večje prevoze. Prevoz 200 kg težkega tovora na večino višinskih kmetij je že problem in terja velike človeške napore in napore vprežne živine. Ta problem bi se morda deloma rešil takoj, če bi se uporabile enostavne samotežne žičnice, kakor je to primer v sosednji Avstriji.

Ker kmetijski pridelki ne zadostujejo za lastno prehrano niti ne more živinoreja kriti vse stroške gospodarstva in gospodinjstva, mora primanjkljaj pokriti gozd.

Vedeti moramo v prvi vrsti, da je velik del teh gozdov varovalnega značaja. Gozdovi sicer zadovoljivo priraščajo, zlasti na zemljiščih na severni, osojni strani. Računa se, da je povprečni prirastek v Solčavi 4—5m³/ha, drugod pa večji. Ker pa ležijo gozdovi večji del visoko, je spravilo lesa iz njih zelo težavno in drago. Ker ni cest, ki bi bile sposobne za prevoze, se les spravlja ročno, po suhih, le redko še vodnih ali umetnih rižah.

Pri takem spravlilu trpijo tehnična svojstva lesa, znaten del lesa pa se pri spravlilu tudi pobije in razcefra. Pobitnina znaša ponekod od 25 do 30%. Zato je treba posekati veliko večje mase lesa kakor v dolini, da se pokrije razlika, ki jo povzroča pobitnina. Večji del višinskih kmetij je zelo oddaljen od dobrih cest, od železnice pa celo od 35 do 50 km (Matkov kot — Šmartno ob Paki). Tako spravilo lesa in dolgi prevozi do nakladalnih postaj močno znižujejo ceno lesu na panju. Na znižanje cene lesa na panju pa delujejo tudi neugodne vremenske razmere pri spravljanju lesa. Spravilo lesa je namreč odvisno predvsem od povoljnih snežnih razmer. Nepovoljne snežne razmere, ki se zadnje čase pojavljajo skoraj vsako drugo leto, onemogočajo pravočasno spravilo lesa. Zaradi tega kmet ne pride pravočasno do denarnih sredstev. Les sam pa postaja rdeč in izgublja na tehnični vrednosti. Neposredni proizvajalci, kolikor se lahko šteje kmet za neposrednega proizvajalca lesa, pa zanj dosežejo nižjo prodajno ceno.

Glede na opisane razmere je nujno potrebno, da se višinske kmetije t. j. višinski predeli povežejo z voznimi potmi (gozdne ceste), da se s tem omogoči dovoz umetnih gnojil in potrebnega živeža, odvoz lesa pa bi se izboljšal, predvsem pa pocenil. Les bi očuvali pred rdečo gnilobo, skrajšala pa bi se tudi doba od poseke do prodaje, ki traja danes ponekod kar do 18 mesecev.

Že zgoraj smo omenili, da imajo skoraj vse višinske kmetije gospodarska poslopja pretiranih dimenzij — vsaj za pojme sodobnega gospodarjenja. Res, da je bilo spričo velikega števila goveje živine in drobnice potrebno imeti prostorne hleve. Zlasti pa zaradi tega, ker ni v navadi, da bi bila živina v hlevu privezana. Giblje se v hlevu prosto kakor na paši. To je sicer koristno, ker se s tem vso zimo, ko je živina v hlevu, dodobra premeša in pretlači gnoj. Vendar so ti hlevi glede na današnje stanje živine in sploh na stanje, ki ga lahko še v bodoče doseže posamezna kmetija, preveč prostorni. Škoda je, da hlevov, ko so se po osvoboditvi morali obnavljati, ker so bili večji del požgani med okupacijo, niso postavljali po sodobnejših načelih. Ponavadi so jih obnovili kar na starih temeljih, ne glede na to, ali so potrebni taki ali ne. Gotovo je, zaradi zime, ki traja tu dalj časa kakor v dolini, je treba večjih prostorov za shranjevanje krme. Vendar pa niso potrebne take dimenzije. Pri obnovi teh hlevov so porabili neprimerno večje količine lesa, kakor pa je bilo potrebno in s tem vložili brez potrebe preveč sredstev. Ogromna poslopja ima Macesnik v Podolševi. V teh poslopih je tudi do 800 m³ lesa. Vsako leto pa se porabi za redno vzdrževanje prav tako precejšnje število m³. Ne smemo pozabiti, da so vsa gospodarska poslopja pokrita s škodljivimi in da je opeke prav malo videti. Ker mora letno porabljati

tolikšne količine lesa v stavbe, namesto da bi ta les prodal, se po nepotrebnem odtegujejo denarna sredstva bodisi osebni potrošnji ali drugim panogam v gospodarstvu, to pa gre vse na račun standarda.

Tu je treba tudi omeniti elektrifikacijo. Vsaka višinska kmetija v Solčavi je imela svojo lastno elektriko. Sicer ponajvečkrat popolnoma primitivne turbine so dajale dovolj toka za celotno gospodarstvo. Ponekod je elektrika gnala celo gospodarske stroje. Knez nad Robanovim kotom in Macesnik v Podolševi spravljata s pomočjo elektrike z različnimi vitlji poljske pridelke, seno in celo steljo in les k domačiji po strmih pobočjih navzgor. Ne glede na nujnost take osamosvojitve bi bilo treba grajati nekatere primere, ko vlagajo kmetje ogromno denarja v lastne turbine, čeprav so vse le prehodnega značaja. Če bi se tako vložena sredstva združila, bi do malega na vseh kmetijah zagorela električna luč iz naših daljnovodov, kar bi bilo trajnejše in cenejše glede na bodoče stroške.

Na koncu tako grobo opisanega gospodarskega stanja pa je treba povedati, da tega stanja ne smemo posploševati. Mnogo višinskih kmetij je zlasti po vojni vidno napredovalo, tako da se v mnogočem lahko kosajo s kmetijami v dolini. To je tam, kjer so že bili ustvarjeni osnovni pogoji za napredek. Tako je marsikak solčavski kmet skoraj popolnoma obnovil svoja požgana poslopja, za kar je bilo treba mnogo sredstev in truda. Elektrifikacija si na višinske kmetije utira pot z velikimi koraki. Domačije so tu in tam že dobro urejene. Višinski kmet se izobražuje ob lastnem radijskem sprejemniku in drugih kulturnih pridobitvah.

To je dokaz, da je možno višinskega kmeta gospodarsko in kulturno dvigniti in ga kljub višini, na kateri živi, približati ostalemu svetu.

Agrarna reforma

Kakor predstavljajo višinske kmetije iz gospodarskega vidika problem, tako so te kmetije bile problem pri izvajanju zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v LR Sloveniji.

Po načelu, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje, je bilo treba določiti tudi površine obdelovalnih zemljišč, gozda in skupne površine, ki naj jih zadrži višinski kmet. Pri tem je bilo treba upoštevati predvsem to, da razlaščena višinska kmetija ostane nadalje sposobna obstajati kot gospodarska enota privatnega lastnika, razlaščena zemljišča pa se bodo lahko kot družbena lastnina smotno izkoriščala.

Že od zgoraj navedenih preko 400 višinskih kmetij je bilo zaradi razlastitve po agrarni reformi v celjskem okraju obravnavanih le 217, in sicer vse one, katerih skupna površina presega 45 ha.

V celjskem okraju je bila največji gozdni in višinski posestnik ljubljanska škofija, ki je imela samo v celjskem okraju skupno 11.224 ha. Od tega 6.475 ha gozda.

Ostali višinski posestniki nad 45 ha skupne površine so bili razvrščeni po velikosti svojih posestev pred agrarno reformo takole:

a) po skupni površini do:

Skupaj	45 do 70 ha	80 ha	90 ha	100 ha	150 ha	200 ha	250 ha	nad 250 ha
217	120	26	12	9	21	14	7	8
100 %	55 %	12,5 %	5,5 %	4 %	9,5 %	6,5 %	3,5 %	3,5 %

b) po skupni površini gozdov so:

Skupaj	50 ha	60 ha	70 ha	80 ha	90 ha	100 ha	nad 100 ha
217	139	21	9	10	7	3	28
100 %	64 %	9,5 %	4 %	4,5 %	3,5 %	1,5 %	13 %

Nekdanja občina Solčava pa pokaže naslednjo podobo:

a) po skupni površini do:

Skupaj	45 do 80 ha	100 ha	150 ha	200 ha	250 ha	450 ha	preko 450 ha
39	12	4	5	7	4	3	4
100 %	30 %	10 %	13 %	18 %	10 %	9 %	10 %

Največjo skupno površino je imelo pred agrarno reformo posestvo Prodnik p. d. Matek v Matkovem kotu in sicer 700 ha.

b) po skupni površini gozda do:

Skupaj	70 ha	80 ha	90 ha	100 ha	preko 100 ha
39	18	3	1	1	16
100 %	46 %	8 %	2,5 %	2,5 %	41 %

V Solčavi je imelo 39 višinskih kmetij z nad 45 ha zemlje skupno 7.421 ha ali en višinski kmet povprečno 193 ha. Če primerjamo to s skupno površino bivše občine Solčava, ki je merila 10.236 ha, tedaj je imelo 39 višinskih kmetij, brez ljubljanske škofije (ki je imela v Solčavi sama 1666 ha skupne zemlje ali 16,6%), 60% celotnih zemljišč. Če odštejemo ljubljansko škofijo je imelo 69 posestnikov v Solčavi 8.570 ha skupne zemlje. Od te zemlje je imelo 39 višinskih kmetov, ki jih je obravnavala agrarna reforma, 87%.

Pri gozdovih je bilo približno enako razmerje. Od skupnih 4.874 ha gozdov je imela ljubljanska škofija 256 ha ali 5,3%. Ostalih 69 posestnikov je imelo 4.618 ha gozda. Od tega je odpadlo na višinske kmetije, ki jih je obravnavala agrarna reforma 3.945 ha ali 86%. Povprečno je prišlo na višinsko kmetijo 102,5 ha gozda. Ostalih 14% skupne gozdne površine pa si je delilo v Solčavi ostalih 30 kmetov, tako da pride povprečno na kmeta le 22,6 ha gozda.

Iz tega je razvidno, da so bile razlike med kmetijami v površinah pred agrarno reformo znatne. Poleg tega pa so imele velike kmetije še pravico lastnega lova in ribolova.

Glede na nove družbene odnose v naši državi po osvoboditvi bi odnosi znotraj kmetije morali postajati nevzdržni, zlasti pa odnosi kmetije navzven. Z lastno delovno silo je bilo te kmetije nemogoče obdelovati. Družba pa ne more dovoljevati, da bi si kmet na račun tuje delovne sile prisvajal zemljiško rento.

S prikazom gospodarskega stanja višinskih kmetij je jasno dokazano, da obstoječe gospodarsko stanje teh kmetij ni zadovoljivo. Kmetijstvo in živinoreja ne moreta kriti vseh potreb na posestvu, ker posestvo ne pridelava niti dovolj hrane za preživljanje družine. Od kod pa kriti stroške za nabavo dodatne hrane, obleke, plačilo davka in ostalega? Davke je sicer glede na velikost posestev izredno nizke. V letu 1957 so plačali vsi posestniki občine Solčava le 924.770 din davka, kar znese na 69 posestnikov le 15.600 din. Razlika se mora nujno kriti iz dohodkov prodaje od lesa. Ker pa je les postal zlasti po vojni zelo iskano blago, je cena lesu tudi temu primerna. Večji del gozdov višinskih kmetij ima skoraj normalno zalogo lesa, vsaj za naše gospodarske razmere. Če bi višinski kmet uporabil količino lesa, posekanega na celotni površini gozda, ki ga je imel pred agrarno reformo, bi prišel neupravičeno do večjih sredstev, kakor pa so nujno potrebna, da se krije razlika med dohodki in izdatki višinske kmetije. Stojimo na stališču, da predstavlja rastoče drevo v gozdu za posestnika čisto rento, ker do poseka ni vložil v gozd nobenega dela ali pa zelo malo. Zato je tudi upravičena trditev, da bi prišel neupravičeno do večjih sredstev, kakor so potrebna za kritje razlike.

Kakšne so videti te trditve, izražene v številkah, nam prikažejo naslednji podatki in izračuni. Za leto 1958 je v Solčavi in Lučah dobilo 227 posestnikov dovoljenje za posek 19.648 m³, skoraj izključno iglavcev. Od te količine je prejelo 67 višinskih kmetij, ki jih je obravnavala agrarna reforma, 10.196 m³ ali 52,5%. Povprečno je smel posekati vsak višinski kmet 159 m³.

Skupne količine določene za posek v Lučah in Solčavi za leto 1958

	Število posestn.	Sečno dovoljenje v m ³	Povprečno na posestn.	Od tega za prodajo	Povprečno na posestn.
Solčava	69	6.357	92	5.704	83
Luče	158	13.291	84	10.803	68,5
Skupaj	227	19.648	86,5	16.507	72,5

Od skupnih količin, ki so bile določene za posek, pa je 67 višinskih kmetij, ki imajo nad 45 ha skupne zemlje, dobilo naslednja sečna dovoljenja:

	Število posestn.	Skupno za posek m ³	Povprečno na kmet.	Od tega za prodajo skupno	povprečno na kmet.
Solčava	39	5.019	128	4.599	118
Luče	28	5.177	183	4.064	145
Skupaj	67	10.196	152	8.663	129

Ostali posestniki pa so dobili naslednje količine za posek:

	Število posestn.	Skupno za posek m ³	Povprečno	Od tega za prodajo skupno	povprečno
Solčava	30	1.338	45,5	1.105	37
Luče	130	8.114	62,5	6.739	52
Skupaj	160	9.452	59	7.844	49

Razmerje med posameznimi posestniki v %:

	Število		Sečna dovoljenja skupno		Za prodajo	
	višinski	ostali	višinski	ostali	višinski	ostali
Solčava	56,5	43,5	79	21	80,5	19,5
Luče	17,7	82,3	39	71	37,6	62,4
Skupaj	29,5	70,5	52	48	52,5	47,5

Tabela nam prikazuje, da je za leto 1956 v Solčavi in Lučah 29,5 % takih višinskih kmetov, ki imajo nad 45 ha zemlje, izkoristilo 52 % količin lesa, ki so jih smeli posekati, in prav tako, da so tisti udeleženci z 52,5 % v trgovini vsega lesa, ki je šel v promet v teh krajih, iz privatnega sektorja. Ostali kmetje, ki jih je 160 ali 70,5 %, so posekali le 48 % celokupno dovoljene lesne mase in bili udeleženi le s 47,5 % v trgovini z lesom.

Indeks razmerij med sečnimi dovoljenji povprečno na kmeta:

	Skupna sečnja	Od tega		Prodaja od tega		
		ostali	višinski	skupno	višinski	ostali
Solčava	100,00	123	49,5	100,00	142	44,5
Luče	100,00	218	74,5	100,00	212	76
Skupaj	100,00	176	68,5	100,00	178	54

Pri povprečno 86,5 m³ sečnega dovoljenja na posameznega kmeta v Solčavi in Lučah (indeks 100) dosega višinski kmet, ki ima nad 45 ha zemlje indeks 176, ostali pa le indeks 68,5, v prodaji pa prvi indeks 178, ostali pa 54.

Gospodarske potrebe so glede na površine različne, vendar so razlike preobčutne.

Iz gornjih tabel je razvidno, kako si preskrbi višinski kmet razliko med dohodki iz kmetijstva in izdatki. Res, da predstavljajo navedene količine bruto m³ in da moramo, če hočemo dobiti neto m³ lesa zlasti za prodajo, odšteti poleg odpadka na samem sečišču, še pobitnino ali kalo, ki nastaja pri spravilu lesa, vendar so količine znatne.

Obstoji vprašanje, koliko ostane višinskemu kmetu čistega od prodanega m³ lesa. To je odvisno predvsem od vrste drevja, doseženega sortimenta, stroškov eksploatacije, načina spravila in končno od oddaljenosti med sečiščem in žago oziroma železnico. Večji del teh faktorjev so eliminirali predpisi o prispevku v gozdni sklad ter razvrstitvi gozdov v vrednostne razrede.

Če vzamemo, da se zberejo kot sortimenti 55 % hlodovine, 25 % jamskega lesa in 20 % celuloznega lesa v povprečnem VIII. vrednostnem razredu (Solčava in del Luč), potem bi za orientacijo lahko naredili naslednji obračun:

dosežena povprečna prodajna cena od m³ 8130 din;
(cena hlodovine 8500 din, jamski les 7500 din,
celuloza 7900 din od m³).

Izdatki od m³ din:

stroški poseka, izdelave, spravila in prevoza 3200 din
gozdni sklad 1800 din
prometni davek 1000 din
skupni odbitki 6000 din
Razlika, ki ostane kmetu od m³ 2130 din

Če opravlja kmet vse delo s tujo delovno silo, mu po pokritju vseh stroškov ostane 2130 din od m³ lesa. To številko je vzeti samo orientacijsko. Če vnovčuje kmet pri poseku, spravi in prevozu svojo delovno silo in svoja delovna sredstva, se seveda šteje kot njegov zaslužek še 3200 din od m³.

Iz navedenega je razvidno, da predstavlja gospodarski gozd rento. Prav zato je bilo težko določiti, koliko površin gospodarskega gozda naj ostane v lasti višinskemu kmetu po razlastitvi.

Razlastitve takoj po izidu zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v LR Sloveniji niso bile realne. Takrat so obravnavali višinskega kmeta prav tako kakor kmeta v normalnih povprečnih okoliščinah, v katerih živi in se gospodarsko udejevuje nižinski kmet. Ni se upoštevala slabša donosnost obdelovalnih zemljišč, krajša doba vegetacije in vse ostalo, kar vpliva na dohodke kmetije, in so vse razlastili na 45 ha skupnih površin. Takoj pa smo uvideli, da višinskih kmetij ne smemo obravnavati kakor ostale. Začeli smo sistematično, individualno proučevati in obravnavati višinske kmetije po napotilih IS LR Slovenije. Ugotoviti je bilo treba predvsem, kolikšne površine gospodarskega gozda so posamezne višinske kmetije potrebne, da se z izkupičkom od lesa lahko pokrije primanjkljaj med dohodki in izdatki posestva. Potrebna količina gozda se je določila individualno, pri čemer sta se poleg ostalega še upoštevala zmožljivost in prirastek gozda.

Po agrarni reformi višinskih kmetij, za katero lahko mirno trdimo, da je dokončno izvedena, je posestno stanje 217 višinskih kmetij, ki so imele nad 45 ha skupne zemlje, naslednje:

a) Skupna površina zemlje do:

Število kmetij	od 45—60 ha	70 ha	80 ha	90 ha	100 ha	nad 100 ha
217	104	57	32	16	6	2
100%	48,0 %	26,0 %	15 %	7 %	3 %	1 %

b) Od skupne zemlje je zadržalo varovalnega in gospodarskega gozda do:

Število kmetij	40 ha	50 ha	60 ha	nad 60 ha
217	135	47	27	8
100 %	62 %	22 %	12 %	4 %

V bivši občini Solčava pa je naslednje stanje:

a) Skupna površina zemlje do:

Število kmetij	od 45—70 ha	80 ha	90 ha	100 ha	nad 100 ha
39	7	13	13	4	2
100 %	18 %	33 %	33 %	12 %	6 %

b) Glede na površino gozdov pa so razvrščene takole:

Število kmetij	do 50 ha	60 ha	nad 60 ha
39	18	16	5
100 %	46 %	41 %	13 %

Skupno zadrži v Solčavi 39 višinskih kmetij 3.115 ha skupnih površin ali 80 ha povprečno na kmetijo. Od teh površin skupno 2025 ha gozda ali povprečno 52 ha na kmetijo.

Povprečna površina višinske kmetije v Solčavi se je znižala na 41 % od povprečne površine pred razlastitvijo, gozdovi pa na 51 %.

Po razlastitvi so ostale višinskim kmetijam vse dosedanje površine kmetijske zemlje. Razlastili smo samo gozdove in nekaj pašnikov ter planine. Razlaščeni gozdovi so dani v gospodarjenje gozdnim gospodarstvom. Na razlaščenih pašnikih in planinah pa bodo kmetijske zadruge uredile skupne pašnike.

Po izvedbi agrarne reforme je v Solčavi prešlo v splošno družbeno last 70 % celotne površine zemljišč. Poudariti je treba, da je Komisija za agrarno reformo razlastila le planine, pašnike, gozdove in nerodovitna zemljišča. Razlaščeni gozdovi predstavljajo pretežno varovalne ali gospodarsko šibkejšje gozdove.

Obstoj višinske kmetije z razlastitvijo ni ogrožen. Posestvu je ostalo toliko gospodarskega gozda, da z vsakoletnim posekom lesa z lahkoto krije razliko med dohodki iz kmetijstva in živinoreje in izdatki posestva. Na vsak način pa bo treba kmetijstvo kakor tudi živinorejo izboljšati, tako da bo možno tu črpati dohodke in da bo gozd pokrtil izdatke takrat, ko bi letina zatajila ali pa bi prišlo do kakšnih večjih elementarnih nezdod oziroma bi bila potrebna večja sredstva za nove investicije.

Zaključek

Nujno je, da se gospodarsko stanje višinskih kmetij izboljša. Kako to doseči? Pred podobnimi problemi stojijo tudi druge države, katerih ozemlja segajo v Alpe, t. j. Švica, Avstrija, Italija in Francija. Blago-

stanja ne morejo ustvarjati samo površine posestev, kakor je to bilo nekdanj. Predvsem je treba izboljšati kmetijstvo in živinorejo, tako da bosta ti dve panogi pokrivali glavne izdatke kmetije. Gozd bo pomenil tedaj le dodatek, dopolnitev ali pa kapital za določena večja izboljšanja v gospodarstvu, za razširjeno reprodukcijo.

Kmetijstvo se lahko dvigne z uvedbo mehanizacije, z uporabo specialnih strojev za obdelavo zemlje v strmini, ročnih traktorjev, motornih kosilnic in drugih strojev, ki bi nadomestili manjkajočo delovno silo in omogočili hitro izvedbo posameznih delovnih faz v kmetijstvu, kar je zelo važno glede na vremenske razmere. Z gnojenjem njiv in travnikov, in to z umetnim gnojem bi odpravili »prahe« in »novine« ter postopoma odpravljali zakisanost tal, ki jo povzroča iglasti gnoj. Za to je treba urediti vozne poti, da bo mogoč dovoz za vsako obstoječo višinsko kmetijo brez večjih težav. Ker so posestva zelo raztresena, je gradnja teh cest silno draga. Poedinci tega ne zmorejo sami, zato bo treba v to vložiti skupna sredstva. Nekaj glavnih cest, ki bodo služile višinskim kmetom, obenem pa odpirale nova gozdna področja, delamo iz sredstev gozdnega sklada. Tako bosta leta 1959 dovršeni cesti Mozirje—Šmihel in Partizanska cesta na Dobrovlje. V projektu je gozdna cesta, ki bo povezala višinske kmete in gozdna področja Matkovega kota z dolino Savinje. S pridom pa bo služila cesta na Kosmačeve Rastke s svojimi odcepi za področje pod Raduho. Prav tako je v projektu cesta, ki bo povezala pohorske višinske kmete preko Skomarja z Zrečami. Pred nedavnim pa je bila dograjena cesta Vitanje—Močenik, ki veže višinske kmete Brezna z dolino in še več drugih krajših cest. Da se izboljšajo prometne zveze višinskih kmetij, je vložila in vlaga družba po osvoboditvi ogromna denarna sredstva. V tekočem letu bodo finansirale iz gozdnega sklada kmetijske zadruge mnogo rekonstrukcij in popravil prav na takih cestah, ki služijo zapuščenim, višinskim krajem za zvezo z dolino. Brez potrebnih vozniških cest ni možno govoriti o uporabi umetnih gnojil na višinskih kmetijah, brez teh pa ne moremo zvišati hektarske donose, ki so danes silno nizki.

Izgradnja cest pa bi koristila tudi razvoju in napredku turizma, za katerega so naše višinske kmetije zelo važen objekt, turizem sam pa bi kot gospodarsko panogo s tem utrjevali. Zato bi bilo na tem mestu treba opozoriti na zelo važno prometno zvezo, ki bi se dala vzpostaviti s sorazmerno majhnimi stroški. Povezati bi bilo treba kranjsko stran s Črno na Koroškem s cesto Črnivec—Rak—Podvolovljek—Luče—Struge—Kosmačeve Rastke in dalje Črna na Koroškem. S to cesto, ki je pretežno že zgrajena, tako da bi bilo treba zgraditi le še posamezne odseke, bi se razdalja od Ljubljane do Črne v Mežiški dolini skrajšala za približno 100 km. To ne bi bilo koristno samo iz turističnih vidikov, temveč tudi iz splošno gospodarskih.

Izboljšati pa bo treba seveda tudi živinorejo. Pašniki, ki so jih imeli individualni višinski kmetje, so se skrčili v korist gozdov. Obstoječi pa so največkrat silno zapuščeni, da ni mogoče uporabljati celotno površino. Višinski kmet s svojo delovno silo ne zmore urediti pašnike. Za ureditev je treba skupnih sil in denarnih sredstev. Naloga kmetijskih zadrug bo

v bodoče, da sistematično ustanavljajo skupne pašnike, in sicer iz onih, ki so prišli v SLP, in onih, ki jih bodo vložili v zadrugo individualni posestniki. Obnova in melioracija pašnikov je mogoča samo še v okviru kmetijskih zadrug. Prvi poizkusi v tej smeri so že tu.

Kmetijska zadruga v Lučah je že dosegla, da so začeli razmejevati pašnike in gozdne površine, pašnike pa ograjevati, da se s tem zavaruje živina pred pobegom, gozdne kulture pa pred morebitno škodo.

Z ureditvijo pašnikov in gnojenjem njiv ter travnikov z umetnimi gnojili bomo živinorejo obnovili in neprenehno razvijali. Kmetijske zadruge bodo morale poskrbeti, da se uvede le plemenska živina, z njo pa izboljša molznost in prirast ter prepotrebna količina hlevskega gnoja za izboljšanje travnikov.

Kakor v živinoreji tako bo treba misliti na združevanje sil pri eksploataciji gozdov. Ali ni prevelika škoda, da se pri spravi po rižah in preko skal razbija letno do 30% posekanih najboljših iglavcev na svetu? Kdo trpi to škodo? Posamezni višinski posestnik in končno tudi družba. V gozdovih SLP, s katerimi gospodarijo gozdna gospodarstva, se vsako leto pobitnine znižujejo z uvedbo mehanizacije. Morali bomo prenehati s patriarhalnim primitivizmom v gozdarstvu, ki je globoko zakoreninjen na višinski kmetiji. Posamezni kmet si res ne more postavljati žičnice, ki jih bomo nujno morali uvajati v višinsko gozdarstvo. Tudi tu se bodo morali kmetje pogovoriti v kmetijski zadrugi, kako bi si nabavili laže premestljive žičnice ter druge naprave, ki jih že uporabljajo višinski kmetje v drugih državah.

Ne smemo si domišljati, da je vse odvisno le od volje posameznega višinskega kmeta. Vedeti moramo, da je ta gospodarsko zaostal. Viden napredek je sicer po osvoboditvi dosežen, vendar stanje še zdaleka ni zadovoljivo. Naloga kmetijskih zadrug, kmetijskih in gozdarskih strokovnjakov pri občinah in na okraju je, da pokažejo večje zanimanje za probleme višinskih kmetij. Kmetijstvo v Spodnji Savinjski dolini pač ne potrebuje več toliko njihove podpore, ker je kmet postal dovolj napreden, da zna najumneje gospodariti. Preusmeriti moramo delo na višinske kmetije tudi iz turističnih razlogov.

Zlasti moramo višinskemu kmetu nuditi vso podporo ravno sedaj, ko ga je pri izvajanju agrarne reforme zajelo močno malodušje. Razlaščeni višinski kmet vidi v razlastitvi v velikih primerih svojo dokončno uničenje, pa čeprav gre morebiti le za razlastitev nekaj hektarov varovalnega gozda ali pa sploh nerodovitne zemlje. Vedeti moramo, da je silno navezan na svojo zemljo. Misli si, da je nemogoče gospodariti na kmetiji sedaj, ko je ostalo le 80 ha zemlje, ko pa je šlo težko celo takrat, ko je posestvo merilo 400 ha. Višinski kmet pač nima občutka, koliko zemlje je veliko in koliko je je dovolj.

Dolžnost občinskih in okrajnih upravnih, gospodarskih in političnih organov je, da višinskega kmeta ne puščajo v njegovem malodušju samega, ker bi zapuščen gospodarsko moral propasti. Pokazati mu je treba, da ga gospodarsko ne uničujemo, da ga družba hoče ohraniti tam, kjer je, in ga prepričati, da ga je razlastila le tistega, kar mu po socialističnih principih ne pripada.

Pomagati mu moramo preko kmetijskih zadrug s predavanji in neposrednimi nasveti. Obiskovati ga moramo na njegovem posestvu in ga prepričati, da družba z njim računa in ga ceni.

Naš višinski kmet je sicer res trd in nezaupljiv, ker ga je pač narava, v kateri živi in s katero se bori, takega napravila. V tej borbi za obstanek v višinah je ostajal sam brez pomoči, tudi brez nasveta. Podpreti ga moramo, da bo napredoval, ker je dovteten za to. Poiskati je treba pravi način, kako mu pomagati, kako ga malodušja rešiti. Višinske kmetije predstavljajo danes še popolnoma odprt problem. Rešiti ga bo mogoče le s skupnimi močmi, kakor je bilo dosedaj rešeno že mnogo težjih gospodarskih in političnih problemov.

Viri:

1. Tabele str. 6 in 7 — površine in donosi, Statistična služba OLO Celje in FLRJ.
2. Tabele str. 11, 12 in 17 — Arhiv komisije OLO Celje za višinske kmetije.
3. Tabele str. 14 in 15, Arhiv OUG Celje.

ZGRADBA TAL NA ŠIRŠEM OZEMLJU MESTA CELJA IN NJIHOVA UPORABNOST ZA GRADBENE NAMENE

Janez Rihteršič

Razprava prinaša zaključke iz osnovnih raziskav tal širšega celjskega mestnega področja, ki jih je izvršil avtor v letih 1954—1957, bodisi sam bodisi v zvezi z raziskavami gradbenih tal. Zaradi boljšega razumevanja je uvodoma podana geološka zgradba celotnega obravnavanega področja, da bi razčistili nekatera zmotna mnenja o starosti, poimenovanju in uporabnosti nekaterih kamenin v celjski okolici.

UVOD

Ozemlje predstavlja osrednji del Celjske kotline. Na vzhodu in severu ga omejujejo nizki terciarni griči, južno mejo predstavlja po soteski Savinje prebit pas srednjetriadnih gričev. Proti zahodu se prelije v široko ravnino Spodnje Savinjske doline, proti severovzhodu pa preide v širše polje ob Hudinji.

V tektonskem pogledu je Celjska kotlina udorina, nastala z grezanjem v začetku oligocenske dobe. Pri grezanju nastale prelomnice se manifestirajo v obliki številnih vrelcev, ki prihajajo danes na dan tudi v okolici Celja.

Glavno površino obdelanega področja zavzemajo z rečnimi naplavinami pokrite ravnine ob Savinji, Hudinji in Voglajni ter na vzhodni in severni strani ležeči blagi grički. Manjši del na jugu pripada hribovju, ki pa zaradi strmih in senčnih pobočij ne prihaja v poštev za zazidavo.

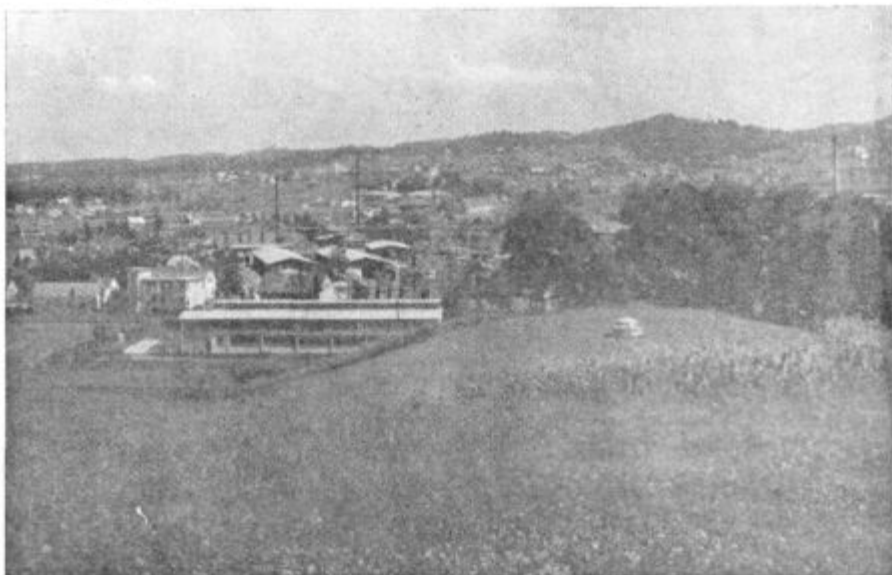
Geomorfološka slika

Največjo površino zavzema več ali manj ravno dolinsko dno, nastalo z naplavljanjem preperinskega materiala iz diluvija. Današnja oblika je ustvarila kasnejša erozija. Iz dobe oblikovanja osrednje doline so se nam ohranili le skromni ostanki rečnih teras, ki pa so še vedno prepričljiv dokaz močne erozijske delavnosti dolinskih vod. Ostanki rečnih teras pripadajo brez dvoma najstarejšim terasam diluvialno erozijskega delovanja Savinje, to je v obdobje med gūnško in mindelsko poledenitvijo. Danes jih najdemo ob desnem bregu Savinje od Lisc

navzdol in ob republiški cesti Celje—Rogaška Slatina v Zavodni. Diluvialnih konglomeratov v tem delu savinjskega polja ni.

Najznačilnejša geomorfološka oblika Celjske kotline so blagi terciarni grički, ki naraščajo proti severnemu robu kotline skoro neopazno do višine okoli 600 m. Na našem območju dosežejo šele višino 273 m (Golovec).

Ker so v glavnem iz mehkega in sipkega materiala (peski in gline), so v največji meri erodirani. Zato zaman iščemo ostrih kontur. Prav

Pogled z Golovca na nizko terciarno gričevje na vzhodu.

zaradi tega pa so ostro nasprotje strmih pobočij in ostrih grebenov skalnega triadnega gričevnega niza na jugu kotline.

Na jugozahodnem pobočju Grajskega griča zasledimo tipične kraške pojave v manjšem obsegu.

Vodno omrežje predstavlja Savinja kot glavna vodna žila ter pritoki Voglajna s Hudinjo in Koprivnico, Sušnica in Ložnica.

Razen Savinje in Hudinje, ki sta tipična hudournika, so ostale počasi tekoče ravninske vode, pomanjkljivo ali sploh nič regulirane. Zaradi številnih meandrov ob večjih nalivih ne morejo dovolj hitro odtekat vode s tega porečja. Ta pomanjkljivost povzroča včasih tudi katastrofalne poplave.

Geološke formacije

Najstarejše kamenine pripadajo ladinski stopnji srednje triade. To so tako imenovani pseudoziljski skladi (na našem področju so razviti kot skrilavci, drobniki in modri apnenci) ter prodornine in grohi.

Pri geoloških raziskavah konec preteklega stoletja so bili ti skladi ravno po fosilnih najdbah z grebena med Starim gradom in Osenico stratigrafsko pravilno uvrščeni. Do tedaj so sodili glede na njihov paleocojski videz, da pripadajo tudi po starosti v paleocoik. Z najdbo značilne amonitne vrste pa jih je uspelo Tellerju pravilno uvrstiti.

Kot prodornina nastopa kremenov keratopir z lokalnimi prehodi v kremenov porfirit. Nastopajoči grohi pripadajo njihovi magmi. Še Teller je zmotno sodil, da pripadajo te kamenine smrekovski eruptivni fazi

Pogled z Golovca na strmo triadno sredogorje na jugu, v ospredju glacialni peneplen.

ter jih je označil kot andezit oziroma rogovačni trahit. To njegovo mnenje sta dokončno ovrgla leta 1942 V. V. Nikitin, Dolar-Mantuani, in ponovno leta 1950 C. Germovšek.

O tem, ali je starejši kremenov keratofir ali pa pseudoziljski skladi, so danes mnenja še deljena. Pri geoloških raziskavah na Miklavškem hribu in na Anskem vrhu sem našel interpolacije grohov med pseudoziljskimi skladi. Zato se pridružujem mnenju o sočasni vulkanski dejavnosti ob odlaganju pseudoziljskih kamenin. Vulkanska dejavnost je bila verjetno podmorska.

Od doslej navedenih kamenin se uporablja le modri apnenec, ki ga lomijo v kamnolomih na Bregu in Polulah, ter delno drobnik za posipavanje lokalnih cest. Tudi kremenov keratofir in porfirit bi bila uporabna kot gradbeni material za zidavo in asfaltiranje cest, vendar se pri dosedanjih poizkusih zanj še niso odločili, ker ga prekriva predebela preperinska plast.

Za kameninami srednje triade nastopi vrzel, ki zavzema vse formacije do zgornjega oligocena. Ta se pojavlja kot morska sivica na dokajšnji površini. Leži diskordantno na pseudoziljskih skladih ter nekako zapolnjuje udorine v triadnem skeletu. Pomembna je zato, ker pred-

Geološka karta širše okolice Celja

Legenda: 1 triada — 1 a apnec — 1 b kremenov keratofir in groh — 1 c skrilavec, droba — 2 terciar — 2 a oligocenska morska sivica — G oligocenski andezitni groh — c kremenov peščenjak in konglomerat (miocen) — 2 d nevezani kremenovi peski (miocen) — 3 kvartar — 3 a diluvij — 3 b aluvij — T vpad plasti, krajša črta kaže smer vpada — ... meja med poedinimi tipi tal — tok Savinje v rimski dobi — meja med posameznimi geološkimi formacijami.

stavlja krovino premoگو in služi kot vodilni horizont pri sledilnih delih. Na Tellerjevi karti je pomanjkljivo nakazana oziroma priključena v ostale terciarne sedimente. Ker pa predstavlja glede na svoje izredno slabe geomehanečne lastnosti ravno za urbanistične potrebe izredno važno zemeljsko plast, sem jo na svoji karti skrbno omejil.

Po dosedanjih naziranjih (Teller, Bittner, Nosan) so uvrščali morsko sivico v spodnji miocen. Pri tekočih geoloških raziskavah bentonitnih nahajališč severno od Celja (Rihteršič) pa se je ugotovilo, da spada ta sivica v zgornji oligocen (mikrofavno je določila Rijavec). Istočasno se je tudi ugotovilo, da nastopa andezitni groh kot vložek v navedeni morski sivici.

Vsi dosedanji avtorji so uvrščali andezitni groh ter seveda s tem tudi smrekovsko eruptivno fazo, pri kateri je nastal, v srednji miocen. Pri poprej navedenih geoloških raziskavah pa se je ugotovilo, da nastopa andezitni groh kot ca. 100 m debel sloj v morski sivici. Številni vzorci talninske kot krovinske morske sivice so bili glede na vložek groha preiskani v mikropaleontološkem laboratoriju Geološkega zavoda v Ljubljani (Rijavec) ter se vsi ujemajo v tem, da vsebujejo značilno foraminiferno favno za zgornji oligocen.

Iz navedenega sledi, da je andezitni groh iste starosti kot morska sivica ter je bila potemtakem tudi smrekovška eruptivna faza v zaključku oligocena in ne v srednjem miocenu, kot se je sodilo doslej. Do istih zaključkov so prišli pri svojem delu v ostalih predelih Slovenije v preteklih letih tudi Rijavec, Kuščar in Hamrla, zaslužni raziskovalci.

Na Tellerjevi karti je tudi grafični prikaz andezitnega groha — po njegovem je to groh rogovačnega trahita — pomanjkljiv.

Kot prva miocenska plast nastopi nad sivico kremenov konglomerat z apnenim vezivom (litavska formacija). Na obravnavanem ozemlju nastopa danes samo na dveh krajih na površini. Erozijski ostanek v Zvodnem na obravnavani karti ni več zaznamovan, kamenina, ki bi naj bila po Tellerju na južnem pobočju Starega gradu litavski apnenec, pa je brenčast in delno metamorfiziran srednje triadni apnenec. Druga golica kremenovega konglomerata pa se pojavlja ob cesti Celje—Šmartno v Rožni dolini pri nekdanji gostilni Šuperger. Tu so lepo vidni skladi, njihov vpad in številne okamenele korale. V golicah na severnem pobočju klanca za omenjeno gostilno se lepo vidi kontakt med sivico in konglomeratom. Sivica postaja navzgor vedno bolj peščena. Iste starosti so tudi sivi kremenovi peščenjaki, ki nastopajo med Lopato in Šmarjeto. Konkordantno jih pokrivajo kremenovi peski, na priloženi karti so vidne samo najjužnejše golice.

Celotno ozemlje severno od celjske ravnine med Hudinjo in Sušnico je uvrstil Teller na svoji geološki karti v pliocen in mlajše sedimente («starejše vodne naplavine v porečju Savinje»). K tej ugotovitvi ga je verjetno zavedlo to, da nastopajo na severnem ravninskem obrobju ter delno tudi v nižjih predelih gričevja ostanki glacialnih teras (sivordeča ilovica z drobnimi vložki ploščatega proda) in pomanjkanje golic. To tudi še danes zelo otežkoča geološko kartiranje tega predela. Vendar mi je pri detajlnem pregledu uspela vsaj generalna ločitev miocenskih peskov in diluvialnih teras. To delo je posebno otežkočeno tudi zaradi tega, ker se pojavljajo miocenski peski lokalno kot zelo bogati z mastno ilovico in je zato res težko potegniti ostro mejo med glacialnimi nanosi in starejšimi peski.

Od terciarnih sedimentov je igral v preteklosti pomembno vlogo kot gradbeni material andezitni groh. Še v preteklem stoletju so bile mestne stavbe grajene iz njega, kmečke stavbe pa še do nedavnega. Vzrok temu sta bila neomejena količina in izredno lahka obdelava. Negativna plat pa je bila pri nekdanjem pomanjkljivem izoliranju vlažnost stavb zaradi hidroskopnosti groha. Od ostalih terciarnih sedimentov so površinsko najbolj razširjeni peski. Ti predstavljajo še danes glavni

Golica kremenovega peščenjaka na Lopati, lepo je viden položen vpad plasti proti jugu.

gradbeni material — za pripravo ometa in malte —, predvsem za gradnje zunaj mesta.

Najmlajši sedimenti so zastopani z diluvialnimi prodi in glinami dolinskega dna. Razen že omenjenih starejših teras v Liscah in Zavodni ter ostanki diluvialnega peneplena na severnem gričevnem obrobju so ohranjene velike površine mlajših teras v Medlogu, Dobrovi in Trnovljah. Čeprav so te terase precej višje od dolinskega dna, so običajno bolj zamočvirjene. Nepropustni material v terasah samih povzroča zamočvirjenost.

Zaradi intenzivnega obdelovanja zemlje ter nešteti poplav v bližnji in daljni preteklosti pa so terase že davno izgubile svoj prvotni geomorfološki obraz ter se posebno nižje terase danes že komaj ločijo od dolinskega dna.

Ker predstavljajo pleistocenski sedimenti glavna gradbena tla, jih posebej obravnavam v drugem delu te razprave.

Obraavnano ozemlje leži v sredini Celjske kotline ter je po svoji legi vtisnjeno med posavske gube in podaljške Savinjskih Alp. Pravzaprav leži v osi kamniško-motniške sinklinale, ki poteka glede na oligocenske sedimente ravno na severnem robu sedanjega mestnega ozemlja (kar se je ugotovilo pri sondažnih vrtanjih leta 1956). Ravninski del mestnega področja predstavlja po tektoniki skoro nenačet fragment. Pač pa se nam pokažejo ostanki močne tektonike takoj pri vstopu v južno in severno ravninsko obrobje. Triadna podlaga (psevdoziljski skladi) je bila dvignjena ob črti Lisce—Jožefov hrib—Osenca ter se nam danes ta dvig prikazuje kot gričevni niz Anski vrh—Miklavžki hrib—Stari grad—Osenca. S tem prelomom je bila kamniško-motniška sinklinala razdeljena v dve sinklinali. Manjša južnejša je danes pomembna zaradi premogovega nahajališča Štore—Pečovnik—Košnica—Liboje. Na severnem robu ne najdemo tako močnih posledic tektonike, pač pa najdemo številne, v smeri vzhod-zahod potekajoče prelome, ki si stopničasto slede proti severu.

Zadnje aktivno vulkanko delovanje je bilo na celjskih tleh v srednji triadi. Poprej omenjeni keratofirji in grohi so nastajali v tej dobi. Daleko razsežnejša sedimentacija groha se je vršila konec oligocena v smrekovski eruptivni fazi. V takratno morje se je vsedal vulkanski pepel in bil osnova za tvorbo današnjega andezitnega groha, ki nastopa od Smrekovca na zahodu pa do bližine Varaždina na vzhodu. Vendar je bil ta smrekovski izbruh toliko oddaljen od današnjih celjskih tal, da ni vplival na njihovo direktno oblikovanje s tektoniko ob izbruhu, ampak ga je samo zasipal s pepelom. Iz pepela nastali andezitni groh predstavlja danes ravno na sedanjem mestnem območju, kjer je bila vrhnja plast svice erodirana, kameninsko podlago gradbenih tal.

Sekundarne posledice vulkanizma so že uvodoma omenjeni številni topli vrelci. Na celjskih tleh poznamo tople in mineralne studence pri Levcu, v strugi Savinje od Lisc proti vzhodu, na Bregu pri Zaloški gorici ter v bližini Štor. Ti vrelci nimajo sedaj nobenega gospodarskega pomena, so pa zgovoren dokaz nekdanje živahne vulkanske dejavnosti, ki se danes na naših tleh kaže le še v zglajenih prelomnicah, zaobljenih prodorninskih gričih in številnih termalnih in mineralnih zdraviliščih v bližnji okolici.

Lastnosti tal v Celju in ožji okolici

Celjska tla so nastala z usedanjem diluvialnih in aluvialnih nanosov v osrednjem nižinskem delu Celjske kotline. Sestavljena so iz vseh frakcij — od organskega mulja do čistega proda. Za nastanek teh različnih komponent, ki grade danes celjska tla, je bila poleg erozijskega zaledja vod in takratne klime odločilna predvsem pretočna količina vodnih tokov in njihova transportna moč. Le tako si lahko razlagamo, kako da je Savinja odlagala prod proti severu v zasipalno območje njenih severnih pritokov.

Številne sonde, zastavljene severno od današnjega prodnega zasipa na Savinji, so pokazale v globini ostanke njenega proda. Ta prod predstavlja erozijske ostanke ledenodobnega prodnega zasipa Spodnje Savinjske doline. Da so danes ti prodni ostanki prekriti z glinasto-peščeni zasipom severnih pritokov Savinje, nam zgovorno dokazuje oslabitev erozijske in transportne moči Savinje po ledeni dobi. Takrat ni bila Savinja dovolj močna, da bi sproti odnašala nasipni material severnih pritokov ter so ti pričeli prodirati s svojim zasipalnim področjem vedno

V poglobljeni strugi Savinje je razkrit v levem bregu profil zasipavanja tal po rimski dobi.

bolj proti jugu, dokler niso dosegli današnje meje na severnem robu Savinjininega proda. Dosegli so jo takrat, ko je zaradi nastopa blage klime prenehala erozija ter zaradi zmanjšanja padavin oslabljeni vodni tokovi niso več transportirali preperine.

Savinja je po ledeni dobi spreminjala svojo strugo v območju svojega sedanjega zasipalnega področja. Do rimske dobe menjavanja njene struge ne moremo zasledovati v meji današnjega zasipa. Iz sondažnih podatkov ter lege rimske Celeiae je razvidno, da je pred rimsko naselitvijo tekla na obravnavanem področju od Levca dalje ob severni meji prodnega zasipa (glej priloženo karto!). Po rimski naselitvi, torej v prvih stoletjih naše ere, pa je pričela premikati svojo strugo proti jugu, dokler ni dosegla današnjega stanja. Vprašanje je le, kje je dobila

dolga tisočletja po končani ledeni dobi mirno tekoča Savinja nenadno transportno moč. Kolikor bi šlo samo za spremembe v zasipnem področju Savinje, bi se dalo to razložiti n. pr. s prodorom vode iz kakšnega ledeniškega jezera v Savinjskih planinah. Ker pa se opaža v sondah na kontaktu med prodnim zasipom Savinje in glinasto-peščenenim nanosom severnih pritokov transgeriranje glinasto-peščenenega nanosa nad Savinjin prod, je jasno, da je bila vzrok nenadne množine vode in transportne moči — Savinja je prekrila rimsko Celeio z do 4 metre debelim, pretežno prodnim nanosom — vremenska katastrofa. Če primerjamo to poplavo, če jo sploh lahko tako imenujemo, z zadnjo celjsko v letu 1954, ko je ostalo po odtoku poplavnih vod največ 25 cm blatnega nanosa, si šele lahko ustvarimo sliko o množini padavin, ki so takrat padle na porečje Savinje.

Erozijsko zaledje vod pa je po drugi strani zelo važno pri ugotavljanju geneze celjskih tal. Erozijsko zaledje Savinje, ki mu odvaja vodo Savinja z zahodnimi in južnimi pritoki, je v glavnem zgrajeno iz trdih, mehansko in fizikalno odpornih kamenin ter je zato sestavljen dolinski zasip Savinje iz trdnih, velikih prodnikov. Nasprotno pa predstavlja erozijsko zaledje severnih in vzhodnih pritokov Savinje v glavnem iz mlajših oziroma mehansko in fizikalno neodpornih kamenin zgrajeno gričevje. Zavrloje tega je dolinski zasip pri vodah s tega področja pretežno glinast in peščen. Zaradi glinastih tal, ki ne prepuščajo vode, se pojavljajo v nižjih legah na tem nanosu mokra močvirna tla.

a) Kameninska podlaga celjskih tal.

Iz priložene geografske karte je razvidna geološka zgradba širšega področja mesta Celja. (Ker predstavlja obravnavano ozemlje osrednji nižinski del Celjske kotline, ga obravnavam kar kot osrednji del Celjske kotline.) Osrednji del Celjske kotline je nastal z delovanjem vodne erozije, ki je vrezovala in odnašala predvsem terciarne kamenine. Pri tem je bil delno ponovno razkrit predterciarni triadni relief (predvsem med Liscami in Štorami na južnem obrobju). Ker erozija ni segla globoko pod današnji dolinski nivo (od 0 m na jugu do ca. 20 m na severu), so se severno od triadne podlage ohranile še tudi odložene terciarne plasti. Tako predstavlja danes nekako do črte Gozdna restavracija—Kalvarija kameninsko podlago celjskih tal triadna podlaga (wengenski keratofir, groh, droba in skrilavec), severno od te črte pa serija oligocenskih in miocenskih kamenin (oligocenska morska sivica in andezitni groh ter miocenski kremenovi peščenjaki in peski). Zaradi različne mehanske odpornosti kamenin v talnini celjskih tal je erozijska sila nanje različno delovala. Zato se nam je ohranil na južnem robu, kjer prevladuje kameninska podlaga iz triadnega keratofirja, drobe, groha in skrilavca ter terciarnega groha plitev skalni prag, ki pokriva le od 0—5 m debel aluvialni zasip. Čeprav nastopa med triado in andezitnim grohom ca. 15 m debela plast sivice, je bila ta zaščitena pred erozijo po kameninski talnini (triada) in krovniini (andezitni groh). Tako je bila erodirana na isti nivo kot obdajajoče jo trše kamenine. Plast andezitnega groha izklinja s severnim padom v globino nekako ob črti, ki prečka Ložnico med izlivom in

Butejevim mostom ter poteka dalje proti vzhodu mimo Mestne klavnice. Do te črte predstavlja kameninsko podlago celjskih tal solidna trdna kamenina, izvzemši že omenjeno plast sivice. Ker pa so tla nad sivico v glavnem že definitivno zazidana ter poteka preko sivice struga Savinje, ne predstavlja to za gradbena dela prioritetnih tal. Površina med železnico ter Zelenim travnikom in Kalvarijo pa bo morala biti pri bodočih gradbenih načrtih glede na podlago iz sivice temu primerno obravnavana. Severno od navedene črte, ki nakazuje severno izklinjanje andezitnega

Prodna tla na Otoku (gradbena jama za stolpnico).

groha in s tem kameninske podlage, pa nastopi ponovno sivica kot krovina groha v debeli plasti (preko 100 m). Zaradi položnega upada (črta Babno—Nova vas—Sp. Trnovlje predstavlja sinklinarno os terciarnih sedimentov osrednjega dela Celjske kotline) se sledi sivica kot talnina celjskih tal do obronkov severnega gričevja. Pri doslej dobljenih sondažnih podatkih se severno od kameninske talnine tudi večja debelina aluvialnega zasipa. To je zaradi erozijsko manj odporne talnine (sivice) in drugih tal proti severu lahko razumljivo. Dokler ne bomo v severnem delu celjskih tal dognali režima talne vode in v skladu z njim izvršili ustreznih meloracijskih del, pa to ozemlje ne pride v poštev za kakršno koli gradnjo.

Razmeroma plitva debelina tal v severozahodnem delu obravnavanega ozemlja je posledica slabljenja erozijske sile Savinje s stalnim zasipavanjem njene doline po severnih pritokih.

Pri sondiranjih severovzhodnega dela obravnavanega področja pa se je ugotovila debelina tal (aluvialni zasip) preko 20 m. To si lahko razložimo s hudourniškim značajem Hudinje, ki je delovala v prostoru vzhodno od Golovca. S hudourniškim značajem Hudinje si tudi lahko razlagamo pestro sedimentacijo tal — popolnoma brez reda tako v globino kot širino najdemo odložene glinaste, peščene in prodne frakcije — pač odvisno od vsakovrstne transportne moči vode.

Iz navedenega je razvidno, da nastopata kot talnina celjskih tal dva hribinska tipa — južni, mehansko trdnejši do črte, ki prečka Ložnico med izlivom in Butejevim mostom ter poteka dalje proti vzhodu mimo Mestne klavnice, in pa severni, mehansko neodporni tip severno od te črte. Nad južnim tipom nastopajo plitva tla (do 5 m debeline), nad severnim pa narašča debelina tal do še nedognane globine.

b) Razčlenitev celjskih tal.

Gramozna tla na skalni podlagi.

Čista gramozna tla najdemo le v zasipu Savinje. Debelina gramoznih tal znaša od 0—5 m ter predstavlja tako glede na čistost gramozna kot njegovo kameninsko podlago idealna fundacijska tla ter obenem tudi najboljši gradbeni teren v Celjski kotlini. Gramoz sam ima zadostno nosilnost za vse vrste visokih gradenj, za težje visoke stavbe pa se bo lahko izvedlo temeljenje kar na skalni podlagi.

Gramozno glinasta tla.

Ta tip tal na priloženi karti ni posebno označen, ker predstavlja le prehodni tip med gramoznimi in glinastimi tli. Pojavlja se povsod na robu Savinjinega gramozna ter ne predstavlja temeljnih tal z veliko nosilnostjo. Pri sondažnih delih dobljeni vzorci so bili preiskani v laboratoriju za mehaniko tal na univerzi v Ljubljani. Rezultat je pokazal nosilnost od 1—2 kp/cm² (nosilnost pada z večanjem glinaste primesi). Pri velikih obremenitvah je možno drsenje temeljev.

Glinasta tla s peščeno podlago.

Na karti ni bilo mogoče prikazati dejansko zgradbo teh tal, ki je naslednja: Na površini nastopa do globine ca. 1,80 m melnata glina, pod njo pa več metrov debel sloj mokrega peska na sivici. Pri sondažah dobljeni vzorci teh tal so dali naslednjo nosilnost: melnata glina 1 kp/cm², moker pesek 2,5 kp/cm² v globini 2 m. Iz navedenih rezultatov je razvidno, da predstavlja površinska plast melnate gline za fundiranje zelo neugodna tla ter bi bilo bolje temelje vseh predvidenih zgradb poglobiti vsaj do 2 m. Ker pa vsebuje pesek precejšnjo količino proste vode, bo potrebno v območju teh tal tako pri že pozidanih površinah kot pri bodočih gradnjah posebno paziti na to, da ne pride pesek pod vpliv pronicnega tlaka. Zato je treba preprečiti izkopavanje drenažnih in ostalih jarkov pod globino 1,60 m.

V glavnem lahko ločimo talno vodo prodnega, propustnega dolinskega zasipa in talno vodo ilovnatoga, nepropustnega dolinskega zasipa. V prodnih tleh nastopa talna voda na njihovem kontaktu z nepropustnim dolinskim kameninskim dnom, pri nepropustnih tleh pa ločimo tudi po

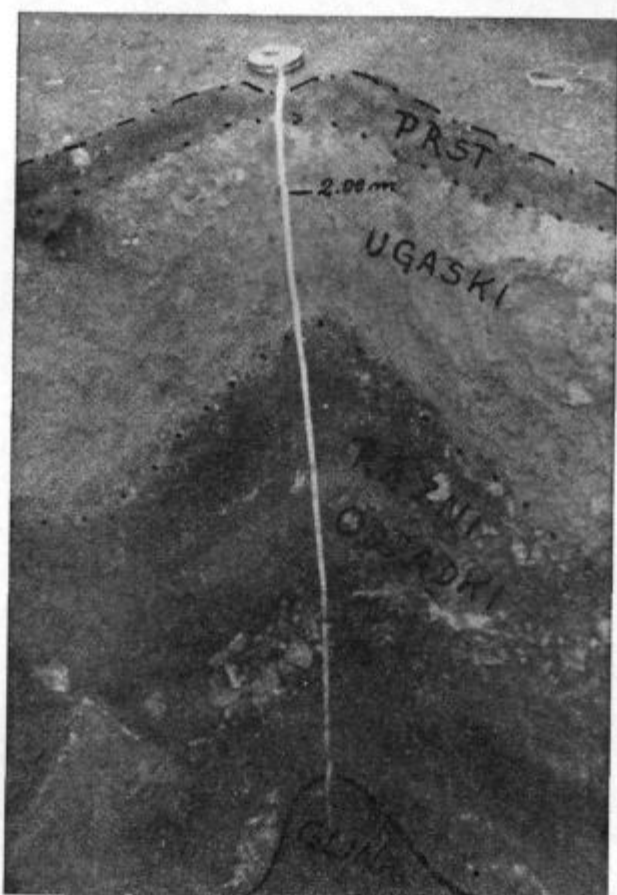

Vrtalna garnitura pri orientacijskem sondiranju celjskih tal leta 1956 (vrtanje ob Kersnikovi ulici).

več nivojev talne vode, kar je odvisno od tega, koliko propustnih vložkov vsebujejo ta tla. Zgornji nivo je običajno kar na površini ter so zato tla skoraj popolnoma zamočvirjena. Ker pa se pojavlja severno od prodnih tal kot podlaga nepropustnih tal preplavljen kremenov pesek od globine

ca. 160 cm dalje, se pojavlja v njem, ker propušča vodo, spodnji nivo talne vode. Ta je mnogo važnejši od zgornjega, ker nikoli ne presahne, kar se pri zgornjem v dolgotrajnejši suši redno zgodi.

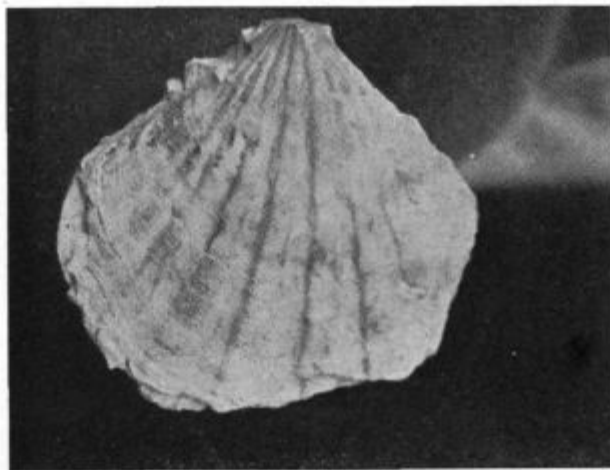
Ker niso poznali režima talne vode in zgradbe tal nasploh, se je sezidal sedanji kompleks blokov ob Dečkovi cesti. Pri letošnjem sondiranju za ugotavljanje zgradbe tal se je ugotovilo, da imajo omenjeni bloki temelje na vodnem pesku. Zaradi tega je danes praktično neizvedljivo osuševanje močvirnega ozemlja na severozahodnem robu mesta. Za to potrebni jarki in drenaže bi pri poglobitvi do nivoja vodnega peska (160 cm globoko) odvajali vodo, s tem pa bi se zmanjšala njegova stabilnost ter bi bil tako ogrožen nadaljnji obstoj stavb.

Tipičen profil nasutih tal na severnem robu Celja
(sonda v Mestnem mlinu).

Iz tega vidimo, kakšne posledice nastanejo, če ne upoštevamo zgradbe tal pred pričetkom gradbenih del. Navedeni primer naj služi kot opozorilo, da so osnova vsake gradnje tla ter zato ne smemo podcenjevati proučevanja tal. Posebno pa ne pri tako heterogeni zgradbi tal, kakršno imamo v Celju.

Ker ostali problemi talne vode presegajo okvir te razprave ter so poleg tega še premalo proučeni, jih tu ne mislim obravnavati.
Celje, aprila 1958.

Okamenina Pecten cf., miocenski peščenjak Lopata.

POROČILO O GEOLOŠKEM RAZISKOVALNEM DELU
V CELJSKEM OKRAJU ZA OBDOBJE
OD 1. 10. 1954 DO 31. 12. 1957

Okrajni ljudski odbor Celje je z namestitvijo geologa v letu 1954 pričel s sistematičnim raziskovanjem zemeljskega bogastva v celjskem okraju. Kmalu pa se je pokazalo, da geološke raziskave niso potrebne samo pri ugotavljanju rudnega bogastva, ampak tudi pri gradnjah, melioracijah in sličnem, za kar je bilo doslej treba klicati strokovnjake od drugod. Da bi se lahko širša javnost spoznala z dosedanjim delom, objavlja pisec kratek pregled raziskovalnega dela, ki se je vršilo v okviru geološkega referenta OLO Celje.

1. Raziskavanje nahajališč zemeljskega bogastva.

Bentonitne glin.

Na ozemlju občine Sentjur, v kraju Blagovna, so najstarejša znana nahajališča bentonita v Evropi. Od tu se je počasi širilo pridobivanje bentonita v predel med Štorami in Sentjurjem, kjer so ga pridobivali s presledki do minule vojne. Z razvojem naše industrije po osvoboditvi se je začelo vedno večje povpraševanje po domačih surovinah. Tako smo pričeli na pobudo OLO Celje konec leta 1954 s sistematičnim raziskovanjem bentonitnih nahajališč. Kot izhodiščna točka so služila nahajališča med Sentjurjem in Štorami, po proučitvi geološke zgradbe in nastanka bentonitnih glin pa smo do leta 1957 raziskali bentonitna nahajališča v vsej kotlini, v delu pa je še raziskava nahajališč v ostalih predelih celjskega okraja. Dosedanje raziskave so pokazale, da se pojavljajo največja in gospodarsko najpomembnejša nahajališča v predelu med Škofjo vasjo na vzhodu in Gotovljami na zahodu. Bentonit se pojavlja tu v kontinuirni plasti z zelo stalno debelino, položnim vpadom proti jugu ter skoraj brez tektonskih motenj.

Verjetna zaloga je ocenjena na 18 milijonov ton. Doslej so nakopali v celjskem okraju preko 40.000 ton surovih bentonitnih glin ter se je tako celjski okraj uvrstil na vodilno mesto v jugoslovanski bentonitni proizvodnji (od leta 1954 dalje). Čeprav so danes glavna bentonitna nahajališča že geološko ter delno že tudi rudarsko raziskana, je glede na velik pomen bentonitnih glin tako za domačo potrošnjo kot za izvoz nujno, da se obdela celotno področje, kjer se te glinice pojavljajo.

Opekarske glin.

Industrija gradbenega materiala komaj dohaja silni tempo povojne obnove in novih gradenj. Osnova za razširitev in preureditev starih opekarn pa je zadostna surovinska baza kvalitetne opekarske glin. V ta namen smo raziskali tudi okolico Savinjske tovarne opeke v Žalcu. Tu smo ugotovili s plitvim vrtnjem v neposredni bližini sedanjega obrata tolikšno zalogo visokokvalitetne glin, da bo zadoščala za 50-letno obratovanje pri dvakrat večji kapaciteti kot danes. Kakovostna preizkušnja glin iz raziskanega področja v keramičnem oddelku Zavoda za raziskavo materiala v Ljubljani je pokazala, da je ta glina uporabna tudi za izdelavo zelo iskanega gradbenega materiala klinkerja.

Rjavi in črni premog.

Pečovniško-štorska premogovna kadunja.

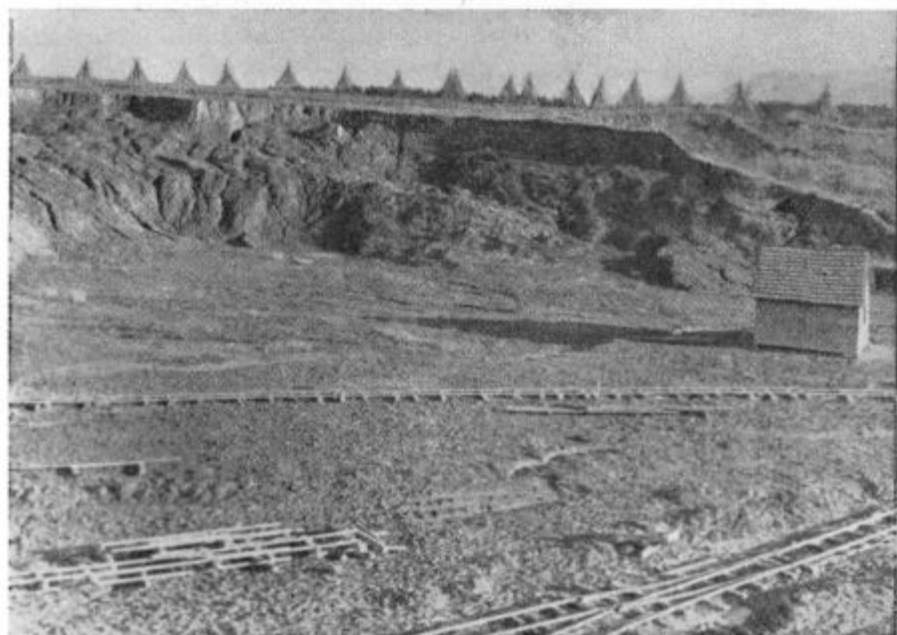
Pri raziskovanju surovinskega zaledja Rudnika rjavega premoga Pečovnik smo skupno z rudarskimi strokovnjaki tega rudnika raziskali vzhodno

Bentonitno nahajališče Slatina severno od Celja, sever levo, jug desno, lepo je viden položen vpad bentonitnih plasti proti jugu.

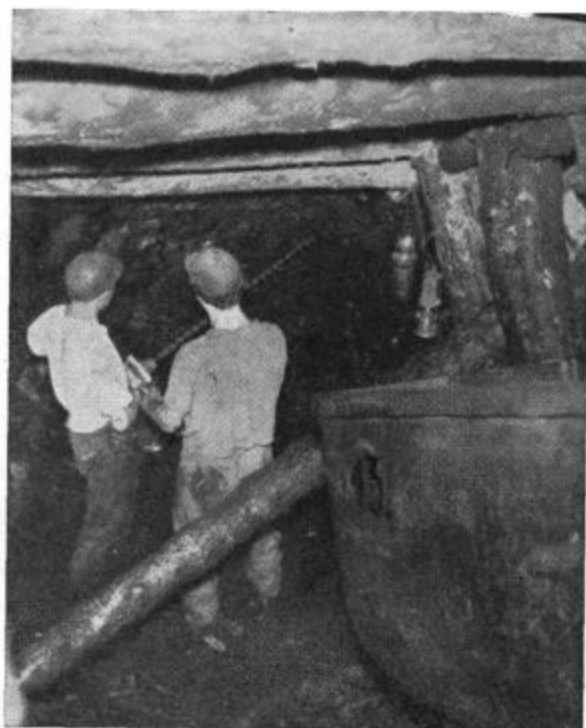

Bentonitni kop v Gorici pod Sentjungerto (bentonitni obrat Železarne Štore).

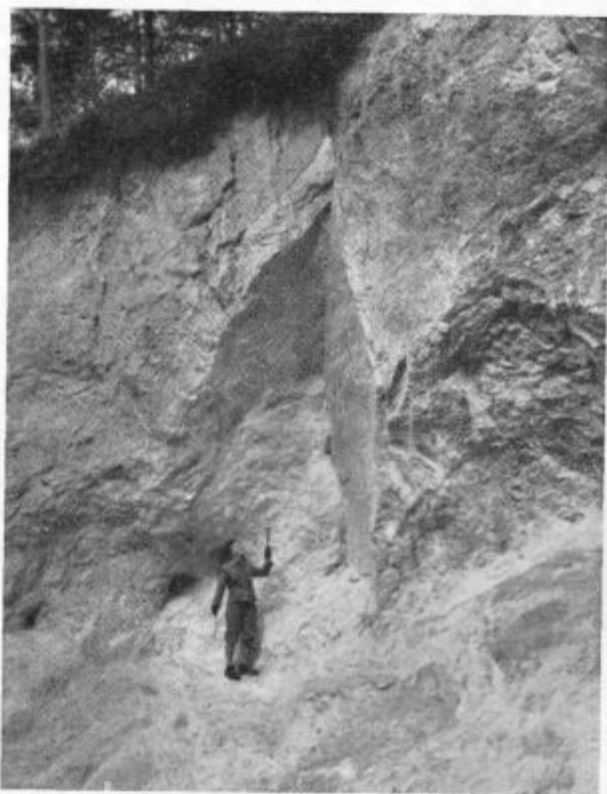

Pogled na severovzhodni del surovinskega zaledja Savinjske tovarne opeke Zalec.

Raziskovalno delo
v jamskem obratu Liboje
(Rudnik rjavega premo-
ga Zabukovca). Hribinski
pritisk in voda zelo ote-
žujeta delo.

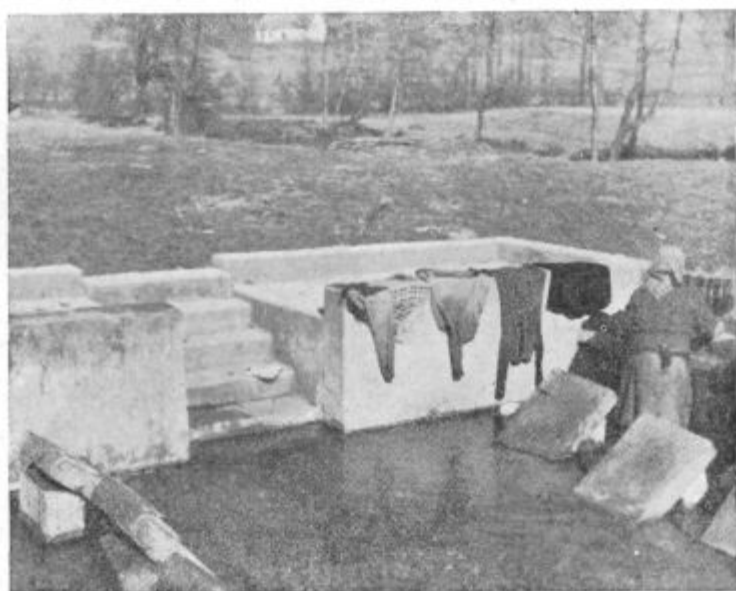
Jemanje vzorcev za preizkus koksanja v stari jami Stranice.

Močna tektonika (premiki v zemeljski skorji) v zreško-straniškem premogovnem področju je zelo spremenila prvotno lego premogovnih slojev, kar danes otežuje raziskavo in pridobivanje. Slika kaže veliko prelomnico s tektonsko drso v peskokopu pod pobočjem Goleka v Stranicaх.

Pogled na odsek gozdne ceste Mozirje—Šmihel med gradnjo.

Izvir tople vode v Gotovljah, ki ga uporabljajo domačini za pranje. Izvir je eden od številnih ob kontaktu triade in terciarja na severnem robu Spodnje Savinjske doline.

produktivno področje proti Laški vasi in Prožinski vasi. Glede na stara raziskovalna in pridobitna dela ter novoodkrite izdanke premoga smo izdelali raziskovalni elaborat za ta predel, ki bo postal surovinsko zaledje sedanjemu pečovniškemu premogovniku, ko bo izčrpan obrat Konstanca.

Produktivna cona na južnem robu Spodnje Savinjske doline.

Kot perspektivno eksploatacijsko področje Rudnika rjavega premoga Zabukovca smo raziskali kontaktno cono med Savinjo in triadnim grebenom Bukovca—Sv. Magdalena. Tu nastopajo premogovne produktivne plasti kot v ostalih slovenskih premogiščih s sledovi premoga. Za ugotovitev gospodarsko pomembnih slojev premoga smo izdelali raziskovalni program na podlagi geološke zgradbe.

Zreško-straniško premogovno področje.

Tu se pojavlja visokokvaliteten koksov premog, ki bi bil v primeru zadostne zaloge zelo pomemben za osamosvajanje naše industrije. Po pripravah na pobudo OLO Celje smo v preteklem letu izvršili detajlno geološko raziskovanje tega predela v zveznem merilu. Za letošnje leto je bil za nadaljevanje teh del odobren zvezni kredit v znesku ca. 40 milijonov dinarjev. Raziskovalna dela imajo v rokah Geološki zavod Ljubljana, Rudnik lignita Velenje in celjska Plinarna. Zadnja predeluje pridobljen premog v kvalitetni koks in gorilni plin.

2. Gradbena geologija.

Nobene sodobne gradnje si ne moremo več predstavljati brez poprejšnjega geološkega pregleda in preizkusa temeljnih tal. Tako smo raziskovali predvsem temeljna tla za razne nizke in visoke gradnje — melioracije, mostove, gozdne ceste, obenem pa pripravili osnovne podatke o zgradbi tal za vse zazidalne okoliše v celjskem okraju.

3. Splošna strokovna pomoč.

Pod to poglavje spada pravzaprav precejšen odstotek vsega izvršenega dela, vendar so to v glavnem le nasveti oziroma raziskave, ki so v večini primerov le nakazale boljšo ali hitrejšo pot do cilja. Morda se je prav pri tem drobnem delu najbolj uveljavila pomoč OLO Celje in delo geološkega referenta pri ljudskih odborih, ustanovah in podjetjih. Omenil bi le raziskavo kamnolomov na področju celjske občine, pomoč pri urejevanju plazov ob cestah in v naseljih, sodelovanje z rudarskimi podjetji in najdbo zdravilnega vulkanskega materiala — fanga za dobrnske toplice, kar je omogočilo edinstveno zdravljenje v Jugoslaviji.

Pričeli smo s sistematizacijo mineralnih in termalnih vrelic. Kot osnovo smo izdelali karto vrelic na ozemlju OLO Celje.

Celje, aprila 1958.

VODNOGOSPODARSKA PROBLEMATIKA CELJSKE KOTLINE

Ing. Fran Lah

Problematika vodnega gospodarstva Celjske kotline obsega ureditev voda, vodno preskrbo, mestno kanalizacijo ter varstvo kakovosti voda.

UREDITEV VODA

Sicer po svoji prijaznosti znano mesto Celje leži vendar v izredno neugodnem hidrološkem sistemu. Razvilo se je na kraju, kjer zapusti Savinja široko ravan in se preriva v ostrem loku skozi ožino pod Gradom, da nadaljuje svojo pot po ozki dolini do izliva v Savo. Nad to sotesko se Savinji pridružijo potoki Ložnica, Sušnica ter Voglajna s Koprivnico in Hudinjo. Omembe vredni so tudi hudourniki v Liscah in v mestnem parku. Če povemo, da domala vse naše reke in potoki lahko odvajajo le srednjevisoke vode, potem nam bo jasno, kako neugodna je hidrografska lega mesta Celja sredi take sovodnji. Visoke vode, zlasti pa katastrofalne, preplavljajo obrežni svet v velikem obsegu, celo preko 8 km² mestnega področja, kot je bil to primer leta 1954, od 4. na 5. junij.

Vzroke poplav je treba iskati predvsem v preozkih naravnih strugah Savinje in pritokov. V prejšnjem stoletju je bila Savinja pomanjkljivo regulirana nad Celjem. V svojem srednjem toku od Mozirja do Žalca se struga stalno pogloblja, odnaša prod in ga odlaga v nereguliranem odseku Celjske kotline. Tako se dno viša, pretočna zmogljivost pa manjša.

Do sedaj so bile ugotovljene najvišje vodne količine Savinje nad izlivom Voglajne 1483 m³ na sekundo, pod izlivom Voglajne pa 1745 m³ na sekundo. Pri količini okrog 600 m³ vode na sek. že preplavlja Savinja nižje bregove v mestnem parku in na Otoku.

Pri Voglajni je pokazal hidravlični račun, da bi morala odvajati pri katastrofi leta 1954 kar 658 m³ vode na sekundo, kar je približno trikrat več, kot znaša zmogljivost sedanjega korita.

K povečanju poplav pripomoreta še potoka Sušnica in Koprivnica s Travniškim potokom. Koprivnico so sicer regulirali skozi mesto že pred vojno, vendar ne dovolj učinkovito.

Tako preplavlja zapadni del mesta Savinja z Ložnico, severni in severovzhodni predel pa Voglajna s Hudinjo, katere poplavne vode se običajno združijo s Koprivnico in Sušnico in se odteka skozi mesto proti celjskemu ovinku.

Redne poplave nastopajo navadno ob pomladnem in jesenskem deževju, katastrofalne pa v različnih letnih dobah. Po kronoloških podatkih o stanju vode na Savinji v Celju se je ugotovilo, da je povprečna pogostost poplav celjskega področja 3-krat na leto. Leta 1926 je registriranih celo 8 poplav. Potemtakem je bilo od leta 1920 do 1955 skupno 105 poplav.

Katastrofalna povodenj je doletela celjsko mestno področje v zadnjem polstoletju štirikrat in to leta 1901, 1926, 1933 in najhujša leta 1954. Vzrok poplavam so običajno visoke vode reke Savinje, le v letu 1954 je katastrofo povzročila visoka voda Hudinje zaradi izrednih padavin na Paškem Kozjaku. Običajno doseže visoka voda Voglajne svojo kulminacijo pred Savinjo. Na srečo zgodovina poplav ne beleži istočasne kulminacije vseh vodnih tokov v celjski sovodnji. Tak primer bi namreč pomenil za mesto Celje najstrašnejšo katastrofo.

Jakosti poplav odgovarja tudi povzročena škoda. Tako je bila ocenjena škoda leta 1926 na 20 milijonov, leta 1933 na 35 milijonov dinarjev (takratne vrednosti), leta 1954 pa celo na 3,9 milijarde dinarjev samo na celjskem mestnem področju. Po poplavah povzročena škoda se lahko oceni na 200 milijonov dinarjev povprečno na leto. Škoda nastane na kmetijskih površinah, komunalnih napravah, v tovarnah (leta 1954 je bilo poplavljenih 19 tovarn), na stavbah, opremi in podobno.

Neurejeni vodni režim v celjski kotlini povzroča tudi visoko lego talne vode, kar ovira podkletitev stavb in onemogoča osušitev nad 200 ha zamočvirjenih zemljišč. Tak režim preprečuje izvedbo mestne kanalizacije, utesnjuje razširitev komunikacij itd. Vse to vpliva na razvoj mesta Celja in ga duši, da se ne more razvijati po sodobnih urbanističnih načelih.

Neurejeni hidrološki sistem v Celjski kotlini je delal preglavice že našim prednikom, kar nam priča razvoj mesta na vzvišenih legah, današnji mestni center, do koder ni segala poplava. Le zadnja desetletja se je stavbna dejavnost hočeš nočeš širila tudi po poplavnih področjih, v zadnjem času pa celo na Otoku, ki še vedno spada med najbolj ogroženo poplavno področje.

Nekaka načrtna ureditev celjskega hidrosistema datira iz srede prejšnjega stoletja. Za Celje usodno so pa regulirali Savinjo v letih 1879 do 1893 do Prihove v dolžini 29 km, ker je sedaj v tem odseku odtok pospešen, nanašanje proda pa obilnejše. Ogromne prodne mase se odsihmal valijo skozi Celje, kjer zastajajo zaradi neurejenega in po prirodi že tako pretesnega korita v celjskem ovinku.

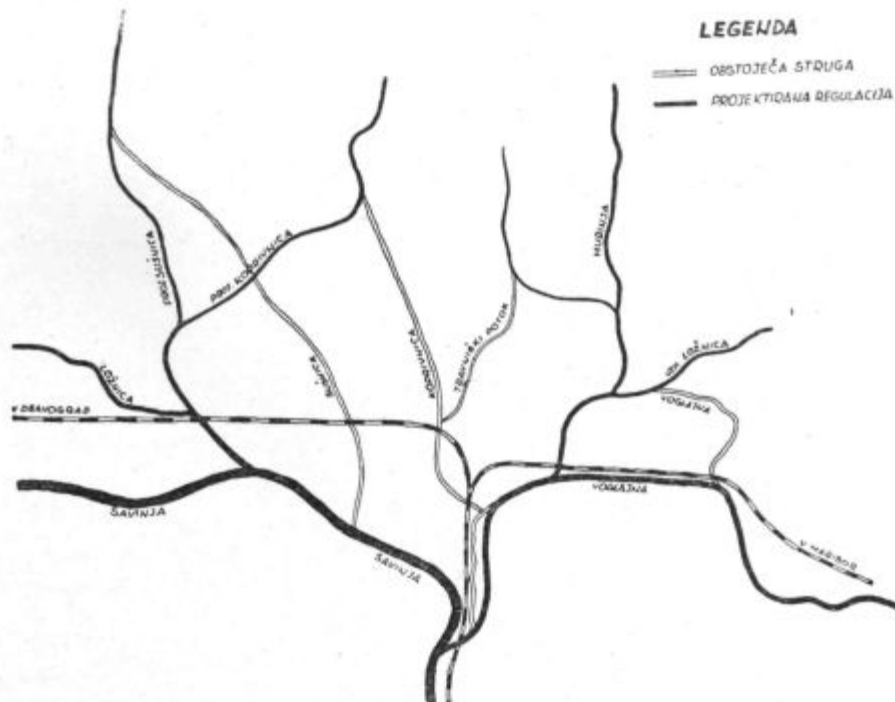
Pred vojno se je delno uredila Voglajna in Sušnica vendar v pre-majhnem obsegu oziroma z nezadostnim pretočnim profilom.

Katastrofa leta 1933 je pospešila regulacijo Savinje, ki pomeni osnovni pogoj za smotrno ureditev vodnega sistema v Celjski kotlini. Z deli so pričeli leta 1935 niže železniškega mostu v Tremernih pri km 18,368. Regulacijo so prekinili ob kraju zadnje vojne v ovinku med obema železniškima mostovoma v Celju. Po vojni je čakal rešitev najtrši oreh, t. j. regulacija celjskega ovinka. Ta odsek je bil namreč najdražji, zato pa tudi najbolj učinkovit. Prestaviti je bilo treba železniško progo, zgra-

dití provizorični železniški most čez Savinjo in zasilnega čez Voglajno. Z deli so pričeli takoj po poplavni katastrofi leta 1954. Ta najkritičnejši odsek regulacije se je zaključil lansko leto z zgraditvijo novega cestnega mostu na cesti proti Zidanemu mostu.

V VII. (končni) etapi se bo Savinja regulirala še v dolžini 2060 m in se bo zaključila s pragom višje izliva Ložnice pri km 26,700. Verjetno bo kazalo kasneje regulacijo še podaljšati prav do začetka v prejšnjem stoletju izvedene regulacije, kar pa za mesto ne bo več tolike važnosti. V VII. etapi se bo dno struge poglobilo do 1,80 m, delno v skali, da bo možno obdržati čim nižje obrežne nasipe, ki bodo itak vplivali neestetsko. S poglobitvijo dna se bo znižala tudi pribrežna talna voda, bolj učinkovito bo možno regulirati Sušnico in Koprivnico ter lažje urediti mestno kanalizacijo. Stroški za končno etapo so preračunani na 682 milijonov din. Dela so v polnem razmahu ter se bodo verjetno končala v naslednjih treh letih, ker so sredstva z ustanovitvijo Vodne skupnosti zagotovljena.

Sočasno z regulacijo Savinje se pripravljajo načrti za celotno ureditev vodnega sistema. Izdelan je idejni projekt za regulacijo Voglajne do Štor v dolžini 6,4 km. Od lokacije bodoče železniške postaje zavisi, če bo Voglajna regulirana približno po stari strugi ali pa bo odmaknjena pod Jožefov hrib. Pred železniškim mostom v Čretu bo krenila nova

Shema projektiranih regulacij vodnih tokov v celjski kotlini.

trasa vzdolž proge ter se bo priključila na staro korito pri zgornjem železniškem mostu v Teharju. Gradbeni stroški za drugo varianto so preračunani na 541 milijonov din.

Projektirana trasa regulacije Koprivnice bo krenila mimo Ostrožnega, se združila s Sušnico ter se izlivala v Ložnico tik nad železniškim mostom. Tako bodo vse vode s severa izločene iz mesta, s tem pa se bodo ustvarili ugodni pogoji za zazidavo tega predela.

Tudi Hudinjo so regulirali že pred vojno od izliva navzgor dober kilometer po dolžini. Ker pa visoke vode še kljub temu prestopajo bregove tudi v tem odseku ter so nevarne za severovzhodni mestni predel, računamo tudi s sistematično regulacijo od izliva navzgor do Višnje vasi.

Po izvedbi navedenih regulacij bo možno osušiti večje komplekse zamočvirjenih zemljišč, zlasti na Lavi, kjer se nameravajo urediti za mesto potrebni vrtovi za pridelovanje povrtnin.

Tu je nakazana vodnogospodarska problematika glede ureditve vodnih tokov le v grobih obrisih, ker natančnosti ne kaže navajati. Razvidno je pa že iz navedenega, da se mora posvečati ureditvi hidrosistema v Celjski kotlini kar največja skrb. Investicijski stroški za vsa dela so preračunani na približno 1,9 milijarde din. Ekonomski račun nam pokaže, da bi se ta investicija amortizirala najkasneje v 20 letih, če bi upoštevali le faktorje, ki jih je možno izraziti v denarni vrednosti, kot so varovanje rodovitne zemlje in pridobitev novih obdelovalnih površin, prihrank na škodah, ki jo povzročajo poplave na zemljiščih, v tovarnah in drugih zgradbah, komunikacijah in podobno. Ni pa možno oceniti razloge, kot so možnost razširitve železniške postaje, kar zahteva povečanje eksploatacije velenjskega rudnika lignita, izboljšanje cestnih komunikacij, izvedba mestne kanalizacije, usposobitev sedaj poplavnih področij za zazidavo in ne navsezadnje jamstvo celjskemu prebivalstvu za varnost življenja.

PRESKRBA Z VODO

Za preskrbo s pitno vodo so zgradili v letih 1905—1908 mestni vodovod z zajetjem vitanjskih studencev na Fužinah. Po 17 km dolgem cevovodu je pritekalo sprva do 1400 m³ vode dnevno, danes pa kakih 100 m³ manj, ker se je povečal odvzem že med potjo, saj oskrbuje v veliki meri vse naselbine vzdolž cevovoda. Ta kapaciteta je zadoščala do zadnje svetovne vojne.

Leta 1943 so kapaciteto povečali z napravo nove črpalne naprave v Medlogu, od koder so dovajale cevi premera 150 mm v mesto do 3000 m³ vode na dan. Za bliskoviti porast prebivalstva in industrije po vojni pa tudi ta okrepitev ni bila kos novim potrebam. Zamenjati je bilo treba cevi s premerom 400 mm ter zvišati črpalno zmogljivost na 6000 m³ na dan. Tako znaša danes potrošnja vode v Celju okrog 7000 m³ dnevno. Ob sušnih in vročih dnevih pa tudi te količine ne morejo več kriti vseh potreb. Vrh vsega pa terjajo novi zazidani okoliši razširitev vodovodnega omrežja.

Bistvena pomanjkljivost današnjega vodovoda tiči vsekakor v pomanjkanju dovolj velikih rezervoarjev, kjer se nabira voda za kritje potrošnih konic. 300 m³ rezervoarja na Miklavžkem hribu in 100 m³ na Ostrožnem od daleč ne moreta paralizirati nihanje potrošnje. Podnevi sta prazna, ponoči pa voda preteka.

Iz mestnega vodovoda se oskrbuje danes okrog 23.000 prebivalcev s pitno vodo. Za gospodinjke namene potroši prebivalec povprečno komaj 61 litrov vode na dan. Če omenimo, da je potrošnja vode v nekem pogledu merilo za življenjsko raven, vidimo, da je današnja preskrba z vodo kritična in da je nujno potrebno povečati zmogljivost obstoječe vodovodne naprave. Računamo, da bi morala znašati povprečna dnevna potrošnja vode na osebo 150 litrov, v vročih dnevih pa celo do 220 litrov, kajti s porastom potrošnje vode se boljšajo tudi higienske razmere.

Ta čas se izdeluje idejni načrt za povečanje zmogljivosti celjskega vodovoda, ki naj zagotovi zadostno preskrbo s pitno vodo vsega prebivalstva in industrije za dobo prihodnjih 50 let. Kolikšno bo končno število celjskega prebivalstva s priključenimi okoliškimi naselji, so mnenja različna. Sodimo pa, da bo primerno zgraditi vodovod, ki bo zadostoval za preskrbo 70.000 prebivalcev. Tu so všteta naselja vzdolž vitanjskega cevovoda ter mesto z obrobni naselji s Štorami vred. Prav tako bo moral vodovod zalagati s pitno vodo tudi celjsko industrijo, v kolikor so njeni tehnološki procesi vezani na tako kakovostno vodo. Potemtakem se bo v 50 letih zvišala celotna potrošnja povprečno na 14.000 m³ oziroma na maksimalno 19.200 m³ vode na dan ali 222 litrov na sekundo.

To vodno količino bo moč zajeti pri vitanjskih studencih ter pri medloški črpalni napravi. Dosedanja opazovanja so pokazala, da bodo dali vitanjski studenci povprečno kakih 90 litrov vode na sekundo, ostalih 132 litrov pa bo možno pridobivati s črpanjem talne vode v Medlogu, za kar pa bodo še potrebna raziskovalna dela. Naj omenimo, da je vitanjska voda kakovostno boljša od medloške.

Vzporedno z večjo zmogljivostjo vodovoda bo treba povečati tudi rezervoarje. Kaže, da bo njihova skupna velikost morala v končni fazi doseči 5000 m³.

Glede na dejstvo, da se vodne izgube v zastarelih ceveh s časom večajo, potrošnja pa viša z intenzivno gradnjo novih stanovanjskih stavb, s širjenjem bolnišnice in industrijskih obratov, glede na dejstvo, da bomo pri rednem škropljenju in pranju cest potrebovali še več vode, bi odlašanje s povečanjem vodovoda hromilo razvoj gospodarstva in slabšalo higienske razmere.

Pereče je tudi vprašanje preskrbe celjske industrije z obratno vodo. Glavni industrijski obrati sedaj uporabljajo vodo iz Voglajne, ki ima ob večji suši komaj dobrih 600 litrov vode v sekundi. Ta čas se sicer uporablja le do 200 litrov vode na sekundo, vendar pa lastne industrijske odplake onesnažujejo Voglajno v taki meri, da postaja nerabna. V bližnji prihodnosti se bo pa potrošnja zvišala celo na 300 litrov na sekundo in še več. Taka potrošnja bi pa že prekoračila dovoljeno mero odvzema, ker bi ostala že itak skrajno onesnažena struga Voglajne domala suha. Ra-

čunati moramo tudi z odvzemom nadaljnjih 80 litrov vode za mestni vodovod na račun Hudinje.

Z namenom, da se definitivno reši vprašanje preskrbe z obratno vodo, so se odločile Cinkarna, Tovarna emajlirane posode in Tovarna organskih barvil, da si zgrade posebno vodovodno napravo z zajetjem vode iz Savinje. Voda iz Savinje je sicer zaradi visoke trdotne stopnje manj primerna kot iz Voglajne, vendar je taka preskrba edino možna, ker drugih vodnih virov ni.

Ostala industrija se bo oskrbovala z vodo iz mestnega vodovoda, ker bi bili priključki na projektirano napravo za industrijsko vodo neekonomični zaradi prevelike oddaljenosti.

CELJSKA KANALIZACIJA

Prve kanale so zgradili Rimljani v starem veku. Zapadni kanal se prične na Šlandrovem trgu, poteka proti Zidanškovi ulici v lomljeni črti ter se izliva v Savinjo. Drugi odvodnjava vzhodni mestni predel. Začne se na križišču Stanetove in Lilekove ulice ter poteka vzdolž Razlagove ulice z izlivom v Savinjo. Oba zbirna kanala sta odvodnjavala mesto predvsem znotraj obzidja. Sta zidana iz kamnja ter prekrita s kamnitimi ploščami. Širina meri do 1 metra, v višino pa segata do 2 metra. Njun potek se ne sklada z današnjo lego ulic.

Z razširitvijo kanalizacije so pričeli v prvem letu prejšnjega stoletja. Tudi ti kanali so zidani iz kamna in delno iz opeke z manjšim profilom ter so zvečina prekriti s hrastovimi plohi. Položeni so plitvo. Kanalizacija se je v tej obliki širila vse prejšnje stoletje, kakor se je pač razvijalo mesto.

V tem stoletju se je kanalizacijska mreža širila zlasti proti severu, položil pa se je tudi nov zbiralnik v vzhodnem mestnem predelu z iztokom v Sušnico in Voglajno. Danes ima celjska kanalizacija 4 iztoke v Savinjo, 3 v Voglajno ter 2 v Sušnico. Za silo je kanaliziran tudi levi breg Voglajne.

Iz tega vidimo, da se je gradila mestna kanalizacija od rimskih dob nesistematično. Širila se je po potrebi, ne da bi se upoštevala zmogljivost obstoječih zbiralnikov. Kanali so v splošnem preozko dimenzionirani, kar povzroča zastoj vode v kanalih, ki ob večjih nalivih pronikne v bližnja zemljišča in tudi v kletne prostore stanovanjskih zgradb. Temu se pridružuje še pomanjkanje čistilnih naprav.

Za ureditev celjske kanalizacije je izdelan osnutek projekta, ki računa s poprejšnjo regulacijo voda v celjskem bazenu, kakor je bilo že nakazano. Projekt obsega vse področje ob levem bregu Savinje in desnem bregu Voglajne, ki se namerava prej ali slej zazidati, kakor določa osnutek urbanističnega načrta.

Projekt razdeli mesto v dva rajona, ki se bosta odvodnjavala ločeno. Prvi sega od sedanje Koprivnice do preložene Koprivnice na severu, na zahodu do Ložnice ter do Savinje. Glavni zbirni kanal bo položen ob Trubarjevi ulici. Temu se bo pridružil pred čistilno napravo glavni zbi-

ralec, ki bo odvajal vodo z vzhodnega mestnega predela in bo segal nekako do višine Zg. Hudinje. Za čistilno napravo je določen prostor med Savinjo in Voglajno pred njenim izlivom v Savinjo.

Glede na nizko lego mestnega področja bo treba kanalizacijsko vodo prečrpavati v Savinjo. To bo seveda bistveno podražilo investicijske stroške. Za zgraditev celotne kanalizacijske mreže se cenijo stroški na 677 milijonov din, za kanalizacijo ožjega mestnega predela pa na 505 milijonov din. V teh zneskih niso všteti gradbeni stroški za čistilno napravo, ki se bo gradila postopoma, kakor se bo pač širilo omrežje.

Poseben problem so industrijske odplake, ki že do skrajnosti kazijo »mesto belo ob Savinji«. Sicer je problem čiščenja industrijskih odpadnih vod aktualen pri vseh industrijah, vendar je malokje tako pereč kot v Celju.

Veliko se je že pisalo v vseh mogočih publikacijah o škodi, ki jo povzročajo industrijske odplake. Omenimo naj samo dejstvo, da si je celjska industrija s svojimi odplakami onemogočila uporabo vode iz Voglajne za lastne potrebe. Razne strupene snovi, kot so fenoli, kisline, katran in podobno so v Voglajni onemogočili vsak živelj. In če primerjamo umazano Voglajno z bistrim potokom?

Vemo, da so čistilne naprave drage, vemo pa tudi, da se ves kulturni svet bori proti nazorom, da so tekoče vode za to, da odvajajo neočiščene industrijske odplake. Nujne potrebe po čiščenju industrijskih voda se zavedajo tudi naši vodilni oblastni forumi. Ob kraju lanskega leta je izšel republiški zakon o varstvu voda, ki predpisuje, da bo morala vsa naša industrija urediti svoje čistilne naprave najkasneje v desetih letih. Stopnja čiščenja bo določila Uprava za vodno gospodarstvo LRS.

Industrijske odplake celjskih tovarn so dokaj različne. Prve ugotovitve, ki jih je lansko leto zbral univ. prof. inž. J. Sketelj s svojimi sodelavci na osnovi analize celjskih voda, kažejo, da bodo morale celjske tovarne očistiti svoje odplake nekih snovi posebej, nekaj jih bo pa kazalo čistiti skupno v bodoči mestni kanalizacijski čistilni napravi.

S tem so naštetja le glavna vprašanja iz vodnega gospodarstva, ki tarejo celjsko prebivalstvo. Priznati moramo, da so si odločujoči forumi prizadevali, vsaj po vojni, da bi jih rešili. Toda naše gospodarstvo je bilo usmerjeno v izgradnjo industrije, pri tem pa so se zapostavljale razne komunalne naprave, zlasti pa naprave vodnogospodarskega pomena. Tem posvečamo zadnje čase več pažnje. Če bomo vztrajali s takim poletom, kot smo ga pokazali pri regulaciji Savinje, bomo v prihodnjih letih ustvarili pogoje za nemoten razvoj mesta Celja po sodobnih urbanističnih in higienskih načelih.

SPLOŠNO ZDRAVSTVENO ZAVAROVANJE V CELJSKEM OKRAJU

Aleksander Hrašovec

I. UVOD — POJEM

S socialnim zavarovanjem so zagotovljene uživalcem pravice ob boleznih, porodu, izgubi delovne zmožnosti, starosti in smrti¹.

V naši zakonodaji je uživalcem pravic iz socialnega zavarovanja zagotovljena tudi pravica do otroških dodatkov², ki pa je pravzaprav samo slučajen sopotnik socialnega zavarovanja, ker bi to pravico družbena skupnost lahko zagotovila tudi iz kakega drugega naslova; tembolj, ker uživajo v nekaterih drugih državah pravico do otroškega dodatka vsi državljani brez ozira na to, ali so socialno zavarovani ali ne.

V navadi je že delitev pravic iz socialnega zavarovanja na tri osnovne skupine pravic, in sicer:

1. bolniško zavarovanje ali zavarovanje za primer bolezni in poroda;
2. invalidsko pokojninsko zavarovanje;
3. otroški dodatki.

V tem sestavku bom skušal nakazati možnosti in pogoje, pod katerimi bi bilo mogoče razširiti pravice iz socialnega zavarovanja na celokupno prebivalstvo našega okraja. Sodim, da moramo pri tem prvenstveno upoštevati svoje gospodarske možnosti. Brez posebnih dokazov smo lahko prepričani, da danes še ne moremo razširiti na celokupno prebivalstvo vseh pravic iz socialnega zavarovanja. Zlasti ni mogoče misliti na to, da bi vse prebivalstvo uživalo pravice iz pokojninskega zavarovanja in pravice do otroških dodatkov.

Današnja stopnja našega družbenega in gospodarskega razvoja pa po mojem mnenju dopušča, da lahko razpravljamo o tem, da bi vse naše prebivalstvo *delno* zdravstveno zavarovali. Tu gre predvsem za pravico do zdravstvenih uslug, ne pa tudi za pravico do raznih denarnih nadomestil (hranarina, porodnina).

Teoretično sicer ni izključeno, da bi zavarovali vse državljane tudi za te pravice, vendar praktično to ne pride v poštev. Z lahkoto sicer izračunamo, koliko denarja bi za to potrebovali, težko pa je postaviti osnove, po katerih bi hranarino in porodnino obračunavali; te bi morale biti določene v pavšalnih zneskih; gotovo je, da bi bilo tako zavarovanje nevzpodbudno.

Na dan 31. XII. 1957 je bilo v celjskem okraju 195.322 prebivalcev; pravice iz zdravstvenega zavarovanja pa je pri zavodu za socialno

zavarovanje uživalo 110.384 prebivalcev, poleg 400 zavarovanih obrtnikov s 720 družinskimi člani (ti uživajo pravice po posebnem skladu); nezavarovanih je torej bilo 42.91% prebivalcev³.

Večino med »nezavarovanci« ima kmečko prebivalstvo, zato nekateri upravičeno imenujejo nameravano splošno zavarovanje »kmečko zavarovanje«.

V tem sestavku bom skušal nakazati možnosti, na katere kategorije prebivalstva bi to novo zavarovanje razširili (II. poglavje), katere pravice bi ti novi zavarovanci uživali (III. poglavje), kako bi to novo zavarovanje izvedli (IV. poglavje), kakšna sredstva bi za to potrebovali (V. poglavje), kako bi se to zavarovanje financiralo (VI. poglavje), in končno, katere sporna vprašanja moramo rešiti še pred uvedbo zavarovanja (VII. poglavje).

II. KROG ZAVAROVANCEV

Krog zavarovancev je krog ljudi, ki uživa pravice iz zavarovanja. Krog onih, ki danes uživajo pravice iz socialnega zavarovanja, se je v zadnjih letih pri nas zelo razširil. Iz skromnih začetkov pred več desetletji v prostovoljnih »bratovskih skladnicah«, kjer je bilo zavarovanih le malo rudarjev, je število zlasti po osvoboditvi tako naraslo, da je danes socialno zavarovanih v celjskem okraju 56.51% prebivalcev (brez obrtnikov).

Tabela za celjski okraj kot celoto in posamezne občine daje naslednjo sliko^{4 5}:

Občina	Število prebivalcev	Aktivnih zavarovancev A. Z.	Družinskih članov A. Z.	Upokojenecv U.	Družinskih članov U.	Pogodb. zavarov.	Vseh zavarovanih		Vseh nezavarovanih	
							štev.	%	štev.	%
OLO	195.322	48.249	45.004	12.626	4.440	65	110.384	56,51	84.938	43,49
Celje	39.613	20.152	11.038	4.099	1.147	21	36.457	92,04	3.156	7,96
Zalec	27.702	6.556	5.900	1.823	692	7	14.978	54,07	12.724	45,93
Šoštanj	20.470	7.474	8.595	1.531	811	6	18.417	89,98	2.053	10,02
Konjice	18.148	3.179	4.323	1.022	286	4	8.814	48,57	9.334	51,43
Šentjur	17.426	1.107	3.653	697	307	4	5.768	33,10	11.658	66,90
Mozirje	15.429	2.579	2.966	947	379	7	6.878	44,58	8.551	55,42
Laško	12.943	2.488	2.886	934	374	3	6.685	51,65	6.258	48,35
Šmarje	12.708	699	748	357	102	1	1.907	15,02	10.801	84,99
R. Slatina	11.386	2.619	2.802	538	151	7	6.117	53,73	5.269	46,27
Vojnik	9.117	720	1.332	418	117	—	2.587	28,38	6.530	71,62
Kozje	7.813	340	459	159	45	4	1.007	12,89	6.806	87,11
Vransko	2.567	336	302	101	29	1	769	29,96	1.798	70,04

Nezavarovanih je torej še vedno 84.938 prebivalcev (manj 1.120 obrtnikov) ali 43, % oz. 42,91 %; ti naj bi se z nameravanim splošnim zdravstvenim zavarovanjem zavarovali za primer bolezn in poroda, obseg pravic, ki bi jih uživali pa je nakazan v naslednjem poglavju.

Poglejmo še, katere kategorije prebivalstva so zdravstveno zavarovane iz naslova socialnega zavarovanja. Po naših pozitivnih zakonitih predpisih⁶ so zdravstveno zavarovani:

1. vsi delavci in uslužbenci v delovnem razmerju;
2. z njimi izenačene osebe (člani predstavniških organov oblasti, izvoljene osebe, praktikanti, zaposleni študenti, volonterji, začasno nezaposlene osebe, osebe na javnih delih itd. — čl. 10 in 11 ZZZ.);
3. njihovi družinski člani;
4. upokojenci;
5. njihovi družinski člani;
6. pogodbeni zavarovanci (odvetniki, duhovniki, nosači);
7. njihovi družinski člani;

8. končno moramo omeniti, da je tudi v celjskem okraju kot drugje v Sloveniji delno zavarovanih pri posebnem skladu še 400 obrtnikov s 720 družinskimi člani. To število je treba odbiti od števila 84.938 (nezavarovani prebivalci). Tako moramo računati s tem, da bo v celjskem okraju treba z nameravanim splošnim zavarovanjem zavarovati še 83.818 ljudi ali 42,91 % celokupnega prebivalstva, to so v glavnem kmetje in njihovi družinski člani.

Resolucija zvezne ljudske skupščine o perspektivnem razvoju splošne potrošnje⁷ govori v prvi točki poglavja o socialnem zavarovanju naslednje:

»Razširitev pravic in kroga tistih, ki jih obsega socialno zavarovanje, mora biti odvisna od splošnih možnosti in osebnega prispevka zavarovancev. Pravice tistih zaposlenih, ki so šele deloma vključeni v družbeno proizvodnjo, je treba vezati na stopnjo te vključitve, trajanje njihove delovne dobe in na druge pogoje, ki imajo pomen za njihov socialni položaj.«

Razširiti krog tistih, ki bodo uživali pravice, je pa mogoče bodisi z vključevanjem novih ljudi v družbeno proizvodnjo, — to pa pomeni le nezatno povečanje kroga zavarovancev — bodisi s tem, da bomo tudi kmečko prebivalstvo delno zavarovali, kar ima brez dvoma resolucija v mislih.

III. OBSEG PRAVIC

Iz dosedaj povedanega zaključujemo, da bi mogli na današnji stopnji družbenega in gospodarskega razvoja zavarovati nezavarovano prebivalstvo le za panogo zdravstvenega zavarovanja, pa še za to ne v celoti.

III. in IV. poglavje zakona o zdravstvenem zavarovanju⁸ daje zavarovancem socialnega zavarovanja naslednje pravice iz zdravstvenega zavarovanja:

1. zdravstveno varstvo ob boleznih, poškodbi ter nosečnosti in porodu;
2. nadomestilo plače ob boleznih;
3. pravice ob nosečnosti in porodu;
4. povračilo potnih stroškov;
5. pogrebno in posmrtnino.

Ugotoviti moramo, v kakem odnosu naj bi uživali gori navedene pravice novi zavarovanci. Po mojem mišljenju naj bi v gori navedenih skupinah pravic uživali naslednje:

1. zdravstveno varstvo ob boleznih in poškodbi ter ob nosečnosti in porodu:

a) zdravniški pregled in zdravljenje v zdravstvenih domovih in na bolnikovem domu — v celoti in takoj od začetka zavarovanja dalje;

b) zdravila in druga zdravstvena sredstva ter sanitetni material, ki je potreben za zdravljenje — v celoti in od začetka zavarovanja dalje; Nekateri se sicer navdušujejo za to, da naj bi celo zavarovanci socialnega zavarovanja delno plačevali zdravila, in sicer na ta način, da bi plačevali za vsako predpisano zdravilo bodisi absoluten znesek (n. pr. 10—20 din) ali pa znesek, določen v odstotku od prodajne cene zdravila v lekarni (n. pr. 5—20 %). Gotovo je, da bi s tem ukrepom delno zavrli prekomerno trošenje zdravil, zlasti bi preprečili predpisovanje prevelikih količin, ki često ležijo neizkoriščene.

c) zdravniško in drugo strokovno nego in pomoč pred porodom, ob porodu in po porodu v zdravstvenih zavodih in na domu porodnice — v celoti in od začetka zavarovanja dalje;

č) nego zob (izdiranje, zdravljenje, plombiranje) — v celoti in od začetka zavarovanja dalje;

d) zdravljenje s popolno oskrbo v tistih objektih naravnih zdravilišč, ki so organizirana kot zdravstveni zavodi, kadar je tako zdravljenje nujno — v celoti in od začetka zavarovanja dalje⁹;

e) zobotehnična pomoč in zobna protetična dela — ob posebnih pogojih, ki so v glavnem v tem, da morajo biti upravičenci že poprej določeno dobo zavarovani (karenčna doba), in v tem, da je predpisana za pripomočke določena »življenjska doba«. Pogoji naj bi bili enaki kot za zavarovance socialnega zavarovanja^{10 11};

f) proteze in drugi ortopedski pripomočki in sanitarne naprave — ob posebnih pogojih — (glej točko e zgoraj)¹²;

2. pravice ob nosečnosti in porodu, tj. podpora za opremo otroka — v celoti in isti višini (8.000 din) kot za zavarovance socialnega zavarovanja¹⁰;

3. povračilo potnih stroškov — v celoti in pod enakimi pogoji kot za zavarovance socialnega zavarovanja¹⁰, in to:

a) povračilo prevoznih stroškov;

b) povračilo oskrbe in nastanitve med potovanjem in prebivanjem v drugem kraju (devnica) v isti višini kot za zavarovance socialnega zavarovanja (600 din); (tu gre za povračilo potnih stroškov, ko zdravnik v interesu zdravljenja pošlje zavarovanca bodisi na specialistični pregled bodisi v bolnišnico bodisi v zdravilišče itd.)¹⁰,

4. pogrebno po umrlem zavarovancu ali družinskem članu, ki naj bi se izplačala osebi, ki bi oskrbela pogreb; višina naj bi bila enaka kot za socialne zavarovance, tembolj, ker odločajo o višini pogrebne skupščine okrajnih zavodov za socialno zavarovanje¹³ (v Celju odrasla oseba 15.000 din);

5. odpadle pa naj bi naslednje pravice, do katerih imajo zavarovanci socialnega zavarovanja pravico:

- a) nadomestilo plače ob boleznih in porodu; (hranarina, porodnina)
- b) posmrtnina.

Opozarjam pa, da bo treba v predpisih, ki bodo urejali ta vprašanja, pravice točno precizirati, kajti vsaka nejasnost bi mogla postaviti prve ali druge v privilegirano položaj).

Omeniti moram končno še, da plačujejo že sedaj zdravljenje nekaterih bolezni občinski ljudski odbori za prebivalstvo, ki ni socialno zavarovano in to brez ozira na njihovo gmotno stanje. Tu gre za porode in tzv. »socialne bolezni«, kot so: tuberkuloza, rakasta obolenja, nalezljive in spolne bolezni itd.¹⁴

Možno je tudi predpisati, da bi za vsako pravico, ki bi jo novi zavarovanci uživali, plačali sami del stroškov, in to v odstotku od cene ali v absolutnem znesku, kot sem že prej navedel za zdravila. To bi morali potem tudi upoštevati pri višini potrebnih finančnih sredstev (V. poglavje) in bi nakazane zneske sorazmerno znižali.

IV. IZVEDBA ZAVAROVANJA

Za izvedbo zavarovanja in nemoteno poslovanje nameravanega splošnega zavarovanja so potrebne po eni strani zelo obsežne organizacijske priprave, po drugi strani pa bo izvajanje samo terjalo posebne organizacijske oblike, te pa bodo odvisne od materialnih, kadrovskih in drugih možnosti, posebno v začetni fazi.

Pravih izkušenj nimamo, zato bo treba zlasti izpočetka precej previdnosti, da ne bomo precenili svojih možnosti in kapacitet.

Zelo problematično bo vprašanje zdravstvene in zobozdravstvene službe, tembolj, ker je ravno letos začel veljati zakon o zasebni zdravstveni praksi v LRS¹⁵. Vedeti moramo, da so se nezavarovani prebivalci zdravili večinoma v zasebnih zdravniških ordinacijah. Še pred izvedbo nameravanega splošnega zavarovanja pa moramo z organizacijskimi pripravami ne samo usposobiti kapacitete javne zdravstvene službe, tako da se bodo lahko vsi prebivalci zdravili v ambulantah javne zdravstvene službe, ampak tudi računati s tem, da se bo število zdravstvenih uslug takoj povečalo, kakor hitro bodo te usluge »brezplačne«. Razpravljanje o teh vprašanjih pa bi preseglo okvir tega sestavka, vendar sem v nadaljnjih izvajanjih računal s tem, da bo javna zdravstvena služba do veljavnosti tega zavarovanja tudi usposobljena za nove naloge.

Bistveno je vprašanje, ali bo nameravano zavarovanje prostovoljno ali obvezno. Izkušenj imamo zelo malo, v literaturi je bilo zaslediti, da je tako zavarovanje izvedeno le na nekaterih dalmatinskih otokih (Brač,

Vis, Hvar)¹⁶. Podobno zavarovanje je izvedeno tudi v nekaterih občinah v Istri (Poreč), odkoder pa vkljub prošnji nisem dobil podatkov. Na omenjenih dalmatinskih otokih je zavarovanje *prostovoljno*, vendar pa mora biti n. pr. na Hvaru včlanjenih vsaj 60 % kmetijskih gospodarstev¹⁷.

Sodim, da taka rešitev za naše področje ne bi bila primerna. Pri nas bi uvedli za celotno področje okraja ali pa za področje posameznih občin *obvezno* zavarovanje vsega še nezavarovanega prebivalstva. Upoštevati pa je treba, da je n. pr. na Braču zavarovanih 1.619 gospodarstev s 6478 člani, na Hvaru 1623 gospodarstev s 7034 člani, za Vis nimamo podatkov o številu gospodarstev, članov pa je 3.297¹⁸. V celjskem okraju pa je nezavarovanih 83.818 prebivalcev v 17.945¹⁹ kmečkih gospodarstvih. Zato bo tudi organizacijska izvedba tega zavarovanja pri nas neprimerno težja in bolj komplicirana.

Organizacijske možnosti za izvedbo tega zavarovanja so naslednje:

1. Vso službo zavarovanja priključimo zavodom za socialno zavarovanje:

a) splošno zavarovanje se organsko vključi v socialno zavarovanje in se organizacijsko in finančno priključi okrajnim zavodom za socialno zavarovanje;

b) splošno zavarovanje se organizacijsko priključi zavodom za socialno zavarovanje, vendar ustanovimo pri njih samostojen fond, iz katerega se to zavarovanje finansira.

2. Organizacijsko in finančno izvedeno splošno zavarovanje preko kmetijskih zadrug (glej točko 1 z obema variantama).

3. Splošno zavarovanje organizacijsko in finančno ob ustanovitvi popolnoma osamosvojimo, tako da za to zavarovanje ustanovimo poseben finančno samostojen zavod.

Posebnih izkušenj nimamo, na dalmatinskih otokih je vsepovsod ustanovljen poseben samostojen fond, ki skrbi za organizacijsko in finančno izvedbo zavarovanja. Na Braču pristopajo gospodarstva k fondu sicer preko splošnih kmetijskih zadrug, LO pa obenem jamči za kritje izdatkov tega fonda. Enako je urejeno na Visu.

Korak naprej pa pomeni ureditev na otoku Hvaru; tu je osnovan »zdravstveni fond« občine Hvar, kjer je članstvo tudi sicer prostovoljno, vpis je prav tako možen le preko kmetijskih zadrug, za kritje izdatkov jamči prav tako ljudski odbor, pri fondu pa je uvedeno družbeno upravljanje. Organi fonda so: skupščina, upravni in nadzorni odbor. Skupščina ima 31 članov, 22 jih izvolijo člani fonda po številu vpisanih članov s področja vsake zadruge, 9 članov pa delegira ljudski odbor²⁰.

Za naše področje pride po mojem mnenju v poštev le varianta, opisana pod točko 3; to je ustanovitev posebnega finančno samostojnega zavoda v smislu temeljne uredbe o finančno samostojnih zavodih²¹, kajti to bi bil zavod, »ki bi opravljal javno službo (zdravstveno in socialno dejavnost) in bi s svojo dejavnostjo dosegal dohodke, s katerimi bi mogel v celoti ali vsaj delno kriti svoje izdatke in bi bil kot tak ustanovljen« (čl. 1 in 2 cit. uredbe).

Nastane še vprašanje, kdo naj bi bil ustanovitelj tega zavoda? Ker bi morala nositi riziko tega zavarovanja le gospodarsko močnejša rizična skupnost, naj bi bil ustanovitelj tega zavoda OLO Celje, pa četudi bi zavarovanje spočetka uvedli le v nekaterih občinah in ne na področju celega okraja. Je pa po mojem mnenju bolje, da bi zavarovanje uvedli takoj spočetka na področju vsega okraja; v tem primeru pa pride v poštev kot ustanovitelj le OLO, ne pa posamezne občine, vsaka za svoje območje. Občina bi bila po dosedanjih izkušnjah iz socialnega zavarovanja (rizično skupnost za panogo zdravstvenega zavarovanja predstavlja okrajni zavod, pri republiškem zavodu pa so celo posebni izravnalni skladi), prešibka rizična skupnost za tako obsežno dejavnost. Vedeti moramo, da krije eventualni primanjkljaj po zakonitih predpisih pri finančno samostojnih zavodih njihov ustanovitelj.

Je še več zlasti finančnih razlogov, ki govorijo za gori označeno varianto, o njih pa je govora v VI. poglavju tega sestavka.

V. POTREBNA FINANČNA SREDSTVA

Na vprašanje, kolikšna finančna sredstva bodo potrebna za izvedbo nameravanega zavarovanja, je danes težko odgovoriti.

Še preden bom skušal dati odgovor na to vprašanje, moram opozoriti na nekatere okolnosti.

1. Nimam trdne osnove za to, koliko nas stane posamezna zdravstvena storitev. Cena je za isto storitev pri posameznih zdravstvenih domovih različna, v nekaterih celo za 200 in več odstotkov višja od drugih najcenejših. (Pregled v obratni ambulanti Rudnika lignita Velenje stane 88 din, v zdravstvenem domu Podčetrtek pa 340 din²².)

2. V kolikor pa te osnove najdemo, jih pa ne moremo fiksirati, ker so v preteklih letih cene istovrstnim storitvam stalno naraščale; za ambulantne preglede (izraženo v indeksih) od 100 v letu 1953 na 166 v letu 1956²³.

3. Kolikor toliko zanesljive podatke lahko dobimo pri tem, če analiziramo cene storitev, ki jih je plačeval okrajni zavod za socialno zavarovanje za svoje člane. Pri tem pa moramo upoštevati še to, da je zavod plačeval leta 1957 nekaterim največjim zdravstvenim domovom njihove storitve v pavšalnih zneskih po številu zavarovancev in njihovih družinskih članov (Celje, Žalec, Konjice, Rogaška Slatina, Rogatec, Šoštanj, Laško²⁴).

4. Pomembna je končno tudi izkušnja, ki jo ima okrajni zavod za socialno zavarovanje in ki kaže, da je storitev cenejša tam, kjer jih letno opravijo več; pri tem pa dražja storitev ni tudi kvalitetnejša. Ambulantni pregled v zdravstvenem domu v Celju je leta 1956 stal 116 din²⁵, v Podčetrtku pa 340 din in ne moremo trditi, da je bila storitev v Podčetrtku (brez nekaterih aparatov) kvalitetnejša od one v Celju ali pa vsaj ne za 200 % kvalitetnejša, kolikor je dražja. Pri nameravanem splošnem zavarovanju pa bo obratno: V celjskem zdravstvenem domu ali obratni ambulanti Velenje bo število pregledov novih zavarovancev minimalno, tam

so skoro vsi ljudje že socialno zavarovani, veliko pa bo število teh novih pregledov na primer v Podčetrtku. Torej bo pri nameravanem splošnem zavarovanju veliko dragih pregledov, malo pa cenenih. Povečanje števila dražjih pregledov bo pa seveda znižalo njihovo ceno, ne moremo pa izračunati, v kakem obsegu.

5. V strukturi cene zdravstvenih uslug, zlasti pri ambulantnih pregledih, je glavna postavka zaslužek (plača) zdravstvenih delavcev (celo do 70 % cene), ta postavka bo pa letos v zvezi z novim zakonom o javnih uslužbencih in z uvedbo proračunskih prispevkov, prispevka za socialno zavarovanje in stanovanjski sklad (tzv. bruto plača), znatno narasla.

6. V strukturi nekaterih cen je tudi pomembna postavka prispevek LO za preventivno delo, delno pa tudi plačila za zdravljenje nepremožnih in za zdravljenje t. im. »socialnih bolezni«²⁶.

Če upoštevamo vse to, moremo izračunati, kakšna sredstva bomo potrebovali za izvedbo nameravanega splošnega zavarovanja samo *aproksimativno* in še to le na ta način, da vzamemo kot osnovo znesek, ki ga je porabil v letu 1957 okrajni zavod za socialno zavarovanje za neko dajatev, ki jo bomo nudili v istem obsegu, pri tem pa upoštevamo, za koliko zavarovancev (z družinskimi člani vred) je bila ta vsota porabljena, nato pa po spodnji formuli izračunamo, koliko denarja bi potrebovali za isto uslugo za vse še nezavarovano prebivalstvo. To vsoto pa moramo zvišati za toliko (izraženo v odstotkih), za kolikor to določa predračun okrajnega zavoda za socialno zavarovanje za leto 1958 zvišanje izdatkov za dotično panogo (dajatev)²⁷.

Pri tej formuli se bomo posluževali naslednjih kratic:

ZP = zavarovano prebivalstvo (število oseb, ki je vsoto izkoristilo leta 1957);

NP = nezavarovano prebivalstvo (število oseb, ki bi izkoristilo dajatev, če bi bilo nameravano splošno zavarovanje leta 1957 že uvedeno);

V 57 = vsota, ki jo je zavod potreboval za svoje zavarovance za tisto dajatev v letu 1957;

X 57 = vsota, ki jo je zavod potreboval za svoje nezavarovano prebivalstvo;

X 58 = vsota, ki bo v letu 1958 potrebna za nezavarovano prebivalstvo;

PC = povišana cena (v odstotkih), ki z njo za leto 1958 računa predračun okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju.

N. pr.: Pri nameravanem splošnem zavarovanju bomo potrebovali za potne stroške:

$$ZP : NP = V 57 : X 57; \quad X 57 = \frac{NP \times V 57}{ZP}$$

Skupina pravic panoga	ZP	NP	V 57	X 57	PC	X 58	Za 1 osebo potrebujemo	V III. poglavju omenjeno
ambulantno zdravljenje	111.504	83.818	144,570.000	108,670.000	25.80	137,732.660	1.655	1 a
zdravljenje v bolnišnicah	111.504	83.818	349,038.000	62,373.0002	19.53	312,614.440	3.728	c
zdravila, z. sredstva, sanitetni material	111.504	83.818	94,509.000	71,042.700	15.19	78,956.561	942	1 b
zobna nega	111.504	83.818	53,716.000	40,378.000	24.05	50,088.909	595	1 č
naravna zdravilišča	111.504	83.818	17,570.000	13,207.000	26.09	16,652.506	197	1 c, e
ortopedski in sanitarni pripomočki	111.504	83.818	17,103.000	12,856.000	21.85	15,665.036	184	1 f
oprema								
novorojenca	111.504	83.818	20,430.000	15,357.000	6.20	16,309.134	193	2
potni stroški	111.504	83.818	46,719.000	35,118.000	16.45	40,894.911	488	3 a, 3 b
pogrebna	111.504	83.818	9,692.000	7,285.500	19.64	8,716.372	103	4
osebni material. oper. izd.	111.504	83.818	19,538.000	14,686.000	36.44	20,037.578	237	— (29)
skupno social. bolezni,	111.504	83.818	772,885.000	580,973.200		697,668.107	8.323	
potrebna vsota						40,000.000	477	
						657,668.107	7.846	

ZP = 111.504; NP = 83.818; V 57 = 46,719.000 din; PC = 16,45 %

$$X 57 = \frac{83.818 \times 46,719.000}{111.504} = 35,118.000$$

$$X 58 = X 57 + PC = 35,118.000 + (16,45 \times 35,118.000) = 40,894.911 \text{ din}$$

Preden prikažem vsoto, ki jo bomo potrebovali za izvedbo nameravanega splošnega zavarovanja, moram opozoriti na to, da je treba od skupne potrebne vsote odbiti še znesek, ki ga ljudski odbori porabijo za zdravljenje tako imenovanih »socialnih bolezni«²⁸ in za zdravljenje nepremožnih državljanov (podpiranci socialnega skrbstva).

Podatkov žal ni bilo mogoče zbrati, ker plačujejo to posamezni ObLO; vendar ocenjuje Tajništvo za finance OLO Celje to vsoto za leto 1957 na približno 40,000.000 din. Iz povedanih razlogov pa sem mogel vsoto vpoštevati le kot odbitek pri celokupnih stroških splošnega zavarovanja, ne pa pri posameznih panogah.

Glej razpredelnico na strani 271!

Opozarjamo na izvajanja v III. poglavju, v katerem je nakazano, da je možno predpisati tudi to, da bi del stroškov pri uveljavljanju posameznih pravic nosili tudi zavarovanci sami. Za tolikšno vsoto bi pač bilo treba gori določene zneske zmanjšati.

Zanimiva je še primerjava, kakšne pravice imajo zavarovanci na dalmatinskih otokih in kakšne predlagam po tem sestavku (III. poglavje).

Po členu 11 »Odluke o osnivanju zdravstvenog fonda N. O. O. Hvar« imajo tam zavarovanci naslednje pravice:

1. Zdravljenje v vseh bolnišnicah in sanatorijih;
2. ambulante, hišne in specialistične zdravniške preglede;
3. zdravljenje, plombiranje in izdiranje zob;
4. pravico do vseh potrebnih zdravil pri ambulantnem in hišnem zdravljenju;
5. iz teh pravic izhajajo tudi pravice do potnih stroškov.

Ti zavarovanci torej uživajo nekaj manjše pravice, kot jih predlagam za naše v III. poglavju in bi od tam navedenih pravic odpadle tiste, ki so navedene v točki 1/d, točki 1/e, točki 1/f, točki 2 in točki 4 (naravna zdravilišča, zobna protetična dela, proteze in ortopedski pripomočki, oprema otroka in pogrebina).

Na osnovi navedenih podatkov bi v tem primeru odpadli na našem področju izdatki v skupnem znesku 57,343.048 din, skupno potrebni znesek bi se s tem znižal na 640,325.059 din.

VI. NAČIN FINANSIRANJA

Za nameravano zavarovanje imamo zelo malo izkušenj, zato lahko tudi glede načina finansiranja primerjamo le izkušnje z Brača, Hvara in Visa.

Primerjava o tem, koliko dohodkov in izdatkov so imeli tamkajšnji fondri in v kakšnem razmerju so prispevali zavezanci, daje to sliko⁹⁰.

1956 otok	Število članov		Prispevki				LO	
	gospo- darstva	članov	članov din	%	din	%	din	%
Brač	1.662	6.598	4,246.700	30.06	1,486.352	10.52	8,390.000	59.42
Hvar	1.623	7.034	8,689.272	65.27	811.500	6.09	3,000.000	22.54
Vis		3.297	3,361.016	50.13	1,680.000	16.71	2,500.000	33.16

	Dohodki	Izdatki	Primanjkljaj
Brač	14,132.051	15,316.903	1,193.852
Hvar	13,312.272	18,312.965	5,003.193
Vis	7,541.016	5,541.244	1,999.772

Po teh podatkih je LO Hvar leta 1956 prispeval v sklad samo 22.54 % vseh dohodkov. Celokupen fond pa je imel leta 1956 5,003.193 din primanjkljaja, ki ga je moral pokriti LO. Če torej izračunamo odstotek prispevka LO po izdatkih (od 18,312.965 din skupnih izdatkov je LO prispeval skupno 8,003.193 din), ugotovimo, da je LO plačal v sklad pravzaprav 43.70 %.

Zanima nas tudi, koliko so plačali posamezni člani fonda. Na Braču je za leto 1956 plačalo vsako kmetijsko gospodarstvo z 2 članoma 2.000 din, s 4 člani 2.500 din, s 6 člani 3.000 din, s preko 6 člani pa 3.500 din letno. Zaradi primanjkljaja pa so za leto 1957 določili, da plača kmetijsko gospodarstvo z 1 članom 1.000 din, z 2 članoma 3.500 din, s 3 člani 4.500 din, s 4 člani 6.000 din, s 5 člani 6.250 din, s 6 člani 7.500 din, s 7 člani 7.700 din, z 8 člani 8.800 din, z 9 člani 9.000 din, z več člani pa še 100 din za vsakega člana. Za leto 1957 morajo zadruga plačati 10 % od prispevka, ki ga plačajo njeni člani, nečlani pa plačajo 20 % višji osnovni prispevek, LO pa je prevzel obveznost, da bo za leto 1957 plačal še 5,000.000 din kot jamstvo za kritje izdatkov⁹¹.

Na Hvaru je plačalo kmetijsko gospodarstvo z 1 članom 3.000 din, z 2—3 člani 5.200 din, s 4—6 člani 5.500 din, z več člani pa 6.000 din letno, kmetijska zadruga pa je plačala za vsako kmečko gospodarstvo po 500 din, nečlani so plačali ta prispevek sami. Za leto 1957 pa je plačalo vsako kmetijsko gospodarstvo 6.000 din s tem, da plača za vsakega nadaljnjega

člana še 1.000 din, kmetijska zadruga pa plača za vsako gospodarstvo po 1.000 din, s čimer se je dvignil prispevek zadrug za polovico³².

Na Visu je za leto 1956 in 1957 plačalo kmetijsko gospodarstvo 2.600 din, za vsakega člana pa še 600 din, kmetijske zadruge pa plačajo 50 % zneska, ki ga plačajo njeni člani, LO pa je plačal 2.500.000 din³³.

Zavedam se, da je pri nameravanem splošnem zavarovanju najbolj kočljivo ravno vprašanje, kako urediti način njegovega finansiranja.

Kakršno koli rešitev pa bom skušal nakazati, vsako bodo kritizirali. Pri tem se zavedam, da imamo pri nas premalo izkušenj, ki bi jih mogli presaditi na celjska tla. Zato bom skušal nakazati le možnosti in načine (pa še teh ne izčrpno), po katerih bi mogli nameravano splošno zavarovanje finansirati. Tisti, ki bodo neposredno o tem odločali, bodo brez dvoma našli poleg tu opisanih načinov še druge, nove, ali pa kombinirali dva ali več spodaj navedenih načinov ali pa samo dodali enemu od načinov nove elemente.

Mislím, da so možnosti finansiranja naslednje:

1. vsa potrebna sredstva zberejo zavarovanci sami;
2. vsa potrebna sredstva zberejo:
 - a) samo LO;
 - b) samo kmetijske zadruge;
 - c) oba skupno;
3. oba gornja načina kombiniramo tako, da zberejo sredstva:
 - a) delno zavarovanci, delno kmetijske zadruge brez sodelovanja ljudskih odborov;
 - b) delno zavarovanci delno OLO brez sodelovanja KZ;
 - c) delno zavarovanci delno kmetijske zadruge delno LO.

Sodím, da je varianta, opisana pod 2) nesprenmljiva, ker je nevzpodbudna in nam tega tudi ne dopušča stopnja našega gospodarskega razvoja in, kar je glavno, ker je v nasprotju s principi naše zakonodaje na področju našega socialnega zavarovanja. Od 1. I. 1958 dalje plačujejo zavarovanci v celoti prispevke za socialno zavarovanje sami v odstoku od osebnega dohodka, ki jim ostane po odbitku proračunskega prispevka (34). Po tej varianti bi tudi dali kmečkemu prebivalstvu napram delavcem in uslužbencem privilegiran položaj.

Če torej upoštevamo omenjena zakonita določila, ki veljajo za socialne zavarovance (ves prispevek plača »delojemalec« — zavarovanec sam, »delodajalec« ne prispeva ničesar), bi se morali analogno odločiti za enak sistem tudi pri nameravanem splošnem zavarovanju, torej za varianto, opisano pod 1.

Vendar tudi ta varianta ni popolnoma v skladu z našo pozitivno zakonodajo, ki zagotavlja *brezplačno* zdravljenje za tako imenovane »socialne bolezni« in nepremožne (35). Mislím pa, da ta varianta tudi ni v skladu z občutkom privlačnosti poleg tega, da bi znašali stroški na eno osebo (to je tudi vračunani prispevek) pri tej varianti 8.323 din.

Sodím, da ostane torej ena od variant, opisanih pod 3. Med temi je zopet možna izbira, verjetno bo najboljša zadnja, tako da bi zbirali sredstva zavarovanci, kmetijske zadruge in LO skupno.

Rešiti nam je še vprašanje, v kakšnem razmerju naj bi zavezanci plačevali prispevke. Če upoštevamo gori nakazane podatke z Brača, Hvara in Visa, bi se tudi pri nas morali odločiti za približno enak odnos prispevkov, vendar prilagojen našim razmeram. Predlagam, da bi na našem teritoriju plačali v ta fond:

zavarovanci	55 %	od 697,668.107 din je 383,717.459 din
kmet. zadruga	20 %	od 697,668.107 din je 139,533.621 din
LO	25 %	od 697,668.107 din je 174,417.027 din
		697,668.107 din

Pri znesku 174,417.027 din, ki bi ga plačali LO, moramo upoštevati, da LO ca. 40,000.000 din v te namene letno že prispevajo, torej bi znašala nova obremenitev LO na področju OLO Celje le 134,417.027 din. Posamezni LO bi seveda prispevali sorazmerno številu novih zavarovancev na svojem področju.

Kot sem že omenil, je to ena od možnosti. Verjetno bo predlagani način naletel na strogo kritiko, poudarjam pa, da je mogoče določiti tudi drugačno razmerje. Dejstvo je le to, da bi l. 1958 potrebovali vsoto din 697,668.107, če hočemo izvesti splošno zavarovanje v nameravanim obsegu.

Pri gornji razdelitvi sem računal s tem, da bi kmetijske zadruga mogle prispevati gornjo vsoto predvsem v skladu s pomenom, ki jim ga pripisujemo pri reševanju vprašanj iz našega kmetijstva.

Končno je rešiti še vprašanje, kako razdeliti in pobrati prispevek od zavarovancev samih: Ali samo po številu članov — zavarovancev ali po številu kmečkih gospodarstev.

Teoretičen račun kaže, da bi ali:

1. 383,717.459 din razdelili na 83.818 članov, torej 4.577 din na enega;
2. 383,717.459 din razdelili na 17.945 (36) kmečkih gospodarstev, torej 21.382 din na eno, oboje letno.

Vendar je to le teoretičen račun. Pri plačilu prispevkov za socialno zavarovanje nosijo dosti težje breme ekonomsko močnejši zavarovanci, to je oni z višjimi prejemki, ker plačujejo prispevek za socialno zavarovanje v odstotkih od svojih prejemkov.

Pri tem je nepomembno število družinskih članov, t. j. uporabnikov dajatev. (Zavarovanec z nizkimi prejemki ima lahko veliko otrok, zato pa ne plača nič več prispevkov, vsi njegovi družinski člani pa uživajo enake pravice kot člani družine zavarovanca z visokimi prejemki, ki je plačal visok prispevek.) To je pa tveganje, ki ga nosi zavod za socialno zavarovanje, brez tveganja pa ni zavarovanja.

Če prenesemo ta princip na nameravano splošno zavarovanje, pomeni to, da moramo odmerjati višino prispevka po ekonomski moči kmečkega gospodarstva, ki jo pa izražamo v davčni obvezi, in predpisati torej prispevek v odnosu na davčno obvezo kmečkega gospodarstva in to brez ozira na število družinskih članov. Vprašanje pa je, če bi naše kmečko prebivalstvo tak način plačevanja prispevkov sploh sprejelo, zlasti če bi se odločilo za prostovoljno zavarovanje, kajti tako bi plačevala ekonomsko močnejša gospodarstva znatno več, kot bi imela od zavarovanja koristi.

Kako in v kakšni meri bi upoštevali davčno osnovo pri višini prispevka, bodisi da razdelimo prispevek na zavarovance ali na kmečka gospodarstva ali pa kombinirano, to je stvar bodoče razprave in temeljite ekonomske analize, če se bomo seveda sploh odločili za to, da bi pri razdelitvi prispevka odločala tudi davčna obveza, saj bi bil to nov moment, ki ga zavarovanje na dalmatinskem otoku sploh ne upošteva. Ta problem bo pa ravno v celjskem okraju izredno kočljiv, ker je gospodarski položaj naših kmetov v Savinjski dolini gotovo zelo različen od tistega na Kozjanskem.

VII. ZAKLJUČKI

Sporna vprašanja, ki jih bo treba pred uvedbo nameravanega splošnega zavarovanja še rešiti, so zlasti:

1. Ali bo zavarovanje prostovoljno ali obvezno?
2. Ali bomo zavarovanje uvedli na področju vsega okraja ali samo v nekaterih občinah?
3. Obseg pravic, ki jih bomo zavarovancem nudili?
4. Ali naj pri uveljavljanju pravic plačajo zavarovanci del stroškov, katerih in koliko (odstotek ali absoluten znesek)?
5. Kako zavarovanje izvesti? (Samostojen zavod ali priključitev h kmetijskim zadrugam oz. socialnemu zavarovanju in v kakšnem obsegu?)
6. Višina potrebnih sredstev je odvisna tudi od rešitve zgoraj nakananih vprašanj.
7. Kdo bo potrebna sredstva zbral in v kakšnem razmerju? (Zavarovanci, KZ, LO in odstotek?)
8. Ali naj bo višina zavarovančevega prispevka odvisna od ekonomske moči (davčne osnove) in v kakšni meri?

OPOMBE

¹ Primerjaj čl. 1 zakona o socialnem zavarovanju delavcev, uslužbencev in njihovih družin (Ur. l. FLRJ št. 10/50-72).

² Glej uredbo o otroškem dodatku (Ur. l. FLRJ št. 36/55-402) s spremembami v Ur. l. FLRJ št. 1/56-2 in 26/56-326).

³ Po podatkih statistike okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju, zavoda za plan OLO Celje in okrajne obrtne zbornice v Celju.

⁴ Glej opombo 3.

⁵ V tabeli ni upoštevanih 400 zavarovanih obrtnikov in 720 njihovih svojcev, ki so zavarovani po posebnem fondu pri okrajni obrtni zbornici.

⁶ Podrobno glej čl. 9—14 zakona o zdravstvenem zavarovanju delavcev in uslužbencev (Ur. l. FLRJ št. 51/54-613) in čl. 3, 12 in 17 zakona o pokojninskem zavarovanju (Ur. l. FLRJ št. 51/57-629).

⁷ Glej Ur. l. FLRJ št. 47/57-569.

⁸ Zakon o zdravstvenem zavarovanju delavcev in uslužbencev (Ur. l. FLRJ št. 51/54-613).

⁹ Glej pravilnik o indikacijah in kontraindikacijah za zdravljenje v naravnih zdraviliščih (Ur. l. FLRJ št. 10/55-80).

¹⁰ Podrobno glej čl. 17—21 zakona iz opombe 8.

¹¹ Pravilnik o indikacijah, standardih za materiale in najkrajših rokih trajanja za zobotehnična dela (Ur. l. FLRJ št. 11/55-90).

¹² Pravilnik o indikacijah, standardih in najkrajših rokih trajanja za proteze, ortopedske in druge pripomočke ter sanitarne naprave (Ur. l. FLRJ št. 10/55-81).

¹³ Čl. 4 zakona iz opombe 8.

¹⁴ Glej ustrezne zvezne predpise — podrobno so n. pr. navedeni na strani 51 in naslednjih v reviji »Vestnik sveta za zdravstvo in socialno politiko LRS« Ljubljana št. 3/4-56.

¹⁵ Glej Ur. l. LRS št. 43/57-190.

¹⁶ Glej članek Zdravstveno osiguranje poljoprivrednih proizvajalca na Braču, Hvaru in Visu (Socialna politika Beograd 10/57).

¹⁷ Odluka o osiguranju zdravstvenog fonda N. O. O. Hvar za dobrovoljno bolesniško osiguranje gradjana na področju občine — čl. 2; prepis te »odluke« sem dobil iz arhiva občine Hvar.

¹⁸ Glej opombo 16.

¹⁹ Po podatkih zavoda za plan OLO Celje.

²⁰ Glej opombo 16.

²¹ Glej Ur. l. FLRJ št. 51/53-426.

²² Po podatkih iz zdravstvenega oddelka okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju.

²³ Glej Celjski zbornik 1957 stran 244.

²⁴ Glej opombo 22.

²⁵ Glej opombo 22.

²⁶ Glej opombo 14.

²⁷ Podatki so iz predračuna okrajnega zavoda za socialno zavarovanje v Celju korigirani po podatkih in primerjavah pri republiškem zavodu za socialno zavarovanje v Ljubljani.

²⁸ Natančneje glej opombo 14.

²⁹ Vzet je samo del stroškov zavoda za socialno zavarovanje, ki odpade na panogo zdravstvenega zavarovanja.

³⁰ Po virih v opombi 16 in 17.

³¹ Po virih, navedenih v opombi 16.

³² Po virih, navedenih v opombi 16.

³³ Po virih, navedenih v opombi 16.

³⁴ Primerjaj čl. 55 zakona o javnih uslužbencih (Ur. l. FLRJ št. 53/57-664), dalje čl. 193 zakona o delovnih razmerjih (Ur. l. FLRJ št. 53/57-663) in odlok o stopnjah prispevka za socialno zavarovanje (Ur. l. FLRJ št. 54/57-670).

³⁵ Glej opombo 14.

³⁶ Po podatkih zavoda za plan OLO Celje.

O READAPTACIJI IN REHABILITACIJI PLJUČNIH INVALIDOV

Dr. Ivan Kopač

Jugoslavija je dežela, kjer je tuberkuloza še vedno težka množična kužna bolezen. Od osvoboditve do danes beležimo ogromen napredek v zatiranju tuberkuloze, tako v depistaži tuberkuloznih bolnikov, profilaksi in zdravljenju pljučne ter izvenpljučne tuberkuloze.

V letu 1948 je bilo v Jugoslaviji 5623 bolniških postelj za zdravljenje tuberkuloze. Leta 1955 pa imamo na razpolago že 18.095 bolniških postelj. V letu 1955 je v Jugoslaviji registriranih 223 protituberkuloznih dispanzerjev. Prav tako narašča število specialistov in specializantov iz ftiziologije. V letu 1956 je v Jugoslaviji 265 specialistov in 126 specializantov, skupaj 391 visokokvalificiranih kadrov v boju proti tuberkulozi. S številnejšimi in strokovno močnejšimi kadri, z vedno boljšo organizacijo in boljšo materialno osnovo ob sodelovanju širokih ljudskih množic, s postopnim naraščanjem materialnega in kulturnega standarda našega ljudstva postaja naš protituberkulozni boj vsako leto uspešnejši.

Kot v drugih bolj razvitih deželah tako tudi pri nas opažamo postopno upadanje umrljivosti za tuberkulozo. Obolevanje ali morbiditeta pa ne pada tako naglo kot umrljivost. Tako je bilo po zvezni statistiki v začetku leta 1955 prijavljeno 22.066 nanovo odkrite odprte pljučne tuberkuloze in 20.785 zaprte aktivne pljučne tuberkuloze, kar je skupaj 42.851 aktivne pljučne tuberkuloze. Mimo tega je bilo v istem letu prijavljeno še 1294 oseo-artikularne tuberkuloze in 1543 tuberkuloz drugih organov. Po zaslugi hitrejšega in zgodnejšega odkrivanja pljučne tuberkuloze, zaradi možnosti hitrejše hospitalizacije, predvsem pa po zaslugi uspešnejših metod zdravljenja so naši kurativni uspehi vsako leto boljši. Dolgost življenja tuberkuloznih bolnikov se je močno podaljšala, število zazdravljenih primerov pljučne tuberkuloze se vsako leto povečuje, s tem pa tudi število začasnih ali trajnih invalidov zaradi tuberkuloze. S tem močno sili v ospredje problem rehabilitacije tuberkuloznih prebolevnikov in invalidov ter problem splošnega skrbstva za kronične, neozdravljive bolnike.

Ne da bi se spuščal v nadrobnejše analize uspehov in neuspehov dosedanjega zatiranja tuberkuloze, je prav, če poudarim dejstvo, da je tuberkuloza še vedno veliko socialno zlo za našo družbo, ki terja velike človeške in materialne žrtve, ki je posledica in vzrok neštetihih poredih socialnih in družbenih problemov. Zato so in bodo glavni principi nadaljnjeja boja zoper tuberkulozo naslednji:

1. borba za nadaljnje boljše življenje in splošne higienske pogoje našega ljudstva;

2. pravočasno in uspešno eliminiranje virov okužbe z dobro organizirano depistažno dispanzersko službo;

3. čimprejšnja hospitalizacija odprte pljučne tuberkuloze in uspešnejše kontinuirano zdravljenje v stacionarnih zavodih za tbc.;

4. primerna izolacija in efektna kontrola tistih kroničnih bolnikov, ki so neozdravljivi;

5. skrb za čim boljšo readaptacijo vseh tuberkuloznih prebolevnikov na življenjske in delovne napore po zaključni fazi zdravljenja in skrb za vključevanje teh v aktivno družbeno življenje in delo.

Da bi torej naš boj zoper tuberkulozo dobil zaključeno celoto, je treba izpolniti zadnjo globoko vrzel v naši antituberkulozni dejavnosti — to je, da začnemo hitreje in uspešneje reševati problem readaptacije oziroma rehabilitacije tuberkuloznih bolnikov in invalidov.

To skrb za bolnika, ki ima zdravljeno ali kompenzirano pljučno tuberkulozo, da ga čim bolje readaptiramo, somatično, mentalno, socialno in profesionalno za življenje in delo po končanem zdravljenju, terjajo od nas medicinsko-profilaktični, mentalno-higienski, socialni in ekonomski razlogi.

Medicinsko-profilaktični razlogi so tu zaradi tega, ker so readaptacija in ustrezni socialni ter moralni činitelji okolja zelo važni pri novih zamahih pljučne tuberkuloze.

Novi evolutivni zamahi pljučne tuberkuloze ali, kakor jim pravijo Francozi, »rechute«, so zelo pogosti pri onih prebolevnikih, ki neadaptirani zapuščajo naše specialne bolnišnice. Iz relativno udobnih življenjskih okoliščin v zdraviliščih — dobra, visokokalorična hrana, stalno ležanje, tuberkulostatika, intelektualna in fizična neaktivnost — skratka iz življenja, ko človek samo pasivno sprejema in ničesar aktivno ne daje niti ne ustvarja — se bolnik naglo vrača v milje, kjer je prepuščen sam sebi, kjer so vsi življenjski pogoji bistveno drugačni, kjer se mora aktivno spoprijeti s številnimi težavami svojega življenja in svoje družine, s perečimi poklicnimi problemi in naporji v delu, ki se ga je odvadil in ki ga ne zmore več.

Na tuberkuloznega prebolevnika ali invalida ne smemo gledati kot na ponesrečenca, ki je izgubil nogo ali roko. Tuberkuloza je kronična bolezen, ki je povečini posledica razplamtevanja starih, skritih žarišč, ki so se pojavila prvič neopazno ali pa z neznatnimi bolezenskimi znamenji. Zgodnji »rechute« ali zgodnji novi naskok tuberkuloze pri že zdravljene bolniku je tisti, ki se navadno pojavi v dveh letih po stabilizaciji prvotnega procesa. Na mestu prejšnjih zazdravljenih minimalnih ognjišč nenadoma odkrijemo večja vnetna žarišča z manjšimi ali večjimi razpadi ali pa opazimo na isti strani ali kontralateralno nova večja ali manjša tuberkulozna vnetišča in razsevke. Kaj pogosto taki novi naskoki tuberkuloze sovpadajo z raznimi pomembnimi epizodami: slaba hranjenost, razne operacije, predvsem na želodcu, porodi, poškodbe, duševne travme, alkoholni ekscesi, pretirano fizično izčrpanje itd. Brez dvoma danes lahko zmanjšamo zgodnji »rechute« z dolgotrajno tuberkulostatično

terapijo, z odstranitvijo večjih preostalih sirastih ognjišč in z drugimi metodami operativnega zdravljenja, s krepitvijo organizma ter s postopno readaptacijo prebolevnikov.

Trajni in končni uspehi zdravljenja so predvsem odvisni od prebolevnikovih poklicnih življenjskih okoliščin. Statistike dovolj zgovorno dokazujejo, da so trajni uspehi zdravljenja mnogo boljši pri specializiranih ali visokokvalificiranih delavcih kot pri nekvalificiranih težakih, da so rezultati trajnejši pri ženskah, ki so zaposlene kot uradnice pri lažjem delu, kakor pri fizičnih delavkah v raznih industrijskih podjetjih, da so ponovni naskoki tuberkuloze pogostejši pri bolnikih, ki so preobremenjeni z duševnim ali fizičnim delom in ki imajo doma neurejene težje življenjske razmere.

Te zgodnje »rechute« bomo lahko zmanjšali na minimum, če bomo podaljšali dobo zdravljenja, izkoristili vse ustrezne metode zdravljenja in če bomo bolnika primerno readaptirali in profesionalno rehabilitirali ter nato vključili v ustrezno delovno mesto.

Prav tako je pri poznih novih naskokih tuberkuloze. Ti zavisijo manj od medicinskih, pač pa bolj od drugih faktorjev življenjskega okolja.

Odtod misel, da je potrebna readaptacija, ki ni nič drugega kot čim boljša restavracija in kreacija fizičnih in umskih sposobnosti tuberkuloznega prebolevnika ali invalida s ciljem, da maksimalno razvijemo rezervne fizične in skrite intelektualne sposobnosti že med zdravljenjem ali neposredno po njem in da bolnika s tem pripravljamo — adaptiramo na tisto delo in napore, ki ustrezajo njegovemu zdravstvenemu stanju in ki ga čakajo, ko ga bomo odpustili iz zavoda.

Po novem sistemu invalidske zaščite socialnega zavarovanja bo omogočena zavarovancem v primeru invalidnosti pravica do profesionalne rehabilitacije, zaposlitve na ustreznem delovnem mestu in materialno zavarovanje v času rehabilitacije. V načrtu te invalidske zaščite so določeni tudi vzpodbudni ukrepi tako za invalide kot za gospodarske organizacije. Določene so tudi sankcije za invalide, ki se ne bi hoteli strokovno usposablјati ali prekvalificirati ter sankcije za podjetja in ustanove, ki ne bi hotela strokovno usposablјati invalide.

POKLICNA ORIENTACIJA

Pri vsakem tuberkuloznem prebolevniku ali invalidu je potrebna najprej vsestranska ocena zdravstvenega stanja in analiza sposobnosti bolnika ter na tej osnovi poklicna orientacija.

Pri medicinski orientaciji moramo razločevati tri kategorije bolnikov:

1. tuberkulozni bolniki, katerih bolezen zahteva še ustrezno dobo rekonvalescence z nadaljnjim higiensko-dietičnim režimom, z morebitno tuberkulostatično terapijo in s postopno adaptacijo organizma na fizično in duševno obremenitev. V to kategorijo spadajo bolniki, pri katerih glede na obsežnost tuberkuloznega procesa lahko računamo, da bodo

po readaptaciji trajno ali vsaj dalj časa popolnoma stabilizirani in kompenzirani in ki bodo po rehabilitaciji na ustreznem delovnem mestu produktivni in sposobni za delo kot zdravi ljudje.

2. V to kategorijo spadajo bolniki z obsežnejšo pljučno tuberkulozo, pri katerih računamo, da bodo tudi po readaptaciji le delno sposobni za ustrezno delo in to v protežiranih delavnicah ali na protežiranih delovnih mestih.

3. V tretjo kategorijo spadajo bolniki s slabšim somatičnim stanjem, z obsežnejšo pljučno tuberkulozo, z večjimi posledicami, pri katerih pričakujemo, da bodo le začasno in delno sposobni delali v posebno dobrih pogojih v protežiranih delavnicah in na protežiranih mestih ali doma in to le za nekaj let.

Po medicinski oceni pljučnega in splošnega zdravstvenega stanja mora slediti profesionalna orientacija.

To profesionalno orientacijo ali izbiranje poti za nadaljnjo zaposlitev ne bi smeli več prepustiti bolniku samemu, ker mora ta zaposlitev in bodoči poklic ustrezati bolnikovemu zdravstvenemu stanju, njegovim fizičnim in profesionalnim sposobnostim, sicer je v nevarnosti njegova kariera, zdravje in življenje. Zaradi tega je potrebna strokovna profesionalna orientacija. Odločno premalo je, da v naši kurativni ustanovi ali v protituberkuloznem dispanzerju nasvetujemo bolniku, da je sposoben za lažje delo in nato bolniku samemu ali naključju prepustimo, da si izbere kako »lažje« delo. V bodoče si bomo morali prizadevati, da bo profesionalno orientacijo izvršil strokovni organ, v katerem bo sodeloval zdravnik — v našem primeru ftizilog — socialni delavec, psiholog, poklicni usmerjevalec in tehnolog. Poklicni svetovalec mora poznati v svojem območju vsa dela v gospodarskih organizacijah, podjetjih in ustanovah. Poznat mora tudi delovna mesta, ki ustrezajo raznim invalidom. Socialni delavec naj bi analiziral druge važne elemente bolnikovega življenjskega okolja. Psihotehnik naj bi s svojim znanjem in po izkušnjah ocenil njegovo intelektualno sposobnost za določeno delo. Take stalne strokovne komisije bi morale poslovati v vseh večjih okrajnih centrih v službi za rehabilitacijo invalidov. Ta strokovni organ naj bi ocenjeval sposobnost prebolevnika ali invalida za določeno delo, drugače kakor invalidske komisije zavodov za socialno zavarovanje, katerih dolžnost je, da ocenjujejo stopnjo zmožnosti za delo, ocenjujejo anatomske defekte in administrativno stopnjo invalidnosti.

Dobra profesionalna orientacija je zaradi tega prva in najpomembnejša faza v rehabilitaciji in pri ponovnem vključevanju invalida ali prebolevnika na delo. Profesionalna orientacija je važna strokovna služba, ki praktično povezuje izsledke in izkušnje s področja klinične medicine, medicine in higijene dela, tehnologije, organizacije dela, socialne službe, mentalne higijene in psihologije ter poklicnega usposabljanja.

Profesionalna orientacija tuberkuloznih prebolevnikov bi se morala začeti med zdravljenjem ali vsaj v zadnji fazi zdravljenja. V mnogih sanatorijih za tuberkulozo v bolj razvitih deželah kot v Švici, Franciji, Ameriki, Angliji, skandinavskih državah itd. so mnogi sanatoriji tesno

povezani s službo profesionalne orientacije iz bližnjih mest in se že med zdravljenjem pri mnogih bolnikih izvrši poklicna orientacija.

Služba in znanost profesionalne orientacije ni stara in zahteva mnogo kadrov. Treba jo je ustanavljati v vseh večjih centrih. V okviru te službe pa naj bi se izvršila tudi profesionalna orientacija v tesni povezavi in sodelovanju s ftziologom, protituberkuloznim dispanzerjem ali večjim stacionarnim zavodom za zdravljenje tuberkuloze. (V Celju je ta služba že organizirana. Profesionalno orientacijo invalidov vodijo poklicni orienter, socialni delavec in psihotehnik s sodelovanjem raznih zdravnikov. Ta zavod za rehabilitacijo v Celju ima poleg dolžnosti profesionalne orientacije tudi nalogo, skrbeti za nadaljnjo rehabilitacijo in vključevanje raznih invalidov na ustrezna delovna mesta.)

Profesionalna orientacija temelji torej na natančnejših medicinskih konstatacijah, upošteva fizično in umsko sposobnost ter splošne nevarnosti stabilizirane tuberkuloze. Pri zaposlitvi tuberkuloznih prebolevnikov naj omenim nekaj splošnih omejitev:

1. tuberkulozni invalidi ne smejo vršiti težka fizična dela,
2. ne smejo biti izpostavljeni naglim temperaturnim spremembam,
3. ne smejo delati v prašni atmosferi,
4. pri delu in po njem morajo imeti izdatno beljakovinsko prehrano in zadosten počitek,
5. ni priporočljivo, da so zaposleni v zavodih ali šolah, kjer imajo neposreden kontakt z otroki,
6. ni primerno, da delajo v živilski stroki.

PROFESIONALNA READAPTACIJA ALI PROFESIONALNA REHABILITACIJA

Kakor hitro smo pri dobri medicinski socialni in profesionalni orientaciji kompleksno ocenili bolnikove sposobnosti in skrite rezerve njegovih umskih in fizičnih kvalitete, je treba poskrbeti za nadaljnjo praktično profesionalno readaptacijo. Danes, ko so večje možnosti, da bolnika zdravimo (tuberkulostatika, razne moderne metode kirurškega zdravljenja tuberkuloze, možnost daljše hospitalizacije), so možnosti za profesionalno readaptacijo tuberkuloznih prebolevnikov zelo raznolike. Zato bom naštel razne oblike in možnosti profesionalne rehabilitacije in vključevanja v delo, kar je možno z dobro voljo organizirati tudi pri nas.

I. V določenih mejah je možno izvrševati profesionalno readaptacijo že v mnogih specialnih bolnišnicah ali zdraviliščih za tuberkulozo in to že med samim zdravljenjem ali kot nadaljevanje započetega zdravljenja. Posebno ugodne pogoje za to dejavnost imajo tiste specialne bolnišnice, ki so blizu mest in ki jim je možno k sodelovanju pritegniti tudi razne druge strokovnjake. V okviru takih bolnišnic se lahko ustanovijo večji ali manjši oddelki za profesionalno readaptacijo z istočasnim posebnim higiensko-dietičnim režimom, pod stalnim zdravniškim nadzorstvom in z eventuelno istočasno tuberkulostatično terapijo.

V nekaterih specialnih bolnišnicah za tuberkulozo je možno organizirati večji ali manjši oddelek za readaptacijo in profesionalno rehabilitacijo tuberkuloznih bolnikov. Tu je možno rehabilitirati določen del tiste kategorije bolnikov, ki jim je potrebna še nadaljnja tuberkulostatična terapija in higiensko-dietični režim in pri katerih pričakujemo po odpustu iz bolnišnice zelo zadovoljivo in dolgotrajno stabilizacijo tuberkuloznega procesa. Pri njih je končana prva faza zdravljenja s strogim sanatorijskim režimom (Bedrest, končano operativno zdravljenje), potrebno pa jim je še nadaljnje rekreativno zdravljenje s postopno adaptacijo na vse večje intelektualne in fizične napore. V okviru tega rekreativnega zdravljenja in postopne adaptacije lahko organiziramo 10 do 12-mesečne strokovne tečaje, katerih program je tako sestavljen, da nudi bolniku praktično usposobitev za določen lažji poklic. Tako n. pr. naj omenim, da se v bolnišnici Novo Celje že tri leta ukvarjamo tudi z rehabilitacijo. V Novem Celju smo n. pr. organizirali naslednje stalne tečaje:

1. enoletni tečaj za pomožno knjigovodstvo in računsko-režiserska dela,
2. enoletni steno-daktilografski in splošno administrativni tečaj s splošno administracijo,
3. 6-mesečni prikrojevalno-šivalni tečaj,
4. radio-električni tečaj,
5. tečaj za domačo obrt (vrbopletarstvo, izdelki iz rafije, torbarstvo, izdelovanje predmetov iz usnjenih odpadkov, roževine, izdelovanje lesenih okrasnih predmetov in igrač itd.),
6. šolski pouk na oddelku za otroško tuberkulozo.

Na nadaljnje zdravljenje in profesionalno readaptacijo sprejemamo bolnike po ustreznih medicinskih, socialnih in ostalih indikacijah in to iz naše bolnišnice, iz drugih specialnih bolnišnic in iz prsno-kirurških centrov ali pa bolnike, katere v ta namen pošiljajo protituberkulozni dispanzerji ali zavod za poklicno orientacijo. Dokončna odločitev o sprejemu kandidata na tečaj je prepuščena našemu zavodu, kjer je posebna komisija, ki jo sestavljajo naši zdravniki in strokovnjaki zavoda za poklicno orientacijo invalidov v Celju. Vsi kandidati so bili medicinsko obravnavani, prav tako so jih skrbno analizirali socialni delavec, psihotehnik in pedagog. Učna snov v naših tečajih je teoretična in praktična in je prilagojena našim specifičnim potrebam. Program knjigovodskega tečaja vsebuje naslednje predmete: slovenski jezik, splošno korespondenco, poslovno tehniko, gospodarsko matematiko, zakonodajo, družbeno ureditev FLRJ, splošno knjigovodstvo, industrijsko knjigovodstvo ter osnove daktilografije. Strokovni učitelji tečaja so profesorji ekonomske srednje šole v Celju, ki tečaj vodijo po vseh principih sodobne šole s strogim režimom in disciplino. Bolniki se postopoma obremenjujejo in je urnik dela in študija urejen tako, da je bolnikom omogočeno vmes higiensko-dietično zdravljenje z ležalnimi kurami. Bolniki imajo za to na razpolago ustrezne učilnice z vsemi potrebnimi učili in pisalnimi stroji.

Stenodaktilografski tečaj nudi po programu možnost, da se vsi kandidati naučijo potrebnega znanja v strojepisju, splošni administraciji

in osnov stenografije ter korespondence, potrebne za naša podjetja, gospodarske organizacije in ustanove.

V tečajih radio-električne stroke dobijo učenci osnovne teoretične in praktične pojme o elektriki, elektrotehniki in radiotehniki in se usposobijo samostojno sestavljati in popravljati radioaparate.

V šivalnih in pri krojevalnih tečajih, katerih se udeležujejo predvsem bolnice, se usposabljaajo za vsa pri krojevalna in šivalna dela, ki so potrebna vsaki gospodinji. Prav tako pa usposobijo naše delavke v polkvalificirane šivilje ter se s tem lahko namestijo kot delavke v šivalnicah, v tovarnah perila ali v obrtnih delavnicah za konfekcijo.

Za vodstvo teh strokovnih tečajev je v naši bolnišnici honorarno zaposlenih 7 strokovnih učiteljev in 2 tehnična delovna terapevta.

V letu 1956-57 je uspešno absolviralo knjigovodski in računsko-režiiserski tečaj 43 tuberkuloznih bolnikov, od katerih smo jih 40 odpustili popolnoma stabiliziranih in adaptiranih za delo s polnim delovnim časom. Večina bolnikov je takoj ali po nekaj mesecih dobila na naše priporočilo ustrezne službe v knjigovodstvu raznih podjetij in ustanov. V letu 1956 je absolviralo v naši bolnišnici 6-mesečni pri krojevalno-šivalni tečaj 30 bolnic, v letu 1957 pa 48 bolnic. V letu 1957-58 obiskuje pri nas 25 bolnic enoletni administrativni steno-daktilografski tečaj, 37 bolnikov knjigovodski računsko-režiiserski tečaj, 19 bolnikov radio-električni tečaj. Ostale delovne terapije pa se je posluževalo v letu 1957 86 bolnikov.

Tuberkulozni bolnik se v raznih teh rehabilitacijskih tečajih postopoma obremenjuje z raznim delom, tako da je ob odpustu že 6—8 ur dnevno z delom obremenjen. Pri vsem tem budno nadziramo njegovo zdravstveno stanje in reakcijo na to obremenitev. Ob odpustu bolnika nam je tako laže — po daljši dobi opazovanja — dati objektivnejšo oceno o stabilizaciji tuberkuloznega procesa in o delovni sposobnosti.

Bolnik ima pri vsem tem rekreativnem zdravljenju jasno perspektivo, ki mu vrača voljo do dela in veselje do življenja.

II. V raznih okrevališčih.

Podobno vsebino dejavnosti bi morala dobiti vsa naša ali vsaj večina naših okrevališč za tuberkulozo. Pri rekreaciji organizma ne smemo misliti samo na dovolj mastno hrano, na zabave in sveži zrak. Pod rekreacijo in okrevanjem moramo razumeti tudi delovno restavracijo, vzgojo — edukacijo ali boljše reedukacijo, ki je zelo potrebna večini naših jetičnih bolnikov ali prebolevnikov. Samo z dolgotrajnim in enostranskim zadovoljevanjem telesnih potreb (hrana, ležanje, razvedrilo) v mnogih naših okrevališčih in zdraviliščih nehote vzgajamo množico apatičnih, asteničnih, neodpornih, kroničnih invalidov s parazitskimi tendencami.

V naših okrevališčih in mnogih zdraviliščih bi lahko izpopolnili dosedanji sanatorijski režim z različnimi tečaji in s praktičnim delom, ki morajo biti obvezni in sestavni del terapije. Na tem polju je nešteto možnosti za našo vzgojno in socialno dejavnost. Poleg zgoraj omenjenih tečajev so pri nas še naslednje možnosti: raznovrstni administrativni tečaji, upravno-politični tečaji, tečaji za sekretarje, za socialne delavce, za zdravstveno administracijo in statistiko, za administracijo v proti-

tuberkuloznih dispanzerjih in drugih dispanzerjih, tečaji za industrijsko risanje, bolničarski tečaji, za finomehaniko, za fotografijo, za čebelarstvo, sadjarstvo, vrtnarstvo, cvetličarstvo, za načrtno urejevanje parkov, za rejo malih živali, domačo obrt, mizarstvo, tečaji za pomožne laborante, za mikro-fotografijo, za fino keramiko, za vezenje, kartonažo, gospodinski tečaji itd.

III. *V industrijskih centrih ali mestih, v specialnih internatih ali eksternatih pod medicinsko kontrolo.*

IV. *Z edukacijo v raznih obstoječih strokovnih šolah in tečajih.*

V industrijskih centrih ali večjih mestih bi lahko ustanovili manjše internate pod medicinsko kontrolo za tiste stabilizirane tuberkulozne bolnike, ki bi obiskovali razne strokovne šole ali tečaje skupaj z zdravimi, ali pa bi organizirali razne šole in tečaje v okviru internata predvsem za tisto kategorijo stabiliziranih tuberkuloznih bolnikov, ki se zaradi starosti ali zaradi bolezni ne morejo vključiti v redne šole in jim na ta način omogočimo, da v zgoščeni obliki in v krajšem času absolvirajo vso snov neke strokovne šole ali tečaja. Tak internat bi bil pod medicinskim nadzorstvom in z ustreznim higiensko-dietičnim režimom. Pri tem bi bilo treba poudariti, da je zelo važno izbrati one, pri katerih je bolje, da se kvalificirajo ali prekvalificirajo ločeno od zdravih pod posebno dobrimi pogoji. Organiziranje teh internatov in eksternatov bi prišlo v poštev za naša večja republiška mesta: Ljubljana, Zagreb, Beograd, Skopje, Sarajevo, Titograd, Banja Luka.

Sekcije za borbo proti tuberkulozi pri Rdečem križu bi tu imele veliko poprišče socialno-medicinskega dela.

V. *V raznih podjetjih, gospodarskih organizacijah ali ustanovah na določenih mestih.*

V raznih podjetjih, gospodarskih organizacijah ali ustanovah je možno najti ustrezna delovna mesta, na katerih bi lahko po določenem programu readaptirali ali prekvalificirali pljučnega invalida za drugo delo. O tem naj bi se naredila pogodba z zavodom za socialno zavarovanje in podjetjem, ki bi prevzelo takega invalida na prekvalifikacijo in to na predlog protituberkuloznega dispanzerja in po poprejšnji poklicni orientaciji. Prav tako bi lahko sekcije za borbo proti tuberkulozi nudile pomoč za tiste tuberkulozne invalide, ki imajo po uredbah socialnega zavarovanja možnosti, da se prekvalificirajo ali usposobijo na račun socialnega zavarovanja. Prav tako bi bilo možno narediti pogodbo med vodstvom večje obrtne delavnice za rehabilitacijo določenega pljučnega invalida v njihovih delavnicah na ustreznem delovnem mestu.

VI. *Z zaposlitvijo invalidov v podjetjih na ustreznih delovnih mestih s skrajšanim delovnim časom in pod stalno medicinsko kontrolo.*

Mnoge bolnike ni treba prekvalificirati, ker se po ustrezni dobi zdravljenja in readaptacije lahko polnovredno zaposlijo v istem podjetju ali ustanovi na starem delovnem mestu. Zaradi postopne adaptacije na delovne napore mu je treba omogočiti v prvi fazi le skrajšan delovni čas in pod rednim dispanzerskim nadzorstvom postopoma višati njihovo delovno obremenitev.

VII. *Z rehabilitacijo in zaposlitvijo invalida v posebnih protežiranih delavnicah, ki so lahko obrtne, samostojne ali pa v kooperaciji s kakim večjim industrijskim podjetjem ali večjo obrtno delavnico ali kot adneks večjega sanatorija.*

VIII. *Z organizacijo okupacijske in delovne terapije doma pod medicinskim nadzorstvom dispanzerja in pod strokovnim metodološkim vodstvom protežirane delavnice.*

Zgoraj omenjene možnosti veljajo predvsem za bolnike tiste kategorije, kjer pričakujemo po ustrezni readaptaciji enakovredno produktivnost dela kot pri zdravih na istem delovnem mestu. Za bolnike druge kategorije, kjer ne pričakujemo tudi po ustrezni readaptaciji enakovredne produktivnosti dela kot pri zdravih, ker je obsežnost residualnih ognjišč večja in ker pričakujemo možnost ponovnih »naskokov«, v tem primeru pa je take invalide bolje zaposliti s krajšim ali daljšim delovnim časom v zasebnih protežiranih obrtnih ali industrijskih delavnicah, ki poslujejo v posebno ugodnih pogojih samostojno ali v kooperaciji z nekim večjim industrijskim podjetjem, večjo obrtno delavnico ali gospodarsko organizacijo. Take protežirane delavnice naj bi vodili stalni strokovnjaki. Mislim, da bi bila ena najprimernejših nalog prav za sekcije Rdečega križa, da bi si v svojem bodočem programu dela postavile nalogo, organizirati v naših večjih industrijskih središčih ali mestih, kjer je skupaj več takih tuberanov, podobne protežirane delavnice, ki bi bile lahko v sklopu delavnic za ostale delovne invalide z ločenim odsekom za pljučne invalide. Take protežirane delavnice bi bile lahko obrtnega karakterja, kar je mnogo težje, ali pa bi serijsko izdelovale razne polprodekte v kooperaciji s kakim večjim industrijskim podjetjem. Možnosti so neštete, treba je tu le iniciative in dobre volje in seveda neke organizacije, ki bi se za ustanavljanje takih protežiranih delavnic zavzela. Najprimernejša za to bi bila — seveda — sekcija za borbo proti tuberkulozi Rdečega križa. Te protežirane delavnice bi bile lahko tudi v tesni povezavi z našimi zdravilišči in bi dajale iniciativo, strokovno in materialno podporo za okupacijsko terapijo v naših stacionarnih zavodih. (Dobava raznega materiala, načrti za izdelavo raznih predmetov, posredovanje pri prodaji raznih produktov, naročila za serijsko izdelavo raznih predmetov itd.) Take protežirane delavnice bi bile lahko center za organizacijo okupacijske terapije tistih težkih kroničarjev, ki se drže doma, ki se dolgočasijo po raznih gostilnah in javnih lokalih in ki jim je tako nenaporno delo potrebno iz moralnih, mentalnih razlogov, deloma pa bi predstavljalo to dodatni vir dohodkov.

IX. *Z raznimi dopisnimi tečaji.*

Organizacija Rdečega križa bi lahko organizirala tudi razne dopisne tečaje za bolnike, ki se zdravijo doma ali v sanatorijih, jim nudila pomoč v učilih, poučnih filmih in raznovrstnih drugih ponazorilnih sredstvih iz raznih strok.

Ta program dela je sicer maksimalen in idealen, vendar ga je možno postopoma realizirati in tako dohiteti mnoge naprednejše države, kjer je organizacija skrbstva za tuberkulozne invalide in rehabilitacije že močno razvita. Zavedamo se, da je uresničitev teh prizadevanj zelo

težavna. Važno je, da vemo, kaj hočemo in kam hočemo. Predvsem je važno, da poznamo pota, po katerih hočemo do zaželenih ciljev.

Mislim, da sem s tem referatom nakazal v grobih obrisih, v kateri smeri se lahko razvija rehabilitacija in skrbstvo za tuberkulozne prebolevalnike in invalide. Pri vsem tem pa je najprej potrebna ustrezna propaganda in stalno prepričevanje tako zdravih kot bolnih, da je tuberkuloza za bolnika in za okolico nevarna posebno takrat, kadar je ne poznamo. Če jo pa odkrijemo, spoznamo in držimo v rokah, jo lahko obvladamo in krotimo, da ni več nevarna niti za bolnika niti za okolico.

REKONSTRUKCIJA ZDRAVILIŠČA ROGAŠKA SLATINA

Ludvik Rebeušek

Odločilno za nadaljnji razvoj kraja kot zdravilišča so bila uspešna kaptažna dela na vrelnem področju v letih 1952 do 1955. Zato se moram najprej ustaviti pri izvršenih delih na vrelnem področju zaradi lažjega razumevanja vseh ostalih potrebnih investicij.

KAPTAŽNA DELA

Medtem ko so bila zadnja dela na vrelnem področju izvršena pred 50 leti, v letih 1907—1908, kot prva etapa zasnovanih del (ostale etape so odpadle zaradi prve svetovne vojne) po sistemu poglobljenega vodnjaka, ki je bil takrat v veljavi in ga še danes na mnogih krajih vidimo (sl. 1), pa predstavljajo kaptažna dela na vrelnem področju od leta 1952 naprej

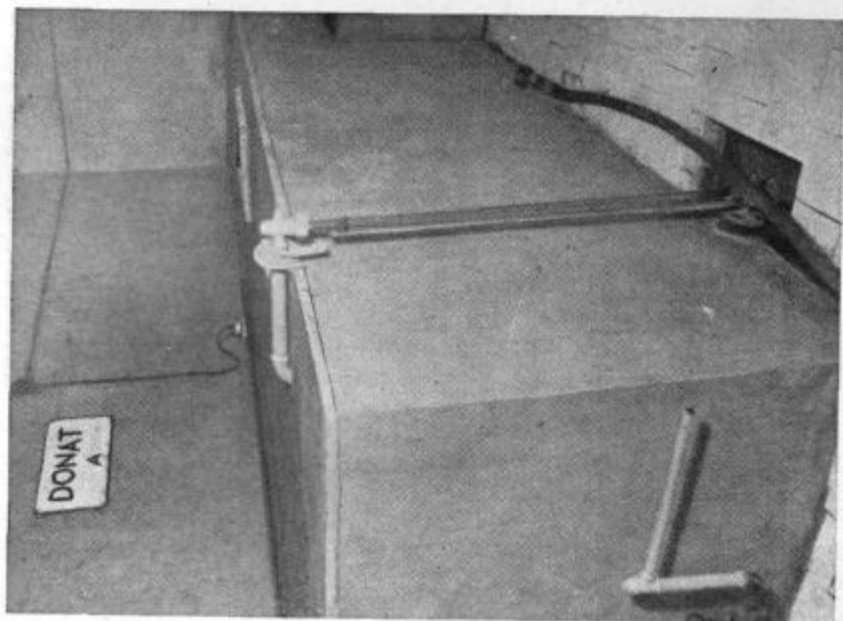

Sl. 1

SL. 2

SL. 3

bistveno in odločilno spremembo. Vodja kaptažnih del prof. ing. Josip Bač iz Sarajeva se je odločil za vrtalna dela v pravem smislu besede, računajoč, da je slatinski vodi primešana zadostna količina plina (CO_2), ki bo omogočil, da bo voda z lastno močjo prišla na površje in s tem ohranila vse bistvene sestavine v nespremenjeni obliki.

Vsa vrtalna in kaptažna dela sta opravljali dve ekipi Geološkega zavoda Slovenije iz Ljubljane. Posamezna ekipa je štela 5 ljudi. V veliko pomoč je bil ing. Baču kot poznavalec rogaškega vrelnega področja kemik prof. dr. Adolf Režek iz Zagreba.

Kratek pregled izvršenih del daje naslednjo sliko:

a) v letu 1952

V poletnem času tega leta so navrtali 22 vrtin v globini od 33 do 80 m. Od vseh 22 vrtin je bilo 18 pozitivnih in samo 4 negativne. Zlasti izdatni in kvalitetni pa sta se izkazali vrtini številka 1 in 17, ki sta dokazali svojo *življenjsko sposobnost* in še danes nemoteno delujeta. Sliki

Sl. 4. Aragonitni kristali, tvorbe ob mineralnih vrelih.

prikazujeta rezultat vrtanja na obeh omenjenih vrtinah. Voda je brizgnila z lastno močjo do višine 10 in več metrov nad zemeljsko površino. Kasneje se je pritisk z mehničnimi sredstvi reguliral, da je ustrezal potrebni količini primešanega plina in dosegel višino 1 do 2 metra v vrelnih kapah. Vseh ostalih 16 pozitivnih vrtin so pri nadaljnjih vrtal-

nih delih zopet zaprli. Za trajen uspeh je bilo namreč važno, da na določenem področju dosežemo najboljše možne rezultate tako predvsem glede kvalitete slatinske vode pa tudi kvantitete. Nadalje je tudi važno, da se izkoriščajo tiste vrtine, ki dajejo tri že dobro znane tipe slatinske vode; to so tipi Donat, Styria in Tempel. Vrtini številka 1 in 17 pa sta obe tipa Donat, ki po svoji kvaliteti prekaša ostale istovrstne srednje-evropske

Sl. 5

vrelce. Nujno pa je bilo treba tudi preprečiti uhajanje vrelnega plina iz preštevilnih vrtin. Iz tega vzroka je prof. Bač pri nadaljnjih kaptažnih delih zadelal prejšnji vodnjak in bazen, tako imenovani »Knetteum«, v katerem se je v globini približno 9 metrov zbirala slatinska voda.

Vsa dela v tem letu so stala okoli 25 milijonov din, od tega 13 milijonov lastnih sredstev in 12 milijonov dotacij.

Na nekaterih vrtinah se je pojavil izredno močan dodatek plina, ki je povzročil, da je istočasno z vodo iz globine prihrumelo tudi mnogo različnega kamenja in aragonitnih kristalov. Sl. 4. kaže izredno lep primer takega aragonitnega kristala, ki ga je v letu 1952 bruhnila vrtina št. 3 (sl. 5).

b) v letu 1953

Navrtanih je bilo novih 12 vrtin, in sicer od številke 23 do 34. Povprečna globina je bila 50 metrov; vse vrtine so bile pozitivne. Pri nadaljnjih delih je bilo 12 vrtin ponovno zadelanih razen vrtine številka 23, tipa Tempel. V tem letu so zamenjali tudi provizorične dovodne cevi v delujočih vrtinah.

Za kaptažna dela v tem letu je bilo porabljenih 10 milijonov kredita Okrajnega ljudskega odbora Celje, ki je bil pozneje spremenjen v dotacijo.

c) v letu 1954

Zaradi pomanjkanja zadostnih finančnih sredstev so z vrtnimi deli v tem letu prenehali, uredili pa so dve zasilni pivnici v paviljonu Styria s potrebnimi ogrevalnimi napravami in napeljali cevovod za dotok mineralne vode do kopališča.

Za ta dela je bilo porabljenih 2,752.000 din. Od tega 752.000 din dotacija OLO Celje, 2 milijona pa lastnih sredstev.

Jeseni tega leta so pričeli izkoriščati tudi *vrelčni plin*. V ta namen so s pomočjo Tovarne dušika iz Ruš pri Mariboru uredili poseben oddelek v obratu Nalivalnica.

č) v letu 1955

V tem letu so navrtali preostale 3 vrtine: številka 35, 36 in 37. Globina teh vrtin znaša le od 29 do 37 metrov; vse tri vrtine so bile pozitivne. Kasneje so zadelali samo vrtino številka 35, medtem ko ostali dve vrtini še danes delata. Vrtina št. 36 daje slatino tipa Tempel, vrtina št. 37 pa tipa Styria.

Za kaptažna dela je bilo v tem letu porabljenih 2,886.000 lastnih sredstev.

Od vseh 37 vrtin so bile samo 4 negativne v letu 1952, ostalih 33 pa pozitivnih, kar je izredno dober rezultat dela. Sčasoma je bilo 28 vrtin ponovno zadelanih, vendar trajno označenih, od delujočih petih vrtin pa so 4 razporejene na ožjem vrelčnem področju, to so vrtine št. 1, 17, 36 in 37, medtem ko leži vrtina št. 23 (tipa Tempel) na dvorišču Nalivalnice.

d) v letu 1956

Opravljena so bila potrebna dela na cevovodih, ki drže v nalivalnico, postavljene vrelčne kape itd. V vsaki vrelčni kapi so nameščene 3 odvodne cevi v različnih višinah, ki odvajajo slatino v: 1. pivnico; 2. kopališče; 3. nalivalnico.

Razen tega je še odvod za vrelčni plin, ki drži v poseben oddelek Nalivalnice (kot sem že prej omenil), saj bi drugače uhajal v zrak (sl. 6).

Za ta dela je bilo porabljenih 4,179.000 din lastnih sredstev.

Skupaj je bilo v razdobju 5 let (1952 do 1956) v te

namene porabljenih	44,817.000 din
od tega lastnih sredstev	22,065.000 din
dotacij pa	22,752.000 din

e) v letu 1957

Potrebna so bila različna nadzorna in izpopolnjevalna dela na obstoječem vrelčnem področju in vrelcih, polaganje juvidor cevi itd., ki so zelo obstojne, kopanje raznih jaškov in podobno. Taka dela bodo seveda tudi v naprej še potrebna, saj je vrelčno področje del žive narave in bo potrebno delovanje najrazličnejših vplivov stalno znanstveno proučevati in primerno ukrepati.

Zaradi uspešnih kaptažnih del niso samo zabeležili iz leta v leto večji obisk v zdravilišču (iz bivšega sezonskega poslovanja so glavni zdraviliški objekti prešli na celoletno poslovanje, saj so n. pr. v letu 1957 zabeležili okoli 164.000 nočnin), temveč je v lanskem letu tudi Nalivalnica dosegla svoj rekord s preko 3,200.000 napolnjenih in prodanih steklenic slatine.

Sl. 6

Uspešna kaptažna dela na vrelnem področju Rogaške Slatine so dala osnovo za obstoj zdravilišča kot takega. S tem se je omogočila šele izdelava programa vseh ostalih investicij, ki jih bom navedel po prioritetenem redu v naslednjih poglavjih in so sestavni del perspektivnega plana investicij Rogaške Slatine v letih 1957 do 1961.

V juliju in avgustu 1958 je prof. Bač na ožjem vrelnem področju navrtal še tri vrtine. Zajeli so vrtino št. 40, ki daje precejšnje količine slatine tipa Tempel. Tako bo pivnica, ki so jo že pričeli graditi, zajela 5 vrelcev vseh treh tipov. Istočasno so tudi ožje vrelnično področje »inji-

čirali« z ilovico. S tem so, med ostalim, dosegli tudi večji dotok vrečnega plina v polnilnico.

V avgustu so pregledovali teren in vrtali tudi v ozemlju bližnjem Gaberniku in Kostrivnici.

1. Vodovod

V zgodovini Rogaške Slatine se je že večkrat pojavil problem vodovoda, ki so ga morali glede na naraščajoče potrebe večkrat razširiti in povečati. V zadnjih letih pa se je vprašanje pomanjkanja dobre, zdrave pitne vode v Rogaški Slatini že tako zaostriilo, da je bila nevarnost za redno poslovanje zdravilišča. Obstoječi vodovod dosega samo še kapaciteto 8,5 litrov na sekundo, dejansko pa je uporabljiv samo vir Boč-Gabernik s 6 litri na sekundo. Potrebe Rogaške Slatine pa so že pred leti znašale najmanj 27 litrov na sekundo. Iz te primerjave sledi, da je ostalo precejšnje število objektov brez vodovodne napeljave, da so morali zlasti v času poletne glavne sezone omejevati porabo vode v hotelih in kopališčih na minimum, dovod vode celo ob določenih presledkih zapirati itd. Ne samo, da je tako stanje iz leta v leto bolj porazno vplivalo na vsakega obiskovalca, temveč se je vedno bolj povečevala tudi nevarnost izbruha nalezljivih bolezni in povzročala splošno nehigiensko stanje. Zato so želeli že v letu 1953 odcepiti poseben odvod od vodovoda v Poljčanah, za katerega je bil narejen načrt. Ker pa takratni okraj Celje-okolica ni imel potrebnih finančnih sredstev, da bi skupaj z okrajem Maribor-okolica sodeloval pri gradnji tega vodovoda, so postavili vodovod samo za potrebe Poljčan. Položaj v Rogaški Slatini, kjer je bil stari vodovod zgrajen pravzaprav samo za potrebe takratnega zdravilišča, se je stalno slabšal, saj se je zelo razvila tudi Steklarna »Boris Kidrič« (preko 600 delavcev) z Industrijsko steklarsko šolo in ostali komunalno-obrtnimi obrati. Steklarna, šola, večina obratov in novi predel Rogaške Slatine so ostali brez vodovoda in brez zdrave pitne vode. Tako kritično stanje je napolilo občinski ljudski odbor v letu 1957, da je upošteval predloge posebne strokovne komisije OLO Celje, ki je v svojem poročilu o planu bodočih investicij v Rogaški Slatini kategorično zahtevala, da je ves nadaljnji razvoj in vsakršna investicija odvisna od poprejšnje ureditve katastrofalnega stanja na vodovodu. Tako so v letu 1957 poiskali nov izdaten vir v Toplicah pri Zgornjih Poljčanah. Ne samo da je ta izvir krajevno bližji obstoječemu vodu v Gaberniku (oddaljenost približno 2,8 km), marveč izkazuje tudi zadostno količino (okoli 40 litrov na sekundo) zdrave in bakteriološko čiste, pitne vode. S skupnimi napori občine, vseh gospodarskih organizacij in ustanov na področju Rogaške Slatine in OLO Celje so se odločili za pričetek potrebnih del, in sicer zaradi pomanjkanja finančnih sredstev za izgradnjo vodovoda po etapah. Glede na prejšnjo kapaciteto izvira bo možno nadaljevati s polaganjem vodovoda in oskrbovanjem z dobro pitno vodo tudi za Steklarno in ostala podjetja. S tem odpade tudi potreba po podaljšanju voda do Studenic, kjer je prvotni idejni projekt računal z zajetjem vode.

Celotni projekt računa za prvo etapo z okoli 18 milijonov izdatki, za drugo pa z 19 milijoni. Nadaljnje etape in dokončna zgraditev cevovoda za vse potrebe v Rogaški Slatini bi bile končane v letu 1961.

Kaže, da so neurejene razmere okoli vodovoda glavni problem še v nekaterih drugih jugoslovanskih turističnih krajih. Zato je Zvezni izvršni svet v začetku letošnjega leta določil posebna sredstva v višini 1 milijarde din, iz katerih bodo lahko upravičene občine v teh krajih črpale potrebna posojila (ob zelo ugodnih pogojih) za ureditev najnuj-

Sl. 7

nejših komunalnih naprav, zlasti pa vodovoda. Tudi občina Rogaška Slatina se namerava udeležiti tega natečaja in upamo, da bo prejela zadostna sredstva za čimprejšnjo ureditev tega osnovnega vprašanja.

Z deli prve etape so že pričeli, kot to kažejo slike št. 6 in 7. Po uspešnih kaptažnih delih na vrelnem področju slatinske vode je ureditev vodovoda vsekakor prioritarna naloga. Če bo ta naloga iz perspektivnega petletnega plana zdravilišča realizirana v pričakovanem razdobju, bo to vsekakor velik uspeh.

2. Kanalizacija

Glavni kanal je bil zgrajen leta 1916 in seveda po svoji kapaciteti že zdavnaj ne ustreza krajevnim potrebam. Računa se, da bi stroški razširitve in popravila kanalizacije znašali okoli 8 milijonov din.

Nadaljnjih skoraj 8 milijonov bo potrebnih za ureditev nove kanalizacije v vseh tistih predelih Rogaške Slatine, ki do sedaj še niso priključeni na kanalizacijo.

Poseben problem pomeni obnovitev pokritja potoka Irje. To pokritje sloni na obokih iz opeke, ki pa že zaradi starosti propadajo; zato bi jih bilo potrebno zamenjati z betonsko konstrukcijo. Potok Irje teče skozi zdraviliški center in obstaja nevarnost, da se pokritje vdere in zruši. To delo bi stalo okoli 8,5 milijonov din.

Sanacija in razširitev kanalizacije je po ureditvi vodovoda naslednji pereči komunalni problem Rogaške Slatine.

3. Javno stranišče

To je po vrstnem redu naslednja nujna investicija, ki spada v prioriteto že zaradi posebnega učinka rogaške zdravilne vode. Precej časa se niso mogli odločiti za pravilno lokacijo sodobnega, higiensko urejenega javnega stranišča, dokler ni sanitarna inšpekcija zahtevala ob izdaji dovoljenja za postavitve provizorične pivnice istočasno zgraditev javnega stranišča z večjo kapaciteto v primerni oddaljenosti od pivnice.

Z deli so v letošnjem letu že pričeli in se računa, da bo izdatek za ureditev javnega stranišča okoli 5 milijonov dinarjev; od tega bo plačal polovico zdravstveni zavod, polovico pa občinski ljudski odbor. Istočasno bodo uredili tudi staro greznico, ki je v bližini novega stranišča.

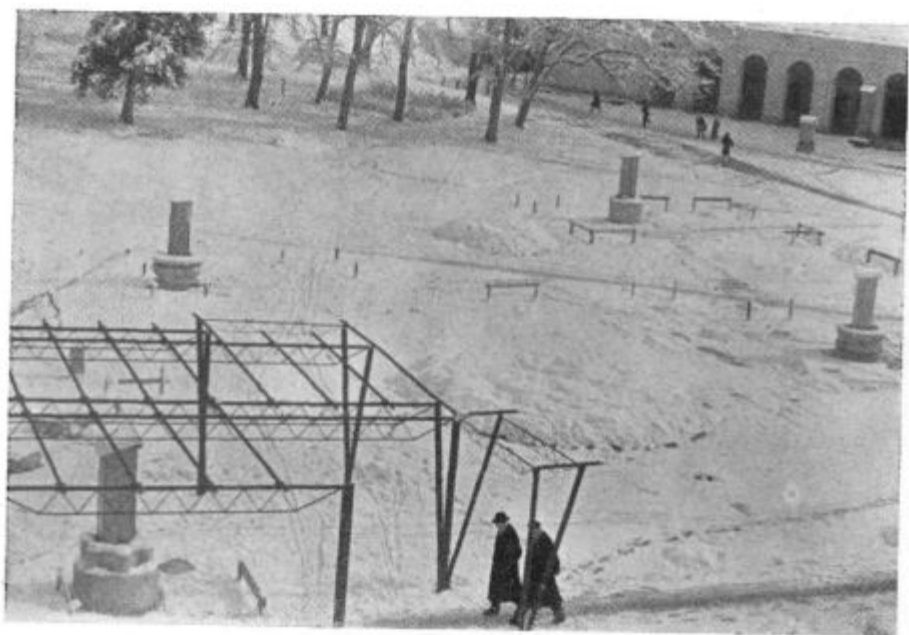
Tudi s postavitvijo tega javnega stranišča bodo v zdravilišču Rogaška Slatina po dolgih letih že v letošnji sezoni rešili važen sanitarno-komunalni problem.

4. Pivnica

Zaradi uspešnih vrtalnih del je v Rogaški Slatini odpadla potreba dosedanjega zbiranja slatinske vode v podzemskem bazenu in mehničnega črpanja v posamezne ločene pivnice (Donat-Styria-Tempel). Po mnenju strokovnjakov je zdravilna voda zaradi takega črpanja izgubila določen odstotek svojih sestavin. S tem, da prihaja slatina v prej navedenih petih vrtinah z lastno močjo nad zemeljsko površino, je dana možnost za neposredno uporabljanje zdravilne vode ob samem izviru v nespremenjeni naravni in izredno koncentrirani obliki. Kot sem navedel v poglavju »Kaptažna dela«, stoji vrtina št. 23 na dvorišču Nalivalnice, medtem ko so ostale 4 vrtine skoraj geometrično in pravokotno postavljene na ožjem vrelčnem področju (sl. 8).

Zato določa projekt postavitve pivnice s paviljoni (tako letnimi in zimskim paviljonom) direktno nad vrelci, tako da bi lahko gostje celo videli vodo, ki jo pijejo, kako priteka v vrelčno kapo. Seveda pa bodo posamezni paviljoni medseboj povezani s pokritimi hodniki (skica).

Za provizorično ureditev take pivnice znaša predračun ca. 16.000.000 din, od katerih bi zdravstveni zavod plačal 11.000.000 din, dotacije nekaterih zavodov za socialno zavarovanje pa bi znašale 5.000.000 din.

Sl. 8

Sl. 9

Sl. 10

Sl. 11

Računa se, da bo pivnica ob koncu letošnjega leta že postavljena, saj so s pripravljalnimi deli že pričeli, kot je razvidno iz slike 9.

Če primerjamo svoječasno razporeditev posameznih paviljonov, vidimo bistven razloček v tem, da so ti paviljoni bili razporejeni po vertikalni liniji (sl. 10), posebni cevovodi pa so dovajali slatino iz zbirnega bazena (tako imenovani Knetteum). Novo vrečno področje bo okoli pivnice obdano tudi s potrebnimi nasadi in bo verjetno nov center in izredno privlačna točka zdravilišča. Začetna ureditev okolja v letošnjem letu kaže sl. 11. Prav zaradi ureditve prostora okoli nove pivnice so morali podreti staro sprehajališče in manjšo stanovanjsko enodružinsko stavbo. Tako zahteva vsaka prioriteta investicija še ureditev marsikaterih drugih, vzporednih problemov.

Medtem ko so bivši paviljon Donat že porušili med kaptažnimi deli v zadnjih letih, se Styria paviljon uporablja kot godbeni paviljon, v paviljonu Tempel (ki je najstarejši) pa je trenutno urejena zasilna pivnica za točenje slatine tipa Donat in Styria. Potem, ko bodo pričeli s točenjem slatine na samih vreclih v novi pivnici, bo paviljon Tempel godbeni paviljon.

Ureditev dokončne pivnice z vsemi potrebnimi napravami in morebitno podzemno polnilnico bi zahtevala izdatek okoli 200.000.000 din. Težki delovni pogoji pri sedanjem zasilnem točenju zdravilne vode nujno narekujejo, da se uredi vsaj letna in zimska pivnica nad samimi vreclji v opisani obliki.

Z nakazano ureditvijo vodovoda, javnega stranišča, pivnice in morda še kanalizacije v letošnjem ali prihodnjih letih bo Rogaška Slatina spravila iz dnevnega reda nekaj osnovnih najbolj perečih vprašanj, ki zavirajo njeno normalno življenje in razvoj. Nujno pa bo tudi treba popraviti oziroma nadomestiti veliko pomanjkanje nastanitvenih kapacitet, ki so bile v tem kraju v primerjavi s predvojnimi stanjem izgubljene.

5. Hotelske kapacitete

V Rogaški Slatini zaznamujejo izpadek preko 600 ležišč, to je tretjina vsega predvojnega števila. Seveda je ta primanjkljaj najtežji v času glavne sezone. Zato je Zdraviliški svet sprejel kot eno svojih najvažnejših nalog pripravo perspektivnega investicijskega programa, kako zopet usposobiti in vrniti svojemu namenu nekatere bivše hotelske objekte. Rešitev tega vprašanja pa je v tesni povezavi z istočasno dograditvijo nekaterih stanovanjskih hiš, v katere bi se selili stanovalci, ki trenutno zasedajo bivše hotelske kapacitete. Iz tega razloga namerava zdravstveni zavod v naslednjem letu pričeti z gradnjo dveh stanovanjskih hiš z osmimi družinskimi stanovanji, štirimi garsonierami in osmimi enopostelnimi sobami. Predračun izkazuje za ta dela 40.000.000 din, od katerih bi z lastnimi sredstvi krili 16, 24 milijonov pa bi bilo treba kredita. S tem bi omogočili selitev svojih uslužbencev iz bivšega hotela »Zagrebski dom«. Isto se pričakuje tudi od občinskega ljudskega odbora in Steklarne »Boris Kidrič«, ki je sicer usposobila v zadnjih letih nekaj preko 20 stanovanj, vendar pa še vedno premalo za skoraj 100 % številčni porastek svojega delovnega kolektiva (okoli 300 delavcev več).

Z izpraznitvijo Zagrebškega doma bi usposobili okoli 70 ležišč. V pritličju bi še nadalje ostali upravni prostori in zdraviliška ambulanta, katerih preselitev bi bila možna šele z zgraditvijo nove hidroterapije. Računa se, da bo že v letu 1960 primerno urejen izpraznjeni Zagrebški dom za hotelske namene, za kar bi se porabilo približno 15.000.000 din.

Računa se, da bo morda v doglednem času vrnjena zgradba, v kateri je občina, svojemu prvotnemu namenu, kar bi sprostilo 60 ležišč. Adaptacija in ureditev »Občinskega doma« bo stala okoli 25 milijonov dinarjev. V glavnem se pri teh izdatkih računa na kredit. Bodoči hotel Občinski dom bi po predlogu Zdraviliškega sveta priključili gostinskemu podjetju »Bohor«, ki je v neposredni bližini in ima v svojem sklopu razen matičnega obrata samo še sezonski hotel »Evropa«.

Posebno pozornost pa bodo posvetili usposobitvi sezonskih ležišč pri privatnikih, da bi z njihovo pomočjo tudi deloma izboljšali slabo stanje nastanitvenih kapacitet. Prav pri teh ležiščih je zaradi pomanjkanja stanovanj nastal največji izpadek v primerjavi s predvojnimi stanjem.

V perspektivi ima tudi »Slovenski dom« dozidavo novega trakta pri obstoječem hotelu in nameravajo s tem poleg preureditve kuhinjskih ter restavracijskih prostorov pridobiti tudi 120 novih ležišč. Ni pa računati, da bo to že realizirano v obravnavanem razdobju 1957—1961, pač pa bodo tačas že pripravili vse potrebne načrte in investicijske programe.

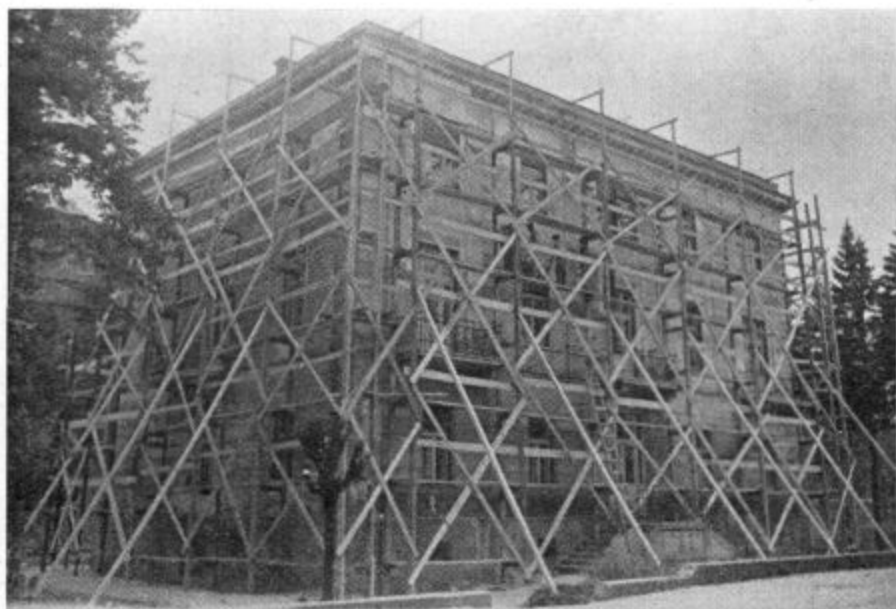
5a. Ureditev obstoječih hotelov

Posebno poglavje predstavlja tudi potreba po sodobni ureditvi in adaptaciji še delujočih hotelskih obratov, ki pa so zaradi slabe in zastarele ureditve kategorizirani le kot prenočišča, kar ovira nadaljnji razvoj zlasti inozemskega turizma. Zato je tudi že prej omenjeni Zdraviliški svet dodelil posameznim podjetjem nalogo, da pripravijo investicijske programe za adaptacijo in modernizacijo nekaterih takih objektov v njihovem sestavu.

Tako je gostinsko podjetje »Slovenski dom« že v lanskem in letošnjem letu adaptiralo dosedanje prenočišče »Beli križ« z napeljavo tekoče hladne in tople vode, ureditvijo kopalnic in stranišč itd., tako da bo usposobljeno za hotel B-kategorije. Potrebna sredstva okoli 6 milijonov bi dobili iz lastnih virov. Preurejeni hotel so tudi preimenovali v hotel »Trst« (sl. 12).

Isto podjetje namerava še v letošnjem letu zaprositi za investicijski kredit za adaptacijo in modernizacijo sedanjega prenočišča »Beograjski dom« prav tako v hotel B-kategorije. Poleg 4 milijonov lastnih sredstev bi potrebovali še okoli 8,5 milijonov kredita.

Tudi gostinsko podjetje hotel »Soča« namerava v letošnjem letu začeti z adaptacijo prenočišča »Slatinski dom« v hotel C-kategorije, za kar bo potrebnih okoli 17 milijonov din, od teh lastnih sredstev 5 milijonov, investicijskega posojila pa 12 milijonov din. Preureditev naj bi bila končana v letu 1959. S tem smo zopet 64 ležišč opremili s sodobnim komfortom (tekoča hladna in topla voda, kopalnice, parketna tla itd.).

Sl. 12

Tudi Zdraviliški zavod namerava adaptirati in modernizirati najstarejšo zgradbo v centru zdravilišča, to je Styrio, v hotel B-kategorije s posebnim poudarkom na ureditvi zadostnega števila enoposteljnih sob (48 enoposteljnih in 6 dvoposteljnih). Z deli še niso pričeli, ker čakajo na odobritev investicijskega posojila v višini 30 milijonov ob udeležbi lastnih sredstev v višini 10 milijonov. Preureditev tega objekta je nekoliko težja, ker je zgradba zaščitená in bo treba istočasno še obnoviti vso zunanjo podobo. Računamo, da se bodo glavna dela vršila v letu 1959.

Istočasno je tudi v programu ureditev ustrezne recepcije za vse goste zdravilišča v ožjem smislu besede (zdravstvenega zavoda). S tem, da je bil prostor bivše recepcije v »Zdraviliškem domu« določen za jedilnico sladkorno bolnim, se je v zadnjih letih recepcija stalno selila. Nova recepcija bo zavzela prazno vežo, tako imenovani medzidek med »Zdraviliškim domom« in hotelom »Styria«, in bo s tem krajevno in funkcionalno primerno postavljena. Potrebni izdatki znašajo 5 milijonov dinarjev.

Investicijski programi za vse navedene preureditve zastarelih hotelskih obratov so že potrjeni. Poleg sodobne ureditve notranjih prostorov bodo obnovili tudi fasade hiš.

Pri ureditvi restavracije na znani izletniški točki Bellevue se računa z izdatkom 5 milijonov dinarjev. Ta restavracija spada v sklop gostinskega podjetja »Soča«.

Za znesek 2,5 milijonov dinarjev nameravajo tudi preurediti kavarno »Novo Švicarijo«.

6. Hidroterapija

Čeprav ne moremo računati, da bodo v obravnavanem razdobju že pričeli tudi z gradnjo centralnega kopališča ali hidroterapije v Rogaški Slatini, pa je ta problem toliko važen, da se ga moram kljub temu dotakniti. Zgraditev nove hidroterapije spada tudi med ključne, prioritete objekte, ki bodo omogočili nadaljnji razvoj zdravilišča, zlasti po njegovi *zdravstveno-terapevtski* plati. To je zaključni kamen v izgradnji zdraviliških objektov, potem ko so *zdravilni vrelci* z zadostno kapaciteto in kakovostjo dali podlago za perspektivno planiranje in izgradnjo, ko bo nad temi vrelci že v najkrajšem času zgrajena vsaj provizorična pivnica in ko bo novi vodovod odstranil še zadnjo zapreko pred zgraditvijo centralnega kopališča. (Pojem centralnega kopališča — hidroterapije — ne smemo primerjati z obstoječim *športnim* kopališčem, ki se polni z navadno vodo).

Zato nameravajo proti koncu obravnavanega 5-letnega razdobja naročiti potrebne načrte in investicijske elaborate za novo hidroterapijo. V tem objektu bi naj bila združena vsa zdravstvena služba in določen poseben stacionarni oddelček za težje bolnike, laboratoriji itd. Upajmo, da bo centralno kopališče v takem obsegu dograjeno v naslednjem 5-letnem razdobju, torej prioriteta zdraviliška zgradba v *bodočem perspektivnem planu za razdobje 1962—1966*. Z ureditvijo vseh zdravstvenih prostorov in ambulant v novi hidroterapiji bo možno sprazniti pritličje »Zagrebskega doma« in pridobiti nadaljnjih 30 ležišč, ki so bila do sedaj za turistično dejavnost neizrabljena.

Da je delo v obstoječi hidroterapiji sploh še mogoče, pa je bilo treba izvršiti nekatera najnujnejša notranja dela in obnoviti fasado, ki je zaradi zastarelih odvodnih naprav bila v glavnem že preperela. Za ta dela je zdravstveni zavod v letih 1957—1958 porabil 6,4 milijone dinarjev. Razen teh izdatkov pa še za ureditev sedanjih ambulantnih prostorov 1,2 milijona.

Velike važnosti je tudi postopna ureditev in oprema s potrebnimi aparati v *Balneološkem zavodu LRS*, ki ima svoj sedež v našem največjem zdravilišču. Medtem ko so bila proračunska sredstva Sveta za zdravstvo LRS za ta zavod v zadnjih dveh letih po njegovi ustanovitvi bolj skromna, pa je za letos Zavod za socialno zavarovanje potrdil predlog, da odvajajo vsa slovenska zdravilišča določen znesek (10 din) od cene oskrbnega dne za potrebne izdatke tega zavoda. Na ta način bodo posamezna zdravilišča tudi lahko naročila potrebne balneološke raziskave svojih zdravilnih vod pri navedenem zavodu.

7. Nalivalnica (polnilnica)

Enako kot ostali objekti v tem zdravilišču je tudi nalivalnica zastarel obrat in potreben določenih adaptacijskih del tako v notranji ureditvi kot tudi v zunanjem licu. Tako je stala lanskoletna obnova strešne konstrukcije, ureditev kanalizacije in podobno okoli 4 milijone dinarjev, za letošnjo ureditev garderob za delavce in sanitarnih naprav pa je določen približno enak znesek. Poleg tega je še potreben nakup tovornega avtomobila in nekaj opreme.

Zopet so uspela kaptažna dela vzrok stalnemu naraščanju povpraševanja po rogaški slatinski vodi. V letu 1957 je bila zabeležena rekordna prodaja 3,200.000 steklenic slatine. Pri tem je zanimivo, da sicer še vedno predstavlja pretežno večino te količine tako imenovana »komercialna« slatina tipa Tempel, vendar skokovito narašča udeležba visoko mineralizirane, zdravilne slatine tipa Donat.

Delo v nalivalnici je še zelo preprosto in nikakor ne odgovarja organizaciji delovnega procesa v podobnih podjetjih, n. pr. v našem vodilnem slatinskem podjetju Slatina Radenci. Ker v doglednem času še

Sl. 13

ne moremo računati na prestavitev in novo gradnjo nalivalnice, namerava zdravstveni zavod čim prej doseči investicijsko posojilo za nabavo ustreznih strojev in s tem mehanizacijo delovnega procesa v nalivalnici. Obstaja ugodna ponudba strojev iz Češkoslovaške. Potrebna sredstva znašajo okoli 40 milijonov, od tega 50 % lastnih sredstev, ostalo kredit. Investicijski program za mehanizacijo del v nalivalnici je bil pred kratkim potrjen.

V letu 1957 je bil vzporedno z asfaltiranjem republiške ceste od Strossmayerjevega doma do železniškega prehoda urejen tudi industrijski tir, ki drži po tej cesti in služi za prevoz od nalivalnice pa do železniške postaje in obratno. Stroški za ureditev industrijskega tira so znašali 400.000 din. (Slika št. 13.) Za asfaltiranje tega dela ceste sta prispevala republiška cestna uprava 1 milijon, zdravstveni zavod pa 250.000 dinarjev.

Ker je vedno večje povpraševanje po slatinski vodi in ker izviri v Rogaški Slatini sami ne morejo v poletju, ko je na višku tudi zdraviliško-kopališka sezona, zadostiti povpraševanju in dobiti zahtevane količine vode, namerava občina kaptirati bližnja najdišča v *Gaberniku* in *Kostrivnici*. Kot znano so tamkajšnji izviri zelo plitko zajeti in bi po mnenju strokovnjakov bila vrtalna dela zelo uspešna. Zato je občina v letošnjem letu rezervirala 3 milijone din za potrebna kaptažna dela, ki jih bo vodil že prej omenjeni hidrolog prof. ing. Bač iz Sarajeva. Ker ustreza voda v *Gaberniku* in *Kostrivnici* tipoma Tempel in Styria, bi ob uspešno končanih vrtalnih delih Rogaška Slatina lahko zadostila vsem potrebam tako za zdraviliške namene kot tudi za razpošiljanje »komercialne« vode. V tem primeru bi morali verjetno pripojiti obrata v *Gaberniku* in *Kostrivnici* glavnemu podjetju — Nalivalnici v Rogaški Slatini.

8. Adaptacija skupne pralnice in kurilnice

Obstoječa pralnica bo še v letošnjem letu dobila nekaj dodatnih pralnih strojev in ostalo potrebno mehanizacijo, obnovljena bo pa tudi stavba. S tako povečano kapaciteto bo pralnica lahko zadostila vsem zahtevam tako zdravstvenega zavoda kot tudi ostalim gostinskim podjetjem. Zlasti je važna mehanizacija pralnic zaradi tega, ker že drugo leto zaporedoma dobiva gost v kopališču ob vsaki kopeli svežo rjuho. Računa se, da bodo potrebni izdatki znašali okoli 4,5 milijonov dinarjev.

Nujno je treba urediti problem centralne kurilnice v zdravilišču. Zaradi dotrajanih naprav in posameznih vodov je postala dosedanja centralna kurjava nerentabilna. Po izvršeni decentralizaciji v letu 1954 pa so prav zaradi trenutnega rentabilitetnega računa začeli postavljati manjše ločene kotlarne v posameznih objektih kot n. pr. v hotelu »Slovenski dom«, v Zdravstvenem zavodu (v objektu »Styria«) itd. Na skupnih sejah Zdraviliškega sveta pa so le sprejeli sklep, da je centralna kotlarna, ki bo preskrbovala vse ogrevalne in toplovodne naprave celotnega zdravilišča, še najbolj ekonomična; seveda mora pa delovati brezhibno in normalno. Po drugi strani pa tudi kazijo videz in klimo ožjega zdraviliškega področja mnogoštevilni dimniki posameznih kotlarn. Zato bodo v letih 1960 in 1961 naročili potreben projekt in investicijski elaborat. Dokončna lokacija nove centralne kurilnice pa zavisi še od urbanističnega načrta za Rogaško Slatino. Verjetno kurilnica ne bo ostala na dosedanjem mestu. Urejena centralna kurilnica je zlasti važna tudi zaradi podaljšanja sezone in uvedbe celotnega poslovanja v čim večjem obsegu.

9. Vzdrževanje in oprema

Ni moj namen v okviru te razprave v nadrobnostih navajati potrebne izdatke za tekoča vzdrževalna dela in zamenjavo dotrajane opreme v vseh objektih zdravilišča. V zdravilišču takega obsega, kot je Rogaška Slatina, so potrebni stalni, precejšnji izdatki tako za popravila in vzdrževalna dela kot tudi za zamenjavo in nakup opreme. Ker v zadnjih 15—20 letih ni bilo mogoče sproti nepretrgoma popravljati in obnavljati, so ti izdatki sedaj in bodo še v nekaterih naslednjih letih nekoliko nad povprečjem, vendar so nujni, če nočemo utrpeti večje škode. Med ostalim

so važni izdatki n. pr. za ureditev, modernizacijo in nakup hladilnih naprav v kuhinjah tako v samem zdravilišču kot tudi v ostalih gostinskih objektih, saj je dobro organizirano in kakovostno delo v zdraviliških kuhinjah ena izmed najbolj občutljivih in odločilnih točk celotnega poslovanja v tem kraju. Ne samo da so kuhinje tolikšne važnosti kot v vsakem gostinskem podjetju, temveč pripada kvalitetni hrani še posebna pozornost, saj je hrana za goste skoraj izključno dietna. Pravilna dieta pa je skupaj z zdravilno vodo eden izmed osnovnih pogojev zdravljenja indiciranih bolezni.

Specifični izdatek je tudi popravilo vlažnih zidov in sten, predvsem pa odprava gobe, ki se pojavlja v nekaterih objektih. Tako bo n. pr. potrebnih 5 milijonov dinarjev za odpravo gobe v hotelu »Boč«.

Potrebni zneski za vzdrževanja in zamenjavo ter nakup opreme po posameznih zdraviliških podjetjih so naslednji:

	Vzdrževanj	Oprema
	v milijonih	
1. Zdravilišče — zdravstveni zavod	21	55
2. Gostinsko podjetje »Slovenski dom«	13	14
3. Gostinsko podjetje »Soča«	5	11
4. Gostinsko podjetje »Bohor	2	7
Skupaj	41	87

10. Predlog vseh investicij in virov finansiranja

Za obravnavano razdobje od 1957—1961 računa perspektivni plan razvoja zdravilišča z naslednjimi izdatki po posameznih nosilcih:

a) Potrebna sredstva za:

v milijonih

	Nove gradnje	Adap- tacije	Vzdrž.	Oprema	Skupaj
1. Zdravilišče — zdravstveni zavod	65	108,5	21	55,5	250
Mehanizacija nalivnice	—	—	—	40	40
2. Gostinsko podjetje »Slovenski dom«	3*	21,5	12,5	14	51
3. Gostinsko podjetje »Soča«	2,5	19,5	5	11	38
4. Gostinsko podjetje »Bohor«	—	25	2	7	34
Skupaj	70,5	174,5	40,5	127,5	413

b) Viri finansiranja:

	lastni	krediti	dotacije	skupaj
1. Zdravilišče — zdravstveni dom	188,5	93,5	7,5	289,5
2. Gostinsko podjetje »Slovenski dom«	40,5	10,5	—	51
3. Gostinsko podjetje »Soča«	16,5	21,5	—	38
4. Gostinsko podjetje »Bohor«	5,5	29	—	34,5
Skupaj	251	154,5	7,5	413

Iz gornjega pregleda je razvidno, da bo kritih od vseh vpošteti izdatkov nad 60 % iz lastnih sredstev. To dokazuje postopno izboljšanje finančnega stanja zdravilišča kot takega, saj je delež lastnih sredstev pri investicijah v razdobju od leta 1945—1953 znašal le okoli 22 %, medtem ko je sam Zdravstveni zavod bil udeležen pri svojih investicijah v razdobju 1954—1956 z okoli 50 % lastnih sredstev. Vsekakor bodo pa potrebni posebni krediti ali dotacije za rešitev obeh ključnih zdraviliških objektov, to je za kompletno pivnico in centralno kopališče, saj presegajo ti izdatki lastno finančno zmoglost vsakega zdravilišča.

Naj samo še na kratko omenim, da so v načrtu še nekatere investicije, ki jih ne bodo naročili in plačali prej navedeni zdraviliški in hotelski objekti, namreč n. pr. občina, turistično društvo itd.

Tako ima občinski ljudski odbor še v svojem programu (poleg že prej navedenega vodovoda, kanalizacije in ostalih komunalnih naprav) predvsem izdelavo urbanističnega načrta, ki bo določal razvoj tega kraja v naslednjih desetletjih. Upoštevaajoč dejstvo, da gre za urbanistično ureditev našega največjega slovenskega, a tudi mednarodno priznanega zdravilišča, so to delo zaupali vodilnim strokovnjakom iz Ljubljane, Zagreba in Beograda. Računa se, da bodo letos že predložili idejne projekte, izmed katerih bo posebna komisija izbrala najboljšega. Tako torej lahko računamo, da se najboljši jugoslovanski strokovnjaki trudijo najti najprimernejšo urbanistično ureditev Rogaške Slatine. Izdatki za ta namen so nujno potrebni, če hočemo dohajati napredek ostalih krajev v naši državi.

Nadalje nameravajo preložiti približno 1 km dolgo cestišče glavne ceste, ki drži sedaj skozi zdravilišče in povzroča zaradi velikega prometa precejšen hrup ter prometne neugodnosti na ožjem zdraviliškem področju. Ta glavna cesta na navedenem odseku dvakrat križa železniško progo in je zato v načrtu, da se kot tranzitna cesta izogne zdraviliškemu centru s traso ob sedanji železniški progi. (Glej sliko št. 14.)

Že v letošnjem letu nameravajo tudi modernizirati tehnično ureditev kinematografa s sodobnim kinoprojektorjem. V daljnji perspektivi nameravamo preseliti sedanjo kinodvorano, ki gostuje v 4. nadstropju zdraviliškega doma, kakor tudi urediti letni kino, ki je za Rogaško Slatino še potrebnejši od zaprtega prostora.

Čeprav ni neposredno zdraviliški objekt, pa je treba vendar omeniti, da je v načrtu tudi razširitev in ureditev splošnega zdravstvenega doma s priključno postajo.

Turistično društvo je zopet pričelo z rednim delom, odkar so dobili na razpolago potrebne prostore v centru zdravilišča. To svojo pisarno letos urejajo in opremljajo, uvajajo evidenco nad razpoložljivimi nočišči pri zasebnikih, opravljajo potrebno informacijsko službo, zbirajo podatke o gostih in nočninah, sestavljajo program kulturnih prireditev itd. Poleg skrbi za urejanje nasadov in parkov, kar opravlja posebno komunalno podjetje »Park«, pa ima Turistično društvo v sporazumu z Zdraviliškim svetom še v programu ponovno usposobitev ribnika, v naslednjih letih pa še morda otroško igrišče in ostala športna igrišča, ki so že svoječasno bila v Rogaški Slatini. Ni moč podcenjevati vsakoletne izdatke za ureditev

Sl. 14

in vzdrževanje *zdraviliškega parka*, poti in nasadov, saj predstavlja to vsako leto izdatek v višini 3 do 4 milijonov dinarjev.

Stalno naraščajo izdatki za *propagando*, zlasti za inozemsko propagando, čeprav še zdaleka nismo določili temu namenu tiste važnosti in potrebnih finančnih sredstev, kot je to že zdavnaj uveljavljeno v naprednih turističnih deželah. Posebno bo treba podpreti tako zvrst propagande, ki bo vsebovala tudi najnujnejša *zdravniška pojasnila in opis zdravljenja*.

Zaključek

Kot sem že uvodoma povedal, je nastopila z uspešnimi vrtalnimi in kaptažnimi deli v razdobju 1952—1955 odločilna *prelomnica* za nadaljnji uspešni razvoj Rogaške Slatine kot zdravilišča.

Večina obravnavanih investicij za 5 letno obdobje 1957—1961 in naprej je samo *posledica* uspešne ureditve in saniranja osnovnega poglavja — to je odlične kakovosti in zadostnih količin zdravilne slatinske vode. Le zaradi tega dejstva, da se tu zdravijo tisoči bolnikov, so opravičljive vse že izvršene in prihodnje investicije.

Odkrito pa moramo priznati, da je saniranje vrelnega področja v določenem smislu pomenilo *prelomnico tudi v hotenju in prizadevnosti tamkajšnjih prebivalcev*. Res je, da je njihova prizadevnost za čimprejšnjo in najboljšo rešitev kopice perečih problemov očitna. Zlasti razveseljivo je dejstvo, da so se zastopniki najrazličnejših gospodarskih smeri znašli

za skupno mizo pri obravnavanju vprašanj, ki so važna za zdravilišče kot tako in tudi sporazumno in v popolnem soglasju določili prioritetni vrstni red posameznih investicij. Ne samo, da občinski ljudski odbor upošteva vsa dogajanja in pravilni razvoj kraja, temveč je zlasti dragocena njegova pomoč in pa tudi podpora Okrajnega ljudskega odbora Celje pri delu že večkrat navedenega Zdraviliškega sveta. Ustanovitev tega sveta sem napovedal v svoji razpravi v lanskoletnem Celjskem zborniku (na strani 41) in je v kratkem času enoletnega poslovanja v celoti opravičil svoj obstoj. Poleg najširšega zastopstva vseh prizadetih organizacij in podjetij podčrtava pomembnost Zdraviliškega sveta tudi dejstvo, da je vsakokratni predsednik občinskega ljudskega odbora istočasno predsednik zdraviliškega sveta. Občinski ljudski odbor je izdal poseben odlok o *zdraviliškem redu* in določil Zdraviliški svet kot organ, ki skrbi za izvajanje tega reda in predstavlja zdravilišče kot tako; potrjena pa so tudi pravila tega sveta. Vse razumevanje za potrebe zdravilišča pa kažejo tudi Zavod za socialno zavarovanje in pristojni zdravstveni ter turistični organi.

Iz Rogaške Slatine je vznikla v lanskem letu tudi pobuda za ustanovitev zveze naravnih zdravilišč Slovenije v enaki obliki, kot imajo to že urejeno nekaj časa v ostalih republikah razen v Črni gori. Ta predlog je bil proti koncu lanskega leta tudi realiziran*.

Kdor je v zadnjih letih večkrat obiskal Rogaško Slatino, temu vsa obširna vzdrževalna in ostala dela niso mogla ostati prikrita. Razvoj in napredek sta očitna, kar končno dokazujejo tudi statistični podatki o stalnem naraščanju števila gostov in nočnin. Seveda bo treba še mnogo trdega dela in prizadevnosti, vendar spričo analize načrtnih naporov v zadnjih letih lahko pričakujemo, da bodo Slatinčani uspeli in da se obeta Rogaški Slatini ponovni vzpon.

* 13. novembra 1957 je bil v Celju ustanovni občni zbor Zveze naravnih zdravilišč Ljudske republike Slovenije. Za prvega predsednika te organizacije je bil izvoljen docent dr. Rudolf Leskovar, predstojnik Zavoda za balneologijo LRS iz Rogaške Slatine, za tajnika pa profesor Ludvik Rebeušek iz Celja. Sedež zveze je v Celju.

Republiške zveze so včlanjene v svoji krovni organizaciji: Savez udruženja prirodnih lječilišta FLRJ v Beogradu.

VIRI:

Arhiv Zdraviliškega sveta, Rogaška Slatina

Arhiv zdravilišča — Zdravstvenega zavoda, Rogaška Slatina.

Arhiv Zveze naravnih zdravilišč Ljudske republike Slovenije, Celje.

»O pomenu in problematiki prirodnih zdravilišč celjskega področja«
— Celjski zbornik 1957.

ZGODOVINSKI PREGLED GOSPODARJENJA CELJSKE OBČINE DO LETA 1941

V FEVDALNI DOBI

Srednjeveško Celje je bilo neverjetno dolgo kmetiško naselje, saj se nam kot trg prvič javlja šele leta 1331 in je mestne pravice dobilo šele leta 1451. Ker za celjsko področje nimamo nikakega urbarja iz tiste dobe, ne moremo vedeti, koliko je bilo kmetov v Celju in kako so živeli. Vsekakor njihovo število ni bilo posebno veliko, kajti v okolici naselja je prevladovala nerazdeljena posest, ki je po zmagi fevdalizma pripadala zemljiškemu gospodu, pozneje pa trški občini. Kdaj se je to zgodilo, tega ne vemo, gotovo je pa že bila občina lastnica te posesti, preden je postala mesto. V privilegijih ni nikjer govora o kaki podelitvi zemljiške posesti. Jasno je, da je bila vsa ta zemlja neobdelana »gmajna«, ki je občanom (tržanom — meščanom), a tudi kmetom sosednih naselij služila kot pašnik. Razen gmajne si je celjska občina prav tako že v predmestni dobi pridobila kot posest tudi velik gozd v Pečovniku. Na vrhu Vipote je ta gozd mejil na graščinsko posest. Gozd je ostal trajno v posesti občine. Ko je država leta 1750 prodala celjsko gospoščino grofu Gaissrucku, so mejo med mestnim in graščinskim gozdom zaradi sestave novega graščinskega urbarja na novo določili. Gozd je bil tedaj za mesto že dragocen in niti mislili niso na to, da bi ga razdelili med meščane.

Drugače je bilo z gmajno. To je bil fond, iz katerega je mestna občina zajemala, da je tešila lakoto svojih meščanov po zemlji. Doba fevdalizma je bila v svojem pridobitnem bistvu zares kmetiška, zemlja je bila dragocena osnova za življenje ne samo kmetu in graščaku, ampak tudi vladarju, velikemu in malemu, posvetnemu in cerkvenemu gospodu, obrtniku in trgovcu, vsakomur. Zemljo in žitnico v nadstropju ali na podstrešju je imela vsaka mestna hiša. Vsaka hiša je imela na dvorišču gospodarsko poslopje s hlevom ali hlevčkom, shrambo za seno, drvarnico, kolarnico i. sl., v zemlji pa vinsko in zelenjadno klet, često tudi ledenico. Prednje ulice so držale v stanovanjski in poslovni, zadnje pa v kmetiško-gospodarski del mestnih domačij, katerega ostanki se sem in tja vidijo še danes.

Še v začetku XIX. stoletja je bilo mesto na pol kmetiško, pri mnogih hišah se je ohranila zemljiška posest do najnovejših dni, četudi večinoma ni bila več prvotna, kajti v mestu so se mnogo hitreje menjavali hišni in zemljiški posestniki kakor na kmetih, v mestu je bilo že poprej gibanje prebivalstva sorazmerno živo, popoln kmet je bil po gospodarski meji in duševnosti navezan na grudo. Kdor je zadihal mestni zrak, ni bil samo svoboden, ampak tudi bolj gibljiv. Pri vsem tem: še proti koncu avstrijske dobe,

celo za prve Jugoslavije je morala mestna oblast izdajati odločbe o kokošnjakih in svinjakih v osrčju mesta samega.

Mestna občina je tešila glad svojih meščanov po zemlji pod različnim naslovom. Često jo je dajala kot nagrado, včasih tudi kot darilo. Včasih jo je dajala kot zakup, ki se je po letih spremenil v pravo posest, neredko je pa zemljo prodala tudi za denar, pri čemer cena ni bila visoka. Tako se je mestna gmajna pretvorila v travnike, zelnike, njive in vrtove. Kolikor jo je mesto razdelilo do leta 1542, se je po deželnem pravu popolnoma izenačila s prvotno posestjo, kolikor je bila razdeljena pozneje, se je pravno od nje ločila do zakonodaje Marije Terezije in Jožefa II. Prva je bila vpisana v urbarialni (kmečki) zemljiški knjigi, druga pa v dominikalni (gospoščinski). Poslednja velika delitev mestne gmajne je bila proti koncu vlade Marije Terezije. Izvršili so jo na osnovi cesaričinega dekreta, ki je imel splošno veljavo, čeprav ga niso splošno izvajali. Cilj dekreta je bil gospodarski: zemlja naj bi se obdelala. Mesto kot tako je imelo neposredno škodo, prej je lahko nagrajevalo z zemljo, zdaj je moralo v ta namen uporabljati denar.

Kar je po poslednji delitvi mestne zemlje še ostalo, so jo mestni očetje čuvali. Ob Ljubljanski cesti sta na njej nastali Velika in Mala Glazija (prva na severu, druga na južni strani ceste), na desnem bregu Savinje so pa na njej zasadili park. Ko so v dobi stare Jugoslavije gradili vilsko naselje na Jožefovem (Aljaževem) hribu, so stvarno zazidavali staro mestno gmajno, ki je bila tedaj še v tuji, okoliški občini.

Dokler je imelo mesto še mnogo svoje zemlje, je imelo tudi skromno gospodarstvo, ki ga je upravljal mestni hlapec. Za gozd je skrbel gozdni hlapec. Poleg njiju je bil mestni pastir, toda pasel je srenjsko živino.

Mesto je izvrševalo tudi posredno gospodarsko dejavnost. Do neke mere je nadziralo privatno gradnjo in prehajanje posesti iz rok v roke, pazilo je na red na ulicah, na varnost pred ognjem in pred ljudmi, na razsvetlavo itd. Te raznovrstne brige so se pomnožile in poglobile v XVIII. stoletju, ko se je v mestu naselil okrožni urad. Za vse te dolžnosti mesto ni imelo nikakih stalnih organov, izvrševali so jih posamezni člani mestnega sveta, ki so jim bile poverjene določene dolžnosti. Občinski pisar in njegov namestnik sta imela dovolj posla s pisanjem aktov in zlasti zapisnikov sej, na katerih so prevladovale sodne razprave.

Pisar in namestnik, župan (sodnik), svetovalci in poverjeniki so dobivali poleg naturalnih tudi denarne nagrade, za katere je često bilo zelo težko dobiti potrebna denarna sredstva.

Sodstvo je bilo v resnici važen privilegij, vendar je mestno občino zelo obremenjevalo. To ne velja samo za lastno, ampak tudi za sodstvo deželnega sodnika. Sosedne gospoščine so namreč pošiljale svoje zločince v Celje in mestni svet je moral imeti zanje pripravljene zapore. To je bilo nadležno breme. Že lastnih zapornikov je bilo mnogo, saj je lahko spravil človeka v zapor malenkostni prestop, n. pr. žalitev občinskega moža, prekoračenje predpisanih cen pri kruhu in mesu. Domačim zapornikom so se pridružili mnogi tuji. Višja oblast je sicer naročila gospoščinam, naj prispevajo za vzdrževanje zaporov, toda ta naročila so bila navadno bob ob steno. Gospoščine, ki so prihajale v poštev, so bile: Gornje Celje, Teharje, Zalog in Grmovje. Včasih so koga prignali tudi od drugod. Zapornikom je bilo treba dajati

hrano, ječarjem, ki so jih čuvali, pa plačo. Često so zapornike pošiljali drugam na odsluženje kazni — na delo, v graške zapore, na ladje, v ogrska rudarska mesta.

A tudi sam način opravljanja sodstva se je podražil, odkar so za Marije Terezije za sodnika (župana) prvega in drugega svetovalca predpisali poseben izpit. Uredba Terezijanskega kazenskega zakonika (Codex Criminalis Theresianus, 1770) je tak izpit nujno zahtevala. Sodniki, ki so bili sicer laiki, bi se brez njega ne bili znašli pri svojem delu.

Mestni dohodki so pa bili sorazmerno majhni. Zemljiški in obrtni davek sta bila najstarejša vira. V XVIII. stoletju so začeli pobirati užitnino od vina in mesa. Znaten dohodek je donášala tudi mitnina, ki se je največ nabralo pri Zgornjih ali Graških in Spodnjih ali Ljubljanskih vratih. Umevno, zakaj. Skozi oboja vrata je držala velika cesta, ki se izza početka XVIII. stoletja, ko so jo za Karla VI. na novo zgradili, označuje kot komercialna cesta. Sorazmerno malo so nesla Savinjska, Vodna ali Laška vrata, kar je znamenje, da je bil na laški cesti manjši promet. Mesto je uporabljalo tudi mitnico v Zalcu in Vojniku, ki sta zajemala promet ob poti, po kateri je bilo prvotno moči obiti mesto. Mitnina je pravno pripadala deželnemu knezu (državi) in jo je občina imela v najemu, v resnici jo je navadno dajala v podnajem premožnejšim meščanom. Za prejeto mitnino je moralo mesto vzdrževati komercialno cesto na svojem ozemlju. Dohodki iz mitnine so bili tolikšni, da je redno mnogo denarja ostalo. Svoje ceste je mesto vzdrževalo s tlako, tlačaniti so pa morali meščani tudi na cestah, ki ju je okrožje obnavljalo v smeri proti Laškemu in proti Smarju.

V zvezi s trgovino je bila stojnina, ki pa ni donášala mnogo in jo je mesto dajalo v najem. Posebnost je bila najemnina od pekovske sobe. Razen pekov so tudi mnoge gospodinjne pekle kruh, še v XVIII. stoletju so ga prodajali na magistratu v pekovski sobi, za katero je vsak koristnik moral plačati določen najeminski delež. Ob vходу na magistrat je imela vojska svojo stražno sobo in je mesto od nje dobivalo najemnino. Sicer pa je bilo z vojsko težko. Do leta 1750 v mestu ni bilo vojašnice, vojska je pa v mesto često prihajala, treba jo je bilo nastanjevati. Mesto je sicer imelo nastanjevalno (kvartirno) hišo v Gosposki ulici, toda to ni zadoščalo. Vojake so pošiljali tudi v privatne hiše in konje v večje hleve. Država je dajala sicer odškodnino, toda denar ji je le težko prihajal iz rok. Še potem, ko so spodnji celjski grad preuredili v vojašnico, so meščani često imeli v svojih hišah vojsko.

Precej dohodkov je donášal mestni gozd. Mesto je dobivalo tudi obresti od denarja, ki ga je posojalo meščanom. Porajajoči se kapitalizem je spremljala denarna stiska, a denarnega zavoda v mestu ni bilo, šele v štiridesetih letih so na sejah mestnega sveta začeli govoriti o mestni hranilnici, ki naj bi imela v svojem delokrogu tudi okrožje, prijavljali so se že podpisniki za potrebni osnovni kapital, toda do ustanovitve tedaj in prišlo. Bilo je pa navadno več prošnikov, kakor jim je mesto moglo ustreči. Marsikdo je moral pod stečaj, ker ni dobil denarja.

Evidenca mestnih dohodkov in izdatkov je bila kaj preprosta. Graški deželni arhiv hrani Celjsko mestno knjigo iz druge polovice XV. stoletja, v kateri je mestni sodnik na preprost način zapisoval dohodke in izdatke. Pozneje je bil eden izmed odbornikov mestni blagajnik. Tako je bilo še potem,

ko so konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja (1815) organizirali mestni magistrat, v katerem so poleg tajnika (sekretarja) vršili tekoče posle še trije pisarji (kanclisti). V ohranjenih blagajniških knjigah («Računi komercialnega urada mestnega magistrata») je moč ugotoviti finančno stanje v zaključni bilanci, ne pa tudi sproti. Verjetno so obstajali tudi proračuni (vsaj približni), pa niso ohranjeni.

Opisani sistem je v bistvu segal do nove občine, ki se je rodila leta 1849, oziroma kot mestna avtonomna občina šele leta 1867.

Kakor rečeno, je bil prehod k izrazitejšim novejšim oblikam združen s krizami, ki so jih poleg občine kot celote preživljali tudi posamezniki. Mesto je res dete denarnega gospodarstva, torej kapitalistični stvar, toda Celje je kot majhno mesto preživljalo razvojne težave propadajoče stare in nastajajoče nove dobe. Po dialektiki razvoja nastaja novo v krizah. Celjske težave so imele pa še poseben vzrok. Mesto je ležalo ob veliki cesti. Vojne v drugi polovici XVIII. stoletja in boji z Napoleonom, čigar čete so večkrat korakale skozi mesto, so mu nalagale težka bremena.

Gospodarska stiska je privedla mestne očete do tega, da so konec XVIII. stoletja, torej v času, ko so po cesaričini naredbi morali razdeliti gmajno, začeli prodajati stavbe. Dne 30. januarja 1785 je bila dražba, na kateri so prodali mestno obzidje in jarke okrog njega. Za obzidje je mesto dobilo 1181 goldinarjev 53 krajcarjev, za jarke pa 901 goldinar. Kupci so se lahko našli, čeprav v mestu še ni bilo večjih kapitalistov. Zanje so bili odločilni praktični razlogi. Gradnja hiše ob obzidju je zmanjševala gradbene stroške, kajti stavbo so lahko naslonili nanje in si s tem prihranili zunanji zid. Zlasti pripravno je bilo obzidje za ureditev vrvarskih delavnic. Ob njem so nastale kar tri, ena ob sedanji Kocenovi (prvotni Mlinski, poznejši Špitalski ulici), kjer visokoprtilična in dolga hiša na vzhodni strani še danes spominja nanjo, ena na notranji strani sedanje Jagodičeve hiše v Gubčevi ulici in ena ob sedanji Holobarjevi hiši v Drobničevi ulici. Vrvarska delavnica je morala biti dolga, da je vrvar lahko tekal od enega konca do drugega in pletel vrv. Jarke so pa zasipali in napravljali na njih vrtove in zeljnike. Prodaja je bila prenaplajena, kajti pozneje je mesto bivše jarke marsikje odkupovalo, da si je pridobilo svet za nove ulice. Nesmotrna je bila tudi prodaja bivše Kvartirne hiše v Gosposki ulici, izvršena prav tako leta 1785. Hiša je sicer vrgla 2211 goldinarjev, toda bila je v neposredno škodo meščanom, saj je bilo treba vojsko na pohodu ali na vajah še vedno privatno nastanjevati, dokler ni leta 1884 posebno društvo zgradilo šemalske vojašnice (sedanjega Zdravstvenega doma).

Vendar je stiska še rasla. Posebno težka je bila po letu 1798, ko je velik požar uničil skoraj vse mesto — sredi vojn z Napoleonom. O tem imamo značilno poročilo. Les, ki ga je gornjegrajska gosposočinska uprava poslala v Celje, so odplačevali več ko 20 let. Ko so meščani že plačali vse, si je mestni magistrat sam od njihovega vplačila izposodil nekaj denarja in ga je le s težavo vrnil ter poslal upniku.

Bili so tedaj siromašni vsi, meščani in mesto. V mestu je bil tudi pravi proletariat, ki ni imel nikake posesti. Poleg služinčadi so bili to delavci, ki so nudili zdaj pa zdaj potrebno delovno silo. Pri tem so jih hudo izkoriščali. Že v XVIII. stoletju, leta 1762, so celjski delavci hoteli stavkati. Preden je prišlo do izbruha, sta posegla vmes okrožje in mestni svet. Ugnala sta de-

lavce z ostro odredbo, ki jo je prevzel nase mestni svet in jo izdal, sklicujoč se na vladni statut iz leta 1737. V odredbi je mestni svet določil, da dobe na dan poleti: moški brez hrane 9, z enkratno jedjo 7 krajcarjev, ženske brez hrane 7, z enkratno jedjo 5 krajcarjev; pozimi: moški brez hrane 8, z enkratno jedjo 6, ženske brez hrane 6, z enkratno jedjo 4 krajcarje. Delati je treba od zore do mraka, poleti sta bili opoldne dve prosti uri, pozimi pa je bila prosta samo ena. Dninar, ki bi zahteval več, pride v zapor ob kruhu in vodi, in sicer prvič za tri in drugič za šest dni, tretjič ga pa zaklenejo v hišico za norce; delodajalec, ki bi se pregrešil proti tej odredbi, plača vsakokrat goldinar za uboge.

Ta odredba ne opozarja samo na socialne spore, ampak tudi na težke gospodarske razmere, ki so vladale v mestu.

Med krizo je prihajal novi čas, ki je nalagal nove naloge. Ureditev ulic je z bremen posameznih meščanov — hišnih posestnikov polagoma prehajala na ramena mesta kot celote. Izza konca XVIII. stoletja so se že počasi lotevali tudi izgradnje kanalizacije, pri čemer so si delo olajšali s tem, da so nove kanale naslonili na rimske.

Tudi kultura je začela trkati na mestna vrata. Izza srednjega veka je bila v mestu mestna šola, na kateri je poučeval en sam učitelj. Mesto ni bilo dolžno, da šolo vzdržuje, kaj malega je soprispevalo. Niti za glavno šolo, ki so jo v smislu šolske zakonodaje Marije Terezije ustanovili v Celju leta 1777, ni bilo mesto edini skrbnik. Toda bilo je med najvažnejšimi. Moralo je zanj pripraviti primerno stavbo (sedanje poslopje Glasbene šole, kjer je bila sicer šola že prej), pozneje, prvič po požaru leta 1788 in drugič med letoma 1820 do 1825, je morala poslopje obnoviti in povečati. Delež, ki ga je imelo mesto pri vzdrževanju glavne šole in šol, ki so se od nje odcepile (dekliška šola, realka — kot predhodnica meščanske šole in učiteljski tečaj), je bil čedalje večji. Leta 1808 se je glavni šoli pridružila gimnazija. Treba je bilo zidati. Prvotni del poslopja (severni trakt) je sicer zgradila država, toda ko je gimnazija leta 1849 postala osemrazredna, je bilo staro poslopje premajhno in za do- zidavo novega vzhodnega trakta je poskrbela občina.

Po požaru mesto ni imelo niti strehe za svoj mestni svet in magistrat. Poslopje na Glavnem trgu (kjer je zdaj trgovina z vukovarskimi čevlji), je bilo treba obnoviti, toda delo kar ni hotelo iti izpod rok, mestni očetje so se naveličali in so od lastnika graščine na Lembergu kupili poslopje na sedanjem Trgu V. kongresa, ki so ga preuredili v magistrat. Toda že leta 1849 so šli v tujo hišo, kajti v Celju so hoteli imeti okrožno sodišče in so mu dali na razpolago magistrat.

V KAPITALISTIČNI DOBI

Tedaj, ob začetku nove občine, ki je bila teritorialno sicer manjša od stare, je mesto zopet krepkeje dihlo. Gospodarske razmere so se že bile nekoliko popravile, trgovina in obrt sta se sicer počasi, vendar stalno dvigali, kar je bilo v korist mestni blagajni, povečan promet je izkazovala tudi mitnina.

Napredujoče življenje je zahtevalo predvsem gradbenih akcij. Mestni svet se jih je izprva loteval še na primitiven način, sredstvom ustrezajoč. Kupoval je stara poslopja, jih preurejal in adaptiral.

Zdravstvo, šolstvo in vojska so trkali na mestna vrata. Stara mestna bolnišnica, ki je kot taka obstajala v okviru nekdanjega špitala (sirotišnice), že davno ni zadoščala več, niti ne za same bolnike iz mesta, sprejemati jih je pa morala tudi s področja okraja, odnosno okrajnega glavarstva, ki sta v ožjem obsegu sledila prejšnjemu okrožju. Leta 1848 je bolnišnica dobila svojega ordinarija (dr. Jožefa Neckermanna), toda tesnoba v poslopju ga je ovirala. Leta 1875 je občina kupila Hoferjevo hišo in zemljišče ob Lanovski cesti (Ipavčevi ulici) v tedanjem Ljubljanskem predmestju in hišo adaptirala za bolnišnico. Leta 1883 je bolnišnico prevzela dežela in leta 1887 zgradila novo poslopje, ki je zdaj staro jedro v stavbnem kompleksu povečane bolnišnice. S tem je mesto opravilo važno nalogo v organizaciji zdravstva in jo preneslo na deželo. Vendar se popolnoma umakniti ni moglo. V osemdesetih letih so se državna oblastva silno bala, da se z vzhoda zanese v državo kuga. Predpisala so razne preventivne ukrepe, n. pr. pregled in karanteno potnikov. Dalekosežnejša je pa bila zahteva, da večje občine zgrade izolirne bolnišnice. Mestna občina je zanj postavila barako nasproti sedanjemu poslopju osnovne šole in učiteljišča, okoliška pa na rtu v ovinku Savinje. Ko se je pozneje dežela odločila, da v okviru že obstoječe bolnišnice zgradi tudi izolirni oddelek, je občina dala na razpolago stavbišče, ki ga je kupila od Kandušerjevega posestva. Za zdravstveno preventivo je pa namestila mestnega zdravnika.

Podobno vlogo je imela mestna občina pri šolstvu. Staro poslopje poleg župne cerkve ni zadoščalo več. Občinski odbor (tako se je imenovalo občinsko predstavništvo po novi zakonodaji in praksi) je kupil leta 1873 na dražbi staro grofijo, ki jo je že prej uredil za potrebe svojega osnovnega šolstva (učiteljišča v mestu ni bilo več, prevzel ga je Maribor). Plačevanje učnih moči je po osnovnošolskem zakonu iz leta 1869 prevzela dežela, za materialne potrebe je pa še nadalje skrbela občina.

Po novi zakonodaji je mesto izgubilo sodstvo, toda moralo je poskrbeti za nastanitev državnih sodišč, okrožnega in okrajnega (privilegiranege mestnega). Leta 1849 je občinski odbor to vprašanje rešil tako, da je dal na razpolago nekoliko prej kupljeni in obnovljeni magistrat. Toda taka rešitev je bila lahko samo začasna. Dvajset let pozneje je občinski odbor našel prikladnejšo rešitev. Na dražbo je prišlo eno izmed najlepših poslopij tedanjega Celja, »samostansko poslopje«, ki je bilo last Miheličeve iz Ljubljane in ga je Kranjska hranilnica pognala na boben za sorazmerno nizko vsoto. Dražba je bila leta 1864 in je mestna občina dala za poslopje 64.000 goldinarjev. Dne 9. novembra 1869 je sklenila z erarjem najemno pogodbo. Za poslopje z vrtovi in dvoriščem je dobivala polletno po 1600 goldinarjev, vendar se je obvezala, da po predlogih justičnega erarja zgradi še jetnišnico, za katero bo polletno prejemale petodstotne obresti od gradbene vsote 50.000 goldinarjev. Občina si je pridržala pravico odpovedati samo za primer, če bi namesto sodišča prišla v poslopje kaka druga ustanova. Še več, občina je leta 1892 dovolila erarju, da lahko poslopje poljubno prezidava. Leta 1902 je poslopje kupila država, ki je nameravala na istem mestu zgraditi novo in večje poslopje, sodno palačo. Ko je izbruhnila prva svetovna vojna, je občina justičnemu erarju znova priskočila na pomoč s tem, da mu je dala na razpolago staro grofijo — za okrožno sodišče, kajti okrajno sodišče je slej ko prej gostovalo na magistratu.

Na podoben način je občina pomagala vojnemu erarju. Razen že omenjene šemalske vojašnice, ki jo je zgradilo društvo mestnih interesentov, je moralo mesto poskrbeti tudi za drugo stalno vojašnico, kajti vojaška oblast se je odločila, da pošlje v mesto bataljon na novo ustanovljene deželne brambe kot stalno posadko. Najprej ga je namestila v poslopju poleg cerkve, odkoder se je izselilo osnovno šolstvo. Nato je mesto kupilo od Mestne hranilnice bivšo Laznikovo usnjarno poleg Maksimilijanove cerkve in je vanjo preselilo domobranski bataljon. Končno je v Gaberju zgradilo veliko domobransko vojašnico. Vojna uprava je zahtevala še več. Predvsem novo vojno bolnišnico. To je mesto zgradilo poleg domobranske vojašnice. Nadaljnja zahteva se je nanašala na avgmentacijski magazin. Ta je nastal ob Ljubljanski cesti (sedanja vajenska šola). Te vojaške stavbe so požrle ogromne vsote, vendar so se obrestovale, ker je vojni erar plačeval od njih znatno najemnino, dobrodošlo za mestno blagajno.

Izza konca XVIII. stoletja so Celjani poznali že slast gledališke umetnosti. Zdaj pa zdaj so jim diletanti zaigrali kako igro v nemškem, izprva tudi v slovenskem jeziku. Primernege gledališkega hrama seveda ni bilo na razpolago. Izprva so igrali v stari grofiji, izza dvajsetih let XIX. stoletja v večji izmed obeh hišic, ki sta vključevali severozapadni obzidni stolp. Da si zgradi večje gledališče, je občinski odbor leta 1875 kupil obe hišici — gledališka dvorana je bila v tisti, ki je stala ob sedanji Vodnikovi ulici, v stolpu je pa bila okrogla veža. Jakobu Smrekarju, tedanjemu lastniku, se je obvezal, da mu v obrokih kot kupnino izplača 20.000 goldinarjev, in dovolil mu je, da do smrti stanuje v svojem dotedanjem pritličnem stanovanju (dvorana je bila v nadstropju.) Smrekar je umrl že naslednje leto in kupnino so prejeli vnuk in tri vnukinje, ki so živeli na Dunaju. Smrekarjeva smrt je prišla mestu prav. Občinski odbor je na mestu obeh hiš zgradil gledališče, kakršnega smo poznali do druge svetovne vojne (1885). Stolp in deloma tudi stari zidovi so zmanjšali stroške.

Igrali so zdaj pa zdaj še nadalje diletanti. Sicer je pa prišlo v navado, da je mesto za vsako sezono dajalo gledališče v najem vodjem potujočih gledaliških skupin, sedež je pa za sezono prodajalo na licitaciji — to je bil precej donosen posel, kajti ponudniki so navadno šli visoko.

Mesto je imelo še širše cilje. Prizadevalo si je, da bi dobilo v svojo bližino kadetnico. Državnim oblastem je predlagalo, naj jo namestijo v Novem Celju. Ko so se v petdesetih letih razširili glasovi, da namerava država zgraditi koroško železnico, je celjski občinski odbor predlagal, naj bi imela izhodišče v Celju, plačal je inženirja, ki je železnico trasiral. Občinski odbor je tudi želel, da bi Celje dobilo železniško delavnico in je zanjo ponudil primeren prostor.

Vidil se, da je mesto v vseh treh primerih konkuriralo Mariboru, a pri tem ni uspelo. Maribor je imel boljše pogoje. V konkurenci z Mariborom si je Celje rešilo samo okrožno sodišče, očitvidno zato, ker je imelo v višjem sodstvu že večstoletno tradicijo, ni pa moglo ubraniti učiteljišča, zanj se niti ni posebno potegovalo, niti ne okrožja, ki je bilo samo začasno.

Pač pa je Celje doseglo važen uspeh, ko je vlada sklenila, da ustanovi v njegovi okolici cinkarno. Mestnim očetom je bilo toliko do tega uspeha, da se je župan dr. Neckermann peljal k cesarju, ko je bil ta na obisku v Ptujju.

Navedene prezidave in gradnje so zahtevale znatne finančne žrtve, toda mestu so koristile — ne samo zaradi ugleda, ampak tudi v materialnem pogledu. Saj so z ustanovami prihajali v mesto ljudje, ki so v njem trošili svoj denar.

Medtem ko so skrbeli za ureditev svojih hiš meščani sami, je mesto prevzelo skrb za ulice. Nekaj ulic je bilo treba na novo zgraditi, kajti mesto je raslo, čeprav po današnjih pojmih počasi. Svet zanje si je mesto kupovalo od meščanov. Le redko je občinski odbor zadel na posestnika, ki je svet za ulico žrtvoval brezplačno. Med redkimi moškimi sta bili dve vdovi: Wokaunova in Valenčakova, prva je odstopila potrebna zemljišča za sedanjo Gregorčičevo ulico in je dosegla čast, da so ulico po njej krstili kot Karolinino, druga je pa omogočila nastanek sedanje Miklošičeve ulice, ne da bi bila požela zaželeno hyaležnost.

Konec stoletja je pri tem občinski odbor ubiral druga pota. Ko so začeli zazidavati Otok, je vezal gradbena dovoljenja na brezplačno prepustitev delov stavbnih parcel za bodoče ulice.

Izredno čudno se je stvar zapletla v šestdesetih letih, ki so postavili na dnevni red vprašanje razširitve tedanje Poštne ulice, sedanjega Trga V. kongresa, ki je bila ob prejšnji Jelenčevi hiši zelo ozka. Jelenc je tedaj stvarno imel dve hiši, večjo in manjšo. Manjšo hišo je bil pravkar kupil na dražbi po peku Werlu. Drugo, sosedno Werlovo hišo je na isti način kupil odvetnik dr. Avgust Žurbi (Schurbi). Jelenc je svojo prvotno večjo in kupljeno hišo hotel leta 1865 združiti v eno, in sicer tako, da bi obnovljena enojna hiša segala v ulico, kakor je segala poprej manjša hiša. Občinski odbor je sodil, da bi se ob tej priložnosti ulica lahko razširila. Jelenc bi se z obnovljeno stavbo moral umakniti nekoliko na dvorišče. Razvila so se pogajanja, ki pa niso privedla do uspeha. Občinski odbor je ponujal 3200 goldinarjev, Jelenc jih je zahteval 6000, kar je bilo očitvidno preveč. Župan Wambrechtsamer je pa vendarle dovolil Jelencu, naj zida brez umaknitve. Pri tem so ga nekako podprli meščani, ki so podpisali spomenico, na kateri so bili proti odškodnini, češ da je imela občina v zadnjih letih z raznimi gradnjami zelo veliko stroškov. Odločno se je pa uprl gradnji sosed dr. Žurbi. Razširila se je tri leta trajajoča pravda, v kateri je važno vlogo igralo vprašanje razširitve ulice. Očitvidno so se tudi meščani v tem vprašanju razdelili v dve skupini. V imenu ene je dr. Žurbi poudarjal, da je Poštna ulica del Komercialne ceste, ki jo je treba razširiti, Jelenc je pa kot glasnik druge stranke trdil, da je bil pred otvoritvijo železnice na Komercialni cesti neprimerno večji promet, veliki in težki vozovi so drug drugemu sledili, zdaj pa pride iz Savinjske doline samo tu in tam kak voz, obložen s premogom, drugih prevozov pa ni. Okraj je dal dr. Žurbiju prav in je razveljavil županovo gradbeno dovoljenje. Toda namestništvo in ministrstvo sta imeli razloge za prvo kakor za drugo rešitev za neprepičljive in sta zahtevali obnovo postopka. Zdaj je prišlo do sporazuma. Jelenc je dobil primerno odškodnino in na mestu prejšnjih dveh hiš zgradil novo, pri čemer se je z ulice umaknil na dvorišče.

Proti koncu stoletja je občinski odbor še okrepil svoje gradbeno delovanje. Mesto obnove starih stavb je začelo graditi nove. Omenili smo že domobransko vojašnico in avgmentacijski magazin. Njima sta sledili dve veliki šolski zgradbi: deklška osnovna in meščanska šola (sedanja II. gimnazija —

1905), in deška osnovna in meščanska šola (sedanja osnovna šola z učiteljskim — 1912). Že sama stavbišča so mnogo stala, zlasti tisto za dekliško osnovno in meščansko šolo, ko je bilo treba odkupiti bivši lesni prostor, parno žago in dve hiši (1891).

Občinski odbor je pa v tem času odkupil še več drugih hiš. S Čečevo hišo na sedanji Stanetovi ulici je zaokrožil posest okrog nove dekliške osnovne in meščanske šole. V družbi z mestno hranilnico je odkupil tri hiše: Stadlerjevo, Balantovo (s hotelom »Črni lev«) in Senicovo (z vključenim severovzhodnim obzidnim stolpom). Na Okopih tik za poslopjem sedanje Glasbene šole je kupil manjšo hišo.

Dve hiši je kupil občinski odbor tudi na drugem koncu uličice Na Okopih. Ena, ki jo je porušila v poslednji vojni bomba, se je držala stare grofije, druga, večja je pa bila malo vzhodnejše. Obe hiši sta pripadali rodbini nekdanjega realčnega učitelja Dirnhirna. Občinski odbor ju je kupil za meščansko-oskrbovalni sklad, čigar dohodki so bili določeni za podpiranje osiromašenih in onemoglih meščanov. Za isti sklad je občinski odbor kupil tudi hišo z nekdanjo vrvarno v Kocenovi (prej Špitalski) ulici in novejšo hišo, ki stoji ob prehodu Vrvarske ulice v Kocenovo.

Občinski odbor je kupil tudi Guggenmossovo hišo pred postajo z obsežnim okoljem (1891). To hišo je nameraval odstopiti erarju, da bi na tem mestu zgradil poštno palačo, toda erar se je odločil za hranilnični svet, ki je izviral od Balantove posesti, in občinski odbor je Guggenmossovo izročil društvu, ki se je pripravljalo, da zgradi Nemško hišo (Celjski dom). Nekaj let pred prvo svetovno vojno je občinski odbor po zamenjavi priskrbel državi lepo stavbišče za graditev sedanje gimnazije.

Da bi dobil sedanji Trg svobode (bivši Jožefov trg) lepšo podobo, je občinski odbor kupil majhno hišo ob začetku sedanje Ljubljanske ceste. In jo je v zamenjavo odstopil Antonu Reiterju, lastniku sosedne nekoliko večje hiše. Toda Reiter je posest prodal Celjski posojilnici in omogočil s tem zgraditev Narodnega doma.

Končno (1907) je občina kupila tudi Gozdno hišo ob parku, od katere si je nekoč Olepševalno društvo toliko obetalo, a je naposled le moralo iskati rešitelja iz stisk pri občinskem odboru.

Pred stopetdesetimi leti je mesto zemljo razdeljevalo in prodajalo. Zdaj jo je pa začelo kupovati. Leta 1904 si je z nakupom pridobilo Spodnji Lanovž z veleposestvom, in sicer za meščansko-oskrbovalni sklad. V resnici so zemljišča Spodnjega Lanovža kmalu začeli zazidavati.

Občinski odbor je kupil tudi Kumrovo posestvo (pod Tovstom) in Hudčkovo za Vipoto, ki ju je priključil svoji veliki gozdni posesti.

V veselje športnih ribičev in v korist mestne blagajne je občinski odbor leta 1908 kupil ribarsko pravico na Savinji in mnogih njenih pritokih. Ta pravica je še vedno pripadala graščini v Novem Celju, ki jo je Hrvatsko-slavonska parcelacijska in kolonizacijska banka kupila od grofa Salm-Reifferscheidta. Občina je plačala banki 6000 K. Dotlej je imel ribarsko pravico 5 let v najemu veleposestnik Ježovnik iz Arje vasi, poslej jo je pa od mesta prevzelo Riško društvo.

Vse to nam govori o gospodarski rasti, ki je bila v zvezi z napredkom trgovine in obrti. Celjska trgovina in obrt sta v znatni meri živeli od okolice,

zlasti od Savinjske doline, kjer je hmeljska kultura ustvarjala neko blagostanje. Ta lokalni napredek je bil v zvezi s splošnim napredkom, ki pa ni pomenil blagostanja širokih množic — njim se sreča še ni nasmejala, vladal je še najstrožji kapitalizem; s socializmom, ki se je sicer že javljal, so bogatejši sloji še plašili sebe in svet.

Mesto si je lahko privoščilo tudi nekatere pridobitve nove mestne kulture: plin, vodovod in elektriko.

Vsega tega mesto vendarle ne bi bilo zmoglo brez opore, ki mu jo je nudila Mestna hranilnica. Zavod je bil ustanovljen leta 1864 in je kmalu razpolagal z obilnimi vsotami. Mestna občina se je zaradi svojih poslov zadolževala pri njem za desettisoče, celo za stotisoče. Ob bilanci je od dobička redno padlo v mestno blagajno po nekoliko tisoč goldinarjev, oziroma (izza leta 1892) kron.

Tudi davki so donášali znatno več ko prej. V porevolucijski dobi se je spremenil način pobiranja. Medtem ko jih je prej pobirala občina in določeni del izročala državi, je poslej temeljne davke (hišni, obrtni davek — dohodnino, kot neposredne, direktne davke) pobiral davčni urad in odstopal občini samo tako imenovane občinske doklade, katerih višino so določali na sejah občinskega odbora, čigar finančne odloke je potrjevala višja instanca (izza leta 1867 deželni odbor). Posredne ali indirektno davke (katerih število je naraslo: mitnina, užitnina, stojnina, kanalska pristojbina, stanarina — hišni vinar itd. ter razne takse) je pa še nadalje pobirala občina neposredno po svojem blagajniškem (finančnem) uradu.

Svetovna vojna je mestnemu gospodarstvu naložila nove, težke naloge: na osnovi nakazil, ki jih je dobivala občinska uprava od nadrejenih preskrbovalnih (aprovizacijskih) uradov, je morala skrbeti za prehrano, obleko, obutev in kurivo svojih občanov, seveda je samo izdajala nakaznice, medtem ko so predmete same proti določenemu plačilu razdeljevanja določena trgovska podjetja.

Vojna je pogubno vplivala tudi na Mestno hranilnico. Država je razpisovala vojna posojila in Mestna hranilnica je zaradi nemško-avstrijske usmerjenosti svojega vodstva podpisovala zelo visoke zneske, ki so jo obremenjevali in ji končno vzeli sposobnost, da pomaga mestni občini v njenih težavah.

ZA STARE JUGOSLAVIJE

Ob koncu prve svetovne vojne je slovensko občinsko vodstvo (najprej pod gerentom in sosvetom, nato pod županom in mestnim svetom) prevzelo težko nalogo, da občinsko gospodarstvo zopet spravi v normalni tir. Poleg rednih gospodarsko-upravnih nalog je bilo treba prevzeti tudi take, ki jih je rodila ali sorodila vojna. Preskrba s hrano in drugimi življenjskimi potrebščinami je bila izprva še vezana na karte, vendar jo je občina sorazmerno hitro in lahko rešila. Drugače je bilo s stanovanji. Med vojno se ni skoraj nič zidalo, a število prebivalstva je po vojni naraslo. Spričo vojnih težav in razvrednotenja denarja med vojno in po njej (4 K za 1 dinar) privatniki izprva niso imeli sredstev, da bi zidali. Več je družba pričakovala od denarnih zavodov, ki so deloma res opravičili nade. Največ so pa pričakovali

od občine, ki je bila v prvi vrsti dolžna preskrbovati stanovanja. Stanovanjski urad, ki ga je gerentski sosvet ustanovil, je pač nakazoval slučajno razpoložljiva stanovanja, toda često je povzročal razburjenje na raznih straneh, izboljšati pa splošne stanovanjske stiske ni mogel. Potrebne so bile nove gradnje. Občina naj gradi, je bila prirodna zahteva.

Gerentski sosvet (in mestni svet) sta se mnogo bavila s tem vrašanjem. Kje dobiti denar? Mestna hranilnica ni mogla nuditi ničesar, dokler je niso sanirali, a še pozneje ni prišla do stare veljave kot finančna podpornica in rezerva mestne občine. Treba je bilo dobiti denar na drug način. Izprva so mislili na posojilo pri Hipotekarni banki in na stopnjevito pobiranje najemninskega davka (hišnega vinarja). Ne eno ne drugo se ni dalo izvesti. Mestni svet se je odločil za prodajo nekaterih hiš, saj s tem stanovanjskega fonda ni oškodoval. Vendar je prodal samo tiste hiše, ki so bile neposredna posest občine: hišo v Kovaški ulici (v kateri je bil davčni urad), hišo v Gubčevi ulici, ki zajema severovzhodni obzidni stolp, hišo Na okopih ob Glasbeni šoli in Gozdno restavracijo na zahodnem koncu parka. Ni se pa dotaknil hiš meščansko-oskrbovalnega sklada. Kljub temu je prišlo do prve pomembnejše občinske gradnje (na Slandrovem trgu) šele leta 1929. V naslednjih letih je občina kumovala še pri nekaterih drugih večjih gradnjah: delavskem azilu (na Slandrovem trgu), obeh stanovanjskih palačah Pokojninskega zavoda (na Ljubljanski cesti in ob Ulici XIV. divizije). Občina je že tudi dala državi na razpolago stavbni prostor za sodno palačo in že potrdila gradbeni načrt, toda do izvršitve ni prišlo. Šolsko poslopje na Dolgem polju, grajeno leta 1926/1927, je pa postavila okoliška občina, ki se je upravno združila z mestom šele 1. januarja 1935.

Pač pa je mestna občina v izdatni meri podpirala privatno gradbeno dejavnost, ki se je razmahnila konec dvajsetih let in na periferiji ustvarjala nove mestne dele in ulice. Mestna občina je v prvi vrsti nudila skoraj brezplačen stavbni prostor — za naselje na Jožefovem hribu, pri Seidlovem studentcu (pod svojim, nekdanj Črepinšek-Higerspergovim gozdom) in na Spodnjem Lanovžu. Na Spodnjem Lanovžu je mesto stvarno nastopalo tudi kot graditelj dvojnih hiš (tako imenovane »Ogrizkove kolonije«), ki so jih proti večletnemu odplačevanju prevzemali privatniki. Na spodnjem Lanovžu je nastal tudi novejši tovarniški del. Tja se je preselilo tudi mestno oskrbništv. Mestna občina je pa podpirala privatno gradbeno dejavnost tudi s tem, da je s svojim vplivom omogočala nabavo kredita.

Mestni gozd je občina čuvala, skrbela za strokovno nadzorstvo in obnovo. Bivšo Kumrovo domačijo je dal v večletni zakup planinskemu društvu, ki jo je uporabilo v gostinske namene. Društvo se je pod Tovstom utrdilo tudi s tem, da je kupilo dve manjši posestvi. Mestna občina je pomogla zdravstvenemu domu, da je pod Tovstom zgradil planinski dom, namenjen za otroško zdravilišče, vendar je izbruhnila vojna, preden ga je bilo mogoče uporabiti.

Gospodarske naloge mesta so rasle. Izredno mnogo dela in skrbi je povzročila regulacija Savinje, ki so jo spravili v tek šele po veliki povodnji leta 1933 in je načela delo tam, kjer je bilo za čuvanje Celja pred poplavami posebno nujno: ob tremerskem ovinku, odkoder so napredovali proti usodnemu celjskemu ovinku. Mesto je sodelovalo tudi pri regulaciji pritokov. Regulacija

reke in pritokov je imela tudi značaj socialne pomoči, ki je bila ob času težke krize nujno potrebna. Znatno število brezposelnih je dobilo zaslužek, ki je bil sicer sila skromen, vendar je njim in njihovim rodbinam vsaj ohranil življenje.

V sodelovanju z Olepševalnim društvom je mestni svet leta 1933 dosegel, da je bilo mesto proglašeno za turistični kraj. V zvezi s tem so nastale nove naloge: pretresali so vprašanje zgraditve kopališča na Savinji (mislili so na zajezitev nad mestom), zlasti so se pa trudili, da bi tovarne v Celju, rudnik v Zabukovci, tovarno v Preboldu in Šoštanju pridobili in (v primeru potrebe) prisilili, da zgrade nujne čistilne naprave. Trajnega rezultata pa ni bilo.

Kot podjetnik je nastopila občina, ki je leta 1928 ustanovila svoje avtobusno podjetje. Na tem področju je imela možnost, da se uspešno kosa s privatniki. Avtomobilska nesreča, ki se je leta 1932 zgodila v Medlogu ob prevozu preko železniške proge, je za daljšo dobo obremenila mestni proračun.

Mesto je raslo in potreben je bil regulacijski načrt. Po programu, ki ga je sestavil mestni inženir in vodja tehničnega oddelka, so ga izdelali tik pred okupacijo. Načrt je imel perspektivni značaj (računal je z gradbenimi potrebami za petdeset let) in se je bistveno ločil od vseh regulacijskih načrtov avstrijske dobe, ki so imeli v vidiku samo neposredne potrebe, ulice, ki so se gradile ali so bile tik pred graditvijo, in se niso nanašali niti na mesto kot celoto.

Mesto je posredno posegalo tudi v privatno gospodarstvo, in sicer po svoji politični — policijski in gradbeno-kontrolni oblasti. Obrtni referat, ki je bil odvzet tik po vojni, je dobilo nazaj leta 1929. Gospodarska kriza in socialna nujnost sta mestni svet in občinsko upravo silila k temu, da sta se zanimala za to, kako se stvarno obrt izvršuje. Odtod sodelovanje z obrtnimi združenji in Obrtnim društvom ter kontrola obrtnih podjetij, ki je bila tik pred drugo vojno že kar budna. Obrt je pa silila mestno oblast tudi k temu, da je zasledovala in preganjala šušmarjenje.

Tik pred vojno so se že kazali obrisi ponovnega pomanjkanja živih in blaga, odtod poostrena kontrola, ki jo je mestna občina začela vršiti nad trgovino. Podobnega značaja, toda izvrševana bolj v interesu tujskega prometa, je bila kontrola gostinskih podjetij.

Vsa ta dejavnost je bila znak splošne gospodarske in socialne krize družbe.

Ko je vojna na zapadu že divjala, je pripadla mestni občini nova skrb: graditi je bilo treba zavetišča pred bombnimi in plinskimi napadi; občina je gradila sama, nalagala pa je to tudi podjetjem in privatnim hišnim posestnikom.

Gospodarska in finančna uprava mesta se v prvi jugoslovanski dobi nista bistveno ločili od poprejšnje avstrijske dobe. Glavne davke je še vedno pobiral davčni urad, ki jih je mestu oddajal v višini določenih doklad, posredni davki (naklade kot trošarina in slično) in razne takse so se prej ko slej stekali v občinsko blagajno neposredno. Pri kraju kapitalistične dobe je občina odigrala vlogo, ki ji je pripadala stoletja. Dotlej je čuvala gospodarske in socialne koristi poedincev in je vršila funkcije, ki jih poedinci niso mogli sami izvrševati, ampak je bila zato potrebna povezanost.

Janko Orožen

V S E B I N A

150 let celjske gimnazije (Ivan Mlinar)	5
Prvo leto celjske Čitalnice (Bruno Hartman)	62
Dva Kidriča v Rogaški Slatini (Janko Orožen)	84
Književno delo Vladimira Levstika (Vlado Novak)	98
Savinjski pisatelj Janko Kač (Božena Orožen)	107
O očetu turizma v Savinjskih Alpah (Rasto Pustoslemšek)	122
Beležka o Franu Rošu (T. O.)	131
Novo pričakovanje (Fran Roš)	133
Kajuhova smrt (Fran Roš)	134
Neumrljivi Pavliha ali Poročilo o življenju SLG v l. 1957/58 (Herbert Grün)	138
Rimsko grobišče v Šempetru v Savinjski dolini (Josip Klemenc)	155
Ločica v okviru rimske vojaške dejavnosti na našem ozemlju (Vera in Tone Kolšek)	165
Stara Grofija (Jože Curk)	184
Povojna prizadevanja za obnovo obeh poslopij Grofije v namene mest- nega muzeja in Studijske knjižnice (1946—1956) (vln)	207
Poročilo o delovanju referata za spomeniško varstvo OLO Celje (Jože Curk)	213
Problemi hribovskega kmeta v celjskem okraju (Rudi Markovič)	216
Zgradba tal na širšem ozemlju mesta Celja in njihova uporabnost za grad- bene namene (Janez Rihteršič)	233
Poročilo o geološkem raziskovalnem delu v celjskem okraju za obdobje od 1. 10. 1954 do 31. 12. 1957 (Janez Rihteršič)	249
Vodnogospodarska problematika Celjske kotline (ing. Fran Lah)	256
Splošno zdravstveno zavarovanje v celjskem okraju (Aleksander Hrašovec)	263
O readaptaciji in rehabilitaciji pljučnih invalidov (dr. Ivan Kopač)	278
Rekonstrukcija zdravilišča Rogaška Slatina (Ludvik Rebeušek)	288
Zgodovinski pregled gospodarjenja celjske občine do l. 1941 (Janko Orožen)	310

IV
CELJSKI ZBORNIK 1958

Izdal
SVET ZA PROSVETO IN KULTURO OKRAJA CELJE

Uredila
TINE OREL IN GUSTAV GROBELNIK

Oprema
BOJAN KOVAC

Dotiskano
meseca novembra 1958

Naklada
1000 izvodov

Tiskala
CELJSKA TISKARNA CELJE